

TIETO JA GLOBALISAATIO

toim.

Teppo Eskelinen, Ilkka Kauppinen & Olli-Pekka Moisio

TAMPEREEN YLIOPISTO

Copyright 2011

Kustantaja: Tampereen yliopiston Kasvatustieteiden yksikkö
Paulo Freire Research Center–Finland <http://paulofreirefinland.org>

Teokseen viitataan seuraavasti:

Eskelinen, Teppo, Kauppinen, Ilkka & Moision, Olli-Pekka (toim.)
(2011). Tieto ja globalisaatio. Tampere: Tampereen yliopisto.

ISBN (pdf) 978-951-44-8426-1

SISÄLTÖ

”Johdanto”, 4
Teppo Eskelinen, Ilkka Kauppinen & Olli-Pekka Moiso

HISTORIA

”Adam Smith globalisaatioteoreetikkona”, 28
Fonna Forman-Barzilai

”Karl Marx, alkuperäinen kasautuminen ja maailmantalous”, 38
Olli-Pekka Moiso

”Karl Polanyin ´suuren murroksen` yhteys nykyaikaan”, 57
Fred Block

Ekskursio: ”Globalisaation historialliset muodot”, 77
Tapani Hietaniemi

TIETO JA TYÖVOIMA

”Gloaali kapitalismi, TRIPS ja aineettoman omaisuuden
haltuunottamisen globaalivaihe”, 97
Ilkka Kauppinen

”Minkä globalisaatiosta on kyse?”, 115
Teppo Eskelinen

Ekskursio: ”Miksi puolustaa tiedon avoimuutta?”, 135
Tere Vadén

KOULUTUS JA YHTEISKUNNALLISET LIIKKEET

”Globalisaation teoretisointia”, 148
Douglas Kellner

”Yhteiskunnalliset liikkeet ja kamppailu yleisestä älystä”, 180
Jukka Peltokoski

”David Foster Wallace ja Totaalinen Häly – lyhyt johdatus suomennokseen”, 208
Juha Suoranta

Ekskursio: ”Tämä on vettä: muutamia merkittävässä tilaisuudessa esitettyjä
ajatuksia armeliaasta elämästä”, 211
David Foster Wallace

JOHDANTO

Teppo Eskelinen, Ilkka Kauppinen & Olli-Pekka Moisio

Globalisaatiosta on viime aikojen talouspoliittisessa ja yhteiskunnallisessa keskustelussa tullut muotitermi. Käsitettä käytetään hengästyttävän paljon, ja niin monissa konteksteissa että käsitteen mielekkyyttä väkisinkin ihmettelee. Puhumme sitten työttömyydestä, tietotekniikasta, ympäristöstä, työvoiman oikeuksista, tuloeroista, johtajien optioista tai politiikan muuttuvasta roolista, tuo taikasana esiintyy keskusteluissa tavalla tai toisella selittävänä tekijänä. Globalisaation sanotaan muuttaneen politiikan ja talouden olosuhteita niin, että näihin olosuhteisiin on vaan sopeuduttava. Kuitenkin globalisaatiolla itsessään on omat syynsä ja selittävät tekijänsä.

Populaarikeskustelussa globalisaatio on totuttu näkemään hyvinkin uutena, tyyppillisesti 1990-luvulla pinnalle nousseena ilmiönä. Suomalaisessa kontekstissa erityisesti rahoitusmarkkinoiden vapauttaminen 1980-luvulla, lama ja sitä seurannut talouskuri, työpaikkojen siirtyminen Aasiaan sekä kommunikaatioteknologian muutokset ovat olleet asioita, joiden yhteydessä globalisaatio on nostettu esiin. Erityisesti uusien teknologioiden katsotaan usein olevan globalisaation ydintä tai ainakin sen välttämättömäksi tekevä voima.

Globalisaatiokeskustelua kaiken kaikkiaan on syytä selventää käsitteellisesti ja poliittisesti. Ensinnäkin on tärkeää luoda historiallinen perspektiivi. Aidosti uudet ilmiöt on erotettava vanhoista. Esimerkiksi globaalikapitalismin voimistuminen ja syntyminen ovat kaksi eri asiaa. Toiseksi on tutkittava uusien tavaraistumisen muotojen, eri-

tyisesti tiedon tavarautumisen roolia. Kaupattavat tavarat ovat aiempaa useammin käyttöoikeuksia ja tuotanto immateriaalista. Tällöin erilaisista hallinta- ja rajoitusmekanismeista, kuten patenteista, tulee keskeisiä. Esimerkiksi tieto on sikäli erikoinen kauppatavara, ettei se katoa myyjältä. Kolmanneksi globalisaatiota on tutkittava rakenteellisen prosessin ohella myös sarjana poliittisia päätöksiä. Ennen kaikkea on selvennettävä, mihin globalisaatiolla itse asiassa viitataan.

Tämän kirjan tarkoituksena on avata globalisaation käsitettä toisaalta historiallisessa yhteydessään, toisaalta suhteessa tietoon ja kulttuuriin, jotka ovat aidomman muutoksen kohteena kuin kaupan vapauttaminen. Aluksi lyhyt käsittely globalisaation politiikasta on kuitenkin paikallaan.

Globalisaatio käsitteenä

Globalisaatiokeskustelussa on varsin kevyesti tehty analyttinen erottelu taloudellisen ja kulttuurisen globalisaation välille. Usein katsotaan, että näistä ilmiöstä voidaan puhua erillisinä. Kuitenkin taloudelliset muutokset muovaavat kulttuuria mitä suurimmassa määrin. Ennen kaikkea ihmiset tulevat entistä riippuvaisemmiksi taloudellisen vaihdon piirissä olevista asioista, joita ennen ei koettu ”taloudeksi”. Jo rajanveto siitä, mitä pidetään taloutena ja mitä muihin elämänpiireihin kuuluvina asioina, on mitä suurimmassa määrin kulttuurinen määrittely. Myös yhä uusien elämänpiirien siirtyminen taloudellisen toimintalogiikan piiriin on ilmiönä vanha, itse asiassa monessa mielessä koko kapitalistisen talousjärjestelmän peruspiirre. Globalisaatiota voi pitää tämän ilmiön uutena vaiheena.

Jotta analyttisilta sekaannuksilta vältyttäisiin, on olennaista selvittää, mihin globalisaation käsitteellä ylipäänsä viitataan. Onko kyseessä aidosti uusi ilmiö, jonka luonnetta ei voi selittää olemassa olevilla käsitteillä tai varhaisemmilla prosesseilla? Tai mikä ilmiössä on uutta? Kansainvälistä kauppaa ja vuorovaikutusta on ollut jo vuosisatoja, eivätkä nämä ilmiöt sellaisenaan selitä maailmassa tapahtuvia muutoksia. Erityisesti on syytä kysyä, onko globalisaatio todella näin historiaton, tyhjästä noussut prosessi? Vai onko kyseessä pikemmin jo aiemmin vallinneiden prosessien uusi muoto? Teknologisia keksintöjäkin voidaan analysoida

yhteiskuntajärjestelmien tarpeista syntyneinä yhtä lailla kuin puhtaasta luovuudesta nousseina spontaaneina innovaatioina.

Toiseksi on selvitettävä, voidaanko nimenomaan globalisaatiolla selittää kaikkia muutoksia. Vai olisiko jokin toinen käsite parempi? Globalisaatio on mutkikas käsite, jolla kuvataan suurta ilmiöiden joukkoa. Siksi se kaipaa analyttistä selvyyttä. Jotta ”globalisaatio” käsitteenä kuvaisi mitään mielekäästä, sen tulee täyttää kaksi yleistä ehtoa. Ensinnäkin, käsitteen merkitys ei saa olla kehämäinen, esimerkiksi muotoa ”globalisaatio on prosessi, jossa maailma globalisoituu”. Toiseksi, käsitteen tulee viitata ilmiöön, jolle ei ole olemassa aiempaa käsitettä. Mikäli globalisaatio on yhtä kuin vapaakauppa, (uus)imperialismi, uusliberalismi tai jokin muu vanhempi termi, ei globalisaation käsitettä tarvita. Monet vaihtaisivatkin mielellään koko käsitteen joihinkin näistä. Näyttää kuitenkin siltä, että maailmassa tapahtuu muutoksia, joita ei ole yksinkertaista selittää pelkästään vanhempiin käsitteisiin nojaten.

”Globalisaatio” käsitteenä sisältää mielikuvia, jotka eivät tavoita käynnissä olevaa poliittis-taloudellista muutosta erityisen hyvin. Tässä mielessä käsitettä voi syyttää ”ideologiseksi” marxilaisessa mielessä. Globalisaatio on siinä mielessä virheellinen kuvaus, että keskeiset poliittis-taloudelliset muutokset eivät keskity globaali/lokaali -akselille. Pikemmin globalisaatio tarkoittaa uusia poikkikansallisia käytäntöjä, uutta tuotannon logiikkaa ja työn ja pääoman suhteen uudelleenmäärittelyä. Tässä julkaisussa kuitenkin puhutaan globalisaatiosta, koska se on vakiintunut käsite, mutta lähdetään siitä, että käsitettä voidaan joutua katselemaan varsin uudessa valossa. Tällöin on hyväksyttävä, että globalisaation sisältö voi olla kovin toisenlainen kuin mihin käsite välittömästi viittaa.

Globalisaation ytimessä oleva vapaakauppa tai kaupan esteiden purkaminen ovat sekä ideologisesti että poliittisesti hyvin vanhoja ilmiöitä. Vapaakaupan historia ulottuu vähintään Adam Smithin aikoihin. ”Kaupan esteiden” paikantamisessa ja purkamisessa on hyvin vähän uutta, olkoonkin että kaupan vapauden asteet ovat tehneet historiassa aaltoliikettä. Samoin teknologiset muutokset ovat kytkeytyneet kaupan muotoihin kautta historian. Esimerkiksi 1800-luvun vapaakauppa oli pitkälti yhteydessä rautateiden ja höyrylaivojen keksimiseen.

Mielenkiintoisempaa sen sijaan on kysyä, mitä vapaakaupalla missä-

kin poliittisessa kontekstissa tarkoitetaan, ja miten käsitteestä johdetaan politiikkaa. Vaikka vapaan kaupan ideaali pystyttäisiinkin artikuloimaan käytännön politiikkana, liittyy vapaakaupan teoriaan monia ratkaisemattomia kysymyksiä. Tyypillisiä kysymyksiä ovat esimerkiksi se, ketä ovat kaupan toimijat ja seuraako esimerkiksi joidenkin yritysten suuresta koosta sellaisia etuja, jotka itse asiassa vähentävät kaupan vapautta. Olennainen kysymys on myös se, millä kauppaa käydään. Esimerkiksi tiedon ja keksintöjen hallintaa ja omistusoikeuksia vahvistetaan nykyisin vapaakaupan nimissä, vaikka 1800-luvulla käytäntö olisi ollut outo. Samoin vapaakaupan keskittyminen yritysten sisälle on ilmiönä varsin uusi. Merkittävä osa vapaakaupasta kun käydään yritysten tytäryhtiöiden kesken, lähinnä kirjanpidollisista syistä.

Klassisen liberalismmin aikana oli itsestään selvä oletus, että kertynyt pääoma palaisi tuotannollisina investointeina paikalliseen talouteen. Tällä hetkellä pääomalla on mahdollisuus etsiä voittoja mistä tahansa. Rahoituksen hiipiminen vapaakaupan piiriin on hyvin eri asia kuin klassisen liberalismmin ajatus vapaakaupasta. Samoin tiedon tavaraisuuminen tuo uusia kysymyksiä vapaakaupasta. Eikö esimerkiksi patenttijärjestelmien luominen ole vapaakaupan vastaista? Rahoitukselle ja tiedolle on yhteistä, ettei näillä markkinoilla myydä mitään, mikä olisi itsestään selvästi ”tuote”. Futuuri tai patentti eivät paikannu materiaalliseen todellisuuteen. Sen sijaan tällainen tuote täytyy tehdä markkinamuotoiseksi, Marxin termin ”kommodifioida” sosiaalista todellisuutta.

Globalisaatiokeskustelussa on puhuttu paljon talouden ja politiikan, tai talouden ja valtion suhteesta. Yleisen ajattelutavan mukaan talous on vallannut alaa politiikalta, ja kansallisvaltioiden rooli on heikkenevässä monikansallisen talouden ja ”globalisaation hallinnan” kustannuksella. Valtioilla on kuitenkin keskeinen rooli esimerkiksi pääoman tuottojen takaajana, eikä näytä siltä että valtioiden järjestelmä olisi väistymässä. Omistusoikeuksien takaaminen ja yhteiskunnallisesta järjestyksestä huolehtiminen pysyvät valtioiden tehtävinä pitkään. ”Tavaran” käsitteen häilyessä, kuten tiedon kohdalla tapahtuu, omistusoikeuksien takaamisesta tulee entistä vaativampi tehtävä. Globaali hallinta ei myöskään kaikesta puheesta huolimatta näytä vielä pitkään aikaan muodostavan kansallisvaltiot korvaavaa järjestelmää. Toki valtioiden roolissa tapahtuu muutoksia, ja myös valtasuhteet valtioiden sisällä ovat jatkuvan

kamppailun kohteina.

Globalisaatio manifestoituu yhden vaihtoehdon politiikkana. Tästä on osoituksena jo se, että nykyglobalisaatiota vastaan protestoivat voimat ovat ottaneet kantavaksi iskulauseekseen ”toisenlainen maailma on mahdollinen”. Toisin sanoen jo vaihtoehtojen olemassaolo nähdään poliittisena avauksena, ja globalisaatio vastaavasti totalisoivana voimana. Poliitiikka onkin järjestäytynyt viime aikoina entistä enemmän pääoman intressien ehdoilla toimivaksi. Voidaan jopa sanoa, että politiikasta on tullut yhä selvemmin pääoman kasautumisehtojen varmistamiseen tähtävää hallinnollista toimintaa. Poliitiikan ja valtion roolin muuttuminen ei kuitenkaan merkitse välttämättä politiikan ja valtion painoarvon muutosta.

Historia osoittaa, että talouden ja valtion retorisesta vastakkainasettelusta huolimatta nämä vallan lohkot ovat olleet käsi kädessä voimistuvia. Modernin kapitalismin voimistuminen merkitsi myös kansallisvaltion voimistumista ja tästä syntyneestä uudenlaista organisaatiota. Kansallisvaltion tehtävä on koko olemassaolonsa ajan ollut kapitalistisen talouden tarpeiden tyydyttäminen: yhteiskuntarauhan, omistusoikeuksien ja työvoiman saatavuuden takaaminen, sekä ”tarpeettoman” työvoiman hengissä pitäminen. Luonnollisesti tämän kehikon sisällä on tapahtunut aaltoliikettä, jossa yritysten saneluvoima on välillä ollut voimakkaampaa, välillä heikompaa. Globalisaatioksi kutsuttu prosessi näyttäisi merkitsevän yritysten vallan kasvua.

Vapaakaupan juuret

Tämän kirjan ensimmäisessä osassa tutkitaan historiallisia perspektiivejä globalisaatioon. Klassikoiden ymmärtäminen auttaa sen ymmärtämisessä, mitä globalisaatio on, ja mitä uutta nykypäivän globalisaatiossa on. Pitkällisten ideologisten ja poliittisten jatkumoiden havainnoiminen auttaa näkemään aidosti uudet elementit. Tämä auttaa vastaamaan kysymykseen, onko kyse uusista ilmiöistä vai vanhojen voimistumisesta. Onko esimerkiksi finanssimarkkinoiden vapauttaminen globalisaatiolle leimallinen käänne, vai ainoastaan vapaakaupan idean looginen jatkumo?

E erityisen havainnollista on tutkia nykyglobalisaatiota 1700–1800-

luvun teoreetikoiden ajattelua vasten. Tuolloin kansainvälinen kauppa Euroopassa lisäsi volyyymiaan – arabit ja kiinalaiset olivat toki käyneet kauppaa enemmän jo aiemmin – ja teollinen yhteiskunta nosti päätään. Kapitalismin synty kaipasi selittäviä teorioita. Nykyistä globalisaatiota onkin usein verrattu juuri 1800-lukuun, erityisesti ”kaupan vapauttamisen” trendin myötä. Globalisaation ideologisena käsitteenä näkevät katsovat usein sen edustavan uusliberalismia, mikä viittaa suoraan tuohon aikakauteen assosioituvan liberalismiin paluuseen.

Vapaakaupan ideologisia juuria voidaan etsiä noiden aikojen teorioista. Esimerkiksi David Hume (esim. 2006), joka tunnetaan erityisesti utilitarismin tarkkanäköisenä ennakoijana, antoi merkittävän panoksen taloustieteen syntyyn. Humen tarjoamat virikkeet vaikuttivat osaltaan siihen, että hänen ystävänsä Adam Smith kirjoitti vuonna 1776 taloustieteen klassikkoteoksen *Kansojen varallisuus (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)*.

Vapaakaupan teorian synty tulee ymmärtää aikansa talousjärjestelyjen kontekstissa. Sekä Hume että Smith olivat oman aikakautensa taloudellisen hengen ja käytännön ankaria kriitikkoja. Tuolloin vallinneen merkantilismin mukaan valtiollisen taloudenpidon keskeisenä tavoitteena oli kerätä mahdollisimman paljon jalometalleja valtion kassaan. Hume ja Smith katsoivat, että tällainen taloudellinen ajattelu ja toiminta olivat perustavassa mielessä virheellistä, koska niissä puututtiin aivan liikaa markkinoiden toimintaan. Valtio pyrki määräämään suuren määrän erilaisia veroja, tulleja, maksuja sekä pystyttämään suuren määrän erilaisia rajoituksia elinkeinoelämälle, erityisesti ulkomaankaupalle. Nämä rajoitteet ja keinot olivat Humen ja Smithin mukaan omiaan heikentämään ihmisen luontaista yritteliäisyyttä ja vaikeuttamaan ratkaisevasti kaikkia osapuolia hyödyttävää kaupankäyntiä.

Hume (1742) kirjoitti teoksessaan *Of the Balance of Trade* merkantilismin ristiriitaisuudesta ulkomaankaupan tavoitteisiinsa nähden. Kaiken kaikkiaan merkantilistit tavoittelivat Humen mukaan sitä, että vienti olisi suurempi kuin tuonti ja että valtio saisi maksimaalisen määrän jalometalleja maksuksi valtion kassaan. Jos tämä asetettu tavoite saavutetaan, rahan määrä valtakunnassa kasvaa. Hume kuitenkin huomauttaa, että rahan määrän kasvaessa tavaroiden määrä ei kasva ja tämä johtaa jatkuvaan hintojen nousuun. Tämä johtaa Humen mukaan siihen, että oman

maan tuottamien tavaroiden hinta nousee niin korkeaksi, että vienti alkaa loppujen lopuksi hiipua. Samanaikaisesti kaikista tulleista ja muista rajoitteista huolimatta ulkomaiset tuotteet halpenevat ja niiden tuonti alkaa lisääntyä. Juuri tässä vaiheessa raha alkaa virrata ulos maasta ja hinnat alkavat laskemaan, tavaroiden vienti maasta lisääntyy ja tuonti vähenee ratkaisevasti. Kaikki jatkuu Humen mukaan niin pitkään kunnes luonnollinen tasapainotila on saavutettu.

Edellä esitetty argumentti Humen teoksesta pyrkii sanomaan, että markkinat huolehtivat itse itsestään. Sen takaamiseksi ei tarvita valtiollisia mekanismeja, jotka itse asiassa estävät näiden markkinoiden toimimisen kokonaisuudessaan. Valtion päätehtävänä ei siis Humen mukaan tulisi olla rahavarantonsa kasvattaminen vaan ihmisistä ja teollisuudesta huolehtiminen.

Vaikka *Kansojen varallisuus* –teos ei sisälläkään Humen esittämää argumenttia ulkomaankaupasta, voidaan perustellusti sanoa, että Smith jatkaa Humen alustamaa argumenttia. Sekä Hume että Smith nimitetään painottavat sitä, että markkinat toimivat parhaiten silloin kun niihin ei kosketa lainkaan. Markkinat harmonisoivat itsensä näkymättömän käden tavoin. Smithin mukaan

[Ihminen] ei kylläkään yleensä pyri edistämään yleistä etua, eikä hän tiedä, miten paljon hän sitä edistää. Tukemalla pikemminkin kotimaista kuin ulkomaista tuotantoelämää hän etsii vain omaa turvallisuuttaan; ja ohjaamalla tuota tuotantoelämää siten, että sen tuoton arvo olisi mahdollisimman suuri, hän etsii vain omaa voittoaan. Ja häntä ohjaa tässä, samoin kuin monissa muissakin tapauksissa, näkymätön käsi edistämään päämäärää, johon hän eri millään tavoin pyrkinyt eikä aina ole yhteiskunnalle haitaksi, ettei hän siihen pyrkinyt. Etsimällä omaa etuaan hän usein edistää yhteiskunnan etua tehokkaammin kuin todella pyrkiessään sitä edistämään. En ole milloinkaan nähnyt niiden aikaansaavan paljon hyvää, jotka ovat muka toimineet yhteiseksi hyväksi. (Smith 1776, IV 2; 292.)

Smith siis ajatteli, etteivät itsekkäät pyrkimyksemme tuota täydellistä katastrofia kuten monet taloutta pohtineet ajattelijat olivat häntä ennen ajatelleet. Päinvastoin itsekkäät pyrkimykset saavat markkinat toimimaan ja niiden toiminnan seurauksena yhteisön yleinen hyvin-

vointi lisääntyy. Yleisen hyvinvoinnin lisääntyminen on se päämäärä, jota kukaan yksittäinen ihminen ei tavoittele ja jota ei loppujen lopuksi voikaan tavoitella. Smith ajattelikin, että parempi keino yleiseen hyvinvointiin on kansalaisten jättäminen rauhaan, ja heidän toimintaedellytysten parantaminen oman onnellisuutensa tavoittelussa olisi valtion keskeinen tavoite.

Smithin mukaan vapaakaupan – ja markkinoiden ylipäänsä – olemassaolon edellytys on työnjako, koska markkinoilla vaihdetaan oman työn tuotteita toisten työn tuotteisiin. Smithin tarkoituksena oli osoittaa työnjaon edullisuus, koska se tekee mahdolliseksi erikoistumisen ja tämän erikoistumisen kautta mahdollistuvan tuottavuuden lisääntymisen. Työnjako ei Smithin mukaan ollut suunnitelmallista vaan pikemminkin eräänlainen näkymättömän käden järjestämä asia. Smith (1776, I 2; 21) kirjoittaa, että ”se on välttämätön, vaikkakin hyvin hidaskäyttöinen seuraus tietystä ihmisluonnon taipumuksesta, joka ei tähtää mihinkään sellaiseen laajaan hyötyyn, nimittäin taipumuksesta vaihtaa tavaroita toisiin”.

Työnjaon edullisuutta selvittäessään Smith kehitti niin sanotun *absoluuttisen edun periaatteen*. Tämä tarkoittaa sitä, että jonkin tietyn maan kannattaa erikoistua sellaisten tavaroiden tuottamiseen, jotka se pystyy tuottamaan halvemmalla kuin kulloisetkin kauppakumppaninsa. Tämän periaatteen nojalla Smith (1776, III 1; 227) muun muassa ajatteli, että maaseudun ja kaupungin välinen työnjako on edullista molemmille osapuolille. Itse asiassa kaikenlainen vapaa, pakoton ja luonnollinen kauppa on aina hyödyllistä molemmille osapuolille vaikka ei aina yhtä hyödyllistä molemmille (Smith 1776, IV 3; ii).

Smithin seuraaja David Ricardo (1772–1823) kehitti absoluuttisen edun periaatetta eteenpäin ja päätyi esittämään niin sanotun *suhteellisen edun periaatteen* teoksessaan *Principles of Political Economy and Taxation* vuonna 1819. Kuvatakseen maakohtaisiin työn tuottavuuden eroihin perustuvaa teoriaansa, jonka mukaan kahdelle maalle on edullista käydä kauppaa siitäkin huolimatta, että toisella maalla olisi absoluuttisen etu vaihdossa, Ricardo (1821, 7.1–7.31) kuvasi Englannin ja Portugalin välistä kauppaa viinistä ja liinakankaasta. Ricardon laskelmassa Portugalilla on absoluuttinen etu molempien hyödykkeiden tuotannossa. Viinin ja liinakankaan tuottamiseen tarvittava työaika on absoluuttisesti

pienempi Portugalissa, mutta Englannilla on suhteellinen etu liinakankaan tuotannossa kun taas Portugalin suhteellinen etu on viinin tuotannossa. Näin ollen Ricardo päätteli, että vaihto kannattaa molemmille maille jos liinakankaan hinta asettuu välille 1,125–0,833 tynnyriä viiniä.

1900-luvulle tultaessa Eli Heckscher (1897–1952) päätyi esittämään, että Ricardon paikantamat erot työn tuottavuudessa eri maiden välillä johtuivat eroista sijoitetun pääoman määrässä. Jos tarkastellaan vientiä, niin Heckscherin mukaan pääomavaltaiset maat vievät pääomaintensiivisiä tuotteita kun taas pääomaköyhät maat työntensiivisiä tuotteita. Tämän ajatuksen teoreettinen malli tunnetaan taloustieteissä nimellä Heckscher-Ohlin-teoria¹. Jotta edellinen voisi pitää paikkansa, tulee viiden ehdon täytyä: (1) kahta tuotannon keskeistä tekijää (työvoima ja pääoma) ei ole saatavilla kummassakaan maassa yhtä paljon, (2) kaksi tuotettua tavaraa vaativat suhteellisesti joko enemmän pääomaa tai työvoimaa, (3) pääoma ja työ eivät liiku kyseessä olevien kahden maan välillä, (4) tavaroiden siirtämiseen maiden välillä ei sisälly kuluja ja (5) kahden kaupankäyntiin kuuluvan valtion kansalaisilla on samat tarpeet.

Heckscher-Ohlin teorian mukaan meidän tulisi siis olettaa, että pääomavaltaiset maat, kuten esimerkiksi Yhdysvallat, veisivät ulkomaille pääomaintensiivisiä tuotteita (esim. autot, kemikaalit jne.) ja toisivat maahan työvoimaintensiivisiä tuotteita (esim. kankaat, yksinkertaista elektroniikkaa jne.). Kuitenkin Wassly Leontjiev huomasi jo vuonna 1954, että tämä oletus ei pitänyt lainkaan paikkaansa. Itse asiassa niin sanotun Leontjievin paradoksin mukaan maailman pääomavaltaisimmalla maalla on alempi suhde pääoma- ja työntensiivisyydessä maahan tuoduissa tuotteissa – Yhdysvallat vei työntensiivisiä tuotteita ja toivat maahan pääomaintensiivisiä tuotteita.

Yhtä kaikki mitä Heckscher-Ohlin teoria itse asiassa väittää on juuri sama mihin Ricardokin näyttäisi tietämättään suhteellisen edun periaatteessaan päätyvän. Malli ei riipu pääoman ja työvoiman kokonaismäärästä vaan pääoman suhteellisesta määrästä työntekijää kohden. Tämä mahdollistaa pienempien maiden kaupankäynnin suurempien maiden kanssa keskittymällä juuri sellaisiin tuotteisiin, joiden tuottamiseen tar-

---

¹ Bertil Ohlin oli Heckscherin oppilas. Ohlinille luovutettiin yhdessä James Meaden kanssa Nobelin taloustieteen palkinto vuonna 1977 heidän maailman kauppaa ja pääoman kansainvälistä liikettä koskevasta tutkimuksesta.

vittavia muuttujia on enemmän tarjolla kuin kauppakumppanilla. Kun keskeisenä oletuksena on se, ettei pääoman ja työvoiman suhde ole sama kauppaa käyvissä maissa, päädytään erikoistumiseen joka taas on omiaan tukemaan valtion taloudellista hyvinvointia. Näyttäisi siis siltä, että mitä suurempi on ero kahden maan välillä on, sitä suurempi hyöty saadaan irti joihinkin tiettyihin tuotteisiin erikoistumisesta. Juuri näin Ricardokin pääättelee edellä esitetystä laskelmastaan Englannin ja Portugalin välistä kaupankäyntiä. Ricardo siis esittää yksinkertaisesti, että kaikenlainen erikoistuminen ja työnjako ovat hyödyllisiä.

Varauksia ja kritiikkiä

Suhteellisen edun periaate näyttäisi pitävän intuitiivisesti paikkansa, mutta siihen on tehtävä tiettyjä varauksia. Ensinnäkin valtiot eivät erikoistu kuten sekä Smithin, Ricardon ja Heckscher viimekädessä olettavat. Toisaalta työvoiman liikkuvuus kansallisvaltioiden rajojen ylitse aina 1800-luvulta asti asettavat varauksia Heckscher-Ohlin mallilekin, koska sen lähtökohdallisena oletuksenaahan oli juuri työvoiman liikkumattomuus. Myös kauppaan liittyvien kumppaneiden valinta näyttäisi seuraavan toisenlaista järjellisyttä kuin Ricardon oletama. Tämä näkyy esimerkiksi sellaisissa yksinkertaisissa seikoissa kuin, että samankaltaiset tuotteet eivät maailmankaupan tasolla ole välttämättä samanlaisia tuotteita, tuotantoprosessit näyttäisivät hajaantuvan ennemminkin kuin keskittyvän ja tuottavuuseroihin voivat vaikuttaa myös osaamiseen liittyvät laadulliset tekijät.

Selitystä Leontjevin paradoksille voidaan hakea myös (jälki)imperialismin käytännöistä. Esimerkiksi monessa kehitysmaassa vientiin suuntautunut tuotanto on keskitetty perusraaka-aineisiin, kuten kaivannaisiin. Tällaisessa tuotannossa pääomaintensiivisyys on varsin suurta. Toisaalta työvoimaa saattaa olla jossakin tuotannossa hyvinkin paljon, mutta erittäin matalan palkkatason vuoksi tuotanto ei näyttäydä erityisen työvoimaintensiivisenä. 2000-luvulle tultaessa asetelmaa on entisestään sekoittanut työvoimavaltainen palvelukauppa, jossa korkeimmat tulotason maat ovat hallitsevassa asemassa.

Vapaan maailmankaupan kriitikot nojaavat pitkälti Karl Marxin maailmankauppaa koskeviin huomioihin. Marx lähti kehittämään teori-

aansa maailmankaupasta paljolti samoin painotuksin kuin Friedrich List (1841), jonka mukaan maailmankauppa ei ollut 1800-luvulla muuta kuin englantilaisen kauppahegemonian akateemista oikeuttamista. Nykyään tilanne ei välttämättä ole kovinkaan erilainen. Jos ajatellaan vaikkapa aikaisemmin esitettyä ajatuskulkua vapaan kaupan puolesta, ovat häviäjät tässä skeemassa kehitysmaat. Yksi syy tähän on se, etteivät nämä maat kykene uudistamaan teollisuuttaan ja tuotantoa laajassa mitassa siinä vauhdissa kuin maailman markkinat niitä vaativat. Tai jos ne siihen ylipäänsä kykenisivät, olisi se niille tuskallista. Tämän vuoksi useat akateemisen maailman edustajat sekä kehitysmaiden johtajat ovat ilmaisseet puolustavansa uusien kansallisvaltioiden välille asetettuja kauppaj rajoitteita.

Marx oli kuitenkin optimistisempi kuin List siitä, että Euroopan jakautuminen ja vihanpito voitaisiin jossain vaiheessa ylittää. Tässä hän jakoi Smithin optimismin, vaikka ratkaisuehdotukset olivatkin erilaiset. Marx ja Friedrich Engels eivät käyttäneet analysoidessaan kapitalismia ja sen kehitystendenssejä taloudellisen globalisaation käsitettä. Heidän käsityksensä maailmantaloudellisesta näkökulmasta, joka liittyi elimellisesti porvarilliseen tuotantoon, oli vahvasti määrittynyt kansallisvaltiollisesta taloudesta käsin. Silti esimerkiksi Marxin esittämät huomiot maailmantaloudesta ovat edelleen kiinnostavia ja useat sen puitteissa esitetyt luonnehdinnat pitävät edelleen paikkansa, ja paradoksaalisesti jotkin niistä pitävät 2000-luvulla paremmin paikkansa kuin koskaan aikaisemmin.

Kaiken kaikkiaan nykykeskustelu globalisaatiosta virittyy varsin pitkälti liberaalien teoreetikoiden ja marxilaisten jo 1800-luvulla jäsentämän vastakkainasettelun puitteisiin. Esimerkiksi vapaakaupasta puhuttaessa esillä ovat usein juuri suhteellisen edun teorian variaatiot, joiden mukaan kaikki hyötyvät vapaakaupasta, ja toisaalta imperialismiteorioiden päivitetty muodot, joissa korostetaan globalisaation epätasapainoista luonnetta. Jälkimmäisten piirissä voidaan keskustella esimerkiksi kehitysmaiden luonnonvarojen hyödyntämisestä tai suuryritysten harjoittamasta työvoiman riistosta. Kuitenkaan nykyisin, sen paremmin kuin 1800-luvullakaan, imperialismi tai vapaakauppa eivät koskaan esiinny ”puhtaassa” muodossaan, vailla valtasuhteiden ja politiikan merkitystä tai vastustavia tendenssejä.

”Tietopohjainen talous”

Monessa mielessä nykyinen globalisaatiokeskustelu siis toistaa vanhojen keskustelujen kaavoja ja keskeisiä argumentteja. Kuitenkin nykyglobalisaatiossa voidaan havaita piirteitä, jotka poikkeavat klassisen talousliberalismin ajoista. Nämä piirteet eivät liity vapaakauppaan sinänsä, vaan esimerkiksi tiedon rooliin tavarastamisessa, eli siihen, mitä alun alkaen määritellään kaupattavaksi tavaraksi. Vapaakaupan idean intuitiivinen uskottavuus joutuu koetukselle, jos sitä sovelletaan asioihin, jotka eivät itsestäänselvästi ole tavaroita. Toiseksi on syytä nostaa esiin tuotannon ja yhteiskuntaluokkien poikkikansallistumista koskevat keskustelut.

Jälkikäteen voidaan väittää, että poliittisen taloustieteen klassikot eivät olleet erityisen tarkkakatseisia informaation taloudellisen merkityksen ja roolin suhteen. Heidän taipumuksena oli nimittäin jättää huomiotta esimerkiksi työn immateriaaliset ja kommunikatiiviset ulottuvuudet. Tämä johtui siitä, että he keskittyivät tuotannossaan materiaaliin työvälineisiin, koneisiin ja raaka-aineisiin sekä materiaalien objektien manipulointiin liittyviin kysymyksiin (ks. Hodgson 2000, 93–94). Yksi syy sille, miksi informaation taloudellinen rooli ei kiinnostanut talous- ja yhteiskuntatieteilijöitä pitkään aikaan, löytyy Marxilta vaikuttaneita ottaneesta poliittisesta taloustieteestä, jossa erilaisia ”informaation suhteen intensiivisiä toimintoja” (Schiller 1988, 33), kuten mainontaa, markkinatutkimuksia, lakia ja rahoituspalveluja, pidettiin ei-tuottavina. Esimerkiksi maanviljelyksestä ja autojen valmistuksesta poiketen tällaisten toimintojen ei katsottu kuuluvan välittömästi tuotantoprosessiin vaan olevan luonteeltaan tuotantoa avustavia toimintoja. Nykyään tällainen tulkintatapa on pitkälti hylätty esimerkiksi siksi, että informaatiointensiivisten ja välittömän tuotannon väliset rajat ovat sumentuneet ja tulleet osaltaan päällekkäisiksi.

Suhtautumistapa informaation ja talouden väliseen suhteeseen alkoi muuttua viimeistään 1960-luvulta alkaen yhtäältä niin sanotun ”uuden kasvuteorian” asteittaisen esiin nousemisen (esim. Arrow 1962; Romer 1990) sekä toisaalta informaatioteknologian edistysaskelten yhteydessä. Vaikka informaation taloudellinen merkitys on kiinnostanut taloustieteilijöitä vasta suhteellisen lyhyen aikaa, markkinoilla toimivat taloudelliset toimijat ovat kuitenkin tienneet jo pitkään, että informaatiolla on

tärkeä rooli heidän liiketoiminnassaan. Erityisen hyvin he ovat olleet selvillä informaation salassa pitämisen merkityksestä. ”*Muista, mikäli tieto tästä kaupasta leviää, olemme menneitä. Tässä on kyse kuin mistä tahansa muusta kaupasta: kun kilpailijat saavat siitä kerran vihiä, mitään ei ole enää jäljellä*” kirjoitti ranskalainen kauppias Louis Greffulhe liikeyhtiönsä vuonna 1777 (Braudel 1982, 410).

Useat kauppiat kävivät keskiajalla säännöllistä kirjeenvaihtoa liikeyhtiönsä kanssa. Braudel (1982, 409) katsoo tämän johtuneen siitä, että asioista perillä oleminen oli jopa tärkeämpää kuin ammattitaitoisuus ja ”kirjeet olivat ennen kaikkea *informatiivisia*” (kurs. alkup.). Kirjeissä käsiteltiin välittömiä liikeasioita mutta lisäksi esimerkiksi politiikkaa ja sotavoimia koskevia uutisia. Lisäksi niissä tarjottiin vihjeitä taloudellisesti kiinnostavista hankkeista. Näiden kirjeiden sisältämän informaation perusongelma oli postin hitaus ja epävarmuus aina myöhäiselle 1700-luvulle saakka. Mitä kaukaisempiin tai epävakaisempiin maihin kirjeitä lähetettiin, sitä suuremmiksi ongelmien taipumuksena oli kasvaa.

Informaatioteknologian ja logistiikan kehittymisen myötä tällaiset ongelmat ovat menettäneet merkitystään. Liikeyhtiönsä kesken jaettava tieto on kuitenkin vain yksi, eikä edes tärkein, ulottuvuus tiedon ja talouden välisestä monisyisestä suhteesta. Merkittävämpiä ulottuvuuksia ovat ensinnäkin tiedon ja työmarkkinoiden välinen suhde (*tietotyön yleistyminen*), toiseksi tiedon, omaisuuden ja markkinoiden välinen suhde (*tiedon tavarointaminen markkinoilla vaihdettavaksi kauppatavaraksi*) ja kolmanneksi tiedon ja tuotannon välinen suhde (tieto tuotannon tekijänä) (esim. Kauppinen 2008). Muita analyyttisesti erotettavissa olevia tärkeitä ulottuvuuksia ovat muun muassa koulutukseen panostaminen (tietopohjaisen talouden tarvitseman tiedon tuottamistehtävän tukeminen)

Globalisaation ja tiedon välisiä yleisiä kytköksiä hahmottelevien puheenvuorojen taipumuksena on perustua usein kahteen oletukseen. Ensinnäkin siihen, että kaikkien maiden kansalaiset hyötyvät toistensa luovuudesta ja ideoista. Toiseksi siihen, että nykyisessä kilpailuun perustuvassa globaalissa toimintaympäristössä arvotetaan tietoa ja ideoita enemmän kuin mitään muuta ja että eritoten pitkälle teollistuneista valtioista on tullut tietoon perustuvia talouksia. Tiedon talou-

dellisen merkityksen korostamisen vuoksi valtiot ja yritykset ovatkin nykyään erityisen kiinnostuneita tiedon tuottamisen, jakamisen ja käyttämisen tehostamisesta.

Jälkimmäinen seikka koskettaa läheisesti esimerkiksi työmarkkinoita ja yliopistojen sekä koulutuksen suhdetta yritysmaailmaan ja valtioon. Yllä olevien kahden oletuksen välillä on kuitenkin jännitteinen suhde: vaikka väite tiedon ja informaation kasvaneesta taloudellisesta roolista pitäisikin paikkansa, se ei ole tarkoittanut sitä, että kaikki hyötyisivät toistensa luovuudesta ja ideoista maailmantaloudessa. Tämä voidaan osoittaa tarkastelemalla esimerkiksi niin sanottujen aineettoman omaisuuden omistusoikeuksien luonnetta ja niiden vallitsevaa sääntelytapaa globaalin kapitalismin kontekstissa.

”Tietopohjaisesta taloudesta” (*knowledge-based economy*) tuli 1990-luvun kuluessa tiiviisti uusliberalistiseen talouspolitiikkaan kietoutunut hegemoninen puhetapa, joka on saanut niin valtiot, monenkeskiset organisaatiot kuin tutkijatkin muotoilemaan suuria tieto- ja innovaatiokeskeisiä tulevaisuusvisioita. ”Tietopohjaisen talouden” indikaattoreiksi on ehdotettu esimerkiksi tietotyön yleistymistä, verkkoyhteyksien määrää, laatua ja saatavuutta, informaatioteknologian käyttöä koulutuksessa sekä arki- ja työelämässä, elektronista kaupankäyntiä ja hallintoa, telekommunikaation sääntelyn luonnetta, erilaisten medioiden levinneisyyttä, aineetonta omaisuutta, työllisyyttä tieteellisellä ja teknisellä kentällä sekä elektroniikka- ja telekommunikaatioteollisuudessa, sekä tutkimukseen ja kehitystyöhön laitettujen investointien määrää (ks. UNECE 2002, 21–36). Tässä artikkelikokoelmassa keskitytään näistä erityisesti mediaa, koulutusta, immateriaalista työtä ja aineetonta omaisuutta koskeviin kysymyksiin.

Puhe tietopohjaisesta taloudesta on mielekkäimmillään silloin, kun käsitteen katsotaan viittaavan pitkälle kehittyneiden talousjärjestelmien nouseviin sektoreihin tai ko. järjestelmien nykyiseen dynamiikkaan (esim. Hodgson 2000, 94). Kyseisellä puhetavalla vaikuttaisi olevan huomattavasti vähemmän pätevyyttä tarkasteltaessa kehitysmaita tai esimerkiksi kehittyneiden talouksien tiettyjä sektoreita, joilla työskentelee heikommin koulutettuja työntekijöitä. Erityisesti seuraavaan ajatukseen on syytä kiinnittää huomiota eriarvoisuuksia sisältävän maailmantalouden yhteydessä: ”Se, mitä tapahtuu [pitkälle kehittyneiden talouksien, IK]

dynaamisessa ytimessä, ei riitä määräämään sitä, mitä muualla taloudessa tapahtuu... monimutkaisuuden ja modernin oppivan talouden kasvu ei implikoi globaalilla tasolla tapahtuvaa talouksien yhtymistä yhden tyyppiseksi talousjärjestelmäksi”. (Hodgson 2000, 95)

Tieto kuvitteellisena kauppavarana

Tieto ja informaatio ovat olleet kauppavarana jo kapitalismin alkua ajoista saakka, mutta esimerkiksi teknologiset muutokset ovat vahvistaneet tiedon tavaroiden mahdollisuuksia: ”Vaikka informaatio on ollut kauppavarana kapitalismin varhaisimmista hetkistä lähtien, uusi teknologia syventää ja laajentaa informaation myymismahdollisuuksia ylittämällä ne rajat, joita tila ja aika asettavat informaation pakkaamiselle ja uudelleenpakkaamiselle markkinoitavaan muotoon” (Mosco 1988, 8).

Teknologinen kehitys ei ole kuitenkaan riittävä syy tiedon tavaroiden laajentamisen kannalta. Markkinatalouden ja yleisemmin markkinayhteiskunnan nousua käsittelevässä, vuonna 1944 julkaistussa, teoksessaan ”Suuri murros” Karl Polanyi käsitteli työvoiman, maan ja rahan tavaroiden. 1970-luvulta lähtien, ja yhteydessä erilaisiin globalisaation alaproesseihin, tiedosta on pyritty tekemään samansuuntaisesti valtioiden ja institutionaalisten järjestelyjen välityksellä entistä merkittävämmässä mielessä kauppavarana.

Tieto on sikäli *kuvitteellinen* kauppavarana, ettei sitä ole alun perin tuotettu markkinavaihtoa varten. Varsinaiset kauppavarat ovat sen sijaan *jo lähtökohtaisesti* markkinoille tuotettuja objekteja (esim. henkilöautot). Tästä poiketen kuvitteelliset kauppavarat, kuten työvoima, maa ja raha, on aktiivisen toiminnan kautta saatettu markkinavaihdon piiriin. Kuvitteellisten kauppavaroiden saattaminen markkinoilla vaihdettavaksi kauppavaraksi on vaatinut erityistä sepittämistä, jolla pyritään oikeuttamaan niiden ”aitaaminen” (*enclosure*) yksityisomaisuudeksi. (vrt. Polanyi 1957, 72–75) Myös tiedon tavaroiden on edellyttänyt omaa erityistä sepittämistään.

Tämä sepittämistarve on ollut akuutti, koska propositionaalista tietoa (kuten digitaalista tekstiä tai geneettistä informaatiota) voi samanaikaisesti käyttää ilmaiseksi periaatteessa lukematon määrä ihmisiä ilman,

että sen käyttö johtaisi kyseisen jaetun resurssin ylikäytöstä johtuvaan mahdolliseen tuhoutumiseen. Taloustieteen termein tiedon käyttö on aineellisesta omaisuudesta poiketen luonteeltaan ei-kilpailtua eli tieto ei ole niukka resurssi (ks. May & Sell 2006, 5-6). Tiedon jakaminen toisten kanssa tai sen eteenpäin myyminen ei vähennä oman tiedon määrää toisin kuin vaikkapa materiaalien työvälineiden jakaminen tai myyminen vähentää mahdollisuutta hyödyntää niitä henkilökohtaisesti. Aineeton omaisuus ei tuhoudu tai heikkene moninkertaisen käytön seurauksena vaan voi tulla päinvastoin aiempaa arvokkaammaksi, kun toiset toimijat edelleen kehittävät vaikkapa jotain käytännöllisiä implikaatioita omaavaa teoriaa. May & Sell (2006, 19) toteavatkin, kapitalistisessa markkinataloudessa tiedosta on kyettävä tuottamaan käsitys, jonka mukaan se olisi kilpailun kohteena oleva niukka resurssi.

Ilman tällaista käsitystä taloudellisen hyödyn hankkiminen olisi yksityisille toimijoille joko vahvasti rajoitettua tai mahdotonta.. Tämän näkemykseen jakaa itse asiassa myös uusliberalismin yhden pääsuunnan keskeinen edustaja F. A. Hayek, joka puhui tosin pakotetusta eikä sepitetystä niukkuudesta mutta taustalla oleva ajatus oli sama: aineettomien objektien omistettavaksi tekeminen edellyttää niiden määrittelemistä niukoiksi resursseiksi. Pakotettu tai sepitetty niukkuus auttaa rakentamaan aktuaalisia markkinoita tietoa varten.

Toisin kuin materiaalien objektien omistusoikeudet, patentit (ja muut aineettoman omaisuuden omistusoikeudet) eivät ole seurausta niukkuudesta. Päinvastoin, ne ovat paremminkin seurausta tarpeesta tehdä tiedosta ja informaatiosta keinotekoisesti ja pakotetusti niukka resurssi. Niukkuuden sepittämisellä tiedon ominaisuudeksi ja sen muuttamisella sitä kautta kauppatavaraksi, on keskeisen tärkeä rooli tietopohjaisessa kapitalismissa. (May & Sell 2006, 22) Aineettoman omaisuuden omistusoikeudet ovat taas tiedon tavarointamisen eräs keskeinen institutionaalinen väline, sillä niiden tehtävä on mahdollistaa juuri niukkuuden sepittäminen tiedon ominaisuudeksi (May 2000, 13; May & Sell 2006, 19). Näiden omistusoikeuksien globaalien sääntelyn myötä tiedosta on tehty ensimmäistä kertaa *globaalien kaupan kysymyksiin kansainvälisistä oikeudellisesti sidottu kauppatavara*.

On syytä huomata, kuten Andrew Sayer (1995, 153) on esittänyt, että jatkuvaan kilpailuun perustuvan talousjärjestelmän yhteydessä olisi

epärealistista olettaa taloudellisten toimijoiden olevan halukkaita jakamaan taloudellisen toiminnan kannalta arvokasta tietoa ja informaatiota muiden kanssa. Esimerkiksi kapitalistisessa markkinataloudessa toimijat ovat yhtäältä haluttomia jakamaan omaa tietoaan ja toisaalta pyrkivät hyötymään toisten hallussa olevasta tiedosta. Tämän tunnistaminen ei tarkoita tietenkään sitä, etteikö ajatusta tiedon avoimuudesta tulisi puolustaa.

Tässä esitellyistä seikoista johtuen ei ole mitenkään yllättävää, että tieto on nykyään erilaisten sosiaalisten kamppailujen kohteena ja myös vaihtelevin tavoin erilaisten yhteiskunnallisten liikkeiden harjoittaman kritiikin asialistalla. Tässä julkaisussa asiaa käsitellään erityisesti tiedon avoimuuden ja sosiaalisten liikkeiden kautta. Kysymyksenasettelu liittyy erityisesti tiedon tavaraluonteen kyseenalaistamiseen ”yhteisen älyn” tai klassisen tiedon vapauden ideaalin kautta.

***

Seuraavaksi esittelemme teokseen sisältyvien artikkeleiden keskeisiä ulottuvuuksia. Globalisaatiota ymmärtämään ja selittämään pyrkivien keskustelujen ei ole välttämättä mielekästä perustua oletukseen siitä, että globalisaation mukanaan tuomat muutokset olisi määriteltävä joko pelkästään määrällisiksi tai sitten vahvemmin laadullisiksi. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna esimerkiksi William I. Robinsonin (esim. 2004) globaali kapitalismi teoria on tulkittavissa siten, että yhtäältä siinä tunnustetaan globalisaatioon sisältyvän määrällisiä muutoksia (esim. kansainvälisen kaupan suhteen), mutta toisaalta siinä nostetaan esiin myös globalisaatioon sisältyviä laadullisia muutossuuntia, kuten tuotantorakenteiden poikkikansallinen hajaantuminen sekä siihen liittyvä samanaikainen taloudellisen vallan keskittyminen.

Kirjassa on kolme temaattista osastoa: historia, tieto ja työvoima sekä koulutus ja yhteiskunnalliset liikkeet. Jokaisessa osastossa on tutkimustekstien lisäksi yksi ekskursio, joka täsmentää tai laajentaa tutkimusartikkeleiden teemoja aikakautemme poliittisten kysymyksenasettelujen yhteyteen.

Teoksen historiallisen osaston aloittava Fonna Forman-Barzilai lähestyy artikkelissaan Adam Smith ja kaupallinen kosmopolis globalisaa-

tiota ensisijaisesti Smithin Moraalituntojen teoria –teoksen kautta. Forman-Barzilai keskittyy tarkastelemaan Smithin kansainvälistä kauppaa ja etiikkaa koskevien käsitysten välistä suhdetta. Forman-Barzilain keskeisen argumentin mukaan Smith hylkäsi stoalaisen käsityksen kosmopoliittisuudesta ja rakensi Humen pohjalta kaupallisen kosmopoliittisuuden ideaa viitekehyksensä maailma, ”josta puuttuu myötätunto ja hyvä tahto”. Näistä lähtökohdista käsin Smith toivoi kykenevänsä löytävän uuden tien rauhaan, jossa kansojen välisellä kaupallisella kanssakäynnillä olisi merkittävä roolinsa.

Seuraavaksi Olli-Pekka Moisio tarkastelee artikkelissaan Karl Marxin käsityksiä maailmanmarkkinoista ja kapitalistisesta tuotantotavasta. Vaikka on selvää, että Marx ei käsitteellistänyt maailmanlaajuista vaihdantaa ja sen roolia kapitalistisessa tuotannossa käsitteellä globalisaatio, on tärkeää ymmärtää, että käsitteen kuvaama ilmiö, siis kapitalistisen tuotantotavan maailmanlaajuistuminen, muodosti hänen kapitalismiteoriansa erään keskeisen ulottuvuuden. Tämän prosessin Marx tunnisti niin kansallisvaltioiden sisällä kuin niiden välissä kuten myös niiden yläpuolisena tapahtumana. Tätä tapahtumaa kuvatakseen Moisio tarkastelee artikkelissaan Marxin käsitystä niin sanotusta alkuperäisestä kasautumisesta. Moisio liittää alkuperäisen kasautumisen yhteen pääoman tuotantoprosessin kansainvälistymisen ja integraatioprosessin kanssa. Täällätavoin on mahdollista kuvata Marxin huomioita taloudellisesta kansainvälistymisestä ja kaikenkattavuutena eräänä keskeisenä kapitalistisen tuotantotavan keskeisenä osana.

Marxin jälkeen tarkasteluun nousee Karl Polanyi, jota käsittelevä artikkeli päättää historiallisen osan. Fred Blockin artikkelin lähtökohdaisen väittämän mukaan Polanyin teoksen *Suuri murros* ajankohtaisuus perustuu siihen, että se tarjoaa voimakkaimman löydettävissä olevan kritiikin uusliberalismille. Blockin mukaan Polanyin hienosyisille argumenteille talouden, valtion ja yhteiskunnan välisistä suhteista ei ollut tilaa Kylmän sodan kaksinapaisessa maailmassa. Nykyisen kapitalistisen globalisaation aikakaudella Polanyin ajattelu tarjoaa sen sijaan arvokkaita ja tarkkanäköisiä kriittisiä näkökohtia niin nykyisen globalisaation kannattajille kuin kriitikoillekin. Block esittää, että Polanyi piti ruohonjuuritasolta lähtevää maailmantalouden demokraattista hallintaa keskeisenä lähtökohtana sekä yksilöllisten ja yhteisöllisten tarpeiden tyydyt-

tämiseksi että käänteisesti kärsimyksen välttämiseksi. Blockin mielestä samaan tulisi tähdätä myös nykyään.

Historiallisen osaston päättää Tapani Hietaniemen kesken jäänyt artikkeli *Globalisaation historialliset muodot*. Hietaniemi kuoli äkillisesti teoksen toimittamisen aikana 2. lokakuuta 2009. Sivilisaatiohistorian dosentti tunnettiin aktiivisena ja sivistyneenä keskustelijana ja erityisesti yhteiskuntatieteiden ja historian osalta laajasti sivistyneenä. Ekskursiossaan Hietaniemi keskittyy määrittelemään globalisaation käsitettä. Yhtäältä Hietaniemi pyrkii kuvaamaan käsitteen selkiyttämisen kautta niitä moninaisia merkityksiä, joita käsitteen alle on viety erinäisissä keskusteluissa ja toisaalta hän toivoo kehittävänsä tämän tarkastelun saattelemana käsitteellisen kuvauksen, jolla voisi olla vaikuttavuutta myös empiiriseen tutkimukseen. Keskeisenä teoreettisena viitekehyksenä Hietaniemen artikkelissa toimii sivilisaatiohistoriallinen näkökulma.

Ilkka Kauppisen artikkeli *Globaali kapitalismi, TRIPS ja aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe* aloittaa teoksen toisen osaston, jossa keskiöön nousee tietoon liittyvät teemat. Kauppisen artikkeli pohjautuu ajatukseen siitä, että kaikki taloudet ovat tietyllä abstraktiotasolla tarkasteltuna tietoon pohjautuvia talouksia, ja että se, mikä on nykyään muuttunut esimerkiksi suhteessa 1800-lukuun, on tiedon yhä suunnitelmallisempi ja laajempi aitaaminen yksityisomaisuudelliseksi kauppatavaraksi globaalilla tasolla. Kauppinen käsitteellistää tämän prosessin aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaiheeksi. Esimerkiksi WTO:n TRIPS-sopimuksella on ollut tässä prosessissa keskeinen rooli. Tiedon aitaamisliike ja aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe ovat esimerkkejä kapitalismiin kuuluvasta intensiivisen laajenemisen tendenssistä, ja ne ovat saaneet myös omat yhteiskunnalliset vastaliikkeensä.

Jukka Peltokosken artikkelissa tutkitaan “yleisen älyn” ideasta lähteviä yhteiskunnallisia kamppailuja. Keskipisteessä on havainto siitä, että tuotantomuoto on muuttunut entistä enemmän tietoon ja kommunikaatioon perustuvaksi. Tämä liittyy toisaalta uuden globaalin työnjaon syntymiseen, toisaalta kapitalismin luonteen muutokseen ns teollisuusmaissa. Artikkelissa selvitetään, miten yhteistyö ja äly muuttuvat toisaalta riiston, toisaalta työvoiman itsemääräämiskamppailun kohteiksi. Ihmisten tulisikin Peltokosken mukaan kamppailla tämän yhteistyön tulosten

kapitalistisia haltuunottoja vastaan. Tiedosta tulee tässä analyysissä koko elämän haltuunottoa koskeva kysymys, jonka puolustaminen ei ole vain abstraktin tiedon vapauden ideaalin puolustamista vaan analyysi koko tuotantomuodosta.

Teppo Eskelisen artikkeli *Minkä globalisaatiosta on kyse?* pureutuu siihen, mikä maailmassa itse asiassa globalisoituu. Artikkelissa argumentoidaan, että globalisaatio ei merkitse “tilan” tai kansallisvaltion jälkeistä aikaa, vaan taloudellisen järjestelmän ytimessä olevat kansallisvaltiot näyttävät pääoman kasautumisen olennaisilta ehdoilta edelleen. Pikemmin olisi tutkittava, mitkä asiat maailmassa globalisoituvat tai vapautuvat, ja minkä asioiden liikettä rajataan entisestään. Artikkelissa analysoidaan työvoiman ja pääoman liikkumisen vapautta tästä näkökulmasta. Toteutettua vapauttamisen ja rajaamisen yhdistelmää tutkitaan kasvun tuottamisen prosessina, pikemmin kuin ilmiönä, jonka olemuksen “maapalioistuminen” tavoittaisi kovinkaan hyvin.

Toisen osaston päättää ekskursio, missä Tere Veden analysoi, miksi tiedon puolustaminen on tärkeää. Veden vetää historiallisen linjan toisaalta Kantin valistushenkiseen tiedon vapauden puolustamiseen, toisaalta Platonin totalitaristiseen ihannevaltioon, jonka eräs olennainen funktio on tiedon kontrollointi. Historiallisesta aspektista päästään nykypäivään Veden analysoidessa pyrkimyksiä rajoittaa tiedon vapautta esimerkiksi internetissä. Artikkelin pääargumentin mukaan valvontaa lisätään jatkuvasti toisaalta kaupallisten intressien, toisaalta turvallisuusintressien perusteella, ja tämä sotii tiedon vapauden klassista ihannetta vastaan. Rintamalinjan toiselta puolelta esitellään piraattipuolue ja vapaan lähdekoodin aktivistit.

Koulutusta, yhteiskunnallisia liikkeitä ja globalisaatiota käsittelevän osan aluksi Douglas Kellner tutkii artikkelissaan globalisaation suhdetta koulutusjärjestelmään. Kellner muistuttaa, että globalisaatio ei ole yksiselitteisesti myönteinen tai kielteinen ilmiö, vaan se täytyy ymmärtää ristiriitaisena prosessina, jos sitä tahdotaan ymmärtää lainkaan. Toisin sanoen globalisaatio sisältää sekä demokratisoivia ja vapauttavia että näiden vastaisia tendenssejä. Kellnerin mukaan erityisesti globalisaatiota tukevalla teknologialla on tällainen rooli. Olennaista on, miten vapauttavat potentiaalit löydetään ja saadaan käyttöön. Kriittisten kasvattajien olisikin kyettävä näkemään teknologian demokraattinen potentiaali ja

hyödynnettävä sitä oikeudenmukaisuutta tukevalla tavalla.

Viimeisen osaston toisessa artikkelissa Jukka Peltokoski tutkii “yleisen älyn” ideasta lähteviä yhteiskunnallisia kamppailuja. Keskipisteessä on havainto siitä, että tuotantomuoto on muuttunut entistä enemmän tietoon ja kommunikaatioon perustuvaksi. Tämä liittyy toisaalta uuden globaalin työnjaon syntyymiseen, toisaalta kapitalismin luonteen muutokseen ns teollisuusmaissa. Artikkelissa selvitetään, miten yhteistyö ja äly muuttuvat toisaalta riiston, toisaalta työvoiman itsemääräämiskamppailun kohteiksi. Ihmisten tulisikin Peltokosken mukaan kamppailla tämän yhteistyön tulosten kapitalistisia haltuunottoja vastaan. Tiedosta tulee tässä analyysissä koko elämän haltuunottoa koskeva kysymys, jonka puolustaminen ei ole vain abstraktin tiedon vapauden ideaalin puolustamista vaan analyysi koko tuotantomuodosta.

Kolmannen osaston päättävä Yhdysvaltalaisen kirjailijan David Foster Wallacen ekskursio. Teksti on hänen vuonna 2005 pitämä valmistujaispuhe Kenyon Collegen humanististen aineiden opiskelijoille. Teksti puolustaa humanistisen koulutuksen merkitystä ja pohtii humanistin tehtävää alati muuttuvan paineita asettavan todellisuuden keskellä. Wallacen mukaan meillä on vielä kaikesta huolimatta vapaus ja mahdollisuus valita oletusasetustemme vastaisesti mitä ja miten ajattelemme. Juha Suoranta johdattelee Wallacen esitelmään kirjoituksellaan ”David Foster Wallace ja Totaalinen Häily”.

Lähteet

- Arrow, K.J. 1962. Economic Welfare and The Allocation of Resources for Invention. Teoksessa R.R. Nelson (ed.) *The Rate and Direction of Inventive Activity: Economic and Social Factors*. Princeton: Princeton University Press, 609-626.
- Braudel, F. 1982. *The Wheels of Commerce. Civilization & Capitalism 15th-18th Century*, Vol. 2. London: Collins.
- Hodgson, G.M. 2000. Socio-Economic Consequences of the Advance of Complexity and Knowledge. Teoksessa *The Creative Society of the 21st Century*. OECD Future studies. Paris: OECD.
- Hume, D. 1742. “On Balance of Trade.” Teoksessa David Hume, *Essays, Moral, Political, and Literary*. Eugene F. Miller, ed. Indianapolis, IN: Liberty Fund, Inc. 1982. <http://www.econlib.org/library/LFBooks/Hume/hmMPL->

- Cover.html (Viitattu 8.6.2009).
- Kauppinen, I. 2008. Tiedon omistaminen on valtaa. Globalisoituvan patenttijärjestelmän poliittinen moraalitalous ja globaali kapitalismi. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 338.
- List, F. 1841. *The National System of Political Economy*. London: Longmans, Green, and Co. 1909.
- May, C. 2000. *A Global Political Economy of Intellectual Property Rights. The New Enclosures?* London & New York: Routledge.
- May, C. & Sell, S.K. 2006. *Intellectual Property Rights. A Critical History*. Boulder & London: Lynne Rienner.
- Mosco, V. 1988. Introduction: Information in the Pay-per Society. Teoksessa *The Political Economy of Information* (toim.V.Mosco & J.Wasko). Madison: The University of Wisconsin Press, 3-26.
- Polanyi, K. 1957. *The Great Transformation*. New York: Beacon Press.
- Ricardo, D. 1821. *Principles of Political Economy and Taxation* <http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricP.html> (Viitattu 8.6.2009).
- Romer, P.M. 1990. Endogenous Technological Change. *The Journal of Political Economy* 98 (5), 71-102.
- Sayer, A. 1995. *Radical Political Economy. A Critique*. Oxford: Blackwell.
- Schiller, D. 1988. How to Think About Information. Teoksessa *The Political Economy of Information* (toim.V.Mosco & J.Wasko). Madison: The University of Wisconsin Press, 27-43.
- Smith, A. 1904/1776. *The Wealth of Nations*. Edited, with notes and Marginal Summary by Edwin Cannan. New York: Bentam.
- UNECE 2002. *Towards A Knowledge-Based Economy. Armenia. Country Readiness Assessment Report*. United Nations Economic Commission for Europe. New York & Geneva.

HISTORIA

1.

ADAM SMITH JA KAUPALLINEN KOSMOPOLIS

*Fonna Forman-Barzilai*¹

Adam Smithin eettisen ja taloustieteellisen ajattelun välinen jännite muodostui ”ongelmaksi” eurooppalaiselle ajattelulle 1800-luvun lopulla. Silloin modernia aikakautta, kehitystä ja kapitalismia tutkineet saksalaiset kapitalistit ja marxilaiset alkoivat väitellä siitä, missä määrin Smithin kaksi perusteosta voidaan ”sovittaa yhteen”². Niin kutsuttu ”Adam Smith -ongelma” vaati – ja vaatii edelleenkin – vastausta kysymykseen, miten on mahdollista sovittaa yhteen myötätunnon käsitettä painottava *Moraalituntojen teoria* ja oman edun tavoittelun käsitettä painottava *Kansojen varallisuus* – toisin sanoen, missä määrin *Kansojen varal-*

---

1 Tämän esseen ensimmäinen versio ilmestyi alun perin julkaisussa *Critical Review*, 14, 4 (2000): 391–419. Haluan kiittää Jeff Friedmania, Lloyd Rudolphia ja, kuten aina, David Forman-Barzilaita erinomaisista kommentteista. Kiitos myös Ilkka Kauppiselle ja hänen työtovereilleen siitä, että he pyysivät minulta esseen ja kään-sivät sen.

2 Tätä ennen tutkimus oli keskittynyt pääasiassa *Kansojen varallisuus* -teoksen sisäisiin rakenteellisiin jännitteisiin. Lisää ”Adam Smith -ongelman” synnystä ja kehityksestä on teoksissa Dickey 1986 sekä 1993 xxi, note 12; ja Teichgraeber 1981.

lisuus saattoi nousta käsitteellisesti *Moraalitulojen teoriassa* kehitellystä eettisestä teoriasta.

Tämän artikkelin ei ole tarkoitus jatkaa sen väittelyn tutkimustraditiota, jossa Smithin ajattelun selviä sisäisiä jännitteitä ei pidetä yhteismitattomina ja sovittamattomina vaan keskeisinä osina suurempaa moraalifilosofian järjestelmää, jossa taloudellinen toiminta sisältyy etiikkaan³. Sen sijaan huomioin erään toisen vastauksen Adam Smith -ongelmaan – sellaisen, jossa hyväksytään ongelman yleiset suuntaviivat mutta pyritään aistimaan herkemmin Smithin käsitykset *kansainvälisestä* kaupankäynnistä ja etiikasta. Kysymys on siis tavallaan Adam Smith -ongelman ”globalisomisesta”. Tutkin osia *Moraalitulojen teoriasta*, joissa Smith käsittelee kansainvälisiä asioita. On yllättävää, että ne ovat saaneet niin vähän huomiota politiikan ja etiikan tutkimuksessa, vaikka nykyaikainen tutkimus keskittyy aiempaa enemmän globalisaation ja kosmopoliittisuuden teemoihin. Keskityn erityisesti osiin III, VI ja IV, joissa Smith värikkäästi hylkää stoalaisen kosmopoliittisuuden. Lisäksi VI osassa hän pyrkii saavuttamaan kosmopoliittiset päämäärät kansainvälisen kaupankäynnin avulla.

Lyhyesti ilmaistuna tarkoitukseni on osoittaa, että Smithin ajatus kaupallisesta globalisaatiosta ei ollut skotlantilaiselta poliittiselta taloustieteilijältä vain laantumaton kansallisen edun ajamista, joksi sekä Smithin kannattajat että vastustajat sen liian usein tulkitsevat. Sen sijaan se oli moraalifilosofin vastentahtoista myöntymistä siihen, että oli eletävä kosmopoliittisia pyrkimyksiä vastustavassa maailmassa, joka oli perustetaan myöten ristiriitoja täynnä – tai kuten Smith saattaisi sanoa: jossa ei ollut myötätuntoa. Smith ei tarkoittanut, että kansakunnat olivat keskenään jatkuvassa sodassa. Hän vaikuttaa kuitenkin omaksuneen Hobbesin käsityksen konflikteista ja erityisesti siitä, että konflikti on olemassa aina, kun ”ei ole varmuutta päinvastaisesta”:

”Sillä kuten huonon sään luonne ei ole sadekuurossa tai kahdessa, vaan monta päivää kestävässä taipumuksessa sateeseen, niin sodan luonne ei muodostu varsinaisesta taistelemisesta, vaan tunnetusta dispositiosta siihen koko sinä aikana, jolloin ei ole varmuutta päinvastaisesta.” (Hobbes [1651])

3 Tämän perinteen huomattavia teoksia ovat Campbell 1971; Lamb 1971; Macfie 1967; Morrow 1932; Skinner 1979; sekä Winch 1978. Tuoreempia teoksia ovat Fitzgibbons 1995; Grisworld 1999; sekä Werhane 1991.

1991, 88–89; suom. Tuomo Aho teoksessa *Hobbes 1999*, 223.)

Smithin tulkitseminen hobbesilaisittain voi vaikuttaa oudolta, kun otetaan huomioon, että hän kirjoitti *Moraalitulojen teoriassa* ihmisten taipumuksesta tuntea myötätuntoa toisia kohtaan. Hän todellakin säännöllisesti tuomitsi ”Hobbesin ja hänen seuraajansa” (erityisesti Pufendorfin ja Mandevillen) siitä, että nämä ”johtivat kaikki tunteemme tietyistä itserakkauden jalosteista” – he väittivät, että ”ihmistä ei aja yhteiskunnan suojaan luonnollinen mieltymys lajiaan kohtaan, vaan koska hän ilman muiden apua on kykenemätön ylläpitämään itseään rauhassa ja turvassa” (Smith [1759/1982] 2003, VII.iii.I.i)⁴. Smith aloittaa tutkimuksensa paljastavasti seuraavilla lauseilla:

”Oletetaanpa ihmisen olevan miten itsekäs tahansa, on ilmeistä, että ihmisluonnossa on vaikuttimia, jotka saavat hänet kiinnostumaan muiden kohdalosta, ja että muiden onni ja menestys välttämättä vaikuttaa häneen, vaikkei kostuisi siitä muuta kuin mielihyvän sen näkemisestä.” (Smith [1759/1982] 2003, I.i.I.1.)

Kaikesta huolimatta haluan esittää sen koko Smithin tekstin läpi punotun väitteen, että vaikka saatammekin erinäisistä syistä välittää meille läheisistä ja tutuista ihmisistä, elämme kuitenkin *maailmassa*, josta puuttuu myötätunto ja hyvä tahto – maailmassa, johon Smith kerran pelosta väristen viittasi ilmaisulla ”isätön maailma” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.3.2). Kun luemme hänen tekstiään huolella, huomaamme hänen täysin hyväksyneen opettajansa David Humeen oivalluksen siitä, että todellinen myötätunto on mahdollista vain *hyvin rajallisen* tilan sisällä – että, kuten Hume asian ilmaisi, ”kaukana meistä olevia ihmisiä kohtaan tuntemamme myötätunto on paljon heikompaa kuin se, jota koemme välittömässä läheisyydessä olevia kohtaan” (Hume [1751] 1948, 220; analyysia teoksessa Forman-Barzilai 200b). Tämä puoli Smithin ajattelussa otetaan liian harvoin huomioon, mutta emme voi täysin ymmärtää hänen käsitystään kaupallisesta globalisaatiosta huomioimatta tätä taustalla piilevää maailmankäsitystä. Smithin painottama kansainvälinen konfliktitila ja se, että ”ei ole varmuutta päinvastaisesta” – kuten myötätunnosta, hyvästä tahdosta, moraalista yhteisymmärryksestä,

⁴ Lainaukset *Moraalitulojen teoriasta* ovat Matti Norrin (Smith 2003). Suom. huom.

laista tai tehokkaasta pakkovallasta –, ovat keskeisiä oletuksia maailman-kuvassa, joka antoi voimaa hänen yritykselleen löytää uusi tie rauhaan. Smithille kansojen välinen vapaa kaupallinen kanssakäynti oli 1700-luvun uusi kosmopoliittisuuden muoto tai ilmaus. Se antoi lupauksen siitä, että erillisissä tiloissa elävien valtioiden välistä konfliktia voidaan lievittää sekä luoda siedettävä rauhan tila parempien motiivien puuttuessa.

Stoalaista kosmopolista vastaan

Aloittakaamme siitä, miten Smith hylkäsi *Moraalitulojen teoriassa* stoalaisen käsityksen kosmopoliittisuudesta. Hylkäämisestä huolimatta se vaikutti voimakkaasti hänen ajatuksiinsa globaalista kaupankäynnistä ja kansainvälisen etiikan ongelmista, ja stoalaisuuden vaikutus Smithin moraalisen ja poliittiseen teoriaan onkin hyvin tunnettu⁵. Tutkimuksissa on yleensä keskitytty stoalaisuuden osuuteen Smithin itsekin käsitteessä, jonka voidaan väittää olevan keskeisin hyve Smithin moraalifilosofiassa (ks. erityisesti Smith [1759/1982] 2003, VI.ii). Tutkin tässä artikkelissa toista stoalaisuuden vaikutusta Smithin moraalifilosofiaan, jota on usein ylenkatsottu ja jonka uskon auttaneen Smithin muodostamaan kansainvälistä kaupankäyntiä koskevan ajattelunsa eettistä puolta. Tarkoitan stoalaista oikeisis-käsitettä, jonka teki tunnetuksi ajanlaskumme ensimmäisellä vuosisadalla elänyt stoalainen Hierokles. Smith tutustui käsitteeseen mitä todennäköisimmin lukiessaan Ciceron *Velvollisuksista*-teosta (Brown 1995, 95–97).

Oikeisis tarkoittaa sitä, että ihmisen kiintymys säteilee minuudesta ulospäin kasvavissa samankeskeisissä ympyröissä tuttuuden mukaan. Ilmiö syntyy ajan myötä, kun ihminen elää fyysisesti toisten ihmisten lähei-

5 Ks. Brown 1995; Griswold 1999, 217–227, 317–324; Raphael & Macfie 1976; Waszek 1984. Stoalaisuuden vaikutusta yleisesti skotlantilaiseen filosofiaan käsitellään teoksissa Stewart-Robertson 1983; sekä Stewart 1991. Smith mainitsee *Moraalitulojen teoriassa* säännöllisesti stoalaisia lähteitä, pääasiassa Epiktetoksen *Keskustelija*- ja Marcus Aureliuksen *Itselleni*-teoksen, ja harvemmin Ciceron *Velvollisuksista*- ja *De Finibus*- sekä Senecan *Epistulae morales* -teokset. Smith ei juuri perehtynyt stoalaiseen logiikkaan, fysiikkaan, metafysiikkaan ja epistemologiaan vaan keskittyi siihen, jota hän kutsui usein varsin valikoivasti stoalaiseksi ”moraalifilosofiaksi”.

syydessä . Kuvitellaanpa tikkataulu. Stoaalaisen oikeisis-käsitteen mukaan taulun keskipiste edustaa minuutta, sisin rinki omaa perhettä (niitä, jotka elävät kirjaimellisesti *oikoksen* sisällä), seuraava rinki ystäviä, sitä seuraava naapureita, sitä seuraava omaa heimoa tai yhteisöä, sitä seuraava kansakuntaa, imperiumia ja niin edelleen. Lopulta uloin ja viimeinen rinki sisältää koko ihmiskunnan. Koska Hierokleen oikeisis-kuvausta ei tunneta kovin yleisesti – eikä varsinkaan Smith-tutkijoiden joukossa –, lainaan tässä huomattavan osan kyseisestä papyrus-fragmentista:

”Jokainen meistä on ikään kuin useiden ympyröiden keskellä, joista toiset ovat pienempiä ja toiset suurempia. Pienemmät jäävät suurempien sisään, koska ympyröiden ominaisuudet ovat erilaiset suhteessa toisiinsa. Ensimmäisen eli läheisimmän ympyrän ihminen on piirtänyt ikään kuin keskuksen, oman mielensä ympärille. Tämän ympyrän sisälle jää keho ja kaikki, mikä on kehoa varten. Se on käytännössä pienin ympyrä, ja se melkein koskettaa itse keskusta. Seuraava keskukselta ulospäin sijaitseva ympyrä, joka ympäröi ensimmäistä ympyrää, sisältää ihmisen vanhemmat, sisarukset, vaimon ja lapset. Kolmannen sisälle kuuluvat sedät, enot ja tädit, isovanhemmat, sisaren- ja veljenpojat ja -tyttäret sekä serkut. Seuraavaan ympyrään kuuluvat muut sukulaiset, ja sitä seuraa naapureiden ympyrä, sitä taas oman heimon ympyrä, sitten oman kaupungin asukkaiden ympyrä, ja näiden jälkeen samalla tavoin naapurikaupunkien asukkaiden ympyrä ja oman maan kansalaisten ympyrä. Uloin ja suurin ympyrä, johon kuuluvat kaikki loput ihmiset, on koko ihmiskunnan ympyrä.” (Hierocles 1987, 57.G; analyysia teoksissa Annas 1993, 262–276; Engberg-Pedersen 1986, 175–177; Inwood 1984; Nussbaum 1994, 341–344; Striker 1996.)

Stoaalaiset filosofit rakensivat tämän samankeskisten ympyröiden mallin tiettyä provokatiivista ja normatiivista tarkoitusta varten: he halusivat väittää, että moraalisen toimijan oli mahdollista luhistaa ympyröitä sisäänpäin kohti keskusta. Heidän mukaansa voisimme oikein järkeä käyttämällä oppia ylittämään ihmisen kiintymyksen luonnollisen voiman, joka kehittyi tuttuuden perusteella. Silloin ihmiskunta kokonaisuudessaan vetoaisi meihin samalla tavoin kuin tunteidemme välittömämmät kohteet. Hierokles antaa jälleen ohjeita. Hän kuvaa, kuinka ”oikeamielinen ihminen supistaa” ympyröitä ja vetää ne yhteen

ja samalla laajentaa ”kunnioitustaan” ja ”kiintymystään” niitä kohtaan, jotka ovat kaukana hänestä:

”Kun nämä kaikki [ympyrät] on tutkittu, oikeamielisen ihmisen tehtävä on, käsitellessään jokaista ryhmää sopivasti, vetää ympyröitä jotenkin yhteen kohti keskusta ja antaumuksella siirtää ihmisiä ympyröistä niiden sisällä oleviin ympyröihin... Velvollisuutemme on kunnioittaa kolmannen ympyrän ihmisiä kuin he olisivat toisen ympyrän sisällä ja kunnioittaa muita sukulaisiamme kuin he kuuluisivat kolmanteen ympyrään. Vaikka etäisyys verisukulaisuudessa hieman vähentää kiintymystä, meidän on yritettävä kovasti pitää heitä samanarvoisina. Saavutamme oikean pisteen, jos omasta aloitteestamme vähennämme kaikkien ihmisten välistä etäisyyttä.” (Hierocles 1987, 57.G.)

”Ympyröiden vetäminen yhteen” muistuttaa esimerkiksi teleskoopin sisään vetämistä. Uloimman ympyrän ihmiset kuvitellaan samanlaisiksi kuin toiseksi uloimman ihmiset, toiseksi uloimman ympyrän ihmiset samanlaisiksi kuin sitä seuraavan ympyrän ihmiset ja niin edelleen. Tämä toistetaan yhä uudelleen, kunnes koko ihmiskunta kuuluu sisimpään ympyrään ihmisen itsensä kanssa. Kun moraalinen ihminen oli käynyt läpi koko tämän prosessin, stoalaiset pitivät häntä ”maailman kansalaisena”, kosmopoliittina (Smith [1759/1982] 2003, III.3.11).

Stoalainen inhimillisen kiintymyksen kuvaus miellytti Smithiä siinä määrin, että hän sovitti oikeisis-käsitteen samankeskisten ympyröiden rakenteen *Moraalituntojen teorian* VI.ii osaan, jossa hän käsittelee laajasti inhimillistä hyväntahtoisuutta. Nopea katsaus VI.ii osan otsikoihin paljastaa, että Smith kartoitti ajatuksiaan hyväntahtoisuudesta samankeskisten ympyröiden avulla. 1. luvussa hän tutkii järjestystä, jolla ”luonto ohjaa kohdistamaan huolenpitomme ja huomiomme eri yksilöihin” (Smith [1759/1982] 2003, VII.ii.1), 2. luvussa hän ottaa askeleen kauemmaksi ja tutkii ”yhteisöjen” järjestystä (Smith [1759/1982] 2003, VII.ii.2) ja 3. luvussa hän siirtyy yhä kauemmaksi ja käsittelee ”yleistä hyvänsuopuutta” (Smith [1759/1982] 2003, VII.ii.3). Luvut noudattavat myös sisäisesti samaa samankeskistä rakennetta. Kuten voimme odottaakin, 1. luku ja siten koko Smithin argumentti tuttuuden ja kiintymyksen ympyröistä alkaa ihmisen suhteesta itseensä. Smithin omin sanoin:

”Jokaisen on ensisijaisesti ja pääasiallisesti huolehdittava omista asioistaan, niin kuin stoalaiset filosofit sanovat, ja jokainen onkin varmasti joka suhteessa sopivampi ja kykenevämpi pitämään huolta itsestään kuin kenestäkään muusta. Jokainen tuntee omat mielihyvänsä ja murheensa herkemmin kuin toisten ilot ja surut.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.1.)

Tässä puhuu meille hyvin tuttu Smith. Tämän jälkeen hän kuitenkin laajentaa ympyröitään eikä oikeuta asetelmaansa verisiteen voimalla – ”verisiteitten voima on kuitenkin, niin pelkään, havaittavissa vain tragedioissa ja romansseissa” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.11) – vaan läheisyyden ja tuttuuden vetovoimalla, johon hän viittasi termillä ”totumukseksi tullut myötätunto” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.7). Itseä lähimmät ja tutuimmat ympyrät muodostuvat eriasteisista perheenjäsenistä, ja lopulta ne laajenevat ulospäin liikekumppaneihin ja naapureihin saakka, ja 2. luvussa ne sisältävät kaupungit, yhteiskunnat ja kansakunnat. Uloin ympyrä (3. luvussa) sisältää koko ihmiskunnan.

Jacob Viner huomautti aikanaan, että Smithin kirjoituksissa ”fyysinen etäisyys vahvistaa psykologista ’etäisyyttä’”:

”...tunteet heikentyvät yhä voimakkaammin, kun siirrytään ihmisen lähimmäisistä perheenjäsenistä läheisiin ystäviin, lähiyhteisön naapureihin, suuren kaupungin asukkaisiin, oman maan kansalaisiin, ulkomaalaisiin, ihmiskuntaan kokonaisuudessaan, ja aina kaukaisten planeettojen asukkaisiin, mikäli heitä on olemassa.” (Viner 1972, 80–81.)

Smith hylkäsi stoalaisen kosmopoliittisuuden juuri siksi, että se pyrkii luhistamaan ympyröitä kohti keskusta ja rationaalisesti laajentamaan ihmisen velvollisuuden lähipiirin ulkopuolelle. Toisin sanoen Smith hyväksyi stoalaisen samankeskisen kuvauksen inhimillisestä kiintymyksestä – oli siis samaa mieltä siitä, että me luonnostamme välitämme enemmän niistä, jotka ovat meille tutumpia – mutta kääntyi voimakkaasti stoalaista kosmopoliittista teleologiaa vastaan väittäessään, että luonnollisen rakenteen ylittäminen rationaalisesti, tunteiden kieltäminen ja ympyröiden murtaminen kohti keskusta ei todennäköisesti olisi useimmille moraalisisille toimijoille psykologisesti mahdollista. Smith ei

voinut hyväksyä stoalaista uskoa siihen, että kylmä järki olisi riittävän voimakas ylittääkseen inhimillisen kokemuksen poltteen. Hän esitti, että inhimillinen kiintymys ei ole sattuman seurausta eikä järjen tuote, joka voidaan aina halutessa siirtää kohteesta toiseen, vaan ”totunnaisen myötätunnon” lopputulos. Se on esifilosofinen sosiaalinen ilmiö, joka syntyy ajan myötä ihmissuhteiden läheisyyden yhteydessä:

”Kiintymykseksi kutsuttu on tottumukseksi tullutta myötätuntoa. Huolenpito kiintymyksen kohteiden onnesta tai vastoinkäymisistä, halu edistää onnea ja estää vastoinkäymisiä, ovat joko tottumukseksi tulleen myötätunnon todellista tuntemista tai tuon tunteen välttämättömiä seurauksia. Koska sukulaiset tavallisesti joutuvat tilanteisiin, jotka luonnostaan synnyttävät tätä totunnaista myötätuntoa, sopivan määrän kiintymystä odotetaan vallitsevan heidän välillään. Yleensä niin todella onkin; siksi pidetään itsestään selvänä, että niin tulee ollakin...” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.7.)

Smith ei jättänyt huomiotta muita kiintymyksen perusteita. Hän esimerkiksi myönsi, että ihmiset yleensä tuntevat läheisyyttä toisiin ihmisiin, joiden luonne on kunniallinen (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.18), joilta he ovat saaneet osakseen hyviä tekoja (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.19) tai joiden henkilökohtainen tilanne on erityisen hyvä tai kurja (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.20–21). Hänen päällimmäinen ajatuksensa kuitenkin oli se, että kiintymykselle antaa eniten voimaa tapamme tuntea myötätuntoa tuttuja ihmisiä kohtaan. Tämä tuo mieleen Rousseau'n Toisessa tutkielmassaan esittämän kiistellyn kuvauksen sukurakkaudesta – erityisesti sen, että ”yhteiselo tuotti ihmisen siihen mennessä hellimmät tunteet, aviollisen rakkauden ja isän rakkauden” (Rousseau [1755] 1997, 164; suom. Ville Keynäs teoksessa Rousseau 2000, 77). Myös Smith kuvaa totunnaisen myötätunnon voimaa samalla tavoin esimerkillä isästä ja pojasta, tai veljestä ja siskosta, jotka ovat vieraantuneet jo suhteensa alkuvaiheessa jonkinlaisen onnettomuuden vuoksi. Smith väitti, että hartaimmista toiveistaan ja yrityksistään huolimatta he eivät koskaan voi saada takaisin sitä, minkä ovat menettäneet. He eivät voi koskaan nauttia ”siitä sydämellisestä tyydytyksestä ja ihasuttavasta myötätunnosta, sitä luottavaisesta avoimuudesta ja vaivattomuudesta, joka vallitsee niiden kanssakäymisessä, jotka ovat pitkään ja

läheisesti eläneet yhdessä” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.8). Tämä selittää Smithin vastustuksen sitä kohtaan, että skotlantilaisia lapsia lähetettiin sisäoppilaitoksiin Englantiin ja Manner-Eurooppaan. Kyseinen käytäntö oli 1700-luvulla muodikas kaupunkilaisten skottien keskuudessa (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.1.10).

Käsitellessään kosmopoliittisuutta Hierokles painotti, että ympyröiden luhistaminen vaatii suuria ponnistuksia – että meidän on ”yritettävä kovasti” ylittääksemme puolueellisuutemme meitä lähellä olevia kohtaan ja laajentaaksemme kiintymystämme myös kauempana oleviin. Moraalisena psykologina Smith kuitenkin epäili, että useimmat ihmiset eivät pystyisi sellaiseen objektiivisuuteen. Hän oli stoalaisten kanssa samaa mieltä siitä, että ympyröiden luhistaminen vaatii suuria ponnistuksia ja suurta järkeen perustuvaa itsensä kieltämistä. Juuri sen vuoksi hän esitti, että kosmopoliittisuus oli mahdollista ja siten sopivaa vain stoalaiselle viisaalle, joka elää elämäänsä täydellisessä apatheiaassa – täydellisessä rauhassa, läpinäkyvyydessä ja onnellisuudessa – ja uhraa jatkuvasti omat ”yksityiset, puolueelliset ja itsekkäät tunteensa” maailmankaikkeuden suuremman hyvän puolesta. Smith kirjoittaa, että stoalainen viisas

”...suostuu uhraamaan yksityiset etunsa yhteisönsä tai yhteiskuntansa julkiselle edulle. Hän hyväksyy myös aina, että hänen yhteisönsä tai yhteiskuntansa edut uhraataan sen valtion tai valtakunnan etujen hyväksi, jonka osa se on, ja hänen tulisi siksi olla suostuvainen uhraamaan valtionsa edut koko maailman suurempien etujen vuoksi, kaikkien tuntevien ja ajattelevien olentojen suuren yhteisön etujen vuoksi, jonka välitön hallitsija ja johtaja on Jumala itse. Jos hän on sen vakiintuneen vakaumuksen läpitunkema, että tämä laupias ja kaikkietävä Oleno ei voi hyväksyä hallintojärjestelmänsä paikallista pahaa jos se ei ole välttämätöntä yleiselle hyvälle, hän pitää itsensä, ystäviensä, yhteisönsä tai maansa osaksi langenneita onnettomuuksia maailmankaikkeuden hyvinvoinnille välttämättöminä ja sen tähden hänen ei tulisi vain alistua niihin, vaan jos hän tietäisi kaikki asioitten yhteydet ja riippuvuussuhteet, hänen tulisi vilpittömästi ja innolla pitää niitä toivottavina.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.3.3.)

”Viisas ja hyveellinen ihminen” on siis ”maailman kansalainen”. Hän ei pidä itseään

”erillisenä ja irrallisena vaan maailman kansalaisena, luonnon valtavan yhteishyvän jäsenenä. Hänen tulisi joka hetki olla valmis uhraamaan omat pienet etunsa tämän suuren yhteisön eduille.” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.11.)

Smith ihaili aina syvästi suuria hyväntekijöitä ja erityisesti niitä, joilla ei ollut asiaan itsekästä yhteyttä (Smith [1759/1982] 2003, III.3.11). Vastaavasti hän säännönmukaisesti ilmaisi inhoaan ”kovasydämissyyttä” kohtaan, joka ”johtaa tunteettomuuteen toisten tunteita ja ahdinkoa kohtaan” (Smith [1759/1982] 2003, II.ii.1.7; VI.iii.15). Mutta Smith ei olettanut, että ihmisten enemmistö voisi koskaan luhistaa ympyröitä ja kasvaa ”maailman kansalaisiksi”. Useimmat meistä eivät koskaan pyrkisi stoalaisen viisaan ”yleismaailmalliseen hyväntahtoisuuteen” juuri siksi, että emme kykene saavuttamaan ”täydellistä apatiaa” tuttuja asioita kohtaan, jonka varassa Smith uskoi ”yleismaailmallisen hyvänsuopuuden” lepäävän. Smith kirjoitti, että stoalainen filosofia

”...opettaa meitä olemaan kiinnostumatta vakavasti ja kiihkeästi mihinkään oman mieleemme hyvän järjestyksen sekä, valitsemisemme ja hylkäämisemme asianmukaisuuden ulkopuolella olevaan tapahtumaan, lukuun ottamatta niitä asioita jotka koskevat osastoa, jossa meillä ei ole eikä tulekaan olla mitään asioitten hoito- tai johtovastuuta, maailmankaikkeuden suuren ylivälvojan osastoa. Se yrittää saada meidät täysin välinpitämättömiksi ja kiinnostumattomiksi kaikkien niiden asioitten menestyksestä tai epäonnistumisesta, jotka Luonto on määrännyt asianmukaiseksi elämäntehtäväksemme ja toimeksemme, määräämällä meidät täysin piittaamattomiksi yrittämällä, ei vain hillitsemään vaan kitkemään kaikki yksityiset, puolueelliset ja itsekkäät tunteet, niin että tuntisimme itseämme, ystäviämme ja maatamme koskevat asiat vähäisemmällä kiinnostuksella kuin jopa puolueettoman tarkkailijan myötätuntoisilla ja vähäisiksi alennetuilla tunteilla.” (Smith [1759/1982] 2003, VII.ii.1.46.)

Stoalaisten viisaiden täydellinen apatia vaati siis niin terävää herkkyyttä, että se oli tavallisten ihmisten ulottumattomissa, joiden tunteita läheiset asiat vetivät puoleensa ja jotka olivat ”yksityisten, puolueellisten ja itsekkäiden tunteittensa” vallassa.

”Ihmisen osa on paljon vaatimattomampi, mutta sopii paremmin hänen kykijensä heikkouteen ja hänen ymmärryksensä rajoittuneisuuteen: huolenpito omasta, perheensä, ystäviensä ja maansa onnesta.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.3.6.)

Ja edelleen:

”Luonnon mukaan siihen pieneen osastoon, jossa meillä itsellämme on jotakin vähäistä asioitten hoito- ja johtovaltaa, suoranaisesti vaikuttavat tapahtumat, jotka suoranaisesti vaikuttavat itseemme, ystäviimme ja maahamme, ovat meitä eniten kiinnostavia asioita, jotka pääasiallisesti herättävät halumme ja torjuntamme, toivomme ja pelkomme, ilomme ja surumme.” (Smith [1759/1982] 2003, VII.ii.1.44.)

Ihmisen luonnollinen kiintymys tuttuihin asioihin on syynä Smithin johtopäätökselle, että ”luonnon käyttäytymistämme varten luonnostelma suunnitelma ja järjestelmä näyttää täysin poikkeavan stoalaisesta filosofiasta”. (Smith [1759/1982] 2003, VII.ii.1.43.)

Yhteenvetona Smithin kosmopoliittisuuden vastaisuudesta on huomioitava, että hän tarjosi useita esimerkkejä seurauksista, joiden vuoksi stoalainen (ja sattumoisin kristillinen) ”yleismaailmallisen hyvänsuopuuden” velvollisuus olisi hylättävä. Hämmäntävässä kappaleessa hän väittää, että yleismaailmallinen hyväntahtoisuus oli perusteiltaan absurdi, patologista ja loppujen lopuksi täysin hyödytöntä. Linaan kyseisen kohdan alla ja analysoin sitä hieman tarkemmin, koska se selvästi edustaa Smithin ahdasmielisyyttä sen värikkäimmässä ja koomisimmassa muodossa:

”Ensiksi, tämä äärimmäinen myötätunto onnettomuuksien vuoksi, joista emme tiedä mitään, näyttää kerta kaikkiaan absurdilta ja järjettömältä. Jos otetaan koko maailman keskiarvo, yhtä tuskasta ja kurjuudesta kärsivää kohden löydät kaksikymmentä menestynyttä ja iloista tai ainakin kohtuullisissa oloissa elävää. On varmaa, ettei mitään järkiperustetta voida esittää sille miksi olisi itkettävä tuon yhden kanssa sen sijaan, että iloitsisimme niiden kahdenkymmenen kanssa.” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.9, kursivointi lisätty.)

Tässä Smith väittää, että yleismaailmallinen surkuttelu oli ”absurdia”, koska – vaikka myönsikin olevansa asiasta ”melko tietämätön” – hän päätti, että suurin osa ihmisistä oli ”menestyneitä ja iloisia” tai ainakin ”eli kohtuullisissa oloissa”. Smithillä ei tunnu olevan oikeaa käsitystä todellisuudesta eikä edes lukuisten ihmisten vaikeasta elämästä 1700-luvun Englannissa ja Skotlannissa (lisää analyysia Smithin ahdasmielisydestä tässä valossa, ks. Heilbronner 1972, 41–43). On hämmäntävää, kuinka voimakkaasti Smith kieltää inhimillisen kärsimyksen. Hän jatkaa:

”Sitä paitsi tämä keinotekoinen surkuttelu ei ole vain absurdia, vaan näyttää täysin mahdottomalta saavuttaa ja ne jotka ovat mieltyneitä tähän luonteenlaatuun, heillä tavallisesti ei ole muuta kuin teennäinen ja haavemielinen surumielisyyttä, joka ulottumatta sydämeen saakka vain tekee hänen ilmeensä ja kanssakäymisensä sopimattoman synkäksi ja epämiellyttäväksi.” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.9, kursivointi lisätty.)

Tässä Smithin ajattelu liittyy patologiseen säälin tunteeseen kuviteltuja onnettomuuksia kohtaan. Yleismaailmallinen hyväntahtoisuus on teennäistä, koska se on mielikuvituksen tuotetta eikä sellaisena koskaan todella ”ulotu sydämeen saakka”. Smithin mukaan tällaiset patologiset säälijät olivat ”uikuttavia ja raskasmielisiä moralisteja, jotka ovat aina moittimassa meitä menestyksestä samalla kun monet kanssaihmisemme ovat kurjuudessa” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.9). Hän jatkaa:

”...niiden onnettomuuksien surkuttelu, joita emme ole nähneet ja joista emme ole kuulleet, mutta joista voimme olla varma, että ne myrkyttävät monen kanssaihmisemme elämän, tulisi tukahduttaa onnekkaiden mielihyvä ja saada alakuloinen masentuneisuus kaikkien ihmisten tavaksi.” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.9.)

Tässä lainauksessa voimme havaita kaukaisen yhteyden Humen analyysiin ”muinaisista ajoista ja kaukaisista maista” teoksessa *An Enquiry Concerning the Principles of Morals*, jossa hän väittää olevan epätodennäköistä, että ”todellinen tunne tai passio” voi saada alkunsa ”mielikuvituksesta vaikuttimesta”:

”Ei ole mahdollista kuvitella, miten todellinen tunne tai passio voisi koskaan saada alkunsa mistään tunnetusta mielikuvituksellisesta vaikuttimesta, erityisesti jos todellinen vaikutin on edelleen näköpiirissä” (Hume [1751] 1948, 211).

Smithin lopullinen argumentti on seuraava:

”Ja lopuksi, tämä mielenlaatu, vaikka se voitaisiin saavuttaa, olisi täysin hyödytön, eikä voisi palvella muuta tarkoitusta kuin tehdä sen henkilön kurjaksi, jolla se on. Olipa kiinnostuksemme niiden menestyksestä, joita emme tunne tai joihin meillä ei ole sidettä ja jotka ovat täysin toimintapiirimme ulkopuolella, millainen tahansa, se voi tuottaa vain ahdistusta itsellemme auttamatta heitä lainkaan. Mitä hyötyä olisi kantaa huolta asioiden tilasta kuussa? Jokainen ihminen, etäisinkin epäilemättä ansaitsee hyvät toivotuksemme ja hyvät toivotukset me luonnollisesti annammekin heille. Mutta vaikka he olisivat onnettomia, ahdistuminen siitä ei näytä olevan velvollisuutemme.” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.9, kursivoinnit lisätty.)

Tässä Smith väittää, että yleismaailmallinen säälintunne ei ole ainoastaan absurdia (koska kukaan ei selvästikään kärsinyt 1700-luvulla) tai patologisen raskasmielisyyden oire, vaan loppujen lopuksi se on ”täysin hyödytön”. Hän ei väittänyt, että meidän pitäisi toivoa onnettomuutta kaukaisille muukalaisille tai että he eivät ansaitsisi meiltä hyväntahtoisuutta. Toisaalla hän esittää asian näin:

”...hyvää tahtoamme eivät rajaa mitkään aidat, se voi ulottua koko maailmankaikkeuden äärettömyyteen. Emme voi tuntea vilpitöntä tuntevaa olentoa, jonka onnea emme voisi toivoa ja jonka onnettomuutta, kunhan pystymme sen kuvittelemaan, emme jonkin verran voisi pitää pahana.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.3.1.)

Mutta vaikka ihmiset kärsisivätkin jossain kaukana ja saisimme jotenkin siitä tiedon ja toisimme kärsimyksen mielikuvituksen avulla lähellemme, sellainen sääli olisi ”täysin hyödytöntä”, koska kärsijät ovat ”täysin toimintapiirimme ulkopuolella”. Hän kysyy: ”Mitä hyötyä olisi kantaa huolta asioiden tilasta kuussa?” Smithin mielestä hyväntah-

toisuus ilman mahdollisuutta toimia oli hukkaan heitetty tunne eikä juuri ansainnut todellista huomiota. Hän viittasi siihen termillä ”veltto hyvänsuopuus”:

”Ihminen... ei saa tyytyä veltoon hyvänsuopuuteen eikä kuvitella itseään ihmiskunnan ystäväksi sillä perusteella, että sydämessään toivoo ihmiskunnan menestystä... Ihminen joka ei ole suorittanut ainoatakaan tärkeitä tointa, mutta jonka koko kanssakäyminen ja esiintyminen ilmaisee oikeudenmukaisimpia, jaloimpia ja ylevimpiä tuntemuksia, ei voi olla oikeutettu vaatimaan kovinkaan suurta kiitosta, vaikei hänen hyödyttömyytensä johtuisi mistään muusta kuin tilaisuuden puuttumisesta.” (Smith [1759/1982] 2003, II.iii.3.3.)

Emme voi tietää, olisiko Smith maksanut Amnestyn jäsenmaksunsa – olisiko hän laajentanut säälimisvelvollisuutta lähipiirin ulkopuolelle, jos hän olisi tiennyt median vallasta tuoda kärsivien ihmisten kasvot olohuoneisiimme tai kansainvälisten instituutioiden – kuten WHO:n, YK:n, Punaisen ristin ja Amnesty Internationalin – vaihtelevista menestyksistä tai siitä, jota Alex de Waal (1995, 10) ikimuistoisesti nimitti kansalaisjärjestöjen ”humanitaariseksi internationaaliksi”. Kun olemme tarkastelleet Smithin melko paatuneita argumentteja lähipiirin ulkopuolelle kurottamista vastaan, jäljelle jää hämmästyttävän ahdasmielinen etiikka. Tässä valossa haluan seuraavaksi osoittaa, että Smithin kaupallinen kosmopoliittisuus nousi hänen moraalifilosofiastaan *juuri* tällä hetkellä – jäljittelemään myötätunnon vaikutuksia maailmanlaajuisessa mittakaavassa.

Smith ja kaupallinen kosmopolis

Smithin talousajattelua *Kansojen varallisuudessa* on analysoitu yli kahden vuosisadan ajan, tarkoituksena joko sen soveltaminen tai hylkääminen. Tarkoitukseni ei ole tarttua tässä vastaavanlaiseen tehtävään. En ole kovinkaan kiinnostunut ymmärtämään Smithin ajatusta lievittää globaalia konfliktia kaupan avulla, ja sitäkin vähemmän oikeuttamaan sitä. Sen sijaan pyrin ymmärtämään niitä moraalifilosofisia *perusteluja*, joiden pohjalta hän uskoi maailman tarvitsevan tällaista lievitystä. Toisin sanoen

olen kiinnostunut siitä, kuinka Smith *moraalifilosofina* pyrki ratkaisemaan kansainvälisen rauhan ongelman ottaen huomioon ne erilaiset rajoitteet, joita hänen oma moraalifilosofiansa paljasti hänelle.

Tähän mennessä olen hahmotellut tapaa, jolla Smith hylkäsi stoalaisen kosmopoliittisuuden. Nyt on syytä tarkastella sitä, miten Smith yritti korvata kosmopoliittiset päämäärät kansainvälisellä kaupankäynnillä – jota edellä kutsuin kaupalliseksi kosmopolikseksi. Aloitan tarkasteluni lyhyellä intellektuaalis-historiallisella katsauksella Smithin ajatuksiin yksilöiden utilitaarisesta rationaalisuudesta, koska hän käytti myöhemmin pitkälti samaa kieltä tarkastellessaan kansakuntien motiiveja kosmopoliksessa. Tämän jälkeen esittelen Smithin ajatuksia kansallisesta omasta edusta ja sen osuudesta kosmopoliksessa. Tässä yhteydessä en nojaa *Kansojen varallisuuteen* vaan valikoituihin *Moraalituntujen teorian* kappaleisiin. Saamme ilmeikkäämmän ja kirkkaamman kuvan Smithin talousajattelun ja moraalifilosofian välisestä suhteesta kansainvälisessä ympäristössä – ja erityisesti väitteestäni, että hän turvautui talousajattelunsa korvatakseen moraalifilosofiansa puutteita –, kun huomioimme, milloin ja miten Smith tarkkaan ottaen yhdisti taloudellisia teemoja moraalialueeseen tutkielmaansa.

Valistunut itsekkyyks

Valistunut itserakkaus viittaa vanhaan näkemykseen, jonka mukaan itserakkaus voidaan ohjata järjen avulla epäitsekkäisiin tarkoituksiin (ks. Hirschman.1977; Lovejoy 1961). Tämän välineellisen yhteiskuntakäsityksen mukaan ihmiset toimivat luonnostaan itsekkäiden halujensa ajamina. Samalla he pystyvät kuitenkin järjen avulla tavoittelemaan tulevaisuuden päämääriään. Ennen Adam Smithiä tätä näkemystä käyttivät ensisijaisesti uskonnollisen motivaation korvikkeena niinkin erilaiset moraalikysymysten tutkijat kuin ranskalainen jansenisti Pierre Nicole, brittiläinen luonnonteologi, piispa Joseph Butler sekä saksalainen luonnonoikeustieteilijä Samuel Pufendorf. Vasta myöhemmin, kun englantilainen Bernard Mandeville teki näkemysten tunnetuksi 1700-luvulla, ”valistuneen itserakkauden” ajatus kaupallistettiin, ja siitä tuli laaja-alaisen filosofisen pilkan kohde.

Vuoden 1675 esseessään ”*Ihmisrakkaudesta ja itserakkaudesta*” Pierre Nicole havainnoi, että ihminen on poikkeuksellisen vastahankainen moraalikasvatuksen suhteen, koska ihminen ”ei ainoastaan rakasta itseään, vaan rakastaa itseään yli kaiken, rakastaa vain itseään, ja kytkee kaiken itseensä” (Nicole [1675] 1990, 371). Yli sata vuotta myöhemmin Bernard Mandeville huomioi ihmisen olevan poikkeuksellisen ”itseks ja itsepäinen... eläin”, ja vaikka ”hän saattaa alistua suuremman Voiman edessä, Voima itsessään ei saa häntä joustavaksi...” (Mandeville [1731] 1924, I. 41-2)⁶. ”Kaikkien aikojen moralistit ja filosofit” yrittivät vakuuttaa ihmisille, ”että kullekin olisi hyödyllisempi voittaa halunsa niille omistautumisen sijaan, ja että olisi paljon parempi pitää mielessä yleinen hyöty kuin se, mikä vaikuttaa yksilön yksityiseltä intressiltä” (Mandeville [1731] 1924, I. 42). Tämä vakuuttamisyritys oli kuitenkin Mandevillen mielestä aina tuhoon tuomittu, koska

”...olisipa ihmiskunta koskaan uskonut sitä tai ei, on epätodennäköistä, että kukaan olisi kyennyt taivuttelemaan heidät vastustamaan luonnollisia taipumuksiaan tai pitämään toisten hyvää omaansa tärkeämpänä, ellei heille olisi samaan aikaan näytetty, että he saisivat samanveroisen nautinnon palkintona siitä väkivallasta, jota he joutuisivat samalla väistämättä tekemään itselleen” (Mandeville [1731] 1924, I. 42).

Ihmisen järjestä ja ”viekkaudesta” tuli väline itsepintaiselle moralistille. Tästä juontuu Mandevillen väite, jonka mukaan ihminen on ”poikkeuksellisen itseks ja itsepintainen, sekä viekas eläin” (Mandeville [1731] 1924, I. 42). Ihmisen viekkaus mahdollistaa sen, että hän pystyy tunnistamaan tulevaisuuteen sijoittuvia päämääriä ja jopa uhraamaan välittömiä halujaan saavuttaakseen päämääränsä. Kuten Nicole ([1675] 1990, 376) neuvoi:

”...eroon pääseminen kaikista paheista ja niihin sisältyvästä sekasorrosta, ihmisten onnelliseksi tekeminen jopa tässä elämässä, ei edellytä ihmisrakkautta vaan kaikille annettua harmitonta itserakkautta, joka saattaa kyetä erottamaan todelliset päämääränsä ja pyrkiä niitä kohti tavoilla, joita todel-

---

6 Mandevillen muotoilu Jansenin näkemyksestä, ks. Lovejoy 1961, III—IV; Dickey 1990; Horne 1981; Hundert 1994, 30—36.

linen järki sitä varten löytää.”⁷

Englantilainen luonnonteologi, piispa Joseph Butler käytti 1720-luvun *Saarnoissaan* kategorioita ja käsitteitä, jotka olivat silmiinpistävän samanlaisia kuin Nicolen⁸. Myös Butler perusti käytännöllisen moraalin ”järkeväälle itserakkaudelle” (Butler [1726] 1983, 65). Hän väitti ”hyveen läsnäolon maailmassa riippuvan siitä, ettei se ole vastakkainen yksityisille päämäärille ja itserakkaudelle”:

”...Myönnettäköön, että vaikka hyve tai moraalinen suoraselkäisyys muodostuu tosiaan kiintymyksestä siihen, mikä on sellaisenaan oikeaa ja hyvää, sekä niiden tavoittelusta, tästä huolimatta emme voi oikeuttaa itsellemme sitä emmekä mitään muutakaan näkökantaa, ennen kuin olemme vakuuttuneet rauhallisesti mietittyämme, että se lisää onnellisuuttamme tai ei ole ainakaan vastakkainen onnellisuudellemme” (Butler [1726] 1983, 56).

Mutta *millaiset* tulevaisuuden päämäärät olisivat niin painavia, että ihminen toimisi niiden vuoksi itseään vastaan ja vaihtaisi intohimonsa? Mandeville kysyi: mikä voisi mahdollisesti saada ihmisen tekemään itselleen väkivaltaa ”ylittämällä halunsa ja alistamalla rakkaimmat taipumuksensa” (Mandeville [1731] 1924, I.51)? Millainen ”samanveroinen nautinto” pitäisi tarjota hänen itserakkaudelleen, jotta uhraus tuntuisi oikeutetulta? Nicole keskittyi ihmisen luontaiseen haluun olla rakkauten ja arvostuksen kohteena eli ”taipumukseen..., joka on niin viekas ja hienovarainen, sekä samalla niin läpitunkeva, ettei ole olemassa tekoa, jonka sisään se ei voisi kaivautua...” (Nicole [1675] 1990, 374). Nicolen muotoilussa ihmisen ”väkivaltaisia kiusauksia... heikentää ja tasapainottaa... tuomitukseksi tulemisen pelko” (Nicole [1675] 1990, 385–386).

”Järjen johdattelemana tavoitellessaan arvostusta ja toisten kiintymystä, itserakkaus matkii niin täydellisesti ihmisrakkautta, että mikäli kysyisimme siltä neuvoa, kuinka meidän tulisi toimia suhteessa ulkomaailmaan, se antaisi meille saman neuvon ja työntäisi meidät samalle toimintaradalle kuin ihmis-

7 Nicolen *l'amour-propre éclairé* -käsitteestä, ks. Bénichou 1948, 106–110; Keohane 1980, 283–311; ja erityisesti Van Kley 1987.

8 Hundert (1994, 134) paljastaa, että kritisoidessaan Mandevillea Butler tutustui hyvin tarkasti jansenilaiseen moraalipsykologiaan.

rakkauskain” (Nicole [1675] 1990, 377).

Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö Mandeville käyttänyt hyödykseen Nicolen argumenttia ”arvostuksen ja kiintymyksen” sivistävistä vaikutuksista, kun hän korosti ”valtaa”, joka ”kehuilla” ja ”halveksunnalla” on ihmisen luontaiseen ”ylpeyteen” (Mandeville [1731] 1924, I.42–45, 51–52) sekä siihen, missä määrin ihminen havaitsee toimivansa oman etunsa mukaisesti varmistamallaan ”kehuja” saamisen ja välttämällä ”halveksuntaa” harjoittamalla ”itsensä kieltämistä” – valjastamalla, tai ainakin ”piilottamalla tai peittämällä” luontaiset halunsa (Mandeville [1731] 1924, I. 42–45, 51, 56). Selittääkseen hyveellisen toiminnan motiiveja kyseiseen toimintaan haluttomien olentojen keskuudessa, Mandeville otti käyttöön Nicolen käsitteen *l’amour-propre éclairé* ja muotoili sen rahvaanomaisella englannin kielellä ihmisen ”pyrkimykseksi valloittaa omat intohimonsa, jonka taustalla on rationaalinen tavoite olla hyvä” (Mandeville [1731] 1924, I. 48–49). Juuri tätä Mandeville tarkoitti, kun hän väitti, että moraalisesti pidäkkeettömät mutta järjen avulla jalostuneet yksityiset paheet voivat tuottaa julkista hyötyä. Tavallisten ihmisten keskuudessa ”moraalisen hyveen” harjoittamista ei voi laskea tätä jalompien motiivien ansioksi.

Ei ole ihme, että niin monet tulkitsijat ovat yhdistäneet Mandevillen ja Smithin siihen ajatukseen, että ystävällinen käyttäytyminen ei ole juuri mitään muuta kuin väline, jota rationaaliset egoistit käyttävät laskelemoidessaan tulevaisuuden hyötyjä (viimeisimpinä Hundert 1994 ja Berry 1994). Smith väitti kuuluisasti *Kansojen varallisuudessa*, että vaikka ihmisen luontaisena taipumuksena oli ”välittömän nautinnon halu”, inhimillisen elämän kohtalona ei ole kuitenkaan hobbesilainen kaikkien sota kaikkia vastaan, koska kaikkein välittömimpiä intohimoja tasapainotti ennalta ”halu parantaa olosuhteitamme, halu, joka kumpuaa, vaikkakin on yleensä rauhallinen ja intohimoton, kohdusta ja jättää meidät vasta haudassamme” (Smith [1776] 1981, I.II.iii.28). Nicolen, Butlerin ja Mandeville tapaam myös Smith uskoi, että ”omalla edulla” – jota hän kutsui ”itsekkäiksi tunteiksi” – oli jonkinlainen välittäjän asema ihmisen ”sosiaalisten” ja ”epäsosiaalisten” tunteiden välillä (Smith [1759/1982] 2003, I.ii.4; III.6.6). ”Järkeään” käyttävä ”itsekäs” ihminen tunnistaa tietyn ”hyödyn” ”epäsosiaalisten” taipumustensa vastustamisessa ja

sosiaalisten taipumusten teeskentelemisessä parhaansa mukaan (Smith [1759/1982] 2003, IV.2.6–8; erinomainen analyysi hyödyn käsitteestä Smithin ajattelussa, ks. Haakonssen 1981, 67–74, 87–89; Raphael 1972). Teurastaja hymyilee asiakkailleen ajatellessaan heidän seuraavaa vierailuaan liha-kaupassa. Kokemus kaupallisesta maailmasta on opettanut hänelle ”reilun pelin” säännöt suhteessa kilpailijoihinsa:

”Kilpailtaessa vauraudesta, kunniaista ja etusijoista hän saa juosta niin nopeasti kuin osaa, pinnittää jokaisen hermonsa ja ponnistaa jokaisen lihaksensa voittaakseen kilpailijansa. Mutta jos hän tönii tai kamppaa kilpailijoitaan, tarkkailijan kärsivällisyys loppuu kerta kaikkiaan. Se on reilun pelin rikkomista...” (Smith [1759/1982] 2003, II.ii.2.1.)

Tällainen tieto tekee kauppiasta hyväntahtoisen, *douceur*, asiakkaiden ja kilpailijoiden seurassa – viitatakseni Albert Hirschmanin kuuluisaan kuvaukseen viisaasta kaupallisesta toimijasta teoksessa *The Passions and the Interests* (1977; ks. myös Lovejoy 1961). Smithin mukaan hyöty voi sosialisoida tällaisella negatiivisella tavalla, koska yksilö ”järkeään” käyttämällä kykenee ”erottamaan [toimiensa] etäiset vaikutukset” – ”niistä todennäköisesti seuraavat edut ja haitat” (Smith [1759/1982] 2003, IV.2.6). Jos teurastaja loukkaa asiakastaan, myy lihaa ärähdellen tai lyö kilpailijaansa kasvoihin, hänen asiakkaansa menevät todennäköisesti muualle suositellen sitä myös naapureilleen – tämä saattaa tuhota hänen liiketoimintansa, aiheuttaa hänelle häpeää, saada hänen perheensä näkemään nälkää, ja niin edelleen –, ja lopulta käynnistyy porvarillinen pelon kierre, joka pitää hänet öisin valveilla. Toiminnan ”viisaus” kuvastaa siis toimijan järkiperaista laskelmointia: hänen on paras pidättäytyä erilaisista ”välittömistä” impulsseista, jotta hän pystyy saavuttamaan suuremman nautinnon tai välttämään pahempaa vaivaa ”tulevaisuudessa” (Smith [1759/1982] 2003, IV.2.6–8). Tässä yhteydessä Smithiin oli epäilemättä vaikuttanut Nicolen ja Butlerin ajattelutapa ”valistuneesta” tai ”järkevästä” itserakkaudesta. Butler oli määritellyt ”viisauden” ”järkeväksi pyrkimykseksi turvata ja edistää” omia ”etuja ja onnellisuutta” tulevaisuudessa (Butler [1726] 1983, 72). Hän piti tämän ”rauhallisen” ajattelutavan vastakohtana spontaania impulssien kuumuutta. ”Epäviisaus” oli ”paheellista” oman ”tulevaisuuden suuremman hyvän huo-

miotta jättämistä... nykyisen ja vähemmän mielihyvän” takia (Butler [1726] 1983, 72). Smithin muotoilutapa oli lähes identtinen.

Tämän lisäksi Smith oli Nicolen ja Butlerin kanssa samaa mieltä seuraavasta. Yksilölliseen hyötyajatteluun pohjautuvan laskelmoinnin sosiologiset vaikutukset palvelivat – ilman moderneja kaupallisia pyrkimyksiä tukahduttavia moraalinvartioinnin anakronistisia muotoja – moraalin jäljittelyä ja mahdollistivat yhteiskunnan menestymisen, vaikka aito rakkaus ja ihmisten välinen kiintymys siitä puuttuisikin. Kuten Nicole havainnoi:

”Kuinka tahansa korruptoitunut tämä yhteiskunta saattaa ollakin sisäisesti... ulkoisesti mikään ei voisi olla järjestäytyneempi, ystävällisempi, oikeudenmukaisempi, rauhanomaisempi, kunniallisempi ja anteliaampi; tämän lisäksi olisi erinomainen asia, kun kaikki on lähtöisin ainoastaan itserakkaudesta, että itserakkaus ei paljastaisi itseään – kun yhteiskunnassa ei ole lainkaan lähimmäisenrakkautta, niin kaikki mikä olisi nähtävissä, edustaisi ainoastaan lähimmäisenrakkauden muotoja ja ulkoisia tuntomerkkejä” (Nicole [1675] 1990, 383).

Henkilö voisi elää itseään rakastavien keskuudessa todellakin “niin rauhanomaisesti, turvallisesti ja miellyttävästi kuin hän olisi pyhimysten tasavallassa” (Nicole [1675] 1990, 372). Smith väitti samaan tapaan:

”...vaikka yhteiskunnan jäsenten kesken ei vallitsisikaan keskinäistä mieltymystä ja kiintymystä, yhteisö ei välttämättä hajoaisi, joskin olisi vähemmän onnellinen ja miellyttävä. Yhteisö voi säilyä ihmisten välisenä, niin kuin kauppiaitten välisenä, sen johdosta että tunnetaan sen hyödyllisyys, ilman keskinäistä mieltymystä ja kiintymystä.” (Smith [1759/1982] 2003, II.ii.3.2.)

Smithille alkukantaisin yhteisöllisen elämän muoto ei saanut voimaansa ihmisen ”luontaisesta mieltymyksestä sosiaaliseen elämään” tai halusta, että ”ihmisten keskeinen yhteisyys säilyisi itsensä takia”, vaan ”valistuneesta itsekkyydestä” (Smith [1759/1982] 2003, II.ii.3.6; IV.2.3). Kun kaupan alan ihmiset laskisivat hyötyjä, joita he saavat pidättäytyessään itsepintaisimmista ja vähiten sosiaalisista intohimoistaan ja haluis-

taan, yhteiskunta hyötyisi ”ei-tarkoitetuista seurauksista”, joita Martin Hollis kutsui ”järjen viekkaudeksi” (Hollis 1987; Ignatieff 1986, 191).

Kansainvälinen konflikti

Meidän on oltava tietysti varovaisia, jotta emme paisuttaisi Smithin ajattelun utilitaristista ulottuvuutta yli asianmukaisten rajojen. Koko *Moraalitutuntujen teorian* tarkoitus oli tosiaankin selittää yksityiskohtaisesti, kuinka ihminen *kehittää* moraalista arvostelukykyyään eikä ainoastaan *tukahduta* itsekkäitä intohimojaan välineellisen järjen avulla. Smith hylkäsi avoimesti Mandevillen ”irvokkaan” yrityksen, joka ”näyttää kokonaan poistavan hyveen ja paheen välisen erotuksen” (Smith [1759/1982] 2003, VII.ii.4.6). Mutta kylmä hyöty oli kiistatta ja hyvin selvästi läsnä myös Smithin tekstissä – kenties niitä varten, jotka olivat oppineet tunteettomiksi kaupallisessa elämässä, tai ehkä täydennyksenä moraalitunteille silloin, kun itserakkauden ääni paisui liian kovaksi. Se oli eräänlainen vakuutus, jonka Luonto oli istuttanut maailmaan, mihin Smith viittasi usein termillä hyväntahtoinen luonnon ”talous”.

Tämä vakuutuksen ajatus saattaa auttaa selittämään sitä, miksi Smith toi taas esiin yhteiskunnallisen ajattelunsa välineellisen ja utilitaristisen muodon melkein samoin termein, kun hän pohti hyvää tahtoa – ja erityisesti sen puutetta – kansojen välillä. Smith pelkäsi sotaa ja kansainvälistä anarkiaa. Hän väitti usein, että 1700-luvun kansainvälinen lainsäädäntö oli epäonnistunut, koska se ei kyennyt takaamaan ”totuutta ja reilua kanssakäymistä”.

”...oikeudenmukaisuuden lakeja niin harvoin noudatetaan...Totuus ja kohtuus jätetään lähes täysin huomiotta. Sopimukset rikotaan ja jos sillä rikkomuksella on voitu saavuttaa jotakin hyötyä, tuo rikkomus langettaa tuskin kunnioittomuuden varjoa rikkojan päälle.” (Smith [1759/1982] 2003, II.3.42.)

Ja edelleen:

”Kunnioitus kansainvälisen oikeuden sääntöjä eli niitä sääntöjä kohtaan,

jotka itsenäiset valtiot julistavat tai luulottelevat itseään sitoviksi keskinäisessä kanssakäymisessään, harvoin on enempää kuin pelkkää teeskentelyä ja julistamista. Näemme näitä sääntöjä joka päivä kierrettävän tai suoraan rikottavan häpeättä ja katumuksetta; vähinkin etu syrjäyttää ne pienimmästä syystä. Jokainen kansakunta näkee tai kuvittelee näkevänsä naapuriensa vallan tai suuruuden kasvamisessa oman alistettuun asemaan joutumisensa; kansallisen ennakkoluulon alhainen periaate perustuu usein isänmaanrakkauden ylevälle periaatteelle.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3.)

Tämän vuoksi kaikkien ”naapureina tai lähekkäin asuvien kansakuntien” välisten liittojen ja projektien, jotka saattavat näyttää ”hyväntahotoisilta” – joihin ryhdytään ”voimatasapainon ylläpitämiseksi tai yleisen rauhan ja vakauden säilyttämiseksi neuvotteluihin osallistuvien valtioiden piirissä” –, tarkoituksena ei ole mikään muu kuin ”omien maitensa etujen ajaminen.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.6.) Niinpä kansakunta rikkoo innokkaasti lupauksensa aina, kun se uskoo (”vähinkin etu syrjäyttää ne pienimmästä syystä”, Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3) pääsevänsä sillä hetkellä paremmin päämääriinsä kyseisen rikkomuksen avulla ”aiheuttamatta... sanottavaa kunnianmenetystä rikkojalle” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.42).

Yllä olevissa kappaleissa tulee ilmi kaksi ongelmaa, jotka olivat läsnä, kun kansainvälinen lainsäädäntö otettiin käyttöön 1700-luvulla. Molempien esitysmuodosta voidaan päätellä, miten ne vaikuttivat Smithin moraalifilosofiaan. Ensinnäkin, hän kiinnitti huomiota kansallisen ”ennakkoluuloisuuden” tinkimättömyyteen, jota hän kuvasi eri tavoin läpi *Moraalituntujen teorian* ”kotimaan yleväksi rakkaudeksi”. Smithin mukaan se oli muuttunut vääristyneeksi ja rumaksi, koska yhteiskunnat olivat kehittyneet ahdasmielisen ja suppeiden alueellisten rajojen sisällä. Toiseksi, hän huomioi kansallisen ”puolueellisuuden” väistämättömyyden sekä kaikkia sitovan puolueettoman vallan puuttumisen, joka voisi valvoa kaikkia koskevien ”kansojen lakien” noudattamista. Seuraavaksi tarkastelen kutakin näistä erikseen, jotta saamme paremman käsityksen siitä kolkosta kansainvälisestä asetelmasta, jonka Smith oli tunnistanut ja jota hän pyrki korjaamaan käsityksellään kaupallisesta kosmopoliittisuudesta.

Kansalliset ennakkoluulot

Smith esitti, että ”kansallisen ennakkoluulon alhainen periaate perustuu usein isänmaanrakkauden ylevälle periaatteelle” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3). Se, että rakkaus on ”ylevää”, ei tarkoita sitä, että se on hyväntahtoista ”seurausta rakkaudesta ihmiskuntaan” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3–4). Päinvastoin, Smithin mukaan me rakastamme omaa maatamme enemmän tai vähemmän puolueellisista syistä. Hän esitti niistä kaksi:

”Isänmaanrakkaus näyttää tavallisesti sisältävän kaksi eri periaatetta; ensiksi kunnioituksen ja arvonannon yhteiskunnan tosiasiallista rakennetta ja muotoa kohtaan ja toiseksi vilpittömän pyrkimyksen edistää kykyjen mukaan maanmiesten aseman turvallisuutta, kunnioitusta, onnea ja menestystä. Joka ei kunnioita lakeja eikä noudata siviiliviranomaisten määräyksiä ei ansaitse kansalaisen nimeä, eikä se varmasti ole kunnan kansalainen, joka ei tahdo kaikin käytettävissä olevin voimin edistää maanmiestensä muodostaman yhteiskunnan hyvinvointia.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.11.)

Tämä muotoilu tuo mieleen Judith Shklarin erottelun velvollisuuden ja lojaalisuuden välillä, jossa on pohjimmiltaan kyse siitä, että velvollisuus motivoituu sääntöjen ja lojaalisuus tunteiden kautta⁹. Hän totesi velvollisuuden viittaavan ”sääntöjen läpäisemään” toimintaan ja perustuvan ”sääntöjen kaltaisiin” periaatteisiin riippumatta siitä, onko kansalaisia kehoitettu sääntöjen seuraamiseen suostuttelun, hyötyyn vetoamisen, luonnonlain vai deontologian avulla. (Shklar 1993, 40–41).

Shklarille nämä olivat esimerkkejä ”rationaalisesta, sääntöjen läpäisemästä ajattelusta”. Smith argumentoi samaan tapaan, että ”isänmaan rakkauden” ensimmäinen ”periaate” muodostuu lain noudattamisesta,

---

9 Vuoden 1992 keväällä Shklar piti University of Wisconsinissa viimeisen julkisen luentonsa. Sen aihe oli ”Obligation, Loyalty and Exile”, ja se julkaistiin pian (*Political Theory* 21, no. 2 [May 1993]: 181–197). Hän kirjoitti samasta aiheesta julkaisemattoman tekstin ”The Bonds to Exile”. Sen oli tarkoitus olla ensimmäinen neljästä luennosta, jotka hän suunnitteli pitävänsä Cambridgessa, ja se on nyt saatavillamme – kiitokset Stanley Hoffmanille – teoksessa Shklar 1998. Myös artikkeli ”Obligation, Loyalty and Exile” on kyseisessä teoksessa (s. 38–55).

kunnioituksesta ja arvonannosta ”yhteiskunnan tosiasiallista rakennetta ja muotoa kohtaan” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.11). Miksi kansalaiset tottelevat lakia? Mikä houkuttelee heidät siihen? Vuoden 1766 luennoissaan *Lectures on Jurisprudence* Smith huomioi erilaisia syitä, jotka ovat kaikki Shklarin mielessä ”säännön kaltaisia periaatteita”:

”Kysy tavalliselta vahtimestarilta tai työläiseltä, miksi hän tottelee siviilituomaria, niin hän vastaa sinulle, että niin on oikein toimia, että hän näkee muiden toimivan samalla tavalla, että häntä rangaistaisiin, jos hän kieltäytyisi tekemästä niin, tai kenties hän sanoisi, että olisi Jumalan vastainen synty olla toimimatta niin” (Smith [1766] 1982, LJ(B)15).

Moraaliturun teoriassa Smith väitti vielä latteammin kansalaisten kunnioittavan kansakuntansa perustuslakia ja lakeja pohjimmiltaan siksi, että ne tarjoavat heille turvallisuutta ja suojelua ”kaikissa kansakunnan yhteisöissä ja yhdyskunnissa”. Julistaessaan hyvin selvää poliittista teoriaa, johon viittaamme nykyään termillä ”negatiivinen vapaus”, Smith kirjoitti: ”Nämä yhteisöt ja yhdyskunnat ovat riippuvaisia valtiosta, jolta ne saavat turvallisuuden ja suojelun” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.10). Hän sanoi, että tämä pitää paikkansa ainakin ”rauhallisina ja hiljaisina aikoina”.

Lojaalisuus taas on Shklarin mukaan ”syvästi tunneperäistä” eikä ”ensisijaisesti rationaalista” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.11). Shklar havainnoi, että tunnemme lojaaliutta meidät kasvattaneita tai meitä lähimpinä olevia ryhmiä kohtaan sekä niitä kohtaan, joihin samastumme, kun meille esitetään kysymys: ”Kuka sinä olet?” Erityisesti poliittisen lojaaliuden ”herättävät kansakunnat, luokat, kastit, etniset ryhmät ja puolueet sekä opit, tavoitteet, ideologiat tai vakaumukset, jotka muodostavat ja määrittävät sellaisia yhteenliittymiä” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.11). Smithin toinen isänmaanrakkauden ”periaate” sopii yhteen Shklarin tunneperäisen uskollisuuden kuvauksen kanssa. Se koostuu ”vilpittömästä halusta tehdä muiden kansalaisten tilanteesta niin turvallisen, kunniallisen ja onnellisen kuin on mahdollista”:

”Lisäksi ystävällisten tunteittemme kohteet; lapsemme, vanhempamme, sukulaistemme, ystävämmme, hyväntekijämme; kaikki joista luontaisesti pidämme

ja joita arvostamme eniten yleensä kuuluvat sen [valtion tai yhteisön] piiriin ja heidän vaurautensa ja turvallisuutensa jonkin verran riippuu sen vauraudesta ja turvallisuudesta” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.2).

Jos Shklar suhtautui usein säännönseuraamiseen monimielisesti, hän oli toki jatkuvasti huolestunut poliittisen lojaaliuden harkitsemattomuudesta ja ksenofobisista piirteistä. Hän väitti, että ”[k]ukaan meidän kauhealla vuosisadallamme ei voi olla tietämätön siitä kiihkosta, joka on läsnä kyseisissä kiintymyksissä” (Shklar 1998, 59). Smithkään ei ollut asian suhteen toiveikas. ”Perustaltaan ylevän” isänmaanrakkauden, jota synnyttää aito välittäminen ja huoli niistä, joita tapa on opettanut meidät rakastamaan, muuntaa ”alhaiseksi” puolueellisuudeksi ja ennakkoluuloisuudeksi yhteiskunnan kehitys, joka muistuttaa suuresti Smithin moraalipsykologista pohdintaa *Moraalituntojen teorian* muissa osissa. Näissä katkelmissa kuvataan sitä, kuinka kulttuuri on yhteiskunnallistettu, kuinka normeja pidetään yllä tarkkailevan ”valvonnan” alaisuudessa ja vakiinnutetaan tavan ja kokemuksen avulla ”omaksitunnoksi” (Forman-Barzilai 2000; 2001a; 2001b). Juuri niin, kuten toimija Smithin moraalipsykologiassa ”ohjaa” käyttäytymistään voittaakseen ympärillään olevien tarkkailijoiden hyväksynnän, ”kansalaisen koko pyrkimys kohdistuu” Smithin mukaan

”...oman maan kansalaisten hyväksymisen hankkimiseen ja koska heitä kaikkia elähdyttävät samat vihamieliset tunteet kuin häntä itseäänkin, enempi hän ei voi heitä miellyttää kuin vimmastuttamalla ja loukkaamalla vihollista” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.42).

Tämä on tietysti vanha tarina: kansalaisuus rakentuu vihollisen – ulkopuolisen toisen – tunnistamisen ja panettelemisen ympärille. Smith käyttää paljon aikaa kuvatakseen sitä, miten keinotekoinen käsitys kansallisesta ”paremmuudesta” ja ”ylpeydestä” nousee esiin ja tulee tavanmukaistetuksi tässä dynamiikassa sankareiden, sotureiden, valtiomiesten, runoilijoiden, filosofien ja oppineiden myyttisen pyhittämisen välityksellä. Nämä henkilöt ”arvostamme... (joskus erittäin epäoikeudenmukaisesti) muiden kansojen vastaavien henkilöiden yläpuolelle” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.2). Ja kun Smith kertoo meille ihmisistä,

jotka vihaavat: ”totunnaisesta torjumisesta syntyvä viha ja eripura... paa-
duttavat kaiken myötätunnon” henkilöä kohtaan, joka ”herättää epä-
miellyttäviä tunteita”, ja saavat ”iloitsemaan toisen epäonnesta” (Smith
[1759/1982] 2003, II.i.1.6). Smithin mukaan samoin on myös kansa-
kuntien välillä. Isänmaanrakkaus tuottaa eloisaa ”ennakkoluuloisuuden”
ja ”saa usein näkemään naapurikansakunnan vaurauden ja suuruuden
pahansuovalla kateudella” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3).

Kansallinen puolueellisuus

Yllä oleva Smithin diagnoosi ”kansallisesta ennakkoluuloisuudesta”
verestää argumentin, jonka hän teki muissa teoksensa osissa yksilöistä,
joiden itsekkyydellä on tapana muodostua liioitelluksi ja ”pettäväksi”,
kun he pohtivat omaa oloaan yksinäisyydessä tai ainoastaan ”puolueel-
listen” tarkkailijoiden – ”ystävien”, tai tässä tapauksessa, ”kanssa-kansa-
laisten” – seurassa. Toisin sanoen niiden seurassa, joiden taipumuksena
on jo nauttia heidän itsekesisyydestään. Kansakunnat ja kansalaiset
ovat Smithin kuvauksessa tässä mielessä paljolti samanlaisia kuin omaa
käyttäytymistään ja tuntemuksiaan eristyksissä pohtivat ”puolueelliset
tarkkailijat”. Eristäytyneisyys oli heille yhtä vaarallista kuin yksinäisyys
moraaliselle toimijalle, joka löysi itsensä itsepetoksen otteesta – ”puolu-
eellinen tarkkailija on käden ulottuvilla, puolueeton tarkkailija etäällä”
(Smith [1759/1982] 2003, III.3.42). Tällaisessa tilassa he kiinnittävät
vain vähän huomiota siihen, ”miten vieraitten maiden kansalaiset arvi-
oivat heidän käyttäytymistään” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.42).
He vain jatkavat samaa rataa vakuutettuaan itsensä siitä, etteivät he voi
toimia väärin.

Smith pahoitteli sitä, että kansainvälisessä piirissä ei ollut neutraa-
lia, ”tasapuolista” ja ”puolueetonta” voimaa, ”yhteistä ylivaltiasta”, joka
voisi mitätöidä ”kansallisten ennakkoluulojen” voiman, lievittää naapu-
rivaltioiden välisiä epäluuloja ja pelkoja sekä huolehtia siitä, että ”kan-
sainvälisiä lakeja” noudatetaan (Smith [1759/1982] 2003, III.3.42) –
paljolti samaan tapaan kuin tarkkailija Smithin moraalipsykologiassa
valvoo ja totuttaa yhteiskunnallisen elämän totuttuihin toimintamallei-
hin kapeampien rajojen puitteissa:

”Itsenäiset naapurikansakunnat, joilla ei ole ketään yläpuolellaan ratkaisemassa keskinäisiä riitojaan, elävät jatkuvassa toistensa pelossa ja epäilyksessä. Kaikki hallitsijat osoittavat kovin vähän oikeudenmukaisuutta naapureiltaan ja vastaavasti helposti kohtelevat heitä yhtä vähällä oikeudenmukaisuudella.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3.)

Smith huomautti samaan tapaan ”Kansakuntien laeista” -luennolla, jonka hän piti oikeustieteen kurssilla Glasgow’n yliopistossa vuonna 1776:

”missä ei ole ylintä lainsäädäntövaltaa erimielisyyksien ratkaisemiseksi, voimme odottaa aina epävarmuutta ja sääntöjenvastaisuutta” (Smith [1766] 1982, LJ (B) 339).

Nykyään voimme ajatella tässä yhteydessä Nürnbergin, Haagin, Yhdistyneiden kansakuntien ja Naton kaltaisia instituutioita. Smith ei kuitenkaan koskaan kuvitellut tällaista monimutkaista kansainvälisen yhteistyön järjestelmää. Hänen mielessään kaikkein todennäköisin vaihtoehto ”yhteiseksi ylivaltiaaksi” oli ”puolueeton kansakunta”, joka ei olisi suoraan osallisena vallitsevassa konfliktissa tai kiinnostunut siitä. Teoria kuitenkin epäonnistui käytännössä, hän huomautti, koska nämä ”tasapuoliset ja puolueettomat tarkkailijat... sijaitsevat niin suurella etäisyydellä, että ovat melkein poissa näköpiiristä” (Smith [1759/1982] 2003, III.3.42). Itsestään selvän käytännöllisen kieliesteen – kuten myös vaikeamman, kulttuurisen ennakkoluuloisuuden ylittämistä koskevan ongelman (Forman-Barzilai 2000, 2001a, 2001b) – ohessa ongelmana on se, kuinka kaukainen valtio, kuten vaikkapa Kiina, voisi olla varma Ranskan ja Englannin välisen konfliktin ”pienimmistä yksityiskohdista” ja esittää tietoon perustuvia, puolueettomia arvostelmia – arvostelmia, joita Smith kutsui ”täsmällisiksi ja lujiksi” (Smith [1759] 1982, VI.ii.1.2)? Smithin moraalifilosofiassa perinpohjainen ja yksityiskohtainen ymmärtäminen oli olennaista tarkan ja varman arvostelman tekemiseksi, ja hän ajatteli, että tosi asiassa kaukaiset kansakunnat eivät pysty saavuttamaan tätä välttämätöntä perinpohjaisuuden astetta.

Kun Smith kirjoitti vuonna 1790 kansainvälisen ymmärtämisen vaikeuksista, juuri kun kuvaukset Ranskan vallankumouksesta olivat löy-

tämässä tiensä englantilaisten tietoisuuteen, hän ei voinut kuvitellakaan teknologista aikaa, jolloin My Lain, Taivaallisen rauhan aukion ja syyskuun 11. päivän kaltaiset verilöylyt voitaisiin lähettää verisinä ja hehkuvina värikuvina katselijoille toiselle puolelle maapalloa, usein vieläpä reaaliajassa. Hän ei missään vaiheessa ajatellut maailmaa, jossa Pramoda Ananta Toerin sanoin ”koko maailma voi tarkkailla jokaisen ihmisen toimintaa. Ja ihmiset voivat tarkkailla koko maailman toimintaa” (lain. Cheah 1998, 20). Me elämme hyvin erilaisessa ajassa. Yllä lainatussa kappaleessa Smithin väite siitä, että kaukaiset kansakunnat olivat ”poissa näköpiiristä”, oli mielekäs hänen maailmassaan. Hänen aikaan kaukaiset kansakunnat olivat juuri sitä – liian kaukana havainnoitaviksi, liian kaukana, jotta niitä voisi ymmärtää riittävästi perusteltujen arvostelmien tekemiseksi. Mutta onko tällä merkitystä vielä nykyisinkin? Jotkut ovat sitä mieltä, että ei tietenkään, koska kukaan ei ole globaalilla informaatioaikakaudella ”poissa näköpiiristä”. Kukaan ei voi paeta yleisön sensuuria, kun ”maailma katsoo”.

Ajattelen kuitenkin niin, että meidän tulisi välttää sivuuttamasta Smithiä, koska hänen taustahuomionsa on täysin yhteensopiva meidän uuden todellisuutemme kanssa. Esittäessään kaukaisten kansakuntien olevan ”poissa näköpiiristä” hän yksinkertaisesti vahvisti *Moraalituntujen teoriassa* ollutta moraalipsykologista näkemystään, jonka mukaan näköhavainto herättää mielikuvituksemme ja käynnistää myötätunnon värittämän itsehavainnon toiminnaksi. Tämä perusnäkemys pitää edelleen erittäin hyvin paikkansa. Erona on se, että nykyisin me *näemme* enemmän ja se herättää närkästyksemme. Televisio ja internet ovat vaikuttaneet näköhavaintoihimme tavalla, jota Smith ei voinut ymmärrettävästi kuvitella. Ne ovat myös auttaneet meitä muotoilemaan ja yhtenäistämään kollektiivisia tuntemuksiamme jopa pitkien etäisyyksien takaa – tavoite, jota Smith ei kyennyt kiteyttämään kirjoittaessaan ja hioessaan *Moraalituntujen teoriaa* kolmenkymmenen vuoden ajan.

Loppunäytös: kaupallinen kosmopolis

Smith, joka ihaili harmoniaa ja tasapainoa jopa epäilyttävissä määrin (ks. etenkin Smith [1762–1766] 1982, 31–105), kohtasi ristiriitaisen ongel-

man. 1700-luvulla vaikutti siltä, että kaukaisten muukalaisten välillä ei voinut olla luonnollista myötätuntoa, joka voisi tasapainottaa ”kansallisia ennakkoluuloja” ja luoda aitoa ja luotettavaa hyvää tahtoa heidän välilleen. Silloin ei ollut myöskään ”neutraalia”, ”välinpitämätöntä” ja ”puolueetonta” voimaa, joka vahvistaisi hyvää tahtoa heidän välillään. Mitä moraalifilosofi voisi tehdä asian hyväksi? Hän voisi joko antautua radikaalille partikularismille ja anarkialle, jotka sisältyivät hänen moraalifilosofiseen ja institutionaaliseen realismiinsa, tai hän voisi tavoitella jotakin muuta ratkaisua. Smith valitsi jälkimmäisen vaihtoehdon ja uskoi löytäneensä ongelmaan ratkaisun kaupankäynnistä – ratkaisun, jota kutsun tässä yhteydessä ”kaupalliseksi kosmopoliittisuudeksi”.

Yhtäkkiä keskellä moraalifilosofista ongelmaa Smith turvautuu kulu-neeseen ja kyseenalaiseen, kaupallista globalismia puolustavaan argumenttiinsa – ajatukseen siitä, että myötätunto näennäisesti ”seuraa rahaa”. *Koska* totuus ja kohtuus olivat epätodennäköisiä kansainvälisissä asioissa – joissa myötätunto oli vaikea ja yksittäiset edut hallitsivat, joissa ei ollut puolueetonta havainnoijaa valvomassa ”kansakuntien lainsäädännön” noudattamista –, Smith hyväksyi ajatuksen siitä, että kansakuntien välinen kaupallinen kanssakäyminen voisi lieventää vihamielisyyttä ja kehittää kansainvälistä rauhaa ilman tunnepitoista myötätuntoa tai ulkoista pakottamista. Lyhyesti sanottuna Smith ajatteli, että kaupallinen kanssakäynti voisi saavuttaa kosmopoliittisia päämääriä ilman kosmopoliittisia tarkoituksia ja että se voisi tasapainottaa kansallisen varallisuuden kertymistä globaalilla ”hyveellä”. Smith hahmotteli uutta kosmopolista, jossa kasvaisi samankaltainen harmonia kuin tuttuudesta ja totunnaisesta kansatunteesta. Se voisi korvata jopa lain ja pakkovallan tukahduttamatta moderneja kaupallisia pyrkimyksiä.

Smithin kaupallinen kosmopoliittisuus perustui siihen, että hän uskoi kansallisen oman edun tavoittelun ”tahattomiin seurauksiin”. ”Rakkaus omaan kansakuntaan” ei saisi johtaa siihen, että näemme ”naapurikansakunnan vaurauden ja suuruuden pahansuovalla kateudella” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3). Päinvastoin, toisten menestys pitäisi ymmärtää suosiollisena omalle menestykselle. Se oli ”laajemman ja valistuneemman luonteen” ilmaus, joka ”ei tuntenut vastenmielisyyttä edes vanhan vihollisen vaurautta kohtaan”:

”Ranskalla ja Englannilla voi olla jotakin syytä pelätä toisen laivasto- tai maavoimien lisääntymistä, mutta on varmasti kahden suuren kansakunnan arvoa alentavaa kadehtia toisen sisäistä menestystä maanviljelyksessä, teollisuuden edistymisessä, kaupan lisääntymisessä, satamien turvallisuudessa ja määrässä ja vapaiden taiteiden ja tieteiden etevyydessä. Nämä ovat elämän todellisia parannuksia. Ihmiskunta hyötyy ja ihmisen luonne jalostuu niistä.” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.3.)

Smith piti kansallisten etujen ajamisen syynä ”luonnon taloutta” eli suurta ”konetta” – mikä on stoalainen ajatus siitä, että kaikki maailman asiat olivat paikallaan suurempaa tarkoitusta varten, joka oli ihmisen ymmärryksen ulottumattomissa (Smith [1759/1982] 2003, II.ii.5.10; IV.1.1–5; IV.1.9; IV.2.12; VII.iii.1.2). Ihmiskunta ”näyttää kuin suurlta, valtavalta koneelta, jonka säännöllinen ja sopusointuinen liike tuottaa tuhannen miellyttävää vaikutusta” (Smith [1759/1982] 2003, VII.iii.1.2). Useissa kohdissa Smith viittaa tähän koneeseen termillä ”Kaitselmus” (Smith [1759/1982] 2003, III.5.7; VII.ii.3.15; analyysia on teoksissa Schneewind 1984; Taylor 1989, 266–84; Viner 1972). Koska ihmiselämä eteni luonnollisessa järjestyksessä, joka oli kirjoitettu Luonnon tarkoitukseen, se toimi aivan yhtä automaattisesti, aivan yhtä mekaanisesti ja ennakoitavasti kuin koko maailmankaikkeus. Aivan kuten ”kellon rattaisto[n]... liikevoimana on jousi”, aivan kuten ”ruuansulatus, verenkierto toimivat” luonnon ”suurella taidokkuudella”, niin myös ihmiset johdetaan ilman tarkoitusta tai tahtoa niihin ”päämääriin”, jotka Luonto eli Jumala on ”valinnut ihmiskunnalle” (Smith [1759] 1982, II.ii.3.5; III.i.5.10)¹⁰. Vastaavasti Smith väitti, että ”luonnon Luoja” oli määrittänyt kaupallisen kosmopoliksen – että ”hän” oli järjestänyt asiat varmistaakseen ja vakuuttaakseen (pyydän huomioimaan aiemman vakuutusvertaukseni), että ”ihmiskunnan suuri yhteisö” voisi kukoistaa materiaalisesti rauhallisessa ympäristössä ilman, että yksilöiden tai valtioiden tarvitsisi uhrautua mitenkään. Smith kirjoitti:

”Viisaus, joka rakensi inhimillisten tunteitten järjestelmän, samoin kuin luonnon kaikki muutkin osat, näyttää harkinneen että ihmiskunnan suuren yhteisön etuja edistetään suuntaamalla kunkin yksilön pääasiallinen huomio

¹⁰ Koska 1600-luvun luonnonteologia vaikutti Smithiin voimakkaasti, hän käytti usein termejä Luonto ja Jumala samaa tarkoittaen.

sen siihen erityiseen osaan, joka on eniten hänen kykyjen ja ymmärryksen piirissä” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.2.4).

Tämän artikkelin – ja sen väitteeni, että Smith kehitti kaupallisen kosmopoliittisuuden teorian korjatakseen moraalifilosofian puutteet globaalilla tasolla – näkökulmasta yllä oleva on kaikkein tärkein kapale *Moraalituntojen teoriassa*. Se yhdistää sen, että Smith hylkäsi stoalaisen kosmopoliittisuuden moraalipsykologian avulla (hänen argumenttinsa myötätunnon tilallisesta rajoittuneisuudesta), sekä sen väitteen, että ihmiskunta hyöttyy kokonaisuutena käsittäessään nämä rajoitukset ja antaessaan ihmisten tarmokkaasti tavoitella omia puolueellisia etujaan ”sekä kykyjensä että ymmärryksensä piirissä”. Smith ei suostunut luhistamaan tässä yhteydessä stoalaisia ympyröitä, koska oikeisis (tuttuus) oli hänelle aina sopivin velvollisuuksiemme mittapuu. Hän kirjoitti:

”Ihmisen osa on paljon vaatimattomampi, mutta sopii paremmin hänen kykyjensä heikkouteen ja hänen ymmärryksensä rajoittuneisuuteen: huolenpito omasta, perheensä, ystäviensä ja maansa onnesta” (Smith [1759/1982] 2003, VI.ii.3.6).

Smithin kaupallinen kosmopoliittisuus jättää ihmiset omien kykyjensä ja kiintymystensä eli sen varaan, joka luonnollisesti eniten kiinnostaa ja välittömimmin hyödyttää heitä. Ihmiskunnan hyvää edistetään ilman, että ihmisten odotetaan tulevan sellaisiksi, millaisia he eivät Smithin väitteen mukaan olleet, ja millaisiksi tulemiseen heidän ei pitäisi uhrata aikaansa, voimavarojaan ja iloista mieltään.

En teeskentele, etteikö Smithillä ollut erittäin selvät (ja syvästi kiistanalaiset) taloudelliset ja poliittiset syyt kansainvälisen kaupan kannattamiselle. Muun väittäminen olisi absurdia. En myöskään halua pyydellä anteeksi niitä Smithin ajattelun ulottuvuuksia, jotka on hylätty (ja erittäin oikeista syistä!) yliampuvana teeskentelynä. Viimeisen kahden vuosisadan aikana Smithin ratkaisu on kiistatta tuonut mukanaan menestystä useille onnekaassa asemassa olleille – mutta otaksuttavasti aivan yhtä monta surkeaa tappiota. Kuten olen todennut koko ajan, en ole kiinnostunut oikeuttamaan Smithin kaupallista kosmopoliittisuutta, enkä myöskään osallistumaan Smithin sokeita pisteitä ja radikaaleja vir-

hearviointeja esittelevään kriittiseen kuoroon. Sen sijaan olen halunnut tuoda sen seikan, että Smith uskoi kaupalliseen kosmopolikseen, monimutkaisten moraalifilosofisten ongelmien yhteyteen, joiden kanssa hän kamppaili. Tavoitteeni on ollut toisin sanoen selittää hänen ajatustaan kaupallisesta kosmopoliksesta hänen moraalifilosofiansa *osana*. Kun tämä otetaan huomioon, hänen kommersialismiaan ei voi enää tulkita tyhjiössä siten, että siinä vain valistusajan kommersialisti ylistää sokeasti vaurautta ja historiallista edistystä. Sen sijaan se pitää ymmärtää moraalifilosofiseksi yritykseksi jäljitellä hyvää tahtoa globaalilla tasolla ja sijoittaa kansainväliseen tilaan toteuttamiskelpoinen vaihtoehto moraalisille tunteille.

Kun Smith ymmärretään tällä tavoin, hän auttoi määrittelemään uudelleen 1700-luvun kosmopoliittista ajattelua. Hänelle kansakuntien välinen vapaa kaupallinen kanssakäyminen oli kosmopoliittisuuden uusi muoto tai ilmaus, joka herätti toivon siitä, että alueellisesti erillisten toimijoiden välinen ristiriitaisuus voi lievittyä. Se voisi luoda sekä laaja-alaista hyvinvointia että riittävän rauhan ilman moraalista sopimusta, hyvää tahtoa, pakottamista tai valvontaa. Eräs tutkija on kutsunut sitä taitavasti ”itsekeskeiseksi kosmopoliittisuudeksi” (Gordon 1994, 73–76). Smith teki pesäeron stoalaisen moraalin kanssa irrottamalla kosmopoliittisen teleologian inhimillisestä järjestä ja tahdosta ja sijoittamalla sen kansallisen oman edun näkymättömään käteen. Ajattelunsa kaitselmuksellisen vireen vuoksi hän ei koskaan uskonut hylänneensä köyhiä rikkaiden ja voimakkaiden oikkujen ja didaktisen ylimielisyyden armoille. Hän ei koskaan yrittänyt kuvitella, mitä länsimaisesta kolonialismista voisi kehittyä, vaikka hänellä olikin varmasti tarpeeksi todistusaineistoa sen pohtimiseen. Hän uskoi sijoittaneensa ihmiskunnan hyväntahtoisin käsiin. Viimeisen kahdensadan vuoden kansainvälinen poliittinen talous on kuitenkin sen jälkeen paljastanut meille, mitä Smithin Jumalan käsi piilotteli häneltä itseltään.

Lähteet

Annas, Julia. 1993. *The Morality of Happiness*. New York: Oxford University Press.

- Bénichou, Paul. 1948. Man and Ethics: Studies in French Classicism, trans. and ed. Elizabeth Hughes. New York: Anchor, 1971.
- Berry, Christopher. 1994. The Idea of Luxury: A conceptual and historical investigation. Cambridge: Cambridge University Press.
- Berry, Christopher. 1997. Social Theory of the Scottish Enlightenment. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bonar, James, ed. [1894] 1966. A Catalogue of the Library of Adam Smith, Author of the "Moral Sentiments" and "The Wealth of Nations". New York: Augustus M. Kelley Publishers.
- Brown, Vivienne. 1994. Adam Smith's Discourse: canonicity, commerce and conscience. London.
- Butler, Joseph. [1726] 1983. Five Sermons, ed. Stephen L. Darwall. Indianapolis, In: Hackett Publishing Co.
- Campbell, T.D. 1971. Adam Smith's Science of Morals. London: Allen & Unwin.
- Cicero. 1991. On Duties, trans. E. M. Atkins. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Waal, Alex. 1995. "The Humanitarian Juggernaut." London Review of Books (June 22).
- Dickey, Laurence. 1986. "Historicizing the 'Adam Smith Problem': Conceptual, Historiographical, and Textual Issues." Journal of Modern History 58 (September): 579-609.
- Dickey, Laurence. 1990. "Pride, Hypocrisy and Civility in Mandeville's Social and Historical Theory." Critical Review (Summer): 387-431.
- Dickey, Laurence. 1993. "Editorial Preface." In An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, ed. Laurence Dickey. Indianapolis, IN: Hackett Publishing Co.
- Dumont, Louis. 1977. From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology Chicago: University of Chicago Press.
- Elster, Jon, ed. 1986. The Multiple Self. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engberg-Pedersen, Troels. 1986. "Discovering the good: *oikeiōsis* and *kath'konta* in Stoic ethics." In The Norms of Nature: Studies in Hellenistic Ethics, eds. Malcom Schofield and Gisela Striker. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. Pp. 145-183.
- Fitzgibbons, Athol. 1995. Adam Smith's System of Liberty, Wealth and Virtue: The Moral and Political Foundations of the Wealth of Nations. Oxford: Oxford University Press.
- Forbes, Duncan. 1982. "Natural Law and the Scottish Enlightenment." In The Origins and Nature of the Scottish Enlightenment, eds. R.H. Camp-

- bell and A.S. Skinner. Edinburgh: John Donald Publishing Ltd. pp. 186–204.
- Forman-Barzilai, Fonna. 2000. “Book Review”: Charles Griswold, Adam Smith and the Virtues of Enlightenment. Political Theory, vol. 28, no. 1 (February): 122–130.
- Forman-Barzilai, Fonna. 2001a. “Whose Justice? Which Impartiality?: Reflections on Griswold’s Smith.” Perspectives on Political Science, vol. 30, no 3 (August): 146–150.
- Forman-Barzilai, Fonna. 2005. “Sympathy in Space(s): Adam Smith on Proximity,” Political Theory, 33, 2 (April 2005): 189–217.
- Forman-Barzilai, Fonna. 2006. “Smith on ‘connexion’, culture and judgment,” in New Voices on Adam Smith, eds. Leonidas Montes and Eric Schliesser. London: Routledge. pp. 89–114.
- Gordon, Daniel. 1994. Citizens Without Sovereignty: Equality and Sociability in French Thought, 1670–1789. Princeton: Princeton University Press.
- Griswold, Charles L. 1999. Adam Smith and the Virtues of Enlightenment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haakonssen, Knud. 1981. The Science of a Legislator: The Natural Jurisprudence of David Hume and Adam Smith. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heilbroner, Robert. 1953. “The Wonderful World of Adam Smith.” In The Worldly Philosophers: The lives, times and ideas of the great economic thinkers. New York: Simon and Schuster. Pp. 40–72.
- Hierocles. 1987. fragments. In The Hellenistic philosophers, 2 vols, eds. A.A. Long and D.N. Sedley. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hirschman, Albert O. 1977. The Passions and the Interests: Political Arguments for Capitalism before its Triumph. Princeton: Princeton University Press.
- Hobbes, Thomas. [1651] 1991. Leviathan. trans. and ed. Richard Tuck. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobbes, Thomas. 1999. Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta. Tampere: Vastapaino.
- Hollis, Martin. 1987. The Cunning of Reason. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hont, Istvan, and Michael Ignatieff, eds. 1985. Wealth and Virtue: The Shaping of Political Economy in the Scottish Enlightenment. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horne, Thomas. 1981. “Envy and Commercial Society: Mandeville and Smith on ‘Private Vices, Public Benefits,’” Political Theory 9, 4 (November): 551–569.

- Hume, David. [1751] 1948. An Enquiry Concerning the Principles of Morals. In Moral and Political Philosophy, ed. Henry D. Aiken. New York: Hafner Press. Pp 171-291.
- Hundert, E.J. 1994. The Enlightenment's Fable: Bernard Mandeville and the Discovery of Society. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hutchinson, Terence. 1988. Before Adam Smith: The Emergence of Political Economy, 1662-1776. Oxford: Basil Blackwell.
- Ignatieff, Michael. 1986. "Smith, Rousseau and the Republic of Needs." In Scotland and Europe, 1200-1850, ed. T.C. Smout. Edinburgh: John Donald Publishers. Pp. 187-206.
- Inwood, Brad. 1984. "Hierocles: Theory and Argument in the Second Century AD." Oxford studies in ancient philosophy, vol. 2. Oxford: Oxford University Press. Pp. 151-183.
- Keohane, Nannerl. 1980. Philosophy and the State in France: The Renaissance to the Enlightenment. Princeton: Princeton University Press.
- Lamb, Robert Boyden. 1974. "Adam Smith's system: sympathy not self-interest." Journal of the History of Ideas 35: 671-682.
- Leslie, T. E. Cliffe. "The Political Economy of Adam Smith," Fortnightly Review (November 1): 12.
- Long, A.A. 1986. Hellenistic Philosophy: Stoics, Epicureans, Sceptics, 2d ed. Berkeley, Cal.: University of California Press, 1986.
- Lovejoy, Arthur O. 1961. Reflections on Human Nature. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Macfie, A.L. 1967. The Individual in Society. London: Allen & Unwin.
- Mandeville, Bernard de. [1731] 1924. The Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits, 2 vols., ed. F.B. Kaye. Oxford: Oxford University Press.
- Morrow, Glenn R. 1973. The Ethical and Economic Theories of Adam Smith. New York: Augustus M. Kelley.
- Myers, Milton. 1983. The Soul of Modern Economic Man: Ideas of Self-Interest, from Thomas Hobbes to Adam Smith. Chicago: University of Chicago Press.
- Nicole, Pierre. 1990. "Of Charity and Self-Love," trans. Elborg Forster. In Moral Philosophy from Montaigne to Kant, An Anthology, 2 vols, ed. J.B. Schneewind. Cambridge: Cambridge University Press. I: 370-387.
- Nussbaum, Martha C. 1994. The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics. Princeton: Princeton University Press.
- Pocock, J.G.A. 1985a. Virtue, Commerce, and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century. Cambridge: Cambridge University Press.

- Raphael, D.D. 1972. "Hume and Adam Smith on Justice and Utility," in Proceedings of the Aristotelian Society. London: Methuen & Co., 1972/73. New Series, Vol. LXXIII. Pp. 87-103.
- Raphael, D.D. 1985. Adam Smith. Oxford: Oxford University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques. 1997. Discourse on the Origin and Foundations of Inequality Among Men or Second Discourse. In The Discourses and Other Political Writings, trans and ed. Victor Gourevitch. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 111-222.
- Rousseau, Jean-Jacques. 2000. Tutkielma ihmisten välisen eriarvoisuuden alkuperästä ja perusteista. Tampere: Vastapaino.
- Schneewind, J.B. 1984. "The Divine Corporation and the history of ethics." In Philosophy in History: Essays on the historiography of philosophy, eds. Richard Rorty, J.B. Schneewind and Quentin Skinner. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 173-191.
- Shklar, Judith N. 1993. "Obligation, Loyalty and Exile," Political Theory 21, no. 2 (May): 181-197.
- Shklar, Judith N. 1998. "The Bonds of Exile." In Political Thought and Political Thinkers, ed. Stanley Hoffman. Chicago: University of Chicago Press. Pp 56-72.
- Skinner, Andrew S. 1979. A System of Social Science: Papers Relating to Adam Smith. Oxford: Clarendon Press.
- Smith, Adam. [1759] 1982. The Theory of Moral Sentiments, eds. D.D. Raphael and A.L. Macfie. Indianapolis, IN: Liberty Press.
- Smith, Adam. [1762-1766] 1982. Lectures on Jurisprudence, eds. R.L. Meek, D.D. Raphael and P.G. Stein. Indianapolis, IN: Liberty Press.
- Smith, Adam. [1776] 1981. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, eds. R.H. Campbell and A.S. Skinner. Indianapolis, IN: Liberty Press.
- Smith, Adam. 1982. "The History of Astronomy." In Essays on Philosophical Subjects, ed. W.L.D. Wightman. Indianapolis, IN: Liberty Press. Pp. 31-105.
- Smith, Adam. 1987. The Correspondence of Adam Smith, eds. Ernest Campbell Mossner and Ian Simpson Ross. Indianapolis, IN: Liberty Press.
- Smith, Adam. 2003. Moraalitulojen teoria. Helsinki: Kautelaari Kustannus.
- Stewart, M.A. 1991. "The Stoic legacy in the early Scottish Enlightenment." In Atoms, Pneuma, and Tranquility: Epicurean and Stoic Themes in European Thought, ed. Margaret J. Osler. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 273-296.
- Striker, Gisela. 1996. Essays on Hellenistic Epistemology and Ethics. Cambridge: Cambridge University Press.

- Taylor, Charles. 1989. Sources of the Self: The Making of Modern Identity. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Teichgraeber, Richard III.. 1981. "Rethinking Das Adam Smith Problem." Journal of British Studies XX, 2 (Spring 1981): 106-123.
- Teichgraeber, Richard III. 1986. "Free Trade" and Moral Philosophy: Rethinking the Sources of Adam Smith's Wealth of Nations. Durham, NC: Duke University Press.
- Teichgraeber, Richard. 1995. "History, Political Theory and Interpretations of Adam Smith." Political Theory 23 (February): 147-195.
- Tuck, Richard. 1999. The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant. Oxford: Oxford University Press.
- Van Kley, Dale. 1987. "Pierre Nicole, Jansenism and the Morality of Enlightened Self-Interest." In Anticipations of the Enlightenment in England, France and Germany, eds. Alan C. Kors and Paul Korshin. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. Pp 69-85.
- Viner, Jacob. 1948. "Power versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries." World Politics I (October 1948): 1-29.
- Viner, Jacob. 1972. The Role of Providence in the Social Order: An Essay in Intellectual History. Princeton: Princeton University Press.
- Viner, Jacob. 1978. Religious Thought and Economic Society. Durham, NC: Duke University Press
- Viner, Jacob. 1991. "Introduction," in "Bernard Mandeville, A Letter to Dion." In Essays on the Intellectual History of Economics, ed. Douglas A. Irwin. Princeton: Princeton University Press. Pp. 176-88.
- Waszek, Norbert. 1984. "Two Concepts of Morality: A Distinction of Adam Smith's Ethics and its Stoic Origin." Journal of the History of Ideas (October): 591-604.
- Werhae, Patricia. 1991. Adam Smith and his Legacy for Modern Capitalism. New York: Oxford University Press.
- Winch, Donald. 1978. Adam Smith's Politics: An essay in historiographic revision. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winch, Donald. 1992. "Adam Smith: Scottish Moral Philosopher as Political Economist." The Historical Journal, 35, 1: 91-113.

2.

KARL MARX, ALKUPERÄINEN KASAUTUMINEN JA MAAILMANTALOUS

Olli-Pekka Moisio

Olen sanonut, että kun kansakunnat tyytyivät omaan tuotantoonsa, yhteydet niiden välillä eivät olleet kovinkaan intiimejä. Vaikka vaihtoa tapahtui kulutushyödykkeistä, tällainen toiminta ei suuresti kiinnostanut valtiota [...] Mutta heti kun arvometallit tulivat vaihdon kohteiksi ja [...] muutettiin kaikkien esineiden universaaliksi vastineeksi, siitä tuli myös vallan mitta kansakuntien välillä [...].

Sir James Steuart: Inquiry into the Principles of Political Economy, 1767.

1 Karl Marx ja Friedrich Engels eivät käyttäneet käsitettä taloudellinen globalisaatio kirjoittaessaan yli 150 vuotta sitten analyysiaan kapitalismista ja sen kehitystendensseistä. Suurin osa nykyisestä globalisaatiota koskevasta keskustelusta voidaan nähdä lähtevän liikkeelle maailmanmarkkinoista, joiden kehitys otetaan annettuna tai se jopa sivuutetaan.

Marx ja Engels kuitenkin asettivat maailmanmarkkinat kapitalistisen tuotantotavan kuvauksensa ytimeen. Heidän käsityksensä porvarillisen tuotannon maailmantaloudellisesta näkökulmasta oli kuitenkin vahvasti määrittänyt kansallisvaltiollisesta taloudesta, joka ilmenee muun muassa heidän luokkateoriassaan. Jos kuitenkin ymmärrämme globalisaation käsitteellä pääoman tuottamisprosessin historiallista kansainvälistymistä ja siihen liittyviä vaikutuksia, on selvää, että Marxin ja Engelsin tekstit ovat relevantteja myös globalisaatiosta käytävässä keskustelussa. Näyttäisi nimittäin siltä, että he analysoivat teksteissään juuri taloudellista globalisaatiota sekä laaja-alaisena että korkealla tasolla siis kansallisvaltioiden sisällä, niiden välillä ja niiden yläpuolella tapahtuvana prosessina.

Kommunistisen puolueen manifestissa Marx ja Engels (1847, 339–340) kirjoittavat kiinnostavan ajankohtaisesti maailman taloudellisen kehityksen monialaisuudesta, itse asiassa siitä monimutkaisesta prosessista, jota käsitellään käsitteen globalisaatio alla.

Yhä laajemman menekin tarve tuotteilleen ajaa porvaristoa yli koko maapallon. Kaikkialle sen täytyy pesiä, kaikkialle kotiutua, kaikkialla soimia suhteita.

Maailmanmarkkinoita hyväkseen käyttäen porvaristo on muuttanut kaikkien maiden tuotannon ja kulutuksen yleismaailmalliseksi. Taantumuksellisten suureksi suruksi se on poistanut teollisuudelta kansallisen maaperän. Ikivanhat kansalliset teollisuudenalat on tuhottu ja niitä tuhoetaan yhä joka päivä. Niitä tunkevat sivuun uudet teollisuudenalat, joiden käytäntöön ottaminen on elinkysymys kaikille sivistyskansoille, teollisuudenalat, jotka eivät enää käytä kotimaisia raaka-aineita, vaan maapallon mitä kaukaisimmilta alueilta tuotuja raaka-aineita ja jotka tuottavat tehdasvalmisteita, joita ei käytetä ainoastaan omassa maassa, vaan kaikissa maanosissa. Vanhojen, oman maan tuotteilla tyydytettyjen tarpeiden tilalle tulee uusia, jotka tyydyttämisekseen vaativat mitä kaukaisimpien maiden ja mitä erilaisimpien ilmanalojen tuotteita. Vanhan paikallisen ja kansallisen omavaraisuuden ja sulkeutuneisuuden tilalle tulee kansojen kaikinpuolinen yhteys ja kaikinpuolinen riippuvuus toisistaan. Tämä koskee niin aineellista kuin myöskin henkistä tuotantoa. Eri kansakuntien henkiset tuotteet tulevat yhteiseksi omaisuudeksi. Kansallinen yksipuolisuus ja rajoittuneisuus käyvät yhä mahdottomammiksi, ja monesta kansallisesta ja paikallisesta kirjallisuudesta

muodostuu maailmankirjallisuus.

Porvaristo vetää kaikkien tuotantovälineiden nopean parantamisen ja kulkuyhteyksien tavattoman helpottumisen ansiosta kaikki, raakalaisimmatkin kansakunnat sivistyksen piiriin. Sen tavarain halvat hinnat ovat se raskas tykistö, jolla se ampuu maan tasalle kaikki kiinanmuurit ja pakottaa raakalaiskansojen itsepintaisimmankin muukalaisvihan antautumaan. Se pakottaa kaikki kansakunnat omaksumaan porvarillisen tuotantotavan, elleivät ne tahdo tuhoutua; se pakottaa ne ottamaan käytäntöön niin sanotun sivilisaation, so. tulemaan porvareiksi. Sanalla sanoen, se luo itselleen maailman oman kuvansa mukaan.

Edellisessä pitkässä katkelmassa Marx ja Engels kirjoittavat taloudellisen kehityksen monialaisuudesta tavalla, jonka ehkä paradoksaalisesti moni (uus-)liberalistikin voisi hyväksyä. Nimittäin jos käsite ”porvari” korvattaisiin vaikkapa käsitteillä ”markkinat” tai ”yksityisyrittäjä” avautuisi eteemme käsitys globalisaatiosta, joka ei enää perustuisi kantaan, jonka mukaan globalisaation olisi aikaansaanut niin sanottu Bretton Woods sopimus tai että kyseessä olisi kylmän sodan jälkeinen aikakausi. Ennemminkin globalisaatio asettuisi ensisijassa teollisen kapitalismin laajentumiseen liittyväksi ilmiöksi, vaikka on selvää, että Bretton Woods sopimus sekä kylmän sodan asetelmien kaatuminen ovat molemmat kiihdyttäneet pääoman tuottamisprosessin kansainvälistymistä.

Pääoman tuottamisprosessin kansainvälistyminen tarkoittaa tapahtumaketjua, missä kansakuntien väliset suhteet institutionalisoidaan joidenkin kansainvälisesti hyväksytyjen standardien nojalla. Erilaiset valtioiden väliset sopimukset ja käytännöt johtavat siihen, että maailmanmarkkinat alkavat laajeta ja integroitua yhä tiiviimmin. Kansainvälistyminen on keskeinen askel lukuisten inhimillisten yhteisöjen läpiglobalisoitumista kohden. Esimerkiksi vapaakauppa-alue on kansainvälistetty GATT-sopimuksen avulla, joka tulevaisuudessa kattaa luultavammin käytännössä koko maailman. Tässä laajenemisessa olennaisessa roolissa ovat WTO, IMF ja maailmanpankki. Maailmanmarkkinoiden laajentumisen paineessa syntyy uudenlainen kansainvälinen työnjako, finanssimarkkinoiden globaali levittäytyminen, tuotannon spatiaalinen uudelleen organisoituminen, taloudellisen aktiivisuuden temporaalinen kiihtyminen, teollisuuden levittäytyminen kansallisvaltioiden rajo-

jen ylitse (ks. Economides & Wilson 2001, 84–101). Tämän asetelman epävakaudesta olemme saaneet tuntumaa viimeaikaisessa maailmanlaajuisessa finanssimarkkinoiden kriisissä, joka on ajanut kaikki maailman kansantaloudet vakavaan taloudelliseen taantumaa.

Tällaisen kansainvälistymisen prosessin historia on kuitenkin pitkä, ja liittyy oleellisilta osin tuotantovoimien yhteiskunnallistamisen kysymykseen kansainvälisellä tasolla. Tämän vuoksi onkin syytä olla kriittinen globalisaatiokeskusteluja kohtaan, jotka painottavat nykyisen taloudellisen ja kulttuurisen tilanteen erityislaatuisuutta. Antiikin maailmassa kaupunkivaltioilla ei käytännössä ollut minkäänlaisia perustavia suhteita toisiinsa – ne olivat omavaraisia ja itseriittoisia. Kun tuotantovoimat alkoivat kehittyä ja tavaravaihtoon perustuva talous vahvistui, markkinat alkoivat laajeta niin, että lopulta ne ylittivät kaupunkivaltioiden rajat. Näiden kaupunkivaltioiden välisten suhteiden syntyä voidaankin pitää edellä kuvatun kansainvälistymisprosessin alkuna, kylläkin tietyn varauksin. Tässä kohdin on nimittäin syytä esittää huomautus, ettei pääomalla tässä vaiheessa ollut vielä niitä ominaisuuksia, joita Marx liittää siihen myöhemmin kuvatessaan moderneja yhteiskuntia. Marx puhui antiikin pääomasta pääoman puhtaana ja abstraktina muotona (vaihtokauppa ja raha-pääoma).

Marx kuitenkin tunnisti, että taloudellisen globalisaation alku sijoitui aikaan paljon ennen kapitalistisen talouden alkua. Taloudellinen globalisaatio syntyi feodalististen valtioiden piirissä, vaikka pääomaan liitetty piirteet olivatkin toiset kuin myöhemmin. Maailmankauppa sai otteen valtioiden välisistä suhteista kun valtiot alkoivat valloittaa ja ulottautua uusille alueille maantieteellisesti. Tähän vaikuttivat suurelta osin 1400–1500 lukujen merenkuluteknologian edistysaskeleet, jotka omalta osaltaan vaikuttivat ratkaisevasti siihen, että vaihdannan määrä eri kansakuntien välillä alkoi jyrkästi lisääntyä. Marx ja Engels (1847, 336) kirjoittivatkin *Kommunistisessa manifestissaan* siitä, kuinka ”vaihdonvälineiden ja yleensä tavaroiden lisääntyminen saivat aikaa kaupan, merenkulun ja teollisuuden ennenkuulumattoman edistyksen ja aiheuttivat siten rappeutuvassa feodaalisessa yhteiskunnassa vallankumouksellisen aineksen nopean kehityksen”.

Marxille ja Engelsille oli selvää, että ”Amerikan ja meritiien löytö Afrikan ympäri loivat nousevalle porvaristolle uutta toiminta-alaa. [...]

Suurteollisuus loi maailmanmarkkinat, joita Amerikan löytö oli valmistanut” (Marx & Engels 1847, 336–337). He osoittivat selvästi markkinoiden kansainvälistymisen lähtökohdat vaikkakin selkeän Eurooppa keskeisesti ottamatta riittävästi huomioon muualla maailmassa tapahtuneita vastaavia kehityskulkuja. Aluksi varhain alkanut prosessi tarvitsi laajentuakseen yhä parempia kulkuvälineitä sekä väyliä ja kauppareittien lisääntyminen sekä niiden laajeneva kaikenkattavuus avasi ovet taloudelliselle kansainvälistymiselle. Vuonna 1492 tapahtunut Amerikan löytäminen aloitti prosessin, mutta se kiihtyi huomattavasti Isossa-Britanniassa ja muissa keskeisissä porvarillisissa yhteiskunnissa tapahtuneen teollisen vallankumouksen seurauksena. Kuten hän *Pääoman* ensimmäisen osan Ranskankielisessä laitoksessa kirjoittaa:

Mutta vasta kun mekaaninen teollisuus oli iskenyt juurensa niin syväälle, että se oli käyttänyt vahvinta vaikutusta koko kansalliseen tuotantoon nähden; vasta kun ulkomaan kauppa otti ylivallan sisäisestä kaupasta, kiitos mekaanisen teollisuuden; vasta kun maailman kauppa oli ottanut haltuunsa kattavat alueet uudesta maailmasta, Aasiasta ja Australiasta – vasta kun tämä oli tapahtunut voimme paikantaa itseään kasvattavan kierron, jonka toisiaan seuraavat jaksot käsittävät vuosia ja aina kulminoituvat yleiseen kriisiin, joka on kierroksen loppu ja toisen alku [...] (Marx 1977, 786.)

Tarkastelen tässä artikkelissa Marxin käsitystä niin sanotusta alkuperäisestä kasautumisesta. Liitän alkuperäisen kasautumisen yhteen pääoman tuotantoprosessin kansainvälistymisen ja integraatioprosessin kanssa ja kuvaan näin Marxin huomioita taloudellisesta kansainvälistymisestä ja kaikenkattavuutena eräänä keskeisenä kapitalistisen tuotantotavan osana.

2 Vaikka tapamme kapitalistisen tuotantotavan ensimmäisiä merkkejä jo 1300- ja 1400-luvulla muutamissa Välimeren rannikkokaupungeissa, kapitalistinen ajanjakso alkaa vasta 1500-luvulla. [...] Maalais-tuottajan, talonpojan maaomaisuuden pakkoluovutus on koko prosessin perustuksena. Sen historia näyttää eri maissa erilaiselta ja sen kehityskaudet ovat eri järjestyksessä sekä sattuvat yhteen eri historian kausien

kanssa. Ainoastaan Englannissa, jonka sen tähden otammekin esimerkiksi, sillä on klassinen muoto. (Marx 1867, 642–643.)

Marxin edellä kuvaama niin sanottu alkuperäinen kasautuminen on noussut esille käsitteenä toistuvasti marxilaisuutta koskevista keskusteluista, mutta kuten Massimo de Angelis (1999) on huomauttanut, ei sen ympärillä ole käyty kovinkaan laajaa teoreettista keskustelua. Tämä on kummallista, koska kyseiseen käsitteeseen saatetaan ladata paljonkin oletuksia nykykeskusteluissa. De Angelisin (Emt.) mukaan keskustelun päälinjat voidaan tiivistää kahteen painotukseen: *historialliseen alkuperäiseen kasautumiseen* ja *sisäisesti jatkuvaan alkuperäiseen kasautumiseen*.

Nykykeskusteluissa tietyn historiallisen tilanteen erityislaatuisuutta korostava näkökulma ottaa lähtökohdakseen erityisesti Maurice Dobbin (1963) tutkimukset kapitalismin kehityksestä. Toisaalta sisäisesti jatkuvaa alkuperäistä kasautumista puolustetaan erityisesti Samir Aminin (1974) maailman taloutta koskevista tutkimuksissa ja tietyssä mielessä Immanuel Wallersteinin (1979) maailmanjärjestelmää koskevista teoreettisoinneissa. Näissä näkökulmissa on kuitenkin päällekkäisyyksiä, jonka vuoksi onkin kiinnostavaa tarkastella hieman tarkemmin kahta puhdasta esimerkkiä marxismin historiasta.

Leninin (1899) teos vuodelta 1899 *Kapitalismin kehitys Venäjällä* tiivistää historiallisen alkuperäisen kasautumisen näkökulman keskeiset sisällöt. Sen mukaan alkuperäinen kasautuminen on kapitalistisen kehityksen historiallinen ehto. Lenin keskittyy tarkastelemaan ihmisten ja tuotantovälineiden välistä eriytymistä eri tuotantomuotojen siirtymäkausien puitteissa. Lenin kritisoi vallinnutta käsitystä, jonka mukaan Venäjällä ei ollut markkinoita, eikä tämän vuoksi mahdollisuutta kapitalistiseen kehitykseen. Tällaista käsitystä vastaan Lenin väitti, että maatyöläisten katoaminen sekä heidän maittensa pakkolunastus olivat ehtoina kapitalististen markkinoiden kehittymiselle. Tätä ristiriitaista kehitystä Lenin piti väistämättömänä ja loppujen lopuksi mielekkäänä, mutta hän ei vain nähnyt mahdollisuutta sille, etteivät maatyöläiset ja pientuottajat suostuisi tähän kehitykseen.

Sisäisesti jatkuvan alkuperäisen kasautumisen keskeiset piirteet voidaan lukea Rosa Luxemburgin (1951) vuonna 1913 ilmestyneestä teoksesta *Die Akkumulation des Kapitals*. Muodollisesti Luxemburg hyväksyy teoksessaan Lenininkin edustaman kannan, jossa alkuperäinen kasautu-

minen näyttäytyy kertakaikkisena tapahtumana, rajatussa paikassa tapahtuvana ilmiönä, joka johtaa kapitalismin kehittymiseen, mutta kuten de Angelis (1999) esittää, viittaa hänen teoreettinen viitekehyksensä toisenlaisen tulkinnan suuntaan.

Luxemburgin (1951, 120–138) mukaan Marxin laajennetun tuotannon hahmotelmat ovat ainoastaan esityksiä kasaantumisen matemaattisista ehdoista tilanteessa, jolloin on olemassa ainoastaan kaksi luokkaa: omistava ja palkkatyöläisten luokka. Todellisuudessa kapitalistinen tuotantotapa on riippuvaista kolmannesta luokasta (sotilaallinen), joka on saatava tavaravaihdon piiriin (aseteollisuus). Tästä syystä kapitalistisen tuotannon ja ei-kapitalistisen tuotannon välisten vaihtosuhteiden vahventaminen on välttämätöntä lisäarvon tuotannolle. Ongelmaksi nousee se, että tällainen vaihto on Luxemburgin mukaan vastoin ei-kapitalistisen tuotannon mukaisia yhteiskunnallisia suhteita. Voittaakseen tämän yhteensopimattomuuden tuottaman vastarinnan pääomaa vastaan, pääoma joutuu turvautumaan sotilaalliseen ja poliittiseen väkivaltaan: ”militarismi on ase kapitalististen ja ei-kapitalististen maiden välisessä kilpailullisessa kamppailussa” (Luxemburg 1951, 454).

Luxemburgin keskeinen väite näyttäisi olevan kirjan viimeisissä luvuissa siinä, että kapitalistisella tuotantotavalla on talouden ylittävät ennakkoehdot. Nämä ehdot, joita voidaan nimittää alkuperäiseksi kasautumiseksi, ovat modernien kapitalististen yhteiskuntien sisäisinä ja historiallisesti jatkuvina ehtoina. Samalla tämä prosessi johtaa kapitalistisen toiminnan laajenemispyrkimykseen lisäarvotuotannon vaateista johtuen koko maailman tasolla. Luxemburg siis liittyy yhteen taloudellisen ja poliittisen analyysin: kun koko maailma on kapitalistinen, saavuttaa kapitalistinen kasautuminen päätepisteensä.

Kapitalismi on ensimmäinen talousmuoto [...] joka pyrkii kattamaan koko maapallon ja poistamaan kaikki muut talousmuodot, sietämättä mitään kilpailijaa rinnallaan. Kuitenkin samalla se on ensimmäinen talousmuoto, joka ei voi olla olemassa yksin, joka tarvitsee toisia talouksia mediiumikseen ja maaperäkseen. [...] Elävässä historiassaan se on ristiriita itsessään, ja sen kasautumisliike tarjoaa samanaikaisesti sekä ratkaisun ristiriitoihin että kärkejä niitä. (Luxemburg 1951, 467.)

3 Adam Smith (1776, 1164) piti *varaston* kasautumista työnjaon ja tästä seuraavan työn tuotannollisen voiman kehittymisen edellytyksenä. Onkin oireellista, ettei Marx viittaa Smithiin kirjoittaessaan *Pääoman* ensimmäisessä osassa alkuperäisestä kasautumisesta. Marxin käsitys alkuperäisestä kasautumisesta nimittäin perustui aivan toisenlaiseen käsitykseen tämän kasautumisen perustana olevasta pääomasta. Smithillä pääoma on varasto kun taas Marxilla se on tietty yhteiskunnallinen suhde erityisesti luokkasuhteena. Oli niin tai näin, mikä tahansa taloudellinen kasautuminen näyttäisi oletttavan sitä, että jokin ennalta kasautunut pääoma palautetaan tuotantoprosessiin (Marx 1861–63, 272). Näin ollen Marx ajatteli, että kapitalistinen tuotanto olettaa lähtökohdaksi alkuperäisen kasautumisen.

Alkuperäinen kasautuminen siis lähtee Marxin mukaan siitä, että työläiset ja heidän työnsä tuotteeseen tarvittavien välineiden omistajuus erkanevat täydellisesti toisistaan. Juuri tässä hetkessä syntyy erityinen luokkasuhde, joka on pääoman perustana. Tämä erityinen luokkasuhde ilmenee prosessina, jossa erkaneminen tapahtuu ja luo siis pohjan kapitalistiselle muutokselle missä olemassa olon ehdot ja tuotanto muutetaan pääomaksi ja välittömät tuottajat muuttuvat palkkatyöläisiksi. Tätä Marx (1867, 641) tarkoittaa sanoessaan, että ”niin sanottu alkuperäinen kasautuminen ei siis ole muuta kuin tuottajan ja tuotantovälineiden historiallista eroamisprosessia”.

Eroamisprosessi näyttäisi olevan alkuperäisen kasautumisen salaisuus, mutta samalla se on kuitenkin kaikenlaisen kasautumisen ydin. Marx (1894, 221) ajatteleekin, että kapitalistinen kasautuminen ei ole muuta kuin alkuperäistä kasautumista, joka on noussut korkeammalle tasolle. Kasautuminen tuottaa eroamisprosessin ja materiaalisesti omaisuuden itsenäisen olemassaolon työvoimaa vastaan (Marx 1861–63, 272–273). Kun eroamisprosessin on tapahtunut, tuotanto voi ainoastaan uusintaa sitä alati laajenevassa mittakaavassa (Marx 1857, 396–397).

Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, etteivät nämä kaksi kasautumisen muotoa eroaisi toisistaan olennaisesti. Olennaista niiden erossa on se, että ne näyttäisivät viittaavan kahteen erilaiseen olemassaolon ehtoon. Alkuperäinen kasautuminen on Marxille (1867, 640) kapitalistisen tuotantotavan historiallinen ehto, ei sen historiallinen seuraus. Kuten Marx (1861–63, 272) *Lisäarvoteorioiden* kolmannessa osassa kirjoittaa, ilmaisee

”kasautuminen [...] *jatkuvaa prosessia, joka alkuperäisessä kasautumisessa ilmenee erityisenä historiallisena prosessina, pääoman ilmaantumisen prosessina ja siirtymänä tuotantomuodosta toiseen*”.

Edellisestä lainauksesta näyttäisi nousevan keskeiseksi erottavaksi seikaksi, ei niinkään kasaantumisen ajoittamisen kysymys, vaan olosuhteet ja mahdolliset ulkoiset vaikuttavat tekijät. Marx (1857, 395) käyttää tätä asiaa kuvatakseen hegeliläistä logiikkaa. Hänen mukaansa on erotettava pääoman syntymisen ja sen olemassa olon ehdot. Hegeliläisellä kielellä tämä tarkoittaa pääoman tulemisen katoamista kun reaalin pääoma ilmaantuu. Pääoman reaalin oleminen taas ei perustu sen tulemisen ehtoihin, vaan on tulosta sen läsnäolosta itsenään. Marx kiinnittää huomiomme näillä monimutkaisilla muotoiluillaan siihen yksikertaiseen seikkaan, että pääoman ilmaannuttua se itse tuottaa omat olemassaolonsa ehdot. Juuri tästä syystä pääoman pyrkimyksenä on laajentaa ja tehdä entistä jyrkemmäksi tuotantovälineiden ja tuottajien välistä eroa.

Marx (1867, 643–657) korostaa alkuperäisessä kasautumisessa taloudellisille tekijöille ulkoisia tekijöitä. Nämä tekijät ovat tiettyjä yhteiskunnallisia toimijoita – erityisesti valtio, tietyt yhteiskunnalliset luokat ja niin edelleen. Alkuperäisessä kasautumisessa on siis kyseessä tiettyjen yhteiskunnallisten ryhmien tietoinen teko, joka kohdistuu yhteiskunnallisiin ryhmiin, joilla on joillakin perusteilla suora pääsy tuotantovälineisiin. Tarkoituksena on erottaa nämä ryhmät näistä tuotantovälineistä. Erityisesti tämä toiminta näkyi maa-alueiden pakkolunastuksessa.

Kirkon omaisuuden ryöstö, valtion tilojen petollinen luovutus, kunnan omaisuuden varastaminen, feodaali- ja klaaniomaisuuden väkivaltainen ja häikäilemättömin terrorikeinoin toimeenpantu muuttaminen uudenaikaiseksi yksityisomaisuudeksi – sellaisia olivat alkuperäisen kasautumisen moninaiset idylliset menetelmät. Ne valtasivat maan kapitalistiselle viljelykselle, liitivät maan pääomaan ja loivat kaupunkilaisteollisuutta varten välttämättömän henkipaton proletariaatin tarjonnan. (Marx 1867, 657.)

Alkuperäinen kasautumisen henki on protestantismin henkeä. Marx kiinnitti huomionsa protestantismin ja kapitalismin väliseen kiinteään suhteeseen. Monissa Pääoman kohdissa Marx nostaa esille protestantismin roolin kapitalismin esiinnousussa – esimerkiksi siinä kuinka kirkon

harjoittama omaisuuden ja laidunmaiden pakkolunastus kiihdytti kapitalismin kehittymistä. *Grundrissessa* Marx (1857, 171) kirjoitti 50 vuotta ennen Max Weberin kuuluisaa teosta *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki* valaisevasti protestantismia ja kapitalismin välisestä intiimistä suhteesta: ”Rahan palvonnassa on oma asketisminsa, omat kieltäytyksensä, oma uhrautumisensa – säästäväisyys ja nuukailu, maallisten, ajallisten ja katoavien nautintojen halveksunta, ikuisen aarteen tavoittelu. Siitä johtuu englantilaisen puritaanisouden tai myös hollantilaisen protestanttisuuden yhteys rahan tekemiseen.”

4 Työn irrottaminen tuotantovälineistä oli Marxin käsityksen mukaan olennaista kapitalistisille yhteiskuntasuhteille. Maailmanlaajuiset markkinat ja kansallisvaltiot syntyivät historiallisesti pääoman alkuperäisen kasautumisen tuloksena. Alkuperäisessä kasautumisessa työ irrotettiin henkilökohtaisista sidoksistaan ja eräässä mielessä Hegelin kuvaama herran ja rengin välinen riippuvuus ratkaistiin siten, että pääoma vapautti herran lopullisesti riippuvuussuhteestaan renkiinsä. Kun pääomakeskeinen porvarillinen tuotantotapa oli näin asettautunut vallitsevaksi tuotannon muodoksi, muuttuivat sen kehityksen historialliset ehdot sen jatkuvuuden ja olemassaolon laajenemisen ehdoiksi.

Vaikka ulkomaankaupan laajeneminen olikin kapitalistisen tuotantotavan lapsuudessa sen perusta, niin tämän tuotantotavan edistyessä, siitä on tullut sen sisäisestä välttämättömyydestä, sen aina laajempiin markkinoihin suuntautuvasta tarpeesta johtuen tämän tuotantotavan oma aikaansaannos. (Marx 1894, 240.)

Maailmankaupan kehittyminen on siis kapitalistisen tuotantotavan perusta; se on pääoman historiallinen alkulähde ja sen jatkuvuuden tae (Marx 1867, 141). Pääomaan perustuva suhde voi kuitenkin syntyä vasta kun tuotantovälineiden omistaja ja vapaa työtään myyvä työläinen kohtaavat markkinoilla. Tämä mahdollistuu alkuperäisen kasautumisen tuloksena.

Marx oli ajatellut kirjoittavansa *Pääoman* jälkeen tai siihen liittyneenä laajan tutkimuksen maailmantaloudesta ja siihen sisältyvistä kriiseistä. Kirja ei koskaan valmistunut, mutta siihen viittaavia pohdintoja

sisältyy lukuisiin Marxilta jälkeen jääneisiin muistikirjoihin. *Grundrisse* ja *Pääoma* sisältävät laajoja näitä teemoja käsitteleviä jaksoja. Esimerkiksi *Grundrisse*ssä esitetty hahmotelma tutkielmasta näyttäisi viittaavan siihen, että kriisit kapitalistisessa taloudessa voidaan käsittää ainoastaan maailmanlaajuisessa viitekehityksessä. Tämän lisäksi globaalit pääomasuhteet eivät olisi rinnastettavissa kansallisvaltioiden välisiin suhteisiin eivätkä niissä vallitseviin kilpailu ja riippuvaisuus asetelmiin. Kapitalistiset suhteet nousevat kansallisvaltioiden yläpuolelle ja sieltä asettavat ole-massaolonsa ehdot vaateina näille erityisille valtioille.

Eräässä mielessä maailmanmarkkinat näyttäisivät olevan Marxille sekä kapitalististen tuotantosuhteiden tulos että niiden ehto. Tätä väitettä ei tietenkään ole systemaattisesti Marx tutkimuksessa tarkasteltu, mutta siihen on viitattu lukuisissa keskusteluissa. Marx on itsekkin asian suhteen kohtalaisen selkeä. Muun muassa *Pääoman* kolmannessa osassa hän kirjoittaa, että ”(u)lkomaankaupan laajeneminen olikin kapitalistisen tuotantotavan lapsuudessa sen perusta, niin tämän tuotantotavan edistyessä, siitä on tullut sen sisäisestä välttämättömyydestä, sen aina laajempiin markkinoihin suuntautuvasta tarpeesta, johtuen tämän tuotantotavan oma aikaansaannos” (Marx 1894, 240). Marx näyttäisi ajatelleen, että maailmanmarkkinat paljastaisivat kapitalistisen tuotantomuodon kriisit kaikista paljaimmillaan ja äärimmäisessä muodossaan.

Jos edellinen pitää paikkansa, tämän hetkinen globaalin maailmantalouden analyysi muodostaisi keskeisen osa kapitalismiteoriaa ja viimemainnassa kapitalismikritiikkiä. Mikä sitten on valtioiden välisten suhteiden ja riippuvaisuuksien ero maailmankaupasta? Marxin mukaan kapitalistinen tuotantotapa ei olisi ajateltavissa ilman maailmankauppaa ja raha riisuu päältä kansallisvaltiollisen asunsa heti kun se astuu maailmanmarkkinoiden alueelle. Edellisestä voisi päättyä ajatukseen, että Marxin mukaan maailmanmarkkinat olisivat valtioiden välistä toimintaa ja että maailmanmarkkinat kilpailullistaisivat nämä kansallisvaltioiden väliset suhteet tavara ja raha vaihdannan kautta. Asia ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen. Marx (1849, 149) nimittäin kirjoittaa kuvaavasti eräässä lyhyessä lehtijutussaan *Die revolutionäre Bewegung* vuodelta 1849, että ”(j)okaisen kansallisvaltion sisäiset suhteet teollisuuden ja kaupankäynnin välillä ovat alisteisia niiden kanssakäymiselle muiden kansakuntien kanssa, ja ovat määräytyneitä maailmanmarkkinoista”.

Jos Marxin tiivistä ilmaisua haluaisi alkaa purkamaan, täytyisi varmasti kiinnittää huomionsa siihen, että hän puhuu kansallisvaltion sisäisten suhteiden olevan *alisteisia* ja *määräytyneitä* joistakin sille ulkoisista suhteista. Maailmanmarkkinat eivät myöskään näyttäisi olevan niiden piirissä toimivien kansallisvaltioiden välisten ja sisäisten taloudellisten vaihtojen summa. Enemminkin Marx näyttäisi argumentoivan, että maailmanmarkkinat ovat perusta, jonka varassa kansallisvaltioiden sisäiset ja väliset markkinat lepäävät. Marx ajatteli, että maailmanmarkkinat muodostavat totaliteetin, jonka välityksellä paikallisesti sijoittuneet teollisuuden osa-alueet saavat elinvoimansa.

5 Marxin taloudelliset käsikirjoitukset avaavat näkökulman talouteen kolmessa ulottuvuudessa: kansallisvaltiollisessa, valtioiden välisessä ja valtioiden yläpuolisessa ulottuvuudessa. Näihin ulottuvuuksiin liittyen Marx (1846, 36) kirjoittaa 28. joulukuuta 1846 kuuluisassa kirjeessään Pavel V. Annikoville, että esimerkiksi Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865) ei puhu lainkaan maailmantaloudesta ja maailmanmarkkinoista kirjoittaessaan työnjaosta, vaikka Marxin mukaan tällainen viittaus olisi-kin teeman kannalta välttämätöntä. Maailmantalous ja maailmanmarkkinat ovat se mekanismi, jolla kansallisvaltiollisessa taloudessa erityisesti voiton suhdeluvun laskutendenssinä ilmenevän kriisin vaikutuksia voidaan lieventää ja hallita.

Tähän ajatukseen sisältyy kuitenkin antinomia, joka muodostaa *Pääoman* erään keskeisen mysteerin. Kuten edellä on kuvattu, Marx ajatteli, ettei kapitalistista tuotantoa voinut olla olemassa ilman ulkomaankauppaa. Ne liittyivät elimellisesti toisiinsa. Mutta tämän jälleen sanottuaan *Pääoman* toisessa osassa käsitellessään raha-aineksen uusintamista, hän kiirehtii kirjoittamaan:

Ulkomaankaupan vetäminen vuosittain uusintetun tuotearvon yhteyteen voi siis vain sotkea asiaa, mutta ei tuoda mitään uutta sen enempää itse ongelmaan kuin sen ratkaisuunkaan. Se on siis jätettävä kokonaan syrjään; ja kultaa on käsiteltävä vuotuisen uusintamisen välittömänä tekijänä eikä vaihdon välityksellä ulkoa tuotuna tavara-aineksena. (Marx 1885, 434.)

Miten tämä selkeä ristiriita olisi ratkaistavissa? Se olisi mahdollista

ainoastaan, jos näkisimme, että Marx sekä metodologisesti ja käsitteellisesti sisällyttää maailmantalouden kansallisvaltiolliseen talouteen. Tähän näyttäisi viittaavan muun muassa se seikka, että *Pääoman* esimerkkinä toimii toistuvasti Iso-Britannia, vaikka on selvää, että hän lukee ja tulkitsee Iso-Britanniaa nimenomaan maailmantaloudellisesti (ks. Karatani 2005).

Miksi Marx vaivautuu sitten tekemään tällaisen kiertotien? Syy tähän voidaan lukea *Pääoman* kolmannesta osasta, kun Marx (1894, 214–243) purkaa niin sanottua voiton suhdeluvun laskutendenssin lakia. Marx selvittää, kuinka lain seurauksia heikentää nimenomaan ulkomaankauppa, koska se suotuisissa olosuhteissa ”vaikuttaa korottavasti voiton suhdelukuun kohottamalla lisäarvon suhdelukua ja alentamalla pysyvän pääoman arvoa” (Marx 1894, 240). Marxin mukaan voiton suhdeluvun laskutendenssi on väistämätöntä kansallisvaltiollisessa taloudessa, se ei ollut mikään uusi asia, joka olisi liittynyt raskaan teollisuuden syntyyn ja sitä edeltäneeseen imperialistiseen kauteen. Syy siihen, että Marx kiertää *Pääomassa* kansallisvaltiollisen talouden kautta maailmantalouteen, on tulkittava erityisesti metodologisena siirtona. Marx halusi todennäköisesti kumota poliittisessa taloustieteessä vallinneen käsityksen, jossa maailmantalous nähtiin kansallisvaltiollisen talouden aggregaattina.

Marxin (1894, 240–243) ajatuksena oli se, ettei yksikään kansallisvaltiollinen talous maailmassa, oli se sitten kuinka halukas pysymään muista erillään, voinut olla autonominen vaan se joutui alistumaan maailmanlaajuiseen erikoistumiseen ja tästä seuraavaan työnjakoon. Tähän prosessiin liittyy olennaisesti imperialismi, jota Marx ei käsitellyt teoksessaan, vaan se tuli osaksi marxilaisia keskusteluja myöhemmin erityisesti Leninin toimesta. Marx kyllä kirjoitti *Pääomassa* kolonialismista erityisesti kapitalismin alkuvaiheen kasautumiseen liittyvänä ilmiönä. Tähän liittyen Marx (1853–59) analysoi myös Ison-Britannian kolonialistista hallintoa Intiassa. Tämän lisäksi voidaan esittää, että analysoidessaan *Pääoman* kolmannessa osassa maailman kauppaa ja siinä ilmeneviä muun muassa luonnon kiertokulkuprosessiin liittyviä repeämiä, Marx itse asiassa hahmotti niitä kysymyksiä, joita myöhemmin käsiteltiin marxilaisen imperialismiteorian puitteissa.

Tiivistetysti marxilainen imperialismiteoria tai sille läheinen riippuvuusteoria keskittyy valtioiden keskinäisiin taloudellisiin riippuvai-

suuksiin, eikä niinkään niiden välisiin muodollisiin poliittisiin suhteisiin. Imperialismi ei siis tarkoita välttämättä jonkin toisen maan suoraa hallitsemista, kuten kolonialismissa, vaan olennaista on rakentaa taloudellisia riippuvaisuuksia taloudellisen riiston kautta. Leninin (1917) imperialismitheorian mukaan juuri hyvinvoivat rikkaat kapitalistiset talousalueet riistävät köyhiltä mailta lisäarvon, joka suurilta osin jää yritysten omistajien kasaantuvaksi omaisuudeksi, mutta osa palautuu kotimaan työväestön eduksi lisääntyvänä hyvinvointina ja halvempina kulutushyödykkeinä.

Lenin (1917, 257) eritteli teoksessaan *Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena* viisi imperialistiselle taloudelle olennaisesti kuuluvaa piirettä. Ensinnäkin tuotannon ja pääomien keskittyminen on saavuttanut niin korkean kehitysasteen, että se on synnyttänyt monopolit, jotka ovat saaneet ratkaiseva roolin taloudellisessa elämässä. Toisaalta pankkipääoma on sulautunut yhteen teollisuuspääoman kanssa ja tuottanut finanssivallan muodostumisen syntyneen yhä laajenevan finanssipääoman pohjalta. Kolmas piirre liittyy siihen, että pääoma alkaa liikkua kansallisvaltioiden rajojen yli ja tämä pääoman liike, joka on erillään yleisestä tavaroiden viennistä, saa erityisen tärkeän roolin yleisessä taloudessa. Tällainen pääomien maailman laajuinen liikehdintä saa aikaiseksi kapitalistien tekemiä maailmanlaajuisia monopoliliittoja, joka on imperialistisen talouden neljäs piirre. Nämä eräänlaiset monopolikeskittymät sitten jakavat lopulta maailman omien intressiensä mukaisesti. Tämä maailman jakaminen on Lenin mukaan suoritettu loppuun imperialistisessa taloudessa.

Kuten käsillä olevan teoksen johdannossa Teppo Eskelisen ja Ilkka Kauppinen kanssa kirjoitamme, kehittänyt David Ricardo (1772–1823) Adam Smithin (1776, 568–593) muotoilemaa *absoluuttisen edun periaatetta* eteenpäin ja päätyi esittämään niin sanotun *suhteellisen edun periaatteen* teoksessaan *Principles of Political Economy and Taxation* vuonna 1817 (Ricardo 1821). Ricardoa kiinnosti kuvata maakohtaisiin työn tuottavuuden eroihin perustuvaa teoriaansa, jonka mukaan kahdelle maalle on edullista käydä kauppaa siitäkin huolimatta, että toisella maalla olisi absoluuttisen etu vaihdossa. Ricardo (1821, 7.1–7.31) nosti esille Englannin ja Portugalin välisen kaupankäynnin viinistä ja liinakankaasta. Ricardon laskelmien mukaan Portugalilla oli absoluuttinen etu molem-

pien hyödykkeiden tuotannossa. Viinin ja liinakankaan tuottamiseen tarvittava työaika on absoluuttisesti pienempi Portugalissa (etu viinin tuotannossa 33% ja kankaan tuotannossa 10%), mutta Englannilla on suhteellinen etu liinakankaan tuotannossa kun taas Portugalin suhteellinen etu on viinin tuotannossa. Näin ollen Ricardo päättelee, että vaihto kannattaa molemmille maille jos liinakankaan hinta asettuu välille 1,125–0,833 tynnyriä viiniä.

Ricardon teoretisoinnin ongelmaksi nousee kuitenkin Marxin näkökulmasta tarkasteltuna se, että siinä lähtökohdallisesti oletetaan suhteellisen riippumattomat kansallisvaltiolliset sisämarkkinat. Tästä lähtökohdasta käsin Ricardon on mahdollista käsittää erittäin monimutkaiset maailmantaloudelliset kansallisvaltioiden väliset mekanismit yksinkertaisina kilpailullisina asetelmina, joissa molemmat kauppa käyvät osapuolet hyötyvät kaupankäynnistä jos ne vain kykenevät erikoistumaan työnjaollisesti. Tätä vastoin Marx ei lähde liikkeelle suhteellisen edun periaatteesta, vaan rinnastaa voiton suhdeluvun kansainvälisesti. Tällä tavoin Marx etenee työn globaalin vertailtavuuden kautta siihen, että työtä, jonkin erityisen teollisuuden haaran sisällä, voidaan vertailla kaikenlaiseen muuhun teolliseen tuottavaan työhön. Tästä Marx päätyy muotoilemaan keskimääräisen voiton suhdeluvun, joka sisältää kaikki edellä mainitut talouden ulottuvuudet.

Keskimääräinen voiton suhdeluku sisältää ajatuksen, jonka mukaan kansallisvaltiollisen työvoiman riiston tulee vastata kansainvälisten markkinoiden työvoiman riiston astetta. Miten tämä kansainvälinen painostus kansallisvaltiollisella tasolla on sitten mahdollista Marxin mukaan? Marx ajattelee, että se tapahtuu rahapääoman liikkeiden välityksellä. Rahapääoman liikkeiden välityksellä maailman laajuiset olosuhteet, jotka vaikuttavat pääoman kasautumiseen, asettuvat pakottavaan suhteeseen kansallisvaltiollisiin talouksiin nähden. Kansallisen työn tuottavuutta arvioidaan tässä asetelmassa ainoastaan kansainvälisen työn tuottavuuden mittareilla, siis sen perusteella, mitä arvoa sillä on kansainvälisten markkinoiden sisällä tapahtuvassa vaihdossa.

Marx (1857, 53) ajatteli, että kapitalismissa on olennaista juuri ”yhdentekevyyden työn määrättyyn lajiin nähden”. Tämä johtui siitä, että työn kategoria oli muuttunut. Työ oli ”todellisuudessa [...] tullut välineeksi luoda rikkautta ylipäätään ja [...] menettänyt erityisen yhteytensä

määrättyihin yksilöihin” (Marx 1857, 54). Näin ollen voidaan muotoilla, että maailmanmarkkinat olettavat ”sangen kehittyneitä todellisten työläjien kokonaisuutta, joista mikään ei enää hallitse kaikkia muita” (Marx 1857, 53). Näin kaikenlainen työ liitetään maailmanmarkkinoilla muotoutuvaan globaaliin pääomaan. Yhteiskunnallinen työ vaatii perustakseen Marxin mukaan ensinnäkin pitkälle kehittyneen modernin yhteiskunnan, joka taas tuottaa maailmanmarkkinat kapitalistisen tuotantotavan perustaksi ja jatkuvan uusintamisen ehdoksi. Kuten hän *Grundrissessa* asian lyhyesti ja kattavasti ilmaisee: ”tendenssi maailmanmarkkinoiden luomiseen on annettu välittömästi pääoman käsitteessä” (Marx 1857, 342).

Tässä näkökulmassa keskeinen kierron jatkuvan laajenemisen pyrkimys perustuu erityisiin tarpeisiin. Pääoman kierron laajeneminen palvelee tuotannon tarpeita, kuten Marx (1847) kuvaa Proudhonia kritisoivassa *Filosofian kurjuudessa*. Maat, joissa kapitalistinen tuotantotapa on vallalla, kyllä asettavat olemassa olonsa poliittisesti juuri kansallisvaltiollisesti, mutta niiden tuotantojen olemassa olon ehdot ovat maailmanlaajuisen kaupankäynnin ehdoille alisteisia. Tästä johtuu Marxin mukaan porvarillisen valtion kummallinen kosmopolitanismi. Kuten Marx ja Engels (1848, 339) *Kommunistisessa manifestissa* muotoilevat: ”Yhä laajemman menekin tarve tuotteilleen ajaa porvaristoa yli koko maapallon. Kaikkialle sen täytyy pesiä, kaikkialle kotiutua, kaikkialla soimia suhteita.”

6 Porvarillinen yhteiskunta, jossa on vallalla juuri kapitalistinen tuotantosuhte, oli Marxille erityisesti luokkayhteiskunta ja tämä yhteiskunta laajenee edellä kuvatun tendenssin kautta. Tällaisessa yhteiskunnassa keskeinen vastakkainasettelu vallitsee pääoman ja työn välillä, joka tuottaa vastaavasti yhteiskunnan jakautumisen kahteen toisille vastakkaiseen omaisuuden omistajaan: toinen omistaa tuotantovälineet ja toinen ainoastaan työvoimansa. Jos tarkastelee menneitä tai nykyisiä marxilaisia keskusteluja, voidaan tämän jakautumisen tuloksena syntyvä luokkakamppailu nähdä joko kamppailuna oikeudenmukaisemmasta jaosta tai vallankumouksellisena taisteluna tuotantovälineiden muuntamisesta emansipaation välineiksi.

Tällaisessa tilanteessa pääoman näkökulmasta valtiolla on yksi-

tyisomaisuuden suojaamiseen tähtäävä rooli. Näin ollen suojatessaan yksityisomaisuuden haltijoiden oikeuksia valtio suojaa porvarillisen yhteiskunnan olemassaolon perustan. Sekä tuotantovälineiden omistajien että ainoastaan työvoimaansa omistavien väliset suhteet ilmenevät tässä asetelmassa ensisijassa tavarasuhteina. Tavara on Marxille (1859, 147) kaikenlaisten uskonnollisten, poliittisten, kansallisten ja kielellisten raja-aitojen yläpuolella. Marx (emt.) kirjoittaakin, että ”(h)inta on tavaran yleinen kieli ja raha sen yhteisö”. Marxin huomioista voimme päätellä, ettei pääomalla, ajattelempa sitä sitten tavara pääomana, tuotannollisena pääomana tai raha pääomana, ole minkäänlaisia kansallisia piirteitä eikä liiemmästi mitään intressejä suhteessa johonkin erityiseen kansakuntaan, ellei sitten tällainen kiinnittyminen palvele taloudellisia päämääriä.

Maailmantaloutta käsittelevät teoreetikot tekevät usein erottelun valtion ja markkinoiden välille (ks. Cox & Sinclair 1996; Lindblom 1977). Marxin eri kausien taloudellisten käsikirjoitusten pohjalta näyttäisi siltä, ettei ole olemassa pitävää perustetta sille, että valtio ja talous voitaisiin pitää erillään. Useissa nykyisissä globalisaatiokeskusteluissa, jota käydään julkisuudessa ja joskus myös tieteellisessä maailmassa, tällaista erottelua ylläpidetään edelleen ja sen perustalta päädytään väittämään, että valtio olisi hävinnyt sodan taloudelle (ks. Cox 1992). Tällaisissa kannoissa nähdään, että valtio olisi jossain vaiheessa kyennyt perustavassa mielessä ohjailemaan oikeudenmukaisten jakoperiaatteiden mukaan kapitalistisessa tuotantotavassa talouden maailmanlaajuista toimintaa.

Marxin käsityksen mukaan valtio ja talous eivät ole ulkoisesti toisiinsa suhteessa olevia olioita, joista toinen määräisi toista vaihtelevasti eri aikakausina, vaan sisäinen suhde, joka määrittää ne molemmat. Tässä kohdin Karl Polanyi (2009) oli samoilla linjoilla esittäessään, että markkinat tarvitsevat valtiota poistamaan yhteiskunnalliset esteet pääoman vapaalta liikkuvuudelta ja toisaalta valtio tarvitsee markkinoita hajottamaan yhteisölliset sidokset, jotka estävät valtiokontrollin. Tämän kaksoisliikkeen, kuten Polanyi sitä kuvasi, muukaan esimerkiksi lisääntyvä maailman laajuisten rahamarkkinoiden sääntely voisi vähentää markkinahäiriöitä, jotka esimerkiksi johtuvat epätäydellisestä tiedosta riskeistä, mutta tähän tarvittaisiin vahvaa valtiollista valvontaa ja tarkkailua. Polanyi oli hyvin selkeä kannassaan, etteivät markkinat ole itsesäate-

leviä, vaan vaativat poliittista ohjausta. Tätä kantaa on pidetty vahvasti esillä nykyisessä globalisaatiokeskustelussa (esim. Harvey 2008; Robinson 2004). Uusmarxilaiset ovat kuitenkin kritisoineet Polanyin esittämää kantaa, koska sen pohjalta rakennetuissa malleissa ei riittävästi oteta huomioon riistoon perustuvaa kasautumista (ks. Desai 2008).

Pääoma on ollut alkujaan maailmanlaajuinen ilmiö. Tämän maailmanlaajuisuuden käsittäminen ainoastaan kansallisvaltiollisesta perspektiivistä käsin, ei tee oikeutta Marx-käsityksen moniulotteisuudelle, sen dialektisuudelle. Olisi nimittäin helppoa selittää tämä maailmanlaajuisuus juuri vetoamalla siihen, että globalisaation kautta kansallisesti määrittäytyvä kapitalismi pyrkii ylittämään kansalliset rajoituksensa nimenomaan globalisoimalla itsensä. Marx kuitenkin näki, että maailmantalous, kansainvälinen kapitalismi, maailmanlaajuinen sosiaalisten suhteiden järjestelmä syntyivät samaan aikaan kansallisvaltioiden kanssa (Clarke 1988). Molemmat olivat seurausta samasta kamppailusta, jossa pyrittiin uudelleen muokkaamaan feodaaliset yhteiskunnalliset suhteet.

Kirjallisuus

- Aminin, S. 1974. *Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment*. New York: Monthly Review Press.
- Angelis de, M. 1999. "Marx's Theory of Primitive Accumulation: a Suggested Reinterpretation". <http://homepages.uel.ac.uk/M.DeAngelis/PRIMACCA.htm> (Viitattu 14.5.2009).
- Clarke, S. 1988. *Keyneanism, Monetarism and the Crisis of the State*. Aldershot: Edward Elgard.
- Cox, R. W. 1992. "Global Perestroika." *Socialist Register*, Vol. 28, 1992.
- Cox, R. W. & Sinclair, T. J. (eds.) 1996. *Approaches to World Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Desai, M. 2008. *Marxin kosto. Kapitalismin uusi nousu ja valtiokeskeisen sosialismin kuolema*. Helsinki: Gaudeamus.
- Dobb, M. 1963. *Studies in the development of capitalism*. New York: Taylor & Francis.
- Economides, S. & Wilson, P. 2001. *The Economic Factor in International Relations*. London: I. B. Tauris.
- Harvey, D. 2008. *Uusliberalismin lyhyt historia*. Tampere: Vastapaino.
- Karatani, K. 2005. *Transcritique. On Kant and Marx*. Cambridge, Massachusetts:

- MIT press.
- Lenin, Vladimir I. 1899. Kapitalismin kehitys Venäjällä. Teoksessa V. I. Lenin *Teokset, Osa 3*. Petroskoi: Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike.
- Lenin, V. I. 1917. "Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena". Teoksessa V. I. Lenin, *Teokset osa 22*. Petroskoi: Karjalan ASNT:n valtion kustannusliike. 179-294.
- Lindblom, C. 1977. *Politics and markets: The world's political economic systems*. New York: Basic Books.
- Luxemburg, R. 1951. *The Accumulation of Capital*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Marx, K. & Engels, F. 1847. "Kommunistipuolueen manifesti." Teoksessa Marx & Engels, *Valitut teokset osa 2*. Moskova: Kustannusliike Editys, 321-371.
- Marx, K. 1846. "Marx Pavel Vasiljevits Annenkoville Pariisiin. Bryssel, 28. joulukuuta [1846]". Teoksessa *Marx Engels Kirjeitä*. Moskova: Kustannusliike Editys, 33-43.
- Marx, K. 1847. "Filosofian kurjuus". Teoksessa Marx & Engels, *Valitut teokset osa 2*. Moskova: Kustannusliike Editys, 149-279.
- Marx, K. 1849. "Die revolutionäre Bewegung". *Marx & Engels Werke, Band 6*, Berlin: Dietz Verlag. 148-150.
- Marx 1853-59. The First Indian War of Independence (1857-1858) and the East India Company (June-August 1853). Marx & Engels in the New-York Daily Tribune July 1857 - April 1859. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1857/india/index.htm>. (Viitattu 14.5.2009).
- Marx, K. 1857. *Vuosien 1857-1858 taloudelliset käsikirjoitukset ("Grundrisse") osa 1*. Moskova: Kustannusliike Editys.
- Marx, K. 1867. *Pääoma. Osa I*. Moskova: Kustannusliike Editys.
- Marx 1861-63. *Theories of Surplus-Value Part III*. Moscow: Progress.
- Marx, K. 1885. *Pääoma. Osa II*. Moskova: Kustannusliike Editys.
- Marx, K. 1894. *Pääoma. Osa III*. Moskova: Kustannusliike Editys.
- Marx, K. 1977. *Capital*. Trans. Ben Fowkes. New York: Vintage Books.
- Polanyi, K. 2009. *Suuri murros*. Tampere: Vastapaino.
- Ricardo, D. 1821. *Principles of Political Economy and Taxation* <http://www.econlib.org/library/Ricardo/ricPhtml> (Viitattu 14.5.2009).
- Robinson, W. I. 2004. *A Theory of Global Capitalism*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Smith, A. 1776. *The Wealth of Nations*. New York: Bantam Classics.
- Steuart, J. 1767 <http://www.marxists.org/reference/subject/economics/steuart/index.htm>
- Wallerstein, I. 1979. *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.

3.

JOHDANTO KARL POLANYIN TEOKSEEN THE GREAT TRANSFORMATION

Fred Block

Tutkiessaan *The Great Transformation* -teoksen vastaanottoa ja vaikutuksia eräs tunnettu taloushistorioitsija totesi, että “jotkut kirjat eivät vain unohdu”. Se pitää paikkansa. Vaikka Polanyi kirjoittikin teoksen 1940-luvun alkupuolella, siitä on ajan myötä tullut yhä merkittävämpi ja keskeisempi. Nykyisin vain harvat kirjat pysyvät hyllyissä muutamaa kuukautta tai vuotta pidempään, mutta *The Great Transformation* on vuosikymmentenkin jälkeen tuoretta luettavaa. Sen sisältö on korvaamattoman arvokas apuväline, kun pyrimme ymmärtämään 2000-luvun globaalin yhteiskuntamme ongelmia.

Teoksen kestävyydelle on olemassa hyvä selitys. Siinä esitetään tois-
taiseksi voimakkain kritiikki talousliberalismille – uskomukselle, jonka mukaan sekä kansalliset yhteiskunnat että maailmantalous voidaan ja pitäisi jättää itseään sääntelevien markkinavoimien alaisiksi. 1980-luvulta lähtien, ja erityisesti kylmän sodan päätyttyä 1990-luvun alussa, talousliberalistinen oppi on hallinnut maailmanpolitiikkaa. Sitä on kutsuttu muun muassa thatcherismiksi, reaganismiksi, uusliberalismiksi ja

Washington consensus -opiksi. Pian The Great Transformationin ilmestyttyä vuonna 1944 Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välinen kylmä sota kuitenkin voimistui, mikä hämärsi Polanyin teoksen vaikutusta. Kapitalismin ja neuvostotyyllisen sosialismin välisessä voimakkaan kaksinapaisessa kiistelystä ei juuri ollut tilaa Polanyin hienosyisille ja monimutkaisille argumenteille. Niinpä onkin oikeudenmukaista, että kylmän sodan päättymisen jälkeen Polanyin työ alkaa saada ansaitsemaansa huomiota.

Kylmän sodan jälkeisen ajan keskeisin väittely on koskenut ”globalisaatiota”. Uusliberalistien mukaan uudet viestintä- ja liikenneteknologiat johtavat välttämättä siihen haluttuun tulokseen, että maailmantaloudesta muodostuu yhtenäinen kokonaisuus, jossa kauppa ja pääoma virtaavat laajasti angloamerikkalaisen vapaan markkinakapitalismin mallin mukaisesti. Monet erilaiset liikkeet ja teoreetikot ympäri maailman ovat hyökänneet tätä globalisaationäkemyttä vastaan erilaisista poliittisista lähtökohdista käsin: jotkut ovat perustaneet vastustuksensa etnisiin, uskonnollisiin, kansallisiin tai paikallisiin identiteetteihin, ja toiset ovat muodostaneet vaihtoehtoisia näkemyksiä globaalista hallinnosta ja yhteistyöstä. Tämän väittelyn molemmilla puolilla on paljon opittavaa The Great Transformationista: sitä lukemalla sekä uusliberalistit että heidän kriitikonsa voivat ymmärtää syvällisemmin talousliberalismin historiaa ja aiempien talouden globalisointiyritysten traagisia seurauksia.

Polanyin elämä ja elämäntyö

Karl Polanyi (1886–1964) kasvoi budapestiläisessä perheessä, joka oli tunnettu yhteiskunnallisesta osallistumisesta ja akateemisista saavutuksista. Hänen veljestään Michaelista tuli kuuluisa tieteenfilosofi, jonka teoksia luetaan edelleen paljon. Karl oli itse ollut vaikutusvaltainen hahmo unkarilaisissa opiskelija- ja älymystöpiireissä ennen ensimmäistä maailmansotaa.

1920-luvulla Karl työskenteli Wienissä päätoimittajana Keski-Euroopan tärkeimmässä talouslehdessä, *Der Österreichische Volkswirtschaft*. Silloin hän törmäsi ensimmäistä kertaa argumentteihin, joita esittivät Ludwig von Mises ja hänen kuuluisampi oppilaansa Friedrich Hayek. Mises ja Hayek pyrkivät palauttamaan talousliberalismille sen akateemisen

oikeutuksen, jota olivat pahasti ravistelleet ensimmäinen maailmansota, Venäjän vallankumous ja sosialismin vetovoima. Misesin ja Hayekin teoria vaikutti lyhyellä aikavälillä varsin vähän. 1930-luvun keskivaiheilta 1960-luvun lopulle länsimaiden kansallista politiikkaa ohjasivat pääasiassa keynesiläiset talouskäsitteet, jotka oikeuttivat hallitusten aktiiviset toimet talouden sääntelyssä. Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä Mises ja Hayek kuitenkin tukivat sinnikkäästi talousliberalismia Yhdysvalloissa ja Isossa-Britanniassa, ja heidän työnsä vaikutti suoraan vaikutusvaltaisiin seuraajiin, esimerkiksi Milton Friedmaniin. Hayek kuoli vuonna 1992, joten hän ehti kokea voitonriemua Neuvostoliiton luhistumisesta. Kuolemansa jälkeen häntä ylistettiin laajasti uusliberalismin isäksi – hän oli innostanut niin Margaret Thatcheria kuin Ronald Reaganiakin politiikkaan, jossa suosittiin taloudellisen sääntelyn purkamista, talouden vapauttamista ja yksityistämistä. Polanyi asettui jo 1920-luvulla von Misesin argumentteja vastaan, ja talousliberalististen teorioiden kritiikki pysyi hänen keskeisenä teoreettisena päämääränään.

Työskennellessään *Der Österreichische Volkswirt*issä Polanyi seurasi vuoden 1929 Yhdysvaltain pörssiromahdusta, suuren laman alulle pannutta wieniläisen Kreditanstalt-pankin vararikkoa vuonna 1931 sekä fasismin nousua. Hitlerin noustua valtaan vuonna 1933 Polanyin sosialistiset näkemykset tulivat ongelmallisiksi ja häntä pyydettiin eroamaan. Hän lähti Englantiin, missä hän työskenteli luennoitsijana Workers Educational Associationissa, Oxfordin ja Lontoon yliopistojen alaisessa erillisessä koulutusjärjestössä. Valmistellessaan luentojaan Polanyin oli perehdyttävä englantilaisen yhteiskunnan ja talouselämän historiaan. *The Great Transformation* -teoksessa hän yhdisti tämän historiallisen materiaalin ja kritiikkinsä von Misesin ja Hayekin näkemyksiä kohtaan, joiden vaikutus oli kasvanut valtavaksi.

Varsinaisen kirjoitustyön Polanyi teki ollessaan vierailevana tutkijana Bennington Collegessa Vermontissa 1940-luvun alkupuolella. Apurahan turvin hän saattoi kirjoittaa täysipäiväisesti. Elinympäristön muutos auttoi Polanyia yhdistämään argumenttinsa monet haarat. Eräs kirjan kestävimmistä ansioista – sen keskittyminen maailmantaloutta säänteleisiin instituutioihin – liittyi suoraan Polanyin useisiin maastapakoihin. Hänen siirtymisensä Budapestistä Wieniin ja sieltä Englantiin ja edel-

leen Yhdysvaltoihin, yhdistettynä syvään moraaliseen vastuuntuntoon, teki hänestä eräänlaisen maailmankansalaisen. Elämänsä loppupuolella hän kirjoitti vanhalle ystävälleen:

”Elämäni on ollut ’maailmanelämää’ – olen elänyt inhimillisen maailman elämää... Teen työtäni Aasian, Afrikan, uusien kansojen hyväksi.”

Vaikka Polanyi tunsikin synnyinmaansa Unkarin aina hyvin läheiseksi, ”maailmanelämä” auttoi häntä ylittämään Eurooppa-keskeisen näkökulman ja ymmärtämään niitä tapoja, joilla tietyt maailmantalouden järjestelyt synnyttivät ja tukivat aggressiivisia nationalismin muotoja.

Toisen maailmansodan jälkeen Polanyi opetti Columbia Universityssä New Yorkissa, jossa hän oppilaineen keskittyi tutkimaan antropologisesta näkökulmasta esikapitalististen yhteiskuntien rahataloutta, kaupankäyntiä ja markkinoita. Hän julkaisi Conrad Arensbergin ja Harry Pearsonin kanssa teoksen *Trade and Markets in the Early Empires* (New York: Free Press, 1957). Polanyin kuoltua hänen oppilaansa toimittivat julkaistavaksi kirjasarjan, joka perustui hänen työhönsä tältä ajalta. Abraham Rotstein avusti *Dahomey and the Slave Trade* (Seattle: University of Washington, 1966) -teoksen julkaisemisessa, George Dalton toimitti sarjan aiemmin julkaisemattomia esseitä, joissa oli myös otteita The Great Transformationista, teoksessa *Primitive, Archaic and Modern Economics: Essays of Karl Polanyi* (Boston: Beacon 1971 [1968]), ja Harry Pearson kokosi teoksen *The Livelihood of Man* (New York: Academic Press, 1977) Polanyin Columbia-luentoja muistiinpanoista.

Polanyin argumentin rakenne ja teoria

The Great Transformation on jäsennetty kolmeen osaan. Ensimmäisessä ja kolmannessa osassa keskitytään niihin välittömiin olosuhteisiin, jotka saivat aikaan ensimmäisen maailmansodan, suuren laman, fasismin nousun Keski-Euroopassa, New Dealin Yhdysvalloissa ja ensimmäisen viisivuotissuunnitelman Neuvostoliitossa. Johdannossa ja päätösosiossa Polanyi esittää arvoituksen: miksi pitkäikäinen, suhteellisen rauhallinen ja rikas eurooppalainen aikakausi, vuodesta 1815 vuoteen 1914, yhtäkkiä

johti talouden romahtamiseen ja kahden maailmansodan raakuuksiin? Kirjan toinen osa, joka on sen ydin, tarjoaa ratkaisun kyseiseen arvoitukseen. Siinä Polanyi palaa Englannin teolliseen vallankumoukseen 1800-luvun alkuvuosille ja osoittaa, miten englantilaiset ajattelijat vastasivat varhaisen teollistumisen häiriöihin kehittämällä talousliberalistisen teorian, jonka keskeinen uskomus oli, että yhteiskunta pitäisi alistaa itseään säänteleville markkinoille. Hän selittää, että Englannin johtava asema ”maailman työpajana” johti siihen, että kyseisistä uskomuksista tuli maailmantaloutta jäsentävä periaate. Toisen osan jälkipuolella, luvuissa 11–18, Polanyi esittää, että talousliberalismi tuotti väistämättömän reaktion – joukon voimakkaita yrityksiä suojella yhteiskuntaa markkinavoimilta. Niiden seurauksena talousliberalismi ei toiminut suunnitellusti ja maailmantaloutta hallinnoivat instituutiot loivat yhä kasvavia jännitteitä kansallisvaltioiden sisälle ja välille. Ensimmäiseen maailmansotaan johtanut rauhan romahtaminen ja suureen lamaan johtanut talousjärjestelmän romahtaminen olivat Polanyiin mukaan suoraa seurausta yrityksestä järjestää maailmantalous talousliberalismin periaatteiden mukaiseksi. Toinen ”suuri muutos” – fasismin nousu – oli seurausta ensimmäisestä ”suuresta muutoksesta” – talousliberalismin noususta.

Rakentaessaan argumenttiaan Polanyi ammentaa syvällisestä historiasta, antropologian ja yhteiskuntateorian tuntemuksestaan. The Great Transformation sisältää tärkeitä huomioita historian tapahtumista aina 1400-luvulta toiseen maailmansotaan saakka. Siinä on myös omaperäisiä ajatuksia niinkin monimuotoisista aiheista kuin vastavuoroisuuden ja uusjaon merkityksestä esimoderneissa yhteiskunnissa, klassisen talousajattelun rajoitteista sekä luonnon tuotteistamisen vaaroista. Monet nykyiset yhteiskuntatieteilijät – antropologit, politiikan tutkijat, sosiologit, historiantutkijat ja taloustieteilijät – ovat ammentaneet teoreettisia ideoita Polanyiin argumenteista, ja nykyisin yhä kasvava määrä uusista kirjoista ja artikkeleista kiertyvät The Great Transformationista lainattujen lauseiden ympärille.

Kirja on niin rikas, että on turhaa yrittää tehdä siitä yhteenvetoa, vaan on paras yrittää selvittää joitakin Polanyiin argumentin päähaaroja. Ensin on kuitenkin huomioitava hänen teoreettisen näkökulmansa omaperäisyys. Polania ei voi sijoittaa tavanomaisiin poliittisiin kartastoihin: vaikka hän oli paljolti samaa mieltä Keynesin talousliberalismin kritiikin

kanssa, häntä ei voi sanoa keynesiläiseksi. Hän piti itseään koko elämänsä ajan sosialistina, mutta hänen teoriansa eroaa syvällisesti kaikenlaisesta taloudellisesta determinismistä, myös tavanomaisesta marxilaisuudesta. Hänen antamansa määritelmät kapitalismille ja sosialismille eroavat selvästi siitä, miten yleensä nämä käsitteet ymmärrämme.

Sisäänkietoutuneisuuden käsite

On loogista aloittaa Polanyin ajattelun tutkiminen sisäänkietoutuneisuuden käsitteestä. Se on ehkä kuuluisin hänen saavutuksistaan yhteiskunnallisen ajattelun alueella, mutta se on myös vaikeuttanut valtavasti hänen argumenttinsa ymmärtämistä. Polanyi aloittaa painottamalla, että koko nykyaikaisen talousajattelun perinne aina tähän päivään asti perustuu siihen käsitykseen, että talous on toisiinsa liittyneiden markkinoiden järjestelmä, jotka sääntelevät automaattisesti tarjontaa ja kysyntää hinnoittelumekanismien avulla. Silloinkin, kun ekonomistit myöntävät, että markkinajärjestelmä tarvitsee ajoittain hallituksen apua välttyäkseen romahdukselta, he edelleen tukeutuvat siihen käsitykseen, että talous on yhtenäisten markkinoiden muodostama itseään tasapainottava järjestelmä. Polanyi haluaa osoittaa, kuinka paljon tämä käsitys eroaa siitä todellisuudesta, joka on tallennettu ihmiskunnan historiaan. Polanyi väittää, että ennen 1800-lukua talous oli aina kietoutunut yhteiskunnan sisään.

Termi ”sisäänkietoutuneisuus” ilmaisee ajatuksen, että talous ei ole autonominen, kuten talousteorioissa väitetään, vaan se on alisteinen politiikalle, uskonnolle ja sosiaalisille suhteille. Polanyin termi viittaa suurempaan kokonaisuuteen kuin se nykyisin tunnettu ajatus, että taloudellinen vaihdanta on riippuvaista luottamuksesta, keskinäisestä yhteisymmärryksestä ja sopimusten laillisesta vahvistamisesta. Hän käyttää käsitettä korostaakseen sitä, kuinka suuren pesäeron klassiset taloustieteilijät – erityisesti Malthus ja Ricardo – tekivät heitä edeltäneisiin ajattelijoihin. Historiallisesti tavallinen ratkaisu oli ollut alistaa talous yhteiskunnalle, mutta heidän itseään sääntelevien markkinoiden järjestelmänsä vaati yhteiskunnan alistamista markkinoiden logiikalle:

”Lopulta juuri tämän vuoksi markkinoiden hallitsemalla talousjärjestelmällä

on valtava vaikutus koko yhteiskuntajärjestykseen: se merkitsee sitä, että yhteiskunta toimii vain markkinoiden lisäkkeenä. Sen sijaan, että talous olisi kietoutunut sosiaalisten suhteiden sisään, sosiaaliset suhteet ovat kietoutuneet talousjärjestelmän sisään.” (57.)

Kuitenkin tämä ja monet muut kappaleet johtavat lukijan väärille urille Polanyiin argumentin suhteen. Usein ymmärretään Polanyiin väittävän, että 1800-luvun kapitalismin nousukauden myötä talous erotettiin onnistuneesti yhteiskunnasta ja samalla se alkoi hallita yhteiskuntaa.

Väärä tulkinta hämärtää Polanyiin argumentin omaperäisyyden ja teoreettisen rikkauden. Polanyi sanoo kyllä, että klassiset taloustieteilijät halusivat luoda yhteiskunnan, josta talous oli erotettu onnistuneesti, ja että he rohkaisivat poliitikkoja pyrkimään tätä tavoitetta kohti. Mutta Polanyi väittää myös, että he *eivät onnistuneet eivätkä voineet onnistua* tämän tavoitteen toteuttamisessa. Itse asiassa hän toistaa useaan otteeseen, että täysin itseään sääntelevä, yhteiskunnasta erotettu markkinatalous on tavoitteena utopistinen: se on asia, jota ei voi olla olemassa. Kirjan ensimmäisellä sivulla hän kirjoittaa:

”Teesimme on, että itseään sääntelevien markkinoiden käsite viittasi silkkään utopiaan. Sellainen instituutio ei voisi olla olemassa minkäänlaista ajanjaksoa ilman, että se samalla hävittäisi täydellisesti yhteiskunnan inhimillisen ja luonnollisen sisällön: se tuhoaisi ihmisen fyysisesti ja muuntaisi hänen elinympäristönsä villiksi luonnoksi.” (3.)

Miksi sisäänkietoutuneisuutta ei voi purkaa?

Polanyi väittää, että täysin itseään sääntelevän markkinatalouden luominen vaatii ihmisten ja luonnonympäristön muuntamista puhtaiksi hyödykkeiksi, ja se puolestaan johtaa täydellä varmuudella sekä yhteiskunnan että luonnonympäristön tuhoutumiseen. Tästä näkökulmasta katsottuna itseään sääntelevien markkinoiden teoreetikot ja heidän liittolaisensa työntävät inhimillistä yhteiskuntaa jatkuvasti kohti ammottavaa kuilua. Kun rajoittamattomien markkinoiden seuraukset tulevat näkyviksi, ihmiset kuitenkin vastustavat niitä: he kieltäytyvät käyttäytymästä kuin sopulilauma, joka hyppää alas kalliolta omaan tuhoonsa.

Sen sijaan he sanoutuvat irti markkinoiden itsesääntelyn periaatteista pelastaakseen yhteiskunnan ja luonnon tuholta. Tässä mielessä voidaan sanoa, että markkinoiden sisäänkietoutuneisuuden purkaminen on kuin venyttäisi valtavaa kuminauhaa. Pyrkimykset kasvattaa markkinoiden autonomiaa luovat yhä enemmän jännitettä. Kun nauhaa venytetään riittävästi, kuminauha joko katkeaa – eli yhteiskunta hajoaa – tai talous kietoutuu uudelleen yhteiskunnan sisään.

Tämän argumentin logiikka perustuu siihen, että Polanyi erottaa toisistaan todelliset ja kuvitteelliset hyödykkeet. Polanyi määrittelee hyödykkeen asiaksi, joka on tuotettu myytäväksi markkinoilla. Tämän määritelmän mukaan maa, työ ja raha ovat kuvitteellisia hyödykkeitä, koska niitä ei alun perin tuotettu myytäväksi markkinoilla. Työ on yksinkertaisesti ihmisten toimintaa, maa on jaettua luontoa ja rahan ja luoton määrää muokkaa nykyaikaisissa yhteiskunnissa valtion politiikka. Nykyaikainen talusteoria lähtee liikkeelle teeskentelemällä, että nämä kuvitteelliset hyödykkeet käyttäytyvät samalla tavoin kuin todelliset hyödykkeet. Polanyi väittää, että tällä taikatempulla on kohtalokkaat seuraukset: talusteoriat perustuvat valheeseen, joka vaarantaa inhimillisen yhteiskunnan.

Polanyin argumentti toimii kahdella tasolla. Ensimmäinen on moraalinen: on yksinkertaisesti väärin kohdella luontoa ja ihmisiä esineinä, joiden arvon määrittävät yksin markkinat. Tällainen käsitys rikkoo periaatteita, jotka ovat ohjanneet yhteiskuntia vuosisatojen ajan: luonnolla ja inhimillisellä elämällä on melkein aina tunnustettu olevan pyhä ulottuvuus. On mahdotonta sovittaa yhteen tämä pyhä ulottuvuus sekä työn ja luonnon alistaminen markkinoille. Vastustaessaan luonnon kohtelemista hyödykkeenä Polanyi ennakoii monien nykyajan luonnonsuojelijoiden argumentteja.

Toisella tasolla Polanyin argumentti keskittyy valtion asemaan taloudessa. Vaikka talouden oletettaisiinkin säätelevän itseään, valtion *on jatkuvasti säädeltävä* rahan ja luottojen saatavuutta välttääkseen inflaation ja deflaation vaarat. Samalla tavoin valtion on hallittava vaihtelevaa työvoiman kysyntää tarjoamalla apua työttömyyden aikoina, kouluttamalla ja opettamalla tulevia työntekijöitä sekä pyrkimällä vaikuttamaan muuttoliikkeeseen. Maan ollessa kyseessä hallitukset ovat pyrkineet ylläpitämään ruoantuotannon jatkuvuutta erilaisin keinoin, jotka

suojaavat maanviljelijöitä vaihtelevien satojen ja epävakaiden hintojen paineilta. Kaupunkialueilla hallitukset sääntelevät maankäyttöä ympäristöä ja maankäyttöä koskevilla säännöksillä. Lyhyesti sanottuna valtio on kolmen tärkeimmän markkinan sisäpuolella, koska kuvitteellisten hyödykkeiden hallinnointi kuuluu sen tehtäviin: on täysin mahdotonta väittää talousliberalismin mukaisesti, että valtio on talouselämän ”ulko-puolella”.

Kuvitteellisten hyödykkeiden vuoksi taloutta ei ole mahdollista erottaa yhteiskunnasta. Todelliset markkinayhteiskunnat *tarvitsevat* valtiota, joka hallitsee markkinoita aktiivisesti, ja hallinnassa tarvitaan poliittista päätöksentekoa: sitä ei ole mahdollista jättää jonkinlaisen teknisen tai hallinnollisen elimen alaisuuteen. Kun valtion politiikassa siirrytään kohti talouselämän erottamista antamalla enemmän painoa markkinoiden itsesääntelylle, tavallisten ihmisten on kannettava suurempi taakka. Työntekijät ja heidän perheensä kärsivät työttömyydestä enemmän, maanviljelijät kohtaavat maahantuonnin myötä kovempaa kilpailua ja molempien on tultava toimeen pienemmällä oikeuksilla avustuksiin. Valtiolta vaaditaan usein *suurempia* ponnisteluja, kun se pyrkii varmistamaan, että nämä ryhmät kantavat suuremman taakkansa ilman häiritsevää poliittista toimintaa. Osittain tätä Polanyi tarkoittaa kirjoittaessaan, että ”laissez-faire oli suunniteltua...” (141): tavallisten ihmisten alistaminen markkinoiden logiikalle ja siihen liittyvien riskien armoille vaatii valtiomiestaitoa ja pakkovaltaa.

Mahdottomuuden seuraukset

Vapaiden markkinoiden teoreetikot pyrkivät erottamaan talouselämän yhteiskunnasta, vaikka yritykset on tuomittu epäonnistumaan. Talousliberalismin epätavallinen akateeminen sinnikkyys kumpuaakin juuri sen utooppisuudesta. Kun yhteiskunnat säännönmukaisesti vetäytyvät takaisin täysimittaisista markkinoiden itsesääntelykokeiluista, teoreetikot voivat aina väittää, että epäonnistuminen ei seurannut itse suunnitelmasta vaan poliittisen tahdon puutteesta sen toteutuksessa. Historialliset kokemukset eivät siis voi kyseenalaistaa markkinoiden itsesääntelyn uskottavuutta, koska sen kannattajilla on epäonnistumisille vedenpitävä tekosyy. Viimeksi näin on käynyt, kun entiseen Neuvostoliittoon pyrit-

tiin tuomaan markkinakapitalismi ”shokkiterapian” avulla. Vaikka yrityksen epäonnistuminen on nähtävissä erittäin selvästi, ”shokkiterapian” puolustajat syyttävät epäonnistumisesta edelleen poliitikkoja, jotka antoivat liian nopeasti periksi poliittisille paineille: jos he vain olisivat pitäneet pintansa, nopean markkinoiden muutoksen luvatus hyödyt olisivat muuttuneet todeksi.

Polanyin äärimmäisestä epäileväisyydestä talouselämän vapauttamista kohtaan saa syntynsä myös hänen voimakas ”kaksoisliikettä” koskeva argumenttinsa. Koska yritykset erottaa talouselämä yhteiskunnasta kohtaavat säännönmukaisesti vastustusta, Polanyi väittää, että markkinayhteiskunnat koostuvat kahdesta vastakkaisesta liikkeestä: *laissez-faire*-liikkeestä, joka pyrkii kasvattamaan markkinoiden aluetta, sekä suojaavasta vastaliikkeestä, joka nousee esiin vastustaakseen talouselämän erottamista yhteiskunnasta. Vaikka työväenliike on ollut keskeinen osa suojaavaa vastaliikettä, Polanyi erityisesti sanoo, että kaikki yhteiskuntaryhmät ovat osallistuneet siihen. Esimerkiksi kun ajoittaiset talousromahdukset ovat tuhonneet pankkijärjestelmän, talouselämää edustavat ryhmät ovat vaatineet keskuspankin aseman vahvistamista, jotta sisämarkkinoiden luottotarjontaa voidaan suojella maailmantalouden paineilta. Lyhyesti sanoen jopa kapitalistit vastustavat ajoittain markkinoiden itsesääntelyn tuottamia epävarmuuksia ja virtauksia ja osallistuvat yrityksiin lisätä vakautta ja ennustettavuutta erilaisin suojakeinoin.

Polanyi pitää kiinni siitä, että ”*laissez-faire* oli suunniteltua; suunnitteleminen ei ollut” (141). Polanyi nimenomaisesti hyökkää talousliberalisteja vastaan, jotka syyttivät ”kollektivistista salaliittoa” suojamuurien rakentamisesta maailmanlaajuisten markkinoiden toimintaa vastaan. Hän väittää, että suojamuurien rakentaminen oli päinvastoin kaikkien yhteiskuntaryhmien spontaani ja suunnittelematon reaktio itseään sääntelevän markkinajärjestelmän luomia kestäättömiä paineita vastaan. Suojaavan vastaliikkeen *oli tapahduttava*, jotta yhteiskunnasta erotetun talouselämän katastrofilta vältyttiin.

Polanyi ehdottaa, että kohti *laissez-faire*-taloutta vievä liike tarvitsee vastaliikkeen, joka synnyttää vakautta. Esimerkiksi kun liike kohti *laissez-faire*-taloutta on liian voimakas, kuten Yhdysvalloissa 1920-luvulla (tai 1990-luvulla), liiallinen keinottelu ja kasvava epätasa-arvo tuhoavat jatkuvan vaurastumisen perustan. Vaikka Polanyin myötätunto on yleensä suojaavan vastaliikkeen puolella, hän huomaa, että se voi joskus luoda vaarallisen poliittis-taloudellisen pattitilanteen. Hän tunnustaa

eurooppalaisen fasismin nousua koskevassa analyysissään, että kumpikaan liike ei kyennyt ratkaisemaan kriisiä. Sen vuoksi jännite kasvoi, kunnes fasismi voimistui riittävän suureksi ottaakseen vallan ja katkais-takseen välinsä niin *laissez-faire*-ajattelun kuin demokratiankin kanssa.

Polanyin kaksoisliiketeesi asettuu voimakkaasti sekä talousliberalis-mia että ortodoksista marxilaisuutta vastaan, koska sen mukaan kunakin hetkenä voidaan kuvitella monia erilaisia toimintamahdollisuuksia. Niin talousliberalismin kuin marxilaisuudenkin mukaan yhteiskunnilla on vain kaksi todellista vaihtoehtoa: ne voivat toteuttaa joko markkinaka-pitalismia tai sosialismia. Vaikka kyseiset teoriat edustavatkin eri arvoja, niille on yhteistä se, että ne rajaavat muut vaihtoehdot pois. Polanyi sitä vastoin väittää, että vapaa markkinakapitalismi ei ole todellinen vaihto-ehto – se on vain utooppinen kuvitelma. Lisäksi hän määrittelee sosi-alismin ”teollisen sivilisaation sisäiseksi taipumukseksi ylittää itseään sääntelevät markkinat asettamalla ne tietoisesti demokraattisen yhteis-kunnan alaiseksi” (234). Tämä määritelmä mahdollistaa markkinoiden toimimisen myös sosialistisissa yhteiskunnissa. Polanyi esittää, että jokai-sena historiallisena hetkenä on monia erilaisia mahdollisuuksia, koska markkinat voivat kietoutua yhteiskunnan sisään monin eri tavoin. Var-masti jotkut näistä muodoista pystyvät lisäämään tuotantoa ja kasvatta-maan kekseliäisyyttä tehokkaammin, kun toiset taas ovat ”sosialistisempia” alistaessaan markkinat demokraattiselle ohjaukselle. Polanyi viittaa kuitenkin epäsuorasti siihen, että sekä 1800- ja 1900-luvuilla on ollut tarjolla vaihtoehtoja, jotka ovat sekä tehokkaita että demokraattisia.

Kansainvälisen yhteisön keskeinen merkitys

Polanyi on ajattelijana aivan liian hienostunut kuvitellakseen, että yksit-täiset valtiot olisivat vapaita valitsemaan tavan, jolla ne yrittävät sovittaa kaksoisliikkeen puoliskot yhteen. Päinvastoin Polanyin argumentti on merkittävä nykyisin juuri siksi, että maailmantaloutta ohjaavilla sään-nöillä on hänen teoriassaan keskeinen asema. Kun hän tutki fasismin nousua maailmansotien välisenä aikana, argumentin tärkeänä kiintopis-teenä oli tapa, jolla kansainvälinen kultakanta rajoitti valtioiden sisäisiä poliittisia vaihtoehtoja.

Jotta ymmärtäisimme tämän osuuden Polanyin argumentista, meidän on tarkasteltava lyhyesti kultakannan logiikkaa. Emme kuitenkaan ajaudu harhapolulle, koska vapaan ja autonomisen kansainvälisen pää-oman liikkuvuuden logiikka vaikuttaa edelleen voimakkaasti nykyai-

kaiseen talousliberalistiseen ajatteluun. Polanyi piti kultakannan käyttöönottoa erinomaisena älyllisenä saavutuksena: se oli institutionaalinen uudistus, joka siirsi itseään sääntelevien markkinoiden teorian käytäntöön, ja vakiinnuttuaan se sai itsesääntelevät markkinat näyttämään luonnollisilta.

Talousliberalistit halusivat luoda maailman, jossa olisi parhaat mahdollisuudet laajentaa markkinoita kansainvälisellä tasolla. Heidän täytyi keksiä tapa, jolla eri valuuttoja käyttävät eri maiden kansalaiset voisivat suorittaa vapaata vaihdantaa keskenään. He päättelivät, että jos kaikki valtiot noudattaisivat kolmea yksinkertaista sääntöä, maailmantalouden muodostuisi täydellinen mekanismi maailmanlaajuiselle talouden itsesääntelylle. Ensinnäkin jokainen valtio kiinnittäisi valuuttansa arvon tiettyyn kultamäärään ja sitoutuisi ostamaan ja myymään kultaa kyseisellä hinnalla. Toiseksi jokainen valtio perustaisi kotimaisen rahavarantonsa kultakantaan, joka sillä olisi varastoissaan: käytössä olevan valuutan arvo olisi siis taattu kullalla. Kolmanneksi jokainen valtio pyrki antamaan asukkailleen suurimman mahdollisen vapauden osallistua kansainväliseen taloudelliseen vaihdantaan.

Kultakanta vakiinnutti maailmanlaajuisen talouden itsesääntelyn koneiston. Englantilaiset yhtiöt saattoivat viedä tuotteitaan ja sijoittaa kaikkialle maailmaan ja luottaa siihen, että ansaittu valuutta oli ”kullan arvoista”. Teoriassa jos jonkin valtion talous päättyi jonakin vuonna tappiolla, koska sen kansalaiset ovat kuluttaneet ulkomailla enemmän kuin ansainneet, kyseisen valtion kannasta siirtyy kultaa ulkomaille rästissä olevien maksujen verran. Valtion sisäinen raha- ja luottokanta pienee automaattisesti, korot nousevat, hinnat ja palkat putoavat, tuonnin kysyntä vähenee ja viennin kilpailu kiristyy. Valtion tappio siis mitättöisi itsensä. Jokaisen valtion kansainvälinen kauppa saavuttaisi tasapainon ilman voimakasta hallinnollista ohjausta. Maapallo yhdistyisi yhtenäiseksi markkinaksi, jossa ei tarvittaisi jonkinlaista maailmanhallintoa tai maailmanlaajuisia taloudellista hallintoa: lopullinen valta jakautuisi monille kansallisvaltioille, joiden etujen mukaista olisi omaksua kultakannan säännöt vapaaehtoisesti.

Kultakannan seuraukset

Kultakannan oli tarkoitus luoda yhtenäinen maailmanlaajuinen markkina, joka vähentäisi kansallisten yksiköiden ja hallitusten valtaa, mutta sen seuraukset olivat täysin päinvastaiset. Polanyi osoittaa, että kun kul-

takanta oli otettu laajalti käyttöön 1870-luvulla, se ironisesti nimenomaan vankisti kansallisvaltion asemaa yhtenäisenä yksikkönä. Talusliberaalit haaveilivat rauhallisesta maailmasta, jossa ainoat kansainväliset taistelut käytäisiin yksilöiden ja yhtiöiden välisessä talouskilvassa, mutta heidän yrityksensä toteuttaa unelmansa kultakannan avulla tuottivatkin kaksi kauhistuttavaa maailmansotaa.

Todellisuudessa kultakannan yksinkertaiset säännöt aiheuttivat ihmisille taloudellisia menetyksiä, jotka olivat kirjaimellisesti kestäättömiä. Kun valtion sisäinen hintarakenne erosi kansainvälisestä hintatasosta, kyseisen valtion *ainoa* laillinen keino hillitä kultavarannon katoamista oli deflaatio. Se tarkoitti talouden kuihtumisen sallimista, kunnes putoavat palkat vähensivät kulutusta niin paljon, että ulkoinen tasapaino saavutettiin. Seurauksena olivat suuret pudotukset palkoissa ja maataloustulossa, työttömyyden kasvu sekä nopea yritysten ja pankkien konkurssien yleistyminen.

Muutkin kuin työntekijät ja maanviljelijät kokivat sääntelyn kustannukset liian suuriksi. Yritysmaailma ei kestänyt siitä seurannutta epävarmuutta ja epävakautta. Niinpä melkein heti, kun kultakantamekanismi oli otettu käyttöön, kokonaiset yhteiskunnat alkoivat salaiseen yhteistyöhön pyrkiessään torjua sen vaikutuksia. Ensimmäinen takaisku tuli, kun valtiot alkoivat käyttää yhä enemmän sekä maatalous- että teollisuustuotteita suojaavia tullimaksuja. Näin talousvaihdanta ei ollut enää yhtä herkkä hinnanmuutoksille, valtiot pystyivät ennakoimaan kansainvälistä vaihdantaa jossain määrin paremmin eivätkä kultavarannot virranneet ulkomaille enää yhtä äkillisesti ja arvaamattomasti.

Toinen suurimpien eurooppalaisten valtioiden sekä Yhdysvaltojen ja Japanin käyttämä keino oli perustaa muodollisia siirtomaita 1800-luvun viimeisellä neljänneksellä. Vapaan kaupan logiikka oli hyvin siirtomaavastainen, koska siirtomaavallan ylläpidon kustannuksia ei voitu peittää vastaavilla tuotoilla, jos kaikki saattoivat toimia samoilla markkinoilla ja sijoittaa samoihin kohteisiin. Kun omien etujen suojelu alkoi saada sijaa kansainvälisessä kaupassa, tämä laskelma kääntyi pääläelleen. Uusia siirtomaita suojelivat siirtomaaisäntien tullimaksut, ja siirtomaavalttojen kansalaisilla oli etuoikeus siirtomaiden markkinoihin ja raaka-aineisiin. Kyseisen aikakauden ”siirtomaaryntäys” kiihdytti Englannin ja Saksan välistä poliittista, aseellista ja taloudellista kilpailua, joka huipen-

tui ensimmäiseen maailmansotaan.

Polanyin mukaan valtioiden ”geneettisessä koodistossa” ei ole siirtomaiden valloittamiseen ajavaa impulssia. Se pikemminkin todentuu silloin, kun valtiot pyrkivät kaikin voimin suojelemaan itseään kultakantajärjestelmän valtavassa paineessa. Tuottoisasta siirtomaasta virtaava varallisuus saattaa pelastaa valtion tuskalliselta kriisiltä, jonka aiheuttaa äkillinen kullon ulosvirtaus, ja siirtomaan asukkaiden riistäminen saattaa lieventää emämaan sisäisten luokkasuhteiden räjähdysherkkyyttä.

Polanyi esittää, että talousliberalistien utooppisuus johti heidät luomaan kultakannan mekanismiksi, joka poistaisi maailmasta rajat ja saisi aikaan jatkuvan hyvinvoinnin kasvun. Sen sijaan kultakannan armoittomat iskut pakottivat valtiot linnoittautumaan korkeiden kansallisten – ja myöhemmin imperialististen – rajojen sisään. Kultakanta piti edelleen yllä kurinpidollista valtaa, mutta sen toimintaa heikensivät monet protektionismin muodot aina tullimuureista siirtomaihin. Vaikka tämä sisäisesti ristiriitainen järjestelmä romahti ensimmäisessä maailmansodassa, kultakantaa pidettiin jo niin itsestään selvänä, että valtiomiehet palauttivat sen voimaan. Sama murhenäytelmä käytiin uudelleen 1920- ja 1930-luvuilla, kun valtiot joutuivat valitsemaan valuuttansa vaihtoarvon ja kansalaistensa suojelemisen väliltä. Fasismi nousi tästä pattitilanteesta. Polanyin mukaan fasistinen impulssi – yhteiskunnan suojeleminen markkinavoimilta uhraamalla yksilönvapaus – oli maailmanlaajuinen, mutta paikalliset olosuhteet määrittivät sen, missä fasistiset voimat onnistuivat saamaan vallan.

Polanyin argumentin merkitys nykyisin

Polanyin argumenteilla on suuri merkitys nykyisessä globalisaatiokeskustelussa, koska uusliberalistit kannattavat samaa utooppista haavetta, joka innoitti kultakannan perustamiseen. Kylmän sodan päättymisen jälkeen meille on kerrottu jatkuvasti, että maailmantalouden yhdistyminen hävittää kansallisvaltioiden rajat ja luo perustaa uudelle maailmanlaajuisen rauhan ajalle. Kun valtiot tunnustavat globaalien markkinoiden logiikan ja avaavat taloutensa tavaroiden ja pääoman vapaalle liikkuvuudelle, kansainvälisten konfliktien tilalle astuu hyväntahtoinen kilpailu, jossa pyritään tuottamaan yhä jännittävämpiä tavaroita ja palve-

luja. Kuten edeltäjänsäkin, uusliberalistit väittävät, että valtioiden pitää vain luottaa itseään sääntelevien markkinoiden tehokkuuteen.

Nykyinen maailmantalouden järjestelmä on varmasti hyvin erilainen kuin kultakanta. Kansallisten valuuttojen vaihtoarvot eivät ole enää sidottuja kullan määrään: useimpien valuuttojen arvo kelluu kansainvälisillä vaihtomarkkinoilla. Nykyisin on olemassa myös voimakkaita kansainvälisiä talousinstituutioita, kuten Kansainvälinen valuuttarahasto ja Maailmanpankki, joilla on suuri merkitys maailmantalouden hallinnassa. Näiden tärkeiden erojen takana on kuitenkin perustavanlaatuinen yhteys – usko siihen, että jos yksilöillä ja yhtiöillä on mahdollisimman suuri vapaus ajaa omaa taloudellista etuaan, maailmanlaajuiset markkinat hyödyttävät kaikkia.

Tämä perustava uskomus on niiden järjestelmällisten uusliberalististen pyrkimysten takana, joiden avulla riisutaan kaupan ja pääoman liikkuvuuden rajoituksia ja vähennetään valtioiden ”puuttumista” talouselämän järjestäytymiseen. Eräs vaikutusvaltainen globalisaation puolustaja kirjoittaa:

”Kun maasi tunnustaa... vapaiden markkinoiden säännöt nykyisessä maailmantaloudessa ja päättää noudattaa niitä, se pukee ylleen asun, jota kutsun ’kultaiseksi pakkopaidaksi’. Kultainen pakkopaita on nykyisen globalisaation aikakauden määrittävä poliittis-taloudellinen asuste. Kylmällä sodalla oli yllään Mao-puku, Nehru-takki ja venäläinen turkki. Globalisaatiolla on ainoastaan kultainen pakkopaita. Jos maasi ei ole vielä käynyt sovittamassa sellaista, se tapahtuu pian.”

Kirjoittaja jatkaa, että kultaista pakkopaitaa varten valtiota on kutistettava, kaupan ja pääoman liikkuvuuden rajoitteita purettava ja pääomamarkkinoita vapautettava. Lisäksi hän kuvaa iloisesti, kuinka asusteen rajoittavuutta vahvistaa kansainvälisten kaupankäyjien ”sähköinen lauma”, joka toimii kansainvälisillä valuuttamarkkinoilla.

Polanyin kolmen kuvitteellisen hyödykkeen analyysi opettaa meille, että uusliberalistinen visio globaalien markkinoiden automaattisesta mukautuvuudesta on vaarallinen kuvitelma. Aivan kuten valtioneulokset ovat riippuvaisia aktiivisesta kansallisesta talouspolitiikasta, myös kansainvälinen talous vaatii voimakkaita ohjaavia instituutioita, myös

viimeisenä oljenkortena toimivaa luottolaitosta. Ilman sellaisia instituutioita yksittäiset valtiontaloudet – ja ehkä koko maailmantalous – joutuvat musertaviin talouskriiseihin.

Perustavampi Polanyin opetus on kuitenkin se, että talousliberalismi asettaa tavallisille ihmisille vaatimuksia, joita he eivät yksinkertaisesti kestä. Työntekijät, maanviljelijät ja pienyrittäjät eivät siedä lyhyehköäkään aikaa sellaista talousjärjestelmää, jossa heidän päivittäiset talousolosuhteensa muuttuvat säännöllisesti ja voimakkaasti. Lyhyesti sanottuna uusliberalistinen utopia rajattomasta ja rauhallisesta maailmasta vaatii, että miljoonat tavalliset ihmiset ympäri maailman kykenevät joustamaan ja kestämaan – ehkä aina viiden tai kymmenen vuoden välein – pitkittyneitä jaksoja, joiden aikana heidän täytyy selvitä alle puolella aikaisemmista tuloistaan. Polanyi uskoo, että sellaiseen joustavuuteen uskominen on sekä moraalisesti väärin että hyvin epärealistista. Hänelle on selvää, että ihmiset pyrkivät joukoittain suojelemaan itseään tällaisilta taloudellisilta iskuilta.

Lisäksi viimeaikainen uusliberalismin nousun kausi on jo ympäri maailman saanut aikaan laajoja protesteja, joissa ihmiset pyrkivät vastustamaan globalisaation aikaansaamia taloudellisia häiriöitä. Kun tällainen tyytymättömyys tihenee, yhteiskuntajärjestyksen ylläpitäminen muuttuu ongelmalliseksi ja poliittiset johtajat saattavat pyrkiä harhauttamaan tyytymättömyyttä asettamalla syntipukiksi jonkin sisäisen tai ulkoisen vihollisen. Näin uusliberalistinen utooppinen visio ei johdakaan rauhaan vaan kiihtyvään konfliktiin. Esimerkiksi monissa Afrikan osissa rakenteellisen mukauttamisen politiikan tuhoiset seuraukset ovat hajottaneet kokonaisia yhteiskuntia ja saaneet aikaan nälänhätää ja sisällissotia. Muualla kylmän sodan aikainen aikakausi on nostanut esiin militaristis-nationalistisia hallituksia, jotka suhtautuvat aggressiivisesti sekä naapureitaan että omia etnisiä vähemmistöjään kohtaan. Lisäksi jokaisessa maailmankolkassa militantit liikkeet, joihin usein sekoittuu uskonnollinen fundamentalismi, ovat valmiina hyötymään globalisaation taloudellisista ja poliittisista seurauksista. Jos Polanyi on oikeassa, nämä sekasorron merkit kertovat vieläkin vaarallisemmista olosuhteista tulevaisuudessa.

Demokraattisia vaihtoehtoja

Vaikka Polanyi kirjoittikin The Great Transformationin toisen maailmansodan aikana, hän oli optimistinen tulevaisuuden suhteen: hän uskoi, että kansainvälisten konfliktien kierre voitaisiin pysäyttää. Ratkaiseva askel olisi sen uskomuksen rikkominen, että yhteiskunnallisen elämän pitää olla alisteista talousmekanismeille. Kun tästä ”vanhentuneesta markkinamentaliiteetista” päästäisiin eroon, avautuisi väylä sekä kansallisten talouksien että maailmantalouden saattamiseksi demokraattisen politiikan alaisuuteen. Polanyi pitää Rooseveltin New Deal-politiikkaa tulevaisuuden mahdollisuuksien mallina. Rooseveltin tekemät uudistukset tarkoittivat, että Yhdysvaltain talous järjestyi edelleen markkinoiden ja taloudellisen toiminnan ympärille, mutta joukko uusia sääntelymekanismeja mahdollisti sekä ihmisten että luonnon suojaamisen markkinavoimien paineelta. Demokraattisen politiikan välityksellä ihmiset päättivät, että iäkkäiden tulonsainta pitää suojella sosiaaliturvan avulla. Samalla tavoin demokraattinen politiikka laajensi työväestön oikeuksia muodostaen tehokkaita etujärjestöjä. Polanyin mukaan nämä aloitteet olivat alku prosessille, jossa yhteiskunta päättää demokraattisin keinoin suojella yksilöitä ja luontoa tietyiltä taloudellisilta vaaroilta.

Maailmanlaajuisella tasolla Polanyi ennakoivat kansainvälistä talousjärjestelmää, johon kuuluu voimakas kansainvälinen kauppa ja yhteistyö. Hän ei hahmottele yksityiskohtia, mutta periaatteet ovat selvät:

”Kun automaattinen kultakantamekanismi on kadonnut, hallitukset huomaavat, että on mahdollista luopua absoluuttisen itsenäisyyden häiritsevimmistä ominaisuuksista, kieltäytymisestä tehdä yhteistyötä kansainvälisessä taloudessa. Samalla tulee mahdolliseksi tietoisesti hyväksyä se, että muut valtiot muovaavat kansalliset instituutiot omien mieltymystensä mukaan, jolloin ylitetään se turmiollinen 1800-luvun oppi, että maailmantalouden kiertoradalla olevien kansallisvaltioiden täytyy olla yhdenmukaiset.” (253.)

Toisin sanoen valtioiden välinen yhteistyö tuottaisi joukon sopimuksia, jotka kiihdyttäisivät kansainvälisiä markkinoita, mutta yhteiskunnilla olisi käytössään useita keinoja, joiden avulla ne voisivat suojautua maailmantalouden paineilta. Lisäksi kun valtioita ei enää pyrittäisi pakotta-

maan yhteen ja samaan taloudelliseen malliin, kehittyvillä valtioilla olisi laajemmat mahdollisuudet kehittää kansalaistensa hyvinvointia. Tässä näkemyksessä oletetaan joukko maailmanlaajuisia sääntelymekanismeja, jotka rajoittaisivat markkinavoimien toimintaa.

Polanyin hahmotelma vaatii, että hallintoa laajennetaan sekä kansallisella että kansainvälisellä tasolla. Hän haastaa ne nykyisin muodissa olevat näkemykset, joiden mukaan laajempi hallinto johtaa vääjäämättä sekä huonoihin taloudellisiin tuloksiin että liiallisen yhteisöllisen elämän valtiolliseen hallintaan. Hänen mukaansa merkittävä hallinnollinen ohjaus on välttämätöntä kuvitteellisten hyödykkeiden hallinnoimiselle, joten ei ole syytä ottaa vakavasti sitä talousliberalistista aksiomaa, jonka mukaan valtionhallinto on määritelmällisesti tehotonta. Hän myös selvästi hylkää väitteen, että hallinnon laajentaminen on välttämättä muodoltaan pakkovaltaa. Sen sijaan hän väittää:

”Markkinatalouden väistyminen voi olla alku ennennäkemättömän vapauden aikakaudelle. Juridista ja todellista vapautta voidaan laajentaa ja tehdä yleisemmäksi kuin koskaan aiemmin; sääntely ja hallinta voivat tuottaa vapautta – ei vain harvoille, vaan kaikille.” (256.)

Polanyin hahmottelema vapauden käsite ei rajoitu vain taloudellisen ja yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden vähentämiseen. Hän vaatii myös kansalaisvapauksien laajentamista ja painottaa:

”Vakiintuneessa yhteiskunnassa ihmisillä täytyy olla institutionaalisesti suojattu oikeus olla mukautumatta siihen. Yksilöllä täytyy olla vapaus seurata omaatuntoaan ilman, että hänen täytyy pelätä voimia, joilla sattuu olemaan hallinnollisia tehtäviä joillakin yhteiskunnallisen elämän alueilla.” (255.)

Hän lopettaa kirjan näillä kaunopuheisilla sanoilla:

”Niin kauan kuin [ihminen] seuraa rehellisesti tehtävänsä luoda yhä laajempaa vapautta kaikille, hänen ei tarvitse pelätä, että joko valta tai suunnittelu kääntyy häntä vastaan ja tuhoaa vapauden, jota hän rakentaa niitä välineinään käyttäen. Tämä on vapauden merkitys monimuotoisessa yhteiskunnassa; se antaa meille kaiken tarvitsemamme varmuuden.” (258B.)

Polanyin optimismi ei tietenkään todentunut toisen maailmansodan jälkeisessä todellisuudessa. Kylmän sodan alkaminen tarkoitti sitä, että New Deal oli yhdysvaltaisten uudistusten loppu, ei suinkaan niiden alku. Suunnitelmallinen maailmanlaajuinen taloudellinen yhteistyö antoi varsin pian tilaa uusille aloitteille, jotka kasvattivat markkinoiden maailmanlaajuisesta merkitystä. Eurooppalaisten sosiaalidemokraattisten hallitusten saavutukset – erityisesti Skandinaviassa – 1940-luvulta 1980-luvulle kuitenkin toimivat konkreettisenä todisteena siitä, että Polanyin visio oli sekä voimakas että realistinen. Suuremmissa maissa se jäi kuitenkin orpolapsen asemaan ja talousliberalistien, kuten Hayekin, näkemykset voimistuivat tasaiseen tahtiin ja saivat lopullisen voiton 1980- ja 1990-luvuilla.

Nyt, kun kylmä sota on jo historiaa, Polanyin alkuperäinen optimismi voidaan kuitenkin vapauttaa epäilyksistä. On olemassa todellinen vaihtoehto tutulle kaavalle, jossa talousliberalismin kestättömyys tuottaa taloudellisia kriisejä ja yhä uusia autoritaarisia ja aggressiivisia hallituksia. Vaihtoehto on se, että tavalliset ihmiset ympäri maailman yhdistävät voimansa alistaakseen talouden demokraattiselle politiikalle ja rakentaakseen maailmantalouden uudelleen kansainvälisen yhteistyön perustalle. 1990-luvun viimeisinä vuosina oli todellakin nähtävissä selviä merkkejä siitä, että monikansallinen yhteiskunnallinen liike maailmantalouden uudelleenmuokkaamiseksi on nyt enemmän kuin vain teoreettinen mahdollisuus. Niin kehittyneiden kuin kehittyvienkin maiden aktivistit ovat järjestäneet militantteja protesteja vastustaakseen kansainvälisiä instituutioita – Maailman kauppajärjestöä, Kansainvälistä valuuttarahastoa ja Maailmanpankkia –, jotka ylläpitävät uusliberalistisia sääntöjä. Eri ryhmät ympäri maailman ovat aloittaneet kiihkeän maailmanlaajuisen keskustelun globaalin talousjärjestelmän uudelleen rakentamiseksi.

Orastava liike kohtaa valtavia esteitä: ei ole helppoa luoda kestävää liittoa, joka sovittaa yhteen globaalin Etelän ja globaalin Pohjoisen intressit, jotka ovat usein keskenään ristiriidassa. Lisäksi mitä paremmin sellainen liike onnistuu, sitä pelottavampia strategisia haasteita se kohtaa. On erittäin epävarmaa, voidaanko globaalia talousjärjestelmää uudistaa ruohonjuuritasolta lähtien ajamatta maailmantaloutta sellaiseen kriisiin, joka tapahtuu sijoittajien hätäntyessä. Kaikesta huolimatta on valtavan

merkittävää, että ensimmäisen kerran historiassa maailmantalouden hallintojärjestelmä on monikansallisen yhteiskunnallisen liikkeen keskeinen kohde.

Monikansallisen liikkeen syntyminen kertoo siitä, että Polanyin visio on elinvoimainen ja käytännöllinen. Polanyin mukaan talousliberalismin pahin puute on siinä, että se alistaa inhimilliset pyrkimykset kasvottomalle markkinamekanismille. Hän väittää, että sen sijaan ihmisten pitäisi käyttää demokraattisen hallinnon välineitä hallitakseen ja ohjatakseen taloutta, jotta se vastaisi yksilöllisiä ja yhteisöllisiä tarpeitamme. Polanyi osoittaa, että kykenemättömyys vastata tähän haasteeseen tuotti viime vuosisadalla suunnattomasti kärsimystä. Hänen ennustuksensa uudelle vuosisadalle ei voisi olla selvempi.

4.

Ekskursio GLOBALISAATION HISTORIAALLISET MUODOT

Tapani Hietaniemi

Globalisaatiosta käytävän keskustelun suurin ongelma on ollut, että ”globalisaatiosta” puhutaan jonain itsestään selvänä ja kaikille välittömästi ymmärrettävänä asiana. Ikävä kyllä tätä muotisanaa liian monet ovat käyttäneet peiteterminä, jolla on pelkästään korvattu vanhoja käsitteitä, esimerkiksi ”kansainvälinen kapitalismi” tai ”vapaa-kauppa”. Monet globalisaatiosta esitetyt väittämät selviäisivätkin ja tulisivat paremmin tieteellisen tarkastamisen alaisiksi, mikäli sana globalisaatio korvattaisiin esimerkiksi yllä mainituilla termeillä.¹

Siksipä keskustelun selventämiseksi on käytävä määrittelemään itse käsitettä. Mutta edes sana ”globalisaatio” ei itsessään ole kiista ulkopuolella. Suomen Kuvalehti julkisti 1998 nimikilpailun, jossa etsittiin sanalle suomenkielistä nimeä. Kilpailun voittajaksi julistettiin sana ’maapalloistuminen’. Termillä on se etu, että se luo eroa aikaisempiin käsitteisiin, mutta se ilmeinen haitta, että se kiinnittää huomiotamme liiaksi ”maa-

---

1 Globalisaatiokeskustelun eri suuntauksista ks. Hietaniemi (2004).

palloon” ja vieläpä sen ”pallonmuotoisuuteen”.

Lisäksi Kuvalehden termi on ristiriidassa aikaisemmin vakiintuneen kielenkäytön kanssa. Perinteisesti sanalla ”globaali” on tarkoitettu ’maailmanlaajuista’, jolloin siitä johdettu sana globalisaatio tarkoittaisi vastaavasti ’maailmanlaajuistumista’. Mikäli termi ”globalisaatio” halutaan välttämättä suomentaa, ”maailmanlaajuistuminen” olisi paras termi, mutta siihenkin sisältyy tiettyjä ongelmia, kuten alempana esitetään. Itse pitäydyn kansainvälisessä terminologiassa ja etsin globalisaation käsitteelle selkeää määritelmää, joka mahdollistaisi myös käsitteen käytön empiirisessä tutkimuksessa.

Globalisaation määritelmä

Globalisaatiolle ei ole olemassa yhtä vakiintunutta määritelmää, mutta onneksemme useat yhteiskuntateorian määritelmät ovat hyvin lähellä toisiaan. Globalisaatio eli maailmanlaajuistuminen on ensisijaisesti mantereet ja alueet ylittävää keskinäisriippuvuuden lisääntymistä. London School of Economicsin rehtori Anthony Giddens kutsuu sitä nimellä ”action at distance”², minkä aikaisemmin suomensin ”etätoiminnaksi” ennen kuin tajusin, että kysymys on implisiittisestä Isaac Newton –käsiteläinasta. Kysymys on ”kaukovaikutuksesta”, jota ilmenee myös taivaskappaleiden välillä. Yhteiskuntateoriassa kyse on siitä, että kaukana olevilla toisien, ihmisten ja instituutioiden, toiminnalla on vaikutus meidän toimiimme.

Globalisaatioprosessissa syntyy virtauksia, verkostoja, prosesseja ja rakenteita, jotka ylittävät alueet ja mantereet. Näiden vaikutusten kattavuutta, nopeutta, intensiteettiä ja vaikutusalttiutta voidaan sitten kokemusperäisesti tutkia.³

Yksinkertaisena esimerkkinä globalisaatiosta voidaan mainita Kiinasta Eurooppaan kulkenut silkkitie. Silkkitien karavaaneilla hopea virtasi itään, josta tuotiin mm. kiinalaista silkkiä ja posliinia. Tällainen verkos-

---

2 Giddens (***)

3 Held et al. (1999).

toituminen ylittää mantereet ja on siksi globalisaatiota. Samalla voidaan sanoa, että silkkitien globalisaation kattavuus on erittäin laaja, kattoihan se koko Euraasian. Sen sijaan nopeus verkossa oli melko pieni, karavaanin etenemisen tahti. Liikenne verkossa ei myöskään ollut kovin intensiivistä, vaan siinä kuljetettiin suhteellisen pieni määrä keveitä ylellisyystuotteita. Verkolla ei myöskään ollut keskeistä vaikutusta esimerkiksi keisarillisen Kiinan ja vaikkapa Rooman valtakunnan taloudelliseen elämään, vaikka ylellisyystuotteilla olikin merkitystä eliitin erottautumiselle. Pitkällä tähtäimellä kuitenkin silkkitie johti maksutaseen, erityisesti hopean, vajeeseen lännessä. Silkkitie on esimerkki *ohuesta globalisaatiosta*, esimodernilla maailmalla ominaisesta asiointilasta, jollin syntyy globaaleja verkostoja, mutta niiden vaikutus yhteiskuntiin ei ole järjestyttävä.

Mikäli etsimme järjestyttäviä esimerkkejä globalisaation vaikutuksesta yhteiskuntaan, paras lienee ns. kolumbiaaninen vaihto eli Uuden ja Vanhan maailman kohtaaminen. Eurooppalaiset valloittajat tuhosivat nopeasti sekä tahallisesti että tahattomasti mikrobeillaan valtaosan Amerikkojen väestöstä ja samalla yhteiskunnallisesta järjestyksestä.

Näinkin yksinkertaisesti määritellystä globalisaation käsitteestä seuraa lisäksi kaksi merkittävää seikkaa.

1. Globalisaatio ei missään tapauksessa rajoitu talouteen, vaan globalisaatiota tapahtuu mm. talouden, politiikan, oikeuden, militarismien, kulttuurin, väestöliikkeiden ja ekologian alueella, periaatteessa mahdollisesti kaikilla kuviteltavissa olevilla inhimillisen elämän alueilla.⁴ Globalisaatio on siis *temaattisesti laaja* käsite.

2. Globalisaatio ei missään tapauksessa rajoitu välittömään nykyaikaan, vaan sitä ilmenee eri muodoissa ihmiskunnan historian kaikkina aikoina. Globalisaatio on siis *historiallisesti syvä* käsite.

Esimerkkejä: kulttuurin alueella globaaleita rakenteita alkaa ensi kertaa muodostua *maailmanuskontojen* myötä, jotka ylittävät alueiden rajat. Poliitiikan alueella ensimmäiset globaalit rakenteet liittyvät monimantereisiin imperiumeihin. Talouden alueella

---

4 Tätä korostaa erityisesti Beck (1999).

globalisaation ensimmäinen vaihe on kapitalistisen maailmanjärjestelmän syntyminen, jonka syntyajasta oppineet kovasti kiistelevät.

Globalisaation määritelmässä ehkä ongelmallisin kohta on ”manteereet ylittävä” yhteys. Rajatapauksessa Istanbulin sisäinen laivalinjakin on siis ”globaali”, aivan kuten Tornion ja Haaparannan välinen kauppa on myös ”ulkomaankauppaa”. Globalisaatiotutkimuksessa kannattaa käyttää saksalaista alamannerten tai subkontinenttien käsitettä, jolloin Aasia jaetaan mm. Kaukoitään, Intian niemimaahan, Siperiaan ja Lähi-Itään (Lounais-Aasiaan). Globalisaatio on näiden alueiden välille ja yli syntyvää verkostoitumista. On myös huomattava, ettei näin määriteltyjen globaalien rakenteiden täydy ulottua *kaikille* mantereille tai alamanteereille, niin kuin sanasta ”maailmanlaajuistuminen” voisi päätellä. Globalisaatiota on toki olemassa ennen Amerikkojen yhdistämistä vuorovaikutuksen prosesseihin, esimerkiksi euraasialaisen talousalueen verkon syntyessä viimeistään 1200-luvulla.⁵

Yksi tapa yleistää globalisaation historiallisia muotoja on keskustelu globalisaation *historiallisista vaiheista*⁶, joita ovat esimerkiksi:

- esimoderni globalisaatio (ennen 1500?)
- varhainen moderni globalisaatio (n. 1500 - 1850)
- moderni globalisaatio (n. 1850 - 1945)
- nykyaikainen globalisaatio (1945-), jonka alatapauksena on
- *akuutti globalisaatio* 1991-2001.

Tällainen periodisointi tulee kuitenkin mielestäni liian lähelle maailmanhistorian perinteistä periodisointia, eikä ole selvää, onko uusi periodisointi uusista määritelmistä ja uudesta tutkimuksesta syntynyt

---

5 Euraasialaisesta esimodernista taloudellisesta globalisaatiosta ks. Abu-Lughodi (1989); Frank (1998).

6 Robertson (2003), Therborn (200); kritiikistä Hietaniemi (2004).

vai ainoastaan perinteisen periodisoinnin jatkoa. Onkin syytä luopua puhumisesta globalisaation historiallisista ”aalloista”, mikä implikoi, että eri elämänalueiden globalisaatio olisi samanaikaista tai jotenkin synkronista. Enemminkin globalisaatio tapahtuu *eriaikaisena* prosessina eri elämänalueilla, käyttäkseni itäsaksalaisen dissidenttifilosofin Ernst Blochin termiä.

Vaikka globalisaatiolla on syvät historialliset juurensa, joita tuntematta ei voi ymmärtää globalisoituvaa maailmaa ja sen mahdollisuuksia, niin silti uusliberalistit ovat oikeassa yhdessä asiassa: akuutti globalisaatio synnyttää uusia rakenteita, joita emme vielä kokonaan ole edes nähneet.

Niiden hahmottaminen on kuitenkin olennaisesti helpompaa, kunhan olemme tarkastelleet jo tapahtuneen globalisaation vaiheita. Samoin realistis-historiallisen globalisaation vaikuttamisen voi perustaa ainoastaan globalisaation toteutuneiden ja muotojen ja toteutumassa olevien mahdollisuuksien tuntemiseen. On vaikutettava eräiden globalisaation muotojen avulla eräiden toisien globalisaation muotojen muuttamiseksi ja kehittämiseksi. Ennen muuta on kyse siitä, että vaikutetaan taloudelliseen globalisaatioon poliittisen ja kulttuurisen globalisaation luomin välinein.

Edellä esitetystä globalisaation määrtielmästä on muitakin käsitteellisiä seurauksia, joista voi lyhyesti mainita seuraavat:

- Globalisaatio ei ole mikään subjekti, vaan asiantila tai pikemminkin prosessi.
- Globalisaatiota ei voida käyttää selityksenä mihinkään asiaan, vaan päinvastoin se on olemassaoleva havaittava tosiasia tai prosessi, joka sinällään vaatii selitystä. Yksi globalisoitumista selittävä välttämätön tekijä on toki kommunikaatiovälineiden kehitys, jota ilman ei ole globalisaatio-takaan.
- Globalisaation takana on usein toimivia subjekteja, muttei aina eivätkä subjektit ole suinkaan aina tietoisia toiminnastaan. Tietoinen globalisaatiopolitiikka on uudismuodoste historiassa.

Seuraavaksi tarkastelen globalisoitumisen historiallisia muotoja glo-

balisaation eri ulottuvuuksilla.

Taloudellinen globalisaatio

Globalisaatioteoreetikot ovat kiistelleet paljon siitä, onko viimeaikaisessa globalisaatiossa (jolla tarkoitetaan joko 1980-luvun alusta tai 1990-luvun alusta alkanutta deregulaation eli sääntelyjen purkamisen vaihetta) mitään uutta.

Globalistit (joihin eivät kuulu ainoastaan uusliberalistit vaan myös jotkut globaalin reformipolitiikankin kannattajat) väittävät, että olemme siirtyneet täysin uuteen aikakauteen, jossa globaali talous korvaa tendenssinomaisesti politiikan.⁷

Globalisaatioskeptikot taas ovat sitä mieltä, ettei nykyisessä tilanteessa ole mitään olennaisesti uutta, vaan esimerkiksi vuosien 1870–1914 välissä vallitsi vapaa maailmankauppa Britannian ylivallan (”Pax Britannica”) suojissa.⁸ Tässä mielessä ei 1945 jälkeisessä ”Pax American” (ensin kylmän sodan oloissa sitten sen jälkeen) olosuhteissa ole mitään olennaisesti uutta.

Mielestäni globalisaatioskeptikot ovatkin oikeassa siinä, että teoriaa globalisaatiosta ei voida rakentaa, ellei siinä käsitellä aikaisempia taloudellisen globalisaation vaiheita. Kuitenkin he ovat väärässä siinä, ettei nykyisessä (1980-luvun alun jälkeisessä) globalisaatiossa ole mitään uutta. Onpa toki: informaation kehityksen tapa, josta Manuel Castells⁹ puhuu eli uuden informatiotekniikan aiheuttama reaaliaikainen kommunikaatio, yhteistyö ja spekulatio. Tällaista kantaa kutsutaan globalisaatiokeskustelussa *transformationaaliseksi*: taloudellisella globalisaatiolla on siis pitkät juurensa, mutta nykyisellä ja akuutilla globalisaatiolla on silti omat erityispiirteensä, joita meillä on mahdollista eritellä.

Taloudellinen globalisaatio on vielä vanhempi kuin globalisaatioskeptikotkaan uskaltavat ajatella. Vähintäänkin on oikeutettua puhua, niin kuin maailmanjärjestelmäteoriassa (Immanuel Wallerstein¹⁰)

---

7 Kiistasta ks. Held & McGrew (2005).

8 Esim. Hirst & Thompson (1999).

9 Castells (1996–1988).

10 Wallerstein (1974)

puhutaan n. 1500 syntyneestä kapitalistisesta maailmanjärjestelmästä. Uusin tutkimus viittaa siihen, että sitäkin edeltää viimeistään 1250 syntynyt euraasialainen, Kiina ja Intia keskiössään oleva maailmanjärjestelmä, jossa välittäjinä toimivat mm. islamilaiset, 1armenialaiset ja jainalaiset kauppiat (Andre Gunder Frank¹¹).

Kaikki ovat kuitenkin syystäkin kiinnostuneita *akuutista* taloudellisesta globalisaatiosta. Ennen realsosialismin murentumista maailma oli täynnä piikkilankoja, muureja ja vallihautoja, joilla mm. pääomien (ja ihmisten) liikkeitä estettiin. Nykyinen todellisuus muistuttaa paremminkin laajaa tasankoa, jossa suurten pääomien tuulet puhaltavat vapaasti.

Tätä uutta maailmaa kuvailee nokkelasti, mutta ei varsinaisen käsitteellisesti New York Timesin ulkomaankolumnisti Thomas L. Friedman.¹² Hänen vertauskuvansa ovat säkenöiviä. Hänen mukaansa viime vuosien aikana on syntynyt kansainvälisten sijoittajien “sähköinen lauma”, joka verkkojen avulla säntää kuin villi karjalauma maasta toiseen, tuo ja vie vaurautta (tämän todistavat mm. Meksikon, Venäjän, Brasilian ja Kaakkois-Aasian kriisit). Kaikkien valtioiden on pakko sähköistä laumaa eli sijoittajia miellyttääkseen pukea päälleen “kultainen pakkopaita” eli harjoittaa sääntelyjen purkamisen ja pääomamarkkinoiden “liberalisoinnin” politiikkaa. Tämä on se reaalinen perusta, miksi eri hallitusten politiikka näyttää niin samanlaiselta. Mutta kaikki hallitukset ovat samassa tilanteessa kuin USA:n kuvernöörit, jotka voivat tehdä vain parhaansa houkutelakseen pääomasijoittajia maahan. Eikä paremmassa tilanteessa ole kaikkien kuvernöörien kuvernöörikään, USA:n presidentti, jonka käsiä sitoo aivan sama tilanne.

On tietysti mahdollista jättäytyä kokonaan akuutin taloudellisen globalisaation ulkopuolelle. Näin ovat tehneet jotkut maat omasta tahdostaan (Pohjois-Korea, Afganistan...) ja osavastentahtaan (Libya, Jugoslavia, Irak). Tämä ei ole kuitenkaan juuri muita kuin fundamentalisteja, kommunisteja ja ekofasisteja houkutteleva vaihtoehto.

Osallistuminen akuuttiin taloudelliseen globalisaatioon (deregulaatiopolitiikkaan) houkuttelee ihmisiä. Uusliberalistit ja maltillinen vasemmisto ovat mielestäni oikeassa siinä, että on tapahtumassa (ainakin

---

11 Frank ymt.

12 Friedman (2000)

osittainen) globaalien taloudellisen tasa-arvoistumisen prosessi, jossa kolmas maailma sellaisena kuin minä sen opiskeluaikani 1970- ja 1980-luvun vaihteessa vielä näin, on hävinnyt. Tämä johtuu eräiden maailmantalouden osien (erityisesti Itä-Aasia) valtavasta noususta. Vaikka kaikkiin tällaisiin laskelmiin pitää suhtautua varauksella, on kyse prosessista, jossa noin neljännes maailmasta kaksinkertaistaa varallisuutensa yhden sukupolven aikana. Tästä johtuu prosessille tullut kannatus.¹³

On selvää, että akuutti taloudellinen globalisoituminen aiheuttaa polarisoitumista yhteiskuntien sisällä. Sekä ”kehitysmaissa” että ”kehittyneissä maissa” syntyy eroja globalisoituneen ammattitaitoisen eliitin ja lokalisoituvan ammattitaidottoman väestön välillä. Tämä tulee muuttamaan luokkataistelut tällä vuosikymmenellä, sillä rikkaat ja köyhät eivät enää kansallisesti ”istu samassa veneessä” kuin vielä 1970- ja 1980-luvulla jolloin mm. Suomessa harjoitettiin ns. konsensuspolitiikkaa.

Kaikkein kurjinta on kuitenkin niillä mailla, jotka eivät pääse osallistumaan taloudelliseen globalisaatioon vaikka haluaisivat. Niitä löytyy esimerkiksi Saharan eteläpuolisesta Afrikasta (Etelä-Afrikkaa lukuun ottamatta). Niiden ennuste on aika heikko, sillä niiden tulisi ainakin hankkia ennustettava oikeusympäristö, korkeasti koulutettu väestö, rakentaa infrastruktuuri ja siirtyä tuottamaan muitakin asioita kuin elintarvikkeita ja raaka-aineita.

Politiikan globalisaatio

Olisi kovin yksiulotteista, mikäli globalisaatio olisi pelkästään maailmantalouden deregulaatiota eli sääntelyjen poistamista. Onneksi kuitenkin havaitsemme, että globalisaatiota tapahtuu eri inhimillisen elämän alueilla, myös politiikassa.

Ensimmäinen poliittisen globalisaation muoto on ylimantereellisten imperiumien rakentaminen, jonka aloitti ei ainoastaan Aleksanteri Suuren monen mantereiden alueelle ulottunut poliittinen imperiumi,

---

13 Vrt O'Rourke (1999) ja (2001).

vaan jo sen voittama Persian valtakunta.

Euroopan politiikan ja valtioiden kehittämisessä keskeinen käännekohta on 1648 Westfalenin rauha ja sen synnyttämä Westfalenin järjestelmä. Siinä hyväksyttiin periaate *cuius regio, eius religio*, 'kenen maa, sen uskonto', mikä tarkoittaa laajassa mielessä valtioiden sisäisiin asioihin puuttumattomuutta. Näin muodostuu moderni suvereenien kansallisvaltioiden muodostama valtiojärjestelmä.

Siirryn suoraan 1900-lukuun, jolla tämä järjestelmä muuttui. Valtiot olivat vuosisadan lopussakin edelleen merkittäviä tekijöitä eivätkä ne olleet hävinneet minnekään.

Kuitenkin 1900-luvulla kypsyi *ylikansallinen politiikka*, jonka edustajia ovat valtioiden väliset organisaatiot (IGOs) ja kansainväliset kansalaisjärjestöt (INGOs). Lisäksi ylikansallisten suuryhtiöiden voidaan katsoa luoneen ylikansallisen talouden alueen, jossa ne tekevät ylikansallisia poliittisesti merkittäviä ratkaisuja. Ylikansallista poliittista tilaa edustavat myös terroristi- ja rikollisorganisaatiot.

Valtioiden väliset organisaatiot ja ylikansalliset kansalaisjärjestöt puolestaan muodostavat globaalin kansalaisyhteiskunnan¹⁴. Ylikansalliseen talouteen voidaan reagoida ainoastaan ylikansallisen politiikan toimin, olen aikaisemmin esittänyt.¹⁵

Myös YK:n peruskirja rikkoo periaatteessa Westfalenin mallin suvereenista kansallisvaltioista, joiden sisäisiin asioihin ei puututa. Ihmisoikeuksien julistus sisältää jo periaatteet, joita hyväksikäyttäen valtioiden sisäisiin asioihin ei ainoastaan *voi*, vaan *tuleekin* sekaantua. YK:n peruskirja kieltää samalla hyökkäyssodan ja oikeuttaa puolustussodan. YK:n kansanmurhakonventio taas antaa jopa mahdollisuuden *humanitaariseen interventioon* eli sotavoiman käyttöön maailmanyhteisön nimissä, mikäli jossain ollaan tekemässä tai valmistelemassa kansanmurhaa. Kylmän sodan kahtia jakautuneen maailman aikana maailman keskenään jakaneiden USA:n ja Neuvostoliiton liittolaisten ihmisoikeuskysymyksiin ei voitu puuttua, mutta akuutin poliittisen globalisaation aikana kansainvälinen oikeus on tunkeutumassa juuri tälle alueelle.

Ylikansallisen oikeuden synty onkin juuri yksi keskeisistä politiikan globalisaation alueista, joita käsitykseni mukaan tulisi yrit-

---

14 Kaldor (200*)

15 Hietaniemi & Heiskala (1999).

tää edistää. On sivilisatorinen saavutus, että diktaattorit voidaan nyt - periaatteessa - vetää oikeuden eteen teoistaan. Eurooppa näyttää tällä alueella tietä. Euroopassa on jopa mahdollista, että yksittäinen kansalainen vetää oman valtionsa oikeuteen ihmisoikeuskysymyksissä. Tämä ei ole - vielä - mahdollista esimerkiksi Aasiassa tai Amerikassa, mutta voimme kuvitella, miten siunauksellista se olisi, ja meidän tulee kaikin voimin yrittää edistää tilannetta, jossa näin kävisi.

Globaalin talouden ongelmien ratkaisuksi 1900-luvun lopulla vähitellen vahvistui *global governance*¹⁶ eli globaali hallinta, hallinnointi ilman maailmanhallitusta, joka tarjoaa yhden mahdollisuuden yrittää ratkaista globaaleja ongelmia. Globaali hallinta ei merkitse minkäänlaisen ”maailmanhallituksen” syntyä, vaan se voidaan pikemminkin määrittellä ”maailmantasoisiksi hallitsemiseksi ilman hallitusta”. Globaalin hallinnan ylläpitäjinä toimivat hallitustenväliset (IGOt), kvasihallitukselliset ja hallituksista riippumattomat organisaatiot (INGOt). Kokemusta kaikista näsistä on ainakin 1860-luvulta asti!

Kulttuurin globalisaatio

Tässä yhteydessä määrittelen kulttuurin laajasti kaikiksi niiksi tavoiksi, joilla ihmiset tekevät elämänsä mielekkääksi.

Ensimmäiset globaalit kulttuuriset muodostumat syntyvät maailmanuskonnoista, jotka ulottavat samat käyttäytymisodotukset ja maailmantulkinnat mantereiden yli. Ensimmäisen todella globaalin kulttuurin tässä merkityksessä muodostanee monelle mantereelle levinnyt kristinusko ja sen jälkeen islam noin tuhat vuotta sitten.

Globalisaation vaikutuksista kulttuuriin keskusteltaessa törmää usein väitteeseen, että olisi syntymässä jonkinlainen homogeeninen globaali kulttuuri, jota edustaisivat esimerkiksi Coca-Cola, McDonalds ja Madonna. Tämä on puolittotuus: totta on, että erityisesti maailman nuorisokulttuureissa tapahtuu homogeeni-

---

16 Brandt et al. (2001); Saari (2004); Braithwaite & Drahos (2004); Cable (1999); Beck (200*); Held & McGrew (eds. 200*); *Governing Globalization* (2002)

soitumista. Kuitenkin muissa suhteissa kulttuuritutkijat torjuvat teesin yksiselitteisestä maailmankulttuurin homogenisoitumisesta.¹⁷

Enemmänkin kulttuuritutkijat puhuvat *glokalisaatiosta*, jolla tarkoitetaan globaalien yhteyksien ja lokaalien kulttuurien avulla syntyviä uudismuodosteita. Esimerkkejä kotoisista glokalisaation tuotteista on riisiä sisältävä karjalanpiirakka, jota kutsutaan jo ”perinneruoaksi”, ja mikä olisikaan ”suomalaisempaa” kuin tango, joka omaksuttiin uuteen muotoon tänne Argentiinasta! Väitän, että tämä on yleisemminkin uuden globaalien kulttuurin päämuoto: entisen yksityisyyden sijaan erityisyys yleisyydessä, glokaalisuus.

Suuri ongelma on toki kulttuurin alalla syntyneiden suurien ylikansallisten yhteenliittymien rooli, varsinkin jos kyseessä on mediamoguli, joka omii itselleen lehdet ja sähköiset viestimet (Murdoch, Berlusconi).

Kuitenkin tilanne esimerkiksi viihdemarkkinoilla on parempi. Vaikka 20–30 ylikansallista yritystä hallitseekin maailman taltioitun musiikin markkinoita, silti voidaan sanoa, ettei maailman kuluttajilla ole koskaan ollut parempaa mahdollisuutta hankkia itselleen niin monenlaista musiikkia kuin tällä hetkellä. Ylikansalliset yrityksetkään eivät kykene määräämään ihmisten makua vaan heidän on pakko reagoida siihen. Tämä antaa suuren mahdollisuuden radikaalille kuluttajapolitiikalle!

Globaali kommunikaatio muuttui 1900-luvun lopulla täysin erilaiseksi kuin 1900-luvun alussa. Alussa globaalia kommunikaatiota hallitsi korkeakulttuuri: tiede, sotilaallinen ja uskonnollinen informaatio. Nyt globaalien kulttuurien keskiössä ovat businesskommunikaatio ja populaarikulttuuri. En kuulu niihin, jotka pitävät tätä yksiselitteisenä vulgarisointina, vaan näen siinä myös demokratisoitumisen asteen. Lisäksi 1900-luvun alussa kulttuurivaikutukset kulkivat yksiselitteisesti lännestä itään, nyt suunta on kääntynyt jo idästä länteen (esimerkkeinä ruoat, urheilu, uskomukset, elokuva ja kirjallisuus).

Ei ole syytä kulttuuriseen globalisaatiopaniikkiin eikä myös antiamerikkalaiseen paniikkiin. Itse en kuulu niihin, jotka pitävät Yhdysvaltoja pelkkänä vulgaarisuuden maailmana, vaan sen johtavaan asemaan liittyy myös sivilisoivia elementtejä. Ehkäpä joku voi joskus todistaa, että on olemassa suuri globaali salaliitto planeetan kulttuuriseksi ame-

---

17 Toynbee (2000).

rikanisoimiseksi ja Coca-colan työntämiseksi sen kaikkiin kolkkiin asti, mutta on syytä myös tunnustaa, että nämä kulttuurituotteet hyvin usein otetaan lämpimästi tervetulleeksi: ihmiset katsovat näiden tuotteiden palvelevan tarpeitaan.

Läntisen kulttuurin leviämiseen liittyy myös ihmisoi-keuskäsitysten leviäminen, samoin liberaalin sukupuoli-moraalin. Diktatuurit vastustavat kynsin hampain ihmisoi-keusajattelun leviämistä ja uskonnolliset fundamentalistit liberaalia sukupuolimoraalia. Itse kuitenkin katson näiden merkitsevän mahdollista siirtymää suuremman globaalien oikeudenmukaisuuden ja mahdollisen patriarkaalisen kulttuurin häviämisen suuntaan.

Globaalien kulttuurien moninaisuus mahdollistaa myös uudenlaisen eri kulttuurien (”sivilisaatioiden”) kohtaamisen ja keskustelun siitä, miten eri tavalla esimerkiksi konfutselais-buddhalainen, islamilainen ja kris-tillinen kulttuuri kohtaavat modernisoitumisen. Suuret mahdollisuudet odottavat meitä monikulttuurisen yhteiskunnan kannattajia – ja suurin vaaramme on fundamentalismin nousu!

Ympäristöongelmien globalisaatio

Toisin kuin monet ajattelevat, ihmisen aiheutta-mien ympäristökatastrofien historia ei missään mielessä rajoitu moderniin maailmaan tai teollisuusyhteiskuntaan.

Ihmisen aiheuttamia ympäristökatastrofeja olivat jo aikaisemmin mammuttien ja monien muiden lajien hävittäminen sukupuuttoon, eroosio Välimeren kukkuloilla ja Kiinassa, Islannin metsien hakkaa-minen, Pääsiäissaaren kohtalo jne. Listaa voidaan jatkaa pitkään. Ei ole myöskään selvää, onko esimerkiksi urbaani ekologinen ympäristö ollut missään suhteessa parempi teollisessa yhteiskunnassa kuin aikaisem-massa: ainakin voidaan puolustaa teesiä, että hiilisavu keskiajan Lon-toossa oli jopa pahempaa kuin koskaan hurjimmankaan teollistumisen aikana.

Kuitenkin, mitä kaameampia ekologisia katastrofeja ennen viime vuosisadan alkua tapahtuikin, suurin osa niistä oli luonteeltaan pai-kallisia eli *lokaalisia*, ehkä globalia väestönkasvua lukuun ottamatta, johon en tässä yhteydessä enempää puutu sen tärkeydestä huolimatta.

Suuri käänne ekologisten ongelmien globalisaatiossa tapahtuu ns. kulttuurien kohtaamisessa (joka oikeastaan oli suuri kohtaamattomuus) 1400-1500 -lukujen taitteessa. Eurooppalaiset toivat omat mikrobinensa (ja kasvinsa ja eläimensä) Amerikkaan. Haavoittuva ja suoja-aineita kehittämätön alkuperäisväestö joutui paitsi tahallisen tappamisen myös tahattoman tappamisen uhriksi, ja Amerikkojen mantereella tapahtui väestöromahdus, joka vaikutti koko sitä seuraavaan maailmanhistoriaan. Tämä on osa prosessia, jota sivilisaatiohistorioitsija A. Crosby¹⁸ on kutsunut "ekologiseksi imperialismiksi" (ks. myös McNeill¹⁹).

Tällaista ekologista globalisaatiota tapahtuu koko ajan, lajien joutumista väärään biotooppiin esimerkiksi laivojen pilssiveden mukana.

Teollistuminen toi mukanaan hiilen louhinnan, laajan metalliteollisuuden ja öljynporauksen, jotka tuhosivat suuria ympäristöjä. Kuitenkin silti suurin osa näistä ongelmista oli edelleen luonteeltaan lokaalisia, vielä kemian- ja sähköteollisuudenkin laajentumisen jälkeen, jolloin syntyi ympäristöongelmia, jollaisia esi-isät eivät olleet kuvitelleetkaan!

Radikaali muutos ekologisten ongelmien globalisoitumisessa tapahtui viime vuosisadalla, jolloin alkoi ilmetä kasvihuoneilmiön kiihtymistä ja otsonikerroksen ohentumista. Näille asioille ei ole rinnakkais-tapausta maailmanhistoriassa, vaan ne ovat viime vuosisadan synnyttämä *novum*, uudismuodoste!

Samoin *tietoisuus* globaaleista ympäristöongelmista, mikä sekkin on osa ympäristöongelmien ja kulttuurin globalisaatiota, on olennaisesti viime vuosisadan tuote. Teoria globaalista lämpenemisestä on noin sata vuotta vanha, mutta sen teoriaa on kehitelty ja alettu testaamaan vasta viimeisen sukupolven aikana.

Globaalit ympäristöngelmat ovat synnyttäneet myös globaalin *ympäristöpolitiikan* ja tietoisuuden. Aatehistoriallisesti merkittäviä virstanpylväitä olivat Rachel Carsonin (yksi harvoja merkittäviä naisia maailman aatehistoriassa) *Äänetön kevät* (1963), joka keskittyi ravintoketjuissa kasautuviin myrkkyihin. Maailmanhistoriallisesti uutta tietoisuuden vaihetta edusti myös Meadows et al. *Kasvun rajat* (1972), jonka jälkeen voidaan puhua ekologisen *politiikan* synnystä (Vuonna 1972 pidettiin

---

18 Crosby (1983)

19 McNeill (1986) ★★★★★

YK:n ympäristöohjelman eli UNEP:in Tukholman konferenssi).

Ihmiskunta oppii karvaisten kokemusten kautta. Intian Bhopalin katastrofi oli yksi taustatekijä sille, että 1989 saatettiin solmia yksi tärkeimmistä ympäristöasioiden *globaalin hallinnan* sopimuksista, Baselin sopimus vaarallisten aineiden kuljetuksen säätelystä.

Itse asiassa suurin ympäristöongelmien globalisaation alalla tapahtunut muutos 1980-luvun lopulta 1990-luvun loppuun oli ympäristöasioiden globaalin hallinnan läpimurto. Tuona aikana moninkertaistuivat sekä ympäristöasioita ajavat kansainväliset kansalaisjärjestöt (INGOs), hallitusten väliset organisaatiot (IGOs) sekä konferenssit ja sopimukset. Rio 1992 ja Kioto 1997 jäivät maailmanhistoriaan merkittävänä vuosilukuina.²⁰

Tämä läpimurto on kuitenkin merkinnyt enemmän puheen kuin todellisten tekojen muutosta. Silti se on *diskurssinmuutos*, ympäristöongelmia ei saada enää kirveelläkään pois politiikan keskiöstä.

Ounaksun, että ympäristöasioiden globaali hallinta antaa mahdollisuuden ympäristöongelmien ellei ratkaisuun niin toimivaan sääntelyyn. Itse asiassa eräässä tietyssä mielessä tiedän sen. Kun kaikki ympäristökuormituksen käyrät näyttävät nousua, ainakin yksi käyrä on kääntynyt jyrkkään laskuun. Se on luonnollisesti CFC eli klorofluorikarbonien eli freonien päästökäyrä, joka kääntyi jyrkkään laskuun Montrealin pöytäkirjan 1987 jälkeen.

Yhteiskuntapolitiikasta sivilisaatiohistoriaan!

Lopuksi on syytä myös luonnostella lyhyesti tällaisen empiirisen globalisaatiotutkimuksen merkitystä sivilisaatiohistorian näkökulmasta. Olen jo aikaisemmin puolustanut teesiä, että sivilisaatiotutkimuksen sisällä on tapahtumassa paradigman muutos.²¹

Aikaisempi sivilisaatiohistoria lähti siitä, että ”sivilisaatiot” (Toynbee, Huntington) tai ”kulttuurit” (Spengler, Weber) ovat erillisiä objekteja, joita voidaan vertailla keskenään kuin erilaisia hyönteisiä koeputkessa. Tämä kanta on viime vuosikymmeninä yhä selvemmin korvautunut

---

20 French (2000).

21 Hietaniemi (2001).

syvemmillä käsityksellä kulttuuripiirien keskinäisriippuvuudesta osana verkostoa. Tätä verkostoa kutsutaan sivilisaatioksi tai maailmanjärjestelmäksi (Wallerstein, Wilkinson, McNeillit).

Sivilisaatio määritellään tällöin keskinäisriippuvuuden kehittymiseksi, hyvin samaan tapaan kuin globalisaatio Giddensin määritelmässä. Sivilisaatio muuttuu yksiköksi, koska sivilisaatio on interaktion verkosto.

Uusi sivilisaatiokäsitys korostaa, että kulttuurit ovat jatkuvassa *interaktiossa* keskenään. Interaktiolla tarkoitetaan paitsi kommunikaatio myös kauppaa ja liikennettä ja lopulta sotaakin. Kaikki ne muodostavat vaihdannan verkkoja, joissa tapahtuu niin ajatusten kuin laukaustenkin vaihtoa. Tässä interaktion verkossa välittyvät inhimilliset ideat ja taidot ovat kumuloituvia. Näin sivilisaation kollektiivinen valta luontoon ja ihmisten valta toisiinsa nähden lisääntyy. David Wilkinson on puolustanut teesiä jonka mukaan maailman ensimmäinen ”sivilisaatio”, Keskussivilisaatio, syntyy yli kolme tuhatta vuotta sitten egyptiläisen ja mesopotamialaisen kulttuuripiirin kohdatessa. Sitä seuraava maailmanhistoria voidaan käsittää keskussivilisaation laajenemiseksi ja erilaisiksi hegemonisiksi etapeiksi keskussivilisaation historiassa. 2000-luvulla olemme siirtyneet käännekohtaan länsimaiskeskeisen ja globaalin sivilisaation välillä.²²

Näin sekä sivilisaatiohistorian että globalisaatiotutkimukseen on tuotu keskeiseksi ”verkon” käsite. Näiden tutkimusalojen kohteena ovat kommunikaation ja interaktion verkostot, joiden kautta välittyvät paitsi yhteistyö, myös kilpailu. Nämä prosessit johtavat yhteisöjen sekä lisääntymään että vähenevään erilaisuuteen sivilisaation verkostossa.

Kun puhumme globalisaatiosta, puhumme lopulta sivilisaatiosta ja sen mahdollisuuksista. Yhteiskuntapolitiikka ja sivilisaatiohistoria voivat hedelmöittää toisiaan!

Kirjallisuutta:

Janet L Abu-Lughod.: *Before European Hegemony. The World System A. D. 1250-1350*, Oxford University Press 1989.

Paul Bairoch: *The Constituent Economic Principles of Globalization in His-*

---

22 Wilkinson (19**).

- torical Perspective. Myths and Realities, *International Sociology* Vol 15(2), June 2000, 197–214
- Ulrich Beck: *Mitä globalisaatio on - virhekäsityksiä ja poliittisia vastauksia* (suom. Tapani Hietaniemi), Vastapaino Tampere 1999.
- Ulrich Beck: *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter*. Suhrkamp, Frankfurt/Main 2002
- Ulrich Beck (Hg.): *Perspektiven der Weltgesellschaft* (**** 1997).
- Ulrich Beck (Hg.): *Politik der Globalisierung*, Suhrkamp, Frankfurt/Main 1998.
- Boli & Thomas (ed.): *Constructing World Culture* (****1999).
- John Braithwaite & Peter Drahos: *Global Business Regulation*, Cambridge University Press 2004.
- Ulrich Brandt et al.: *Global Governance – Alternative zur neoliberalen Globalisierung*. Westfälisches Dampfboot 2001.
- Vincent Cable: *Globalization and Global Governance*. The Royal Institute of International Affairs, London 1999.
- Manuel Castells: *The Information Age I-III*. Blackwell Oxford 1996–1998.
- Rachel Carsons: *Äänetön kevät* *** 1963.
- Chase-Dunn Christopher 'Globalization: A World-Systems Perspective', *Journal of World-Systems Research*, Vol V, 2/1999, 165–185.
- Civilizations and World Systems. Studying World-Historical Change* (Ed. Stephen K. Sanderson), Altamira Press, Walnut Creeck/London/New Delhi 1995.
- A. Crosby: *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe 900-1900* 1983.
- Thomas L. Friedman: *Globalisaatio - Uhka vai unelma?* (*** 2000)
- Andre Gunder Frank: *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age* . University of California Press 1998
- Hilary French: *Vanishing Borders. Protecting the Planet in the Age of Globalization* . Worldwatch Environmental Alert Series, Earthscan, London 2000..
- Anthony Giddens: *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge 1994.
- Anthony Giddens: *Runaway World. How Globalization is Reshaping Our Lives*, Profile Books, London 1999.
- Governing Globalization. Issues and Institutions, ed. Deepak Nayar, Wider Studies in Development Economics, Oxford UP, 2002.
- David Held: *Democracy and the Global Order. From the Modern State to Cosmopolitan Governance* (Polity Press 1995).
- David Held et. al.: *Global Transformations*, Polity Press 1999.
- David Held & Anthony McGrew: *Globalisaatio – puolesta ja vastaan*, Vastapaino 2005

- David Held & Anthony McGrew (eds.): *Governing Globalization*, Polity Press, Cambridge 2002.
- Tapani Hietaniemi: Verkko nousee. Manuel Castells ja informaationaalinen yhteiskunta ViRiDiS talvi 1998-99; <http://www.kaapeli.fi/viridis/archive/talvi98/art3.htm>
- Tapani Hietaniemi ja Risto Heiskala: ”Globalisaation haaste - ylikansalliseen talouteen vastataan ylikansallisella politiikalla. Teoksessa: Pekka Sauri, Tapani Hietaniemi, Pirjo Hiidenmaa (toim.): Rakennetaan reilua maailmaa. Lähtökohtia globaalille vihreälle politiikalle. Vihreä lanka, Helsinki 1999, s. 21-40.
- Tapani Hietaniemi: ”Sivilisaatiohistorian uusi paradigma? Globalisaatio, maailmanjärjestelmät ja Andre Gunder Frank”, *Historiallinen Aikakauskirja* Vol 99, 2/2001, s.125-130.
- Tapani Hietaniemi: ”Globaliserings historiska former inom historiskrivningen och -forskningen”, Arne Jarrick & Alf Johansson (red.): *Jorden runt igen – nya bidrag till en gammal globalhistoria*, 25:e Nordiska historikermötet Stockholm 2004, Acta universitatis Stocholmiensis, Stocholm Studies in History 72, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2004, 107-123.
- Paul Hirst & Grahame Thompson: *Globalization in Question* (*** 1999)
- Mary Kaldor: *Global Civil Society. An Answer to War*. Polity Press, Cambridge 2003.
- William McNeill: *Plagues and Peoples* (1976, suom **)
- Meadows.... ****
- Robbie Robertson: *The Three Waves of Globalization*, Fernwood/Zed, Nova Scotia/London/New York 2003.
- Kevin O'Rourke: *Globalization and Inequality : Historical Trends*, Dublin : Department of Economics, Trinity College, 2001.
- Kevin O'Rourke: *Globalization in Historical Perspective*, University College Dublin, Department of Economics, 1999.
- Juho Saari: *Globaali hallinta. Historiallinen tutkimus globalisaation tulevaisuudesta*. Helsinki University Press 2004.
- Therborn, Göran: Globalizations. Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance, *International Sociology* Vol 15(2), June 2000, 149-179.
- Polly Toynbee: Who's Afraid of Global Culture?, teoksessa Hutton & Giddens (ed.): *On the Edge, Living with Global Capitalism* *** 2000, ss.191-212.
- I. A. Vasilenko: Polititsheskaja globalistika Logos, 2000.
- David Wilkinson (1995a) Central Civilization, teoksessa: *Civilizations and World Systems*, 75-94. David Wilkinson (1995b) *Civilizations are World Systems!*,

teoksessa: *Civilizations and World Systems*, 248–260.
David Wilkinson (1996) *Civilizations, Cores, World Economies and Oikumenes*,
teoksessa: *The World System. Five Hundred Years or Five Thousand?*, 221–24
The World System. Five Hundred Years or Five Thousand? (Ed. Andre Gunder
Frank & Barry K. Gills), Routledge London & New York 1996
Michael Zürn: *Regieren jenseits des Nationalstaates. Globalisierung
und Denationalisierung als Chance*, Suhrkamp Frankfurt/Main 1998.

TIETO JA TYÖVOIMA

5.

GLOBAALI KAPITALISMI, TRIPS JA AINEETTOMAN OMAISUUDEN HALTUUNOTTAMISEN GLOBAALIVAIHE

Ilkka Kauppinen

Johdanto

Maailmanlaajuisille markkinoille suuntautuminen on tunnetusti ollut kapitalism(e)issa jo pitkään taloudellisten toimijoiden tavoite. Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, etteivätkö nykyiset pyrkimykset rakentaa maailmanlaajuisia markkinoita sisältäisi mitään uusia piirteitä esimerkiksi teknologisesta tai institutionaalisesta näkökulmasta tarkasteltuna. On myös selvää, että mitä laajemmille markkinoille taloudelliset toimijat pyrkivät, sitä laajemmin voimassaolevia ja oikeudellisesti sitovia sääntöjä ne haluavat. Tässä artikkelissa mielenkiinnon kohteena on erityisesti aineettoman omaisuuden globalisoitunut sääntely.

Eräässä mielessä kaikki talousjärjestelmät ovat tietoon perustuvia talouksia, sillä tieto ja sen hyödyntäminen on ollut välttämätöntä rakentamassa esimerkiksi viljelysten kastelujärjestelmiä tai paperikoneita.

Artikkelissani osoitan, että se, mikä on nykyään muuttunut esimerkiksi suhteessa 1800-lukuun, on tiedon yhä suunnitelmallisempi ja laajempi aitaaminen yksityisomaisuudelliseksi kauppatavaraksi globaalilla tasolla. Käsitteellistän tämän prosessin aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaiheeksi. Esimerkiksi Maailman Kauppajärjestön (*World Trade Organization, WTO*) TRIPS-sopimuksella¹ (*Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights* eli ”*Sopimus teollis- ja tekijänoikeuksien kaupan liittyvistä näkökohdista*”) on ollut tässä prosessissa keskeinen rooli. Aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe on esimerkki kapitalismin intensiivistä laajenemista edistävistä prosesseista.

Immateriaalioikeuksien ja tietopohjaisen kapitalismin keskinäisyyttä koskeissa tutkimuksissa on keskitytty karkeasti jaotellen kolmeen osaluueeseen: immateriaalioikeuksien historiaan (esim. May & Sell 2006), TRIPS-sopimukseen ja sen rakentamiseen (esim. Sell 2003; Braithwaite & Drahos 2000) ja aineettoman omaisuuden alkuperäiseen kasautumiseen (esim. Jessop 2005). Tämä artikkeli perustuu näiden lähestymistapojen syntetisointiin².

Globalisaatio ja globaali kapitalismi

Globalisaatio on ymmärrettävissä ”megaprosessiksi” (Rescher 2000), jolloin korostetaan sitä, että globalisaatiota ei ole mielekästä käsitteellistää yhdeksi prosessiksi, vaan monimutkaiseksi, laaja-alaiseksi ja erilaissa sosiaalisissa järjestelmissä eteneväksi erilaisten prosessien hierarkkiseksi yhdistelmäksi, jolla ei ole ennalta määrättyä suuntaa ja jota edistetään erilaisten strategioiden avulla. Bob Jessop (2004) tekee erottelun globalisaation rakenteellisen ja strategisen ulottuvuuden välillä. Rakenteellinen ulottuvuus viittaa niihin prosesseihin, jotka lisäävät globaalia keskinäisriippuvuutta ja strateginen

¹ TRIPS-sopimuksen tavoitteena on luoda WTO:n jäsenmaita oikeudellisesti sitovia uusia sääntöjä, joiden tehtävä on suojella sekä teollis- että tekijänoikeuksia sillä tavoin, että niiden täytäntöönpanoa koskevat toimenpiteet ja menettelytavat eivät muodosta kaupan esteiksi. Säännöissä määriteltyjen vaatimusten, määräysten ja periaatteiden tehtävä on edistää siten kaupan liittyvien teollis- ja tekijänoikeuksien saatavuutta, laajuutta, täytäntöönpanoa ja käyttöä. (esim. FINLEX 2006)

² Syntetisoinnin yksityiskohtaisempi ja laaja-alaisempi esitys löytyy tutkimuksesta: Tiedon omistaminen on valtaa. Globalisoituvan patenttijärjestelmän poliittinen moraalitalous ja globaali kapitalismi (Kauppinen 2008).

ulottuvuus taas niihin prosesseihin, joiden välityksellä globalisaatiota pyritään edistämään johonkin tiettyyn suuntaan. Esimerkiksi WTO:n TRIPS-sopimuksen rakentamisprosessi on yksi esimerkki globalisaation sekä rakenteellisesta että strategisesta ulottuvuudesta.

Edelleen Jessopin (2004) kautta tarkasteltuna globalisaatio on ymmärrettävä lähtökohtaisesti selitystä vaativaksi, eikä selittäväksi, tutkimuskohteeksi. Sitä ei voi palauttaa mihinkään yhteen keskukseseen tai periaatteeseen, se on luonteeltaan moniskaalainen ja se on rakentunut monikausaalisesti. Historiallisen ulottuvuuden mukaan ottamiseksi on huomioitava se, että kyse on ajallisesti eri mittakaavan prosesseista. Osa prosesseista, kuten ajan ja tilan kutistuminen on luonteeltaan pitkän aikavälin prosessi, kun taas esimerkiksi ”uusliberalisoinnin prosessi” (Harvey 2008) on luonteeltaan lyhyemmän aikavälin prosessi. Tämän lisäksi, ja sosiaalisen todellisuuden esineellistämisen välttämiseksi, on syytä korostaa globalisaatiota edistävien tai sitä kuvastavien ja ylläpitävien prosessien edellyttävän sosiaalista toimintaa. Tietysti voi olla niin, että kaikki toimijat eivät ole välttämättä tietoisia osallisuudestaan johonkin globalisaatioon liittyvään prosessiin.

Kapitalismin on usein todettu olevan inhimillisen historian dynaamisin talousjärjestelmä, jota eteenpäin ohjaavaan logiikkaan sisältyy markkinoiden ja kapitalistisen tuotantotavan laajeneminen yhä uusille maantieteellisille alueille. Tämän ekstensiivisen laajenemisen ohessa kapitalismin dynamiikka perustuu intensiiviseen laajenemiseen, jossa on kyse kapitalistisen tuotannon taipumuksesta tunkeutua yhä syvemmälle ja uusien sosiaalisten käytäntöjen ja suhteiden sisälle (ks. Robinson 2004, 6). Näissä molemmissa laajenemisprosesseissa kapitalistiset toimijat ovat tarvinneet ja tarvitsevat tuekseen valtioita tai valtioiden välisiä kansainvälisiä organisaatioita. Robinsonin (ks. 2004, 7) uskottavalta vaikuttavan ajatuksen mukaan 1900-luvun loppupuolen kapitalismin laajenemisessa on ollut kyse ennen kaikkea sen intensiivisestä laajenemisesta: ”Kapitalistiset vaihtosuhteet, jotka paremminkin syventävät kuin laajentavat järjestelmän aluetta, tunkeutuvat ja tavaramuotoistavat kaikkia niitä julkisia ja yksityisiä tiloja, jotka pysyttäytyivät aiemmin niiden ulkopuolella”.

Maailmantaloudella viitataan tässä artikkelissa sellaiseen historialliseen vaiheeseen, jolloin kansalliset taloudet kytkeytyivät toisiinsa kaupan ja rahoituksen kautta integroituneiden kansainvälisten markkinoiden myötä. Marxilaisittain ymmärrettynä globaalitalous poikkeaa maailman-

taloudesta siten, että siinä on kyse tuotantoprosessien lisääntyvästä globalisoinnista. Tämän on mahdollistanut esimerkiksi pääoman maailmanlaajuinen liikkuvuus. Tuotantoprosessien globalisointia on toteutettu niin sanotun post-fordistisen joustavan kasautumismallin välityksellä, jonka keskeisiä ulottuvuuksia ovat olleet muun muassa uudet teknologiat, kuten informaatio- ja kuljetusteknologiat, ja organisatoriset innovaatiot, kuten uudet managementkäytännöt, alihankkijoiden lisääntynyt käyttö sekä poikkikansalliset liike-elämän etujärjestöt. (esim. Robinson 2004, 18)

Tuotantoprosessien globalisoinnin yhteydessä aiemmin kansallisina pysyttäneet tuotantoprosessit yhtäältä hajaantuvat maantieteellisesti ja toisaalta integroituvat uusiin globalisoiuihin kasautumisen kiertoihin (Robinson 2004, 10). Yhden esimerkiksi tästä tarjoaa autojen tuotanto. Se on muuttunut sillä tavoin poikkikansalliseksi, että lopputuotteita on hankala, ellei mahdoton, pitää enää ”kansallisina” tai kansallisesti tuotettuina tuotteina. Maailmantalouden ja globaalitalouden keskeinen erottelava piirre on siis tuotanto- ja kasautumisprosessien globalisointi, joka tekee nykyisestä globaalista kapitalismista globaali kapitalismi teoreetikojen mielestä laadullisesti uuden epookin (esim. Robinson 2004, 11).

Globaalin kapitalismin esiin nousemiselle on ollut luonteenomaista myös niiden objektien määrän kasvattaminen, jotka määritellään potentiaalisiksi yksityisomaisuudeksi ja joita käsitellään siten ikään kuin ne olisivat markkinoita varten tuotettuja kauppatavaroita. Uusien objektien tavaroistamista ja aitaamista yksityisomaisuudeksi ajaa eteenpäin pääoman kasautumisen aktiivinen käynnissä pitäminen eikä mikään ylihistoriallinen, ”luonnollinen” tai spontaani prosessi saatikka todellisuuden transsendentaaliselle syvätasolle sijoittuva mekanismi. Esimerkiksi WTO:n TRIPS-sopimuksen perustamishistoria ilmentää sitä Pierre Bourdieun (2005, 225) esiin nostamaa seikkaa, että taloudellinen globalisaatio ei ole ”taloudellisten ja teknologisten lakien mekaaninen seuraus” vaan erilaisen toimijoiden harjoittaman politiikan, heidän määrittelemien, kaupan niin sanottuun liberalisointiin tähdänneiden, sääntöjen sekä enemmän tai vähemmän tietoisten tavoitteiden mukainen poliittinen luomus. Vastavasti Mayn (2000, 13) mielestä immateriaalioikeuksien sääntelyn nykyinen globaalivaihe ei ole historiallinen sattuma saatikka spontaanisti rakentunut institutionaalinen järjestely vaan epäsymmetristen valtasuhteiden hyödyntämisen varaan rakentuneiden historiallisten kehityskulkujen

tulos. Immateriaaoikeudet ovat toimineet tiedon tavarointamisen yhtenä keskeisenä institutionaalisenä välineenä (esim. Perelman 2003, 304) ja niiden globalisoitunut sääntely on merkinnyt kapitalistista talousjärjestelmää tukevien yksityisten omistusoikeuksien laajentamista syvyysuunnassa erilaisiin elämän prosesseihin ja rakenteisiin.

Tietopohjainen kapitalismi

Tietopohjaisessa kapitalismissa on kyse sellaisesta kapitalismin historiallisesta muodosta, jossa tiedolla, informaatiolla ja ideoilla käydään aiempaa laajemmin ja systemaattisemmin kauppaa ja joilla on siten aiempaa keskeisempi rooli pääoman kasautumisprosessissa. Tietotyön yleistyminen on tietysti myös keskeinen osa tietopohjaista kapitalismia. Aineettoman omaisuuden sääntelyn historia kansallisesta kansainväliseen ja lopulta globaalivaiheeseen tarjoaa siis esimerkin talouden kentän mittakaavan historiallisesta ja poliittisesti toteutetusta laajentamisesta kohden globalisoituvaa talouden kenttää, johon sisältyy kaiken monimutkaisuuden ohessa vallan keskittymistä (ks. Bourdieu 2005, 223–232). Samalla aineettoman omaisuuden sääntelyn globalisoituvan kentän poliittisessa rakentamisessa on ollut kyse tietyn partikulaarisen omistuskäsityksen universalisoinnista. Immateriaaoikeuksien suojaamisen globaalivaiheen voidaan katsoa alkaneen 1980-luvulta ja saavuttaneen monenkeskisen tasonsa TRIPS -sopimuksen välityksellä vuonna 1994. (Braithwaite & Drahos 2000)

Tietopohjaisen kapitalismin väitetään eroavan aikaisemmista kapitalismin muodoista muun muassa siinä, että tiedosta on tullut aiempaa keskeisempi tuotantovoima. Väitetty painopisteen siirtyminen fyysisistä tuotteista virtuaalisiin palveluihin ja abstraktien objektien omistamiseen ei ole kuitenkaan merkinnyt hyppäystä kapitalismin tuolle puolen tai jonkin uuden poliittis-taloudellisen muodon syntymistä vaan korkeintaan kapitalismin sisällä tapahtunutta muutosta (esim. May 2004). Yksi ilmeinen syy tälle on se, että kapitalistiset omistussuhteet ovat myös informaatioaikakauden institutionaalista pohjavirtaa.

Väitteille tiedon kasvaneesta taloudellisesta tärkeydestä antavat omalla tavallaan tukea esimerkiksi OECD:n (esim. 1996) kannanotot, joissa talouksien kilpailukyvyyn nähdään perustuvan kasvavissa määrin tietoon ja informaatioon. Patenttien määrän dokumentoitua kasvua on mahdollista pitää yhtenä tietopohjaisen kapitalismin indikaattorina (esim. Powell

& Snellman 2004). Patenttien määrän kasvu on kuitenkin jakaantunut nykyisessä globaalissa kapitalismissa hyvin epätasaisesti kuten myös yleisemmin aineettoman omaisuuden omistus (ks. Kauppinen 2008).

Tietopohjaisen kapitalismin yksi keskeinen ristiriita on se, että tiedon kopiointikustannukset ovat tulleet informaatioteknologian kehittymisen myötä entistä minimaalisemmiksi mutta samalla tieto on määritelty vastoin perusluonnettaan niukaksi resurssiksi (ks. May 2000, 42). Toinen vähintäänkin yhtä ilmeinen ristiriita on se, että taloudellisten toimijoiden intresseissä on yhtäältä heille taloudellisesti tärkeän tiedon aitaaminen muiden toimijoiden (eli kilpailijoiden) ulottumattomiin mutta toisaalta taloudelliset toimijat tarvitsevat (taloudellisista syistä johtuen) myös vapaasti saatavilla olevaa tietoa. Nämä tiedon ei-niukkaan perusluonteeseen, aitaamiseen ja vapaan saatavuuden tarpeeseen kytkeytyvät ristiriidat ovat kuvastaneet kapitalismia tietysti ennenkin. Muun muassa tiedon taloudellista merkitystä korostavan ns. ”uuden kasvuteorian” suosion kasvun ja teknologisten muutosten myötä näistä ristiriidoista on tullut kuitenkin aiempaa akuutimpia ja näkyvämpiä.

Maan aitaamisesta tiedon aitaamiseen

Omaisuus on historiallisena kategoriana paljon muutakin kuin vain jokin fyysinen objekti, jota joku henkilö tai ryhmä kykenee pitämään hallussaan fyysisen voimankäytön mahdollisuuden ansiosta. Omaisuutta onkin mielekkäämpää ajatella sosiaalisena instituutiona kuin (fyysisenä) esineenä. Sosiaalisena instituutiona omaisuus voi saada erilaisia muotoja yhteiskunnallisten ja poliittisten vaatimusten myötä eikä omaisuus ole jotain jo olemassa olevaa, jota valtio vain suojelee. Valtiolla on paljon tätä keskeisempi rooli, koska sen lainsäädäntövalta mahdollistaa erilaisten objektien määrittelyn oikeudellisesti tunnustetuksi omaisuudeksi³. Myös yksityisomaisuuden piiriin kuuluvan aineettoman omaisuuden

---

³ Valtio ei siten suojele jo olemassa olevaa omaisuutta vaan päinvastoin: jokin asia muuttuu omaisuudeksi vasta sen jälkeen kun valtio on ryhtynyt sitä suojelemaan tukien samalla joidenkin tiettyjen toimijoiden intressejä. Näiden intressien tunnustamisen myötä jokin tietty taho saa lainsäädännöllisesti tunnustetun oikeuden hallita jotain objektia sekä oikeuden kontrolloida sitä, mitä toiset toimijat voivat tehdä kyseiselle objektille tai miten he voivat hyödyntää sitä. (esim. May 2000)

institutionaalisen luonteen ymmärtäminen jäisi vaillinaiseksi ilman tällaista valtion roolin tunnistamista.

Uusien markkinoiden rakentamisessa on usein samanaikaisesti kyse myös ”aitaamisesta”. Yhteishyödykkeiden ensimmäinen aitaamisliike, eli maan aitaaminen yksityisomaisuudeksi, toteutettiin 1700-luvulla esimerkiksi Englannissa keskeisesti valtiollisen koneiston avulla (ks. Carruthers & Ariovich 2004, 33). Samanlaisesta valtioiden avustuksella tapahtuvasta aitaamisliikkeestä on ollut kyse myös tiedon sulkemisessa julkisen ja vapaan käytön ulkopuolelle. Erona aiempaan on lähinnä se, että tämän ”toisen aitaamisliikkeen” (esim. Boyle 2003) kontekstina on globaalitalous, eikä mikään yksittäinen kansantalous, ja aitaamisen mahdollistajina toimivat entistä vahvemmin valtioidenväliset organisaatiot, kuten WTO.

Ensimmäisen ja toisen aitaamisliikkeen puolesta esitetyt argumentit muistuttavat toisiaan. Kummassakin aitaamisliikkeessä on vedottu siihen, että yhteishyödykkeiden aitaaminen yksityisomaisuuden piiriin edistää kehitystä ja investointeja sekä estää resurssien alikäyttöä (esim. Boyle 2003, 1). Molemmat poliittis-taloudelliset aitaamisliikkeet ovat saaneet myös omat vastustajansa. Yhteismaan yksityisomistukseen siirtämiseen kohdistettu kritiikki 1700-luvun Englannissa johtui pitkälti siitä, että kansalaiset eivät pitäneet tällaista muutosta oikeutettuna (ks. Carruthers & Ariovich 2004, 29). Samalla tavalla tiedon aitaamiseen kohdistettu kritiikki perustuu osaltaan tällaisen muutoksen pitämiseen epälegitiiminä. Tässä on nähtävissä Karl Polanyille keskeisen ”kaksoisliikkeen” ajatus: markkinoiden rakentaminen uusille kuvitteellisille kauppatarvoille on valtiollisesti säänneltyä ja erilaiset kollektiiviset toimijat asettuvat potentiaalisesti tätä yhteishyödykkeiden suunnitelmallista aitaamista vastaan.

Tutkijoiden käyttämä ilmaisu ”toinen aitaamisliike” perustuu näkemykseen, että tiedon ja yhteismaan ”aitaamisen” välillä on analoginen suhde. Kuten esimerkiksi Boyle (2004) on huomauttanut, tämä analogia on kuitenkin eräiltä tärkeiltä osin puutteellinen. Näiden kahden historiallisen aitaamisliikkeen keskeinen ero on siinä, että toisin kuin maaomaisuuden kohdalla, tietoa (kuten digitaalista tekstiä tai geneettistä informaatiota) voi samanaikaisesti käyttää ilmaiseksi periaatteessa lukematon määrä ihmisiä ilman, että sen käyttö johtaisi kyseisen jaetun resurssin ylikäy-

töstä johtuvaan tuhoutumiseen. Taloustieteen termein kyse on siis siitä, että aineellisesta omaisuudesta poiketen tiedon käyttö on luonteeltaan ei-kilpailtua eli aineetonta omaisuutta ei kuvasta niukkuus (ks. May & Sell 2006, 5–6). Tiedon jakaminen toisten kanssa ei vähennä oman tiedon määrää toisin kuin vaikkapa materiaalien työvälineiden jakaminen toisten kanssa vähentää mahdollisuutta hyödyntää niitä henkilökohtaisesti. Aineeton omaisuus ei tuhoudu tai heikkene moninkertaisen käytön seurauksena vaan voi tulla päinvastoin aiempaa arvokkaammaksi, kun toiset toimijat edelleen kehittävät vaikkapa jotain käytännöllisiä implikaatioita omaavaa teoriaa⁴.

Immateriaalioikeudet

Teknologisiin innovaatioihin pohjautuvan talouden muuttamispyrkimyksen onnistumisella on itse teknologisiin innovaatioihin palautumattomia institutionaalisia ennakkoehtoja. Niin sanotut immateriaalioikeudet (*intellectual property rights*) ovat omistusoikeuksien alakategoriana yksi tiedollisten resurssien tavarointamisen institutionaalinen ennakkoehto (esim. May 2000). Immateriaalioikeuksilla voidaan rakentaa uusia kategorioita sen suhteen, mitä voidaan omistaa ja ketkä voivat olla omistajat. Voitontavoittelun kohteiksi haluttavat elämän alueet on saatava aidattua kapitalismissa yksityisomistuksen piiriin. Yksityisen voitontavoittelun

---

⁴ Aineeton omaisuus ei ole poikkihistoriallinen itsestäänselvyys tai luonnollinen ja poikki-kulttuurinen osa ihmisten maailmanhahmottamistapaa edes taloudellisesti ja teknologisesti pitkälle kehittyneissä maissa. Mikäli jossain kulttuurissa neroutta lähenevä inhimillinen luovuus tulkitaan yleisesti Jumalalta saaduksi lahjaksi eikä tiettyjen ihmisten henkilökohtaiseksi piirteeksi, tällöin ei olisi olemassa edellytyksiä aineettoman omaisuuden ts. luovuuden aineettomien tuotosten omistusoikeuksien oikeudelliselle tunnustamiselle. Näin ollen esimerkiksi nykyisten aineetonta omaisuutta koskevien omistusoikeuksien oikeudellisen tunnustamisen yhtenä historiallisena ennakkoehtona on ollut yhteiskuntien maallistuminen (ks. FEC 2002, 10) sekä sen myötä rakentunut uudentyypinen suhtautuminen inhimilliseen luovuuteen ja sen lähteisiin. Tämän yleisen ennakkoehdon ohessa esimerkiksi luonnon objekteja koskevan geneettisen informaation tavaramuotoistamisen yhtenä edellytyksenä on ollut teknologinen edistys eli kyky identifioida näiden objektien DNA:n koostumus (Coombe 2003, 9). Aineettoman omaisuuden omistusoikeuksien merkityksen laajeneminen on siten kytkeytynyt keskeisellä tavalla yhtäältä teknologian ja tuotantovälineiden kehittämiseen ja toisaalta yhteiskuntien maallistumiseen.

näkökulmasta ratkaisevaa on se, miten turvata jonkin uuden informaation tai tiedon kehittäjän oikeudet saada kehitystyöstään taloudellista hyötyä. May & Sell (2006, 19) toteavatkin, että kapitalistisessa markkinataloudessa tiedosta on kyettävä tuottamaan käsitys, jonka mukaan se olisi kilpailun kohteena oleva niukka resurssi. Ilman tällaista käsitystä taloudellisen hyödyn hankkiminen tiedosta olisi yksityisille toimijoille joko vahvasti rajoitettua tai mahdotonta. Niukkuuden sepittäminen tiedon kuvitteelliseksi ominaisuudeksi on juuri se tavoite ”mitä immateriaalioikeuksien onkin tarkoitus saada aikaan” (May & Sell 2006, 19).

Immateriaalioikeuksien⁵ kaksi eniten keskustelua herättänyttä muotoa ovat a) teollisoikeudet (kuten patentit) ja tekijänoikeudet. Tekijänoikeudet ovat nykyisin voimassa huomattavasti pitempään kuin patentit, koska jälkimmäisten katsotaan sisältävän sellaista potentiaalisesti suoraan sosioekonomiseen kehitykseen vaikuttavaa tietoa, jolla on tekijänoikeuksia laajempaa yhteiskunnallista merkitystä. Kolmas yleinen aineettoman omaisuuden muoto on teollisoikeuksiin kuuluvat tuotemerkit⁶. (ks. May & Sell 2006, 7, 9; Braithwaite & Drahos 2000, 56)

Immateriaalioikeuksien taustalla on ajatus siitä, että maailma voidaan jakaa fyysisiin ja ei-fyysisiin objekteihin. Immateriaalioikeuksilla säännellään nimenomaan aineettomien, ei-fyysisten, objektien omistamista. (Braithwaite & Drahos 2000, 56-57; May 2000, 7) Materiaalisia objekteja koskevien omistusoikeuksien ja immateriaalioikeuksien yksi keskeinen ero on siinä, että esimerkiksi patentit raukeavat erikseen määritellyn ajan jälkeen, jolloin patentoitu tieto siirtyy julkisen alueelle vapaasti käytettäväksi. Toisin sanoen aineeton omaisuus on luonteeltaan yksityisomaisuutta vain tietyn aikaa, kun taas materiaallinen omaisuus on lähtökohtaisesti omistajansa omaisuutta ikuisesti.

Joidenkin mielestä immateriaalioikeudet eivät ole juuri muuta kuin

---

⁵ Termiä aineeton omaisuus (intellectual property) käytettiin ilmeisesti ensimmäisen kerran vuonna 1845 Yhdysvaltojen Massachusettsissa käydyssä patenttioikeudenkäynnissä (Davoll et al. v. Brown), jossa tuomari Charles L. Woodbury käytti muotoilua: ”vain tällä tavoin voimme suojella aineetonta omaisuutta...”. (Woodbury & Minot, CCD Mass. 7 F. Cas. 197, 1845, lain. Wikipedia 2006, 4) Termi tuli kuitenkin yleiseen käyttöön vasta vuoden 1980 Bayh-Dole Actin jälkeen vaikka Maailman Aineettoman omaisuuden organisaatio (WIPO) olikin vuodesta 1967 lähtien pyrkinyt siirtämään sen yleiseen käyttöön.

⁶ Myös liikesalaisuudet kuuluvat aineettoman omaisuuden omistusoikeuksien kategoriaan (esim. May 2000).

vanhaa imperialismia, jota toteutetaan uusien institutionaalisten (esim. TRIPS-sopimus) ja teknologisten (esim. moderni bioteknologia) käytäntöjen (Garmon 2002, 1157) sekä järjestelmätason muutosten (esim. globalisoituvan patenttijärjestelmän rakentaminen) kautta. Patenttijärjestelmässä toteutetut muutokset vaikuttavat eri positioissa olevien ihmisten väliseen oikeuksien ja velvollisuuksien jakaantumiseen, millä voi olla merkittäviä seurauksia ihmisten eriarvoistumiselle. Immateriaaoikeuksien luonteen ja seurausten kytkeytyminen erilaisiin moraalisiin poliittisiin kysymyksiin onkin nykyisellään laajalti huomioitu (esim. Polster 2001, 96)⁷.

Esimerkiksi patenttien avulla hankittu määräaikainen yksinoikeus (ks. FEC 2002, myös May 2000; Fligstein 2001, 79) mahdollistaa markkinoilla korkeampien hintojen asettamisen kuin mikä olisi todennäköisesti mahdollista silloin, jos kyseessä oleva tieto olisi vapaasti kaikkien saatavilla. Patentoitujen lääkkeiden korkeat hinnat ovat tästä varsin tunnettu esimerkki. Kun yritys myy patentoidun lääkkeensä eteenpäin, se menettää oikeuden myymiinsä fyysisiin lääkkeisiin mutta säilyttää oikeuden kyseisen lääkkeen valmistusprosessiin sekä lääkkeensä koostumukseen. Sama pätee geenimuunneltuihin elintarvikkeisiin ja siemeniin. Patentin omistaminen jonkin kasvilajin siemenen geneettiseen informaatioon merkitsee sellaisen aineettoman objektin omistamista, jota ei voi koskea mutta joka mahdollistaa kyseessä olevan geneettisesti muunnellun siemenlajin tuotannon ja jakamisen kontrollin. Aineettomalla omaisuudella on siten varsin välittömällä tavalla materiaalisia seurauksia. Näin ollen on mielekästä tehdä se johtopäätös, että aineettoman objektin omistaminen ei ole itsessään päämäärä taloudellisille toimijoille. Toimijat haluavat omistaa oikeuden johonkin aineettomaan objektiin kyseisen objektin vaihtoja välinearvon vuoksi. Se mahdollistaa voitontavoittelun ja materiaalistien resurssien kontrolloinnin eli aineettoman omaisuuden omistajat pystyvät kurottautumaan materiaaliseseen maailmaan kuuluvien ja potentiaalisesti

⁷ ”Immateriaalioikeuksia koskeva nykyinen poliittinen ja oikeudellinen järjestely vaikuttaa meidän ja muiden hyvinvointiin monella...tavalla. Teknologian siirtäminen ja sen vaikutus taloudelliseen kehitykseen, biopiratismi ja kehitysmaiden luonnonresurssien kontrollointi, maailman musiikkiteollisuuden tulevaisuus laajalle levinneen Internetvälitteisen musiikin lataamisen aikakaudella, niiden ohjelmistojen kontrollointi, joita haluamme käyttää kotona ja töissä: [kaikista näistä syistä johtuen, IK] olemme tulleet tietoisiksi immateriaalioikeuksien vaikutuksesta elämäämme.” (May & Sell 2006, 3)

elintärkeiden resurssien kontrolloijiksi. Tätä kautta immateriaalioikeudet tuovat mukanaan myös potentiaalisesti merkittävää valtaa. (ks. Braithwaite & Drahos 2000, 57)

Trips ja aineettoman omaisuuden sääntelyn globaalivaihe

Immateriaalioikeuksien suojaamisen tiukentaminen ei ole tavoiteltava asia kelle tahansa: se on sitä nimenomaan uusien teknologioiden sekä niiden välityksellä kehitettävien hyödykkeiden kehittäjille ja kaupallistajille. Karkeasti ottaen aineettoman omaisuuden ja niitä koskevien omistusoikeuksien historia on ollut julkisten ja yksityisten intressien välistä tasapainoteltua. Immateriaalioikeuksien sääntelyn historia on ollut ei-teleologista liikettä kohti aineettoman omaisuuden poikkikansallisesti yhtenäistä suojaamista.

Braithwaite & Drahos (2000, 57-63) ovat jakaneet tämän historian karkeasti kolmeen vaiheeseen: 1) territoriaalinen vaihe (ei kansainvälistä suojaamista), 2) kansainvälinen vaihe (alkoi Euroopassa 1800-luvun loppupuolella), ja 3) globaalivaihe (alkoi kehkeytyä 1980-luvulla Yhdysvaltojen liittäessä yhteen kaupan ja aineettoman omaisuuden). Globaalivaiheen alkua symboloi vuonna 1994 solmittu WTO:n TRIPS-sopimus.

Vaikka aineettomasta omaisuudesta ja sen eri muotoja sääntelevistä omistusoikeuksista on alettu keskustella julkisuudessa voimakkaasti vasta viime vuosina, aineetonta omaisuutta on ollut jo vuosisatojen ajan. Ensimmäiset merkinnät aineettomasta omaisuudesta löytyvätkin jo Rooman laista (ks. Carruthers & Ariovich 2004, 25). Esimerkiksi May & Sell (2006, 4-5, 57-61) ovat osoittaneet aineettoman omaisuuden historian kietoutuneen monin tavoin modernin kapitalismin poliittiseen, filosofiseen ja taloudelliseen historiaan. Kapitalismin varhaisen kehittymisen kuluessa toteutunut teknologinen kehitys loi keskiajalla tilan oikeudellisille innovaatioille. Nykyään vallitsevien aineettoman omaisuuden lakien tunnistettavat alkujuuret palautuvat 1400-luvun loppupuolen Venetsiaan, josta on löydettävissä ensimmäinen muodollinen ja innovaatiotoiminnan kannustamiseksi kehitetty ”patenttijärjestelmä”.

Samoin Venetsiaan, ja yleisemmin renessanssijan Italiaan, on sijoitettu possessiivisen individualismin juuret. Venetsiassa oli siten edellytykset

hapuilevan käsityksen muodostumiselle sellaisista ”suvereeneista tiedonluojaista”, jotka ovat oikeutettuja henkilökohtaisiin palkintoihin patenttien välityksellä. Vastaavasti Garmon (2002, 1150) on todennut intellektuaaliseen tuotantoon liittyvillä omistusoikeuksilla olevan juuret kapitalismin nousussa⁸ ja teknologisessa kehityksessä (esim. kirjallisen painotuotannon kehittyminen). 1400-luvun jälkeen aineettoman omaisuuden laki oli 350 vuoden ajan lähes yksinomaan kansallinen kysymys. 1800-luvun loppupuolelta alkaen siirryttiin aineettoman omaisuuden kansainväliseen sääntelyyn ja 1900-luvun lopulla saavutettiin sen eri muotojen sääntelyn globaalivaihe. (esim. May & Sell 2006, 4)

Vielä vuosien 1940–70 välisenä aikana immateriaalioikeuksiin suhtaututtiin varsin negatiivisesti, koska niiden katsottiin rajoittavan vapaata kilpailua, olevan käytännössä monopolien mahdollistajia sekä aiheuttavan siten ei-toivottavia valtakeskittymiä markkinoille (ks. May & Sell 2006, 139). 1970-luvulta lähtien suhtautuminen näihin oikeuksiin on muuttunut kuitenkin dramaattisesti.

Immateriaalioikeuksien globaalien sääntelyn myötä tiedosta on tehty ensimmäistä kertaa *globaalien kaupan kysymyksiin oikeudellisesti sidottu kauppatavara*, jolla on uskottu olevan keskeinen rooli ”post-fordistisessa pääomankasautumisessa” (esim. Jessop 2000). Post-Fordismin eräs seuraus oli, kuten muun muassa Sell (2003, 36–37) on tuonut esiin, uusien poliittisesti vaikutusvaltaisten taloudellisten toimijoiden esiin nouseminen ja taloudellisen kilpailukyvyyn säilyttämisen kannalta taantuvien teollisuudenalojen toimijoiden vaikutusvallan kaventuminen⁹. Nämä uudet vaikutusvaltaiset taloudelliset toimijat sijoituivat erilaisten korkeateknologisten sektoreiden ja maailmanmarkkinoille orientoituvien teollisuudenalojen yhteyteen: musiikki-, kirja-, ja elokuva-aloille, lääketeollisuuteen, geeniteknologiaa hyödyntäville maatalousaloille sekä tietysti tietokone- ja ohjelmistoaloille.

Puhuttaessa aineettomasta omaisuudesta ja sitä koskevan sääntelyn globalisaatiosta ”WTO on kaikkein tärkein hallitustenvälinen organisaatio” (Braithwaite & Drahos 2000, 67) ja vastaavasti ”TRIPS ilmentää globaalien omaisuusajakauden alkua” (emt., 63). Siten se on kaikkein keskeisimmässä roolissa nykyisen globalisoituvan patenttijärjestelmän luonteen

---

⁸ Tämä näkyy muun muassa siinä, että Kiinassa ei ollut ennen vuotta 1991 tekijänoikeuksia koskevaa sääntöjärjestelmää (Garmon 2002, 1150).

⁹ Katso kuitenkin Sell (2003, 37, alaviite 4).

ymmärtämisen kannalta (FEC 2002, 13). TRIPS:n poliittis-taloudellisen merkittävyyden ymmärtämisen kannalta keskeistä on se, että siinä määritellyt immateriaalioikeuksien minimistandardit sitovat oikeudellisesti WTO:n jokaista 149 jäsenvaltiota.

Patenttijärjestelmän vahvistamisessa oli osaltaan kyse reagoimisesta 1970-luvun talouslamaan. Globaalin kapitalismin rakenteelliset muutokset ja korkeateknologisten alojen toimijoiden vaikutusvallan kasvu loivat edellytykset Yhdysvaltojen hallituksen myöntämielisyydelle ajaa kansainvälisen patenttijärjestelmän institutionaalista muuttamista silloisessa GATT:ssa. Mikäli Yhdysvaltojen hallitus ei olisi suhtautunut vakavasti globaalin kapitalismin rakenteellisiin muutoksiin, em. teknologia-alojen siihen kohdistama vaikuttaminen olisi tuskin ollut niin menestyksellistä kuin mitä se tosiasiallisesti 1980-luvun kuluessa oli. Sekä globaalissa kapitalismissa tapahtuneet rakenteelliset muutokset että Yhdysvaltojen hallitseva asema kansainvälisessä järjestelmässä ovat ne keskeiset rakenteelliset tekijät, jotka muodostivat kontekstuaaliset edellytykset TRIPS:iin johtaneelle prosessille. (Sell 2003) *TRIPS-sopimukseen johtanut prosessi kuvastaa yhtäältä rakenteellisten muutosten kausaalista vaikutusta toimijoiden intresseihin ja toisaalta sosiaalisten rakenteiden mahdollistamien ja rajoittamien toimijoiden kapasiteettia vaikuttaa globaalia kapitalismia rakenteistavien instituutioiden muutokseen.* TRIPS muodosti taas institutionaalisen lähtökohdan aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaiheen rakentamiselle, jossa on olennaista pyrkimys ottaa haltuun taloudellisesti arvokas tieto muuntamalla se oikeudellisesti tunnustetuksi yksityisomaisuudeksi.

Aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe

Aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaiheen määrittelyn yleisesti ottaen ”kypsään” tietopohjaiseen kapitalismiin siirtymisen yhdeksi esivaiheeksi. Muotoilemani käsitteen taustaoletuksena on, että kapitalismin dynamiikkaan kuuluu pyrkimys ottaa haltuun sen ulkopuolella olevia varallisuuden muotoja voiton tekemisen ylläpitämisen mahdollistamiseksi ja ylikasautumiseen liittyvien paineiden kiertämiseksi (ks. Harvey 2003, 143–144). Aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaiheessa on kyse ei-teleologisesta prosessista, joka on käynnissä

niin uusien teknologioiden kuin yliopistojärjestelmänkin yhteydessä. Tämä prosessi on käynnissä maantieteellisesti laaja-alaisesti, ja se saa erilaisia ilmenemismuotoja ja etenee epätasaisesti eri maissa ja kulttuureissa.

Tämän monimuotoisen prosessin ilmenemismuodoiksi ja strategioiksi on määriteltävissä esimerkiksi uusien tieteellisten alojen, kuten ns. elämän tieteiden, kolonisointi elämänmuotojen tavarointamisen muodossa sekä yrityksissä ja eri organisaatioissa tapahtuva erilaisten käytäntöjen, kuten yliopistotutkimuksen – ja opetuksen alistaminen immateriaalioikeuksien vaikutuspiiriin. Nämä strategiat johtavat osaltaan siihen, että tiedontuotannosta on tulossa entistä ilmeisemmällä tavalla alisteista voiton ja tappion logiikan tunnustavalle muodolliselle rationaalisuudelle. (ks. Jessop 2006)

Aineettoman omaisuuden haltuunoton globaalivaiheen erilaisissa muodoissa tiedosta ja informaatiosta tehdään valtioiden ja valtioiden välisten organisaatioiden poliittisella tuella ja lähinnä länsimaisten yritysten tai tutkijoiden välityksellä yksityisomisteista ja markkinoilla vaihdettavaa kauppatavaraa. Valtioiden välillä on eroja (esim. teollistumisasteesta johtuen) siinä, kuinka voimakkaasti tai heikosti ne haluavat edistää (ks. Jessop 2000, 9) muun muassa globalisoituvan patenttijärjestelmän mahdollistamaa aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihetta. Esimerkiksi Yhdysvallat on teknologisen kilpailukykyisyytensä takia erityisen tärkeä ja keskeinen tiedon yksityistämiseen tähtäävän politiikan edistäjä.

Teknologisesti pitkälle edistyneet valtiot, kuten Yhdysvallat, EU:n keskeiset jäsenvaltiot, Kanada ja Japani sekä erilaiset valtioiden väliset organisaatiot, kuten WTO, ovat olleet merkittävimpiä vallan käyttäjiä aineettoman omaisuuden haltuunottamisen edistämiseksi. Aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe saa WTO:n ohessa vahvaa tukea muilta valtioiden välisiltä organisaatioilta, kuten Maailmanpankilta, koska niiden systemaattisena taipumuksena on pitää vallitsevia immateriaalioikeuksia itsestään selvinä. Niiden pyrkimyksenä on kasvattaa paitsi omaa symbolista valtaansa myös tarjota käyttämänsä symbolisen vallan avulla tukea immateriaalioikeuksille. Myös valtavirran taloustieteet (ks. esim. North 1981, 164–166) ovat antaneet tukea aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaiheelle aineetonta omaisuutta koskevien omistusoikeuksien legitimoimisen välityksellä. Merkittävimpiä välittämiä

hyötyjiä ovat olleet tietointensiivisillä aloilla toimivat yritykset ja globaalisti tarkasteltuna erityisesti poikkikansallisesti orientoituvat ”infogopolit” sekä ”biogopolit” (ks. Drahos & Braithwaite 2002; myös Braithwaite & Drahos 2000; Sell 2003 ja May & Sell 2006).

Tiedon muuttaminen kollektiivisesta resurssista pääoman kasautumisen ja tulojen keräämisen mahdollistavaksi aineettomaksi omaisuudeksi on ongelmallinen prosessi, koska sen taipumuksena on aiheuttaa epätasaista kehitystä sekä sosiaalisen eriarvoisuuden lisääntymistä esimerkiksi patenteja omistavien ja omistamattomien välille (Jessop 2000, 3, 8). Näistä jälkimmäiset tulevat riippuvaisiksi teknologisesti edistyneempien toimijoiden patenteilla suojatuista tuotteista. Yhtäällä ovat toimijat, joiden tiedolla on oikeudellisesti tunnustettu status ja toisaalla toimijat, joiden käyttämältä tiedolta tämä status puuttuu. Aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe ilmentää myös erästä keskeistä tietoon perustuvan kapitalismin ristiriitaa: yhtäältä vapaasti saatavissa oleva tieto on tiedontuotannon ehto, ja toisaalta tiedon ”aitaaminen” yksityisomaisuudeksi on aineettoman omaisuuden kasautumisen ”keskeinen perusta” (emt., 9).

Johtopäätökset

Aineettoman omaisuuden historiassa on ehkä hämmäntävänkkin kirkkaalla tavalla esillä yhteiskunnallisen muutoksen monitasoisuus ja ennakoimattomuus. Kun vielä 1800-luvun loppupuolella immateriaalioikeuksien suojaamista pidettiin vapaakaupan vastaisena, ”sata vuotta myöhemmin, ja erilaisessa rakenteellisessa kontekstissa, intressipohjaiset agentit kykenivät määrittelemään immateriaalioikeudet vapaakaupan keskeiseksi tekijäksi” (Sell 2003, 186). Tämä muutos tuo esiin myös sen, että tietopohjaiselle kapitalismille merkittävien instituutioiden menestyksellinen muuttaminen on rakenteisiin ja rakenteellisiin muutoksiin kietoutunutta – sekä mahdollistavassa että rajoittavassa mielessä.

Toiseen aitaamisliikkeeseen keskeisellä tavalla kuuluvalla TRIPS-sopimuksella rakennettiin globalisoituvaa patenttijärjestelmää, joka teki yhtäältä laittomaksi erilaisten hyödykkeiden (esim. CD- ja DVD-levyt sekä tietokoneohjelmistot) merkittävästi halventuneen kopioinnin ja toisaalta legitimoit aiempien patenttilakien kategorioihin vaikeasti sijoitettavien objektien (esim. geneettisesti muunnellut organismit) patentoinnin.

Näiden teknologisten muutosten (kopioinnin halventuminen ja uusien potentiaalisesti patentoitavien objektien tuottaminen) näkökulmasta TRIPS-sopimuksella on yhtäältä toimintaa rajoittavia ja mahdollistavia seurauksia. Näiden tarkoitettujen seurausten lisäksi, tai kenties paremminkin niiden *takia*, TRIPS-sopimuksella on ollut ko. sopimuksen suunnittelijoiden kannalta myös ei-aiottuja ja ei-toivottuja seurauksia kuten laaja-alaisen TRIPS-kriittisen liikehdinnän rakentuminen 1990-luvun kuluessa.

TRIPS-kriittinen liikehdintä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että aineettoman omaisuuden haltuunottamisen globaalivaihe, jota mahdollistaa esimerkiksi yliopistojen ja liike-elämän syvenevä integraatio, ei ole saavuttanut legitimiä vaihetta, vaan sen toteuttajat joutuvat käyttämään jatkuvasti erilaisia resursseja ko. prosessin legitimoimiseksi. Aineettoman omaisuuden haltuunottoon kytkeytynyt vastaliikehdintä ja tietopohjaisen kapitalismin ristiriidat pitävät osaltaan yllä globaaliin kapitalismiin sisältyvää suhteellista avoimuutta.

Lähteet

- Bourdieu, P. 2005. *The Social Structures of The Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Braithwaite, J. & Drahos, P. 2000. *Global Business Regulation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boyle, J. 2003a. The Second Enclosure Movement and the Construction of the Public Domain. *Law and Contemporary Problems* 66, 33-74.
- Carruthers, B. G. & Ariovich, L. 2004. The Sociology of Property Rights. *Annual Review of Sociology* 30, 23-46.
- Coombe, R. 2003. Works in Progress: Traditional Knowledge, Biological Diversity and Intellectual Property in a Neoliberal Era. Teoksessa R. Perry & B. Maurer (Eds.) *Globalization under Construction: Governmentality, Law and Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 273-314.
- Correa, C. M. 2003. Managing The Provision of Knowledge: The Design of Intellectual Property Rights. Teoksessa I. Kaul, P. Conceição, k. Le Goulven & R. U. Mendoza *Providing Global Public Goods. Managing Globalization*. New York & Oxford: Oxford University Press, 410-429.
- Drahos, P. with Braithwaite, J. 2002. *Information Feudalism. Who Owns the Knowledge Economy?* London: Earthscann.
- FEC 2002. *TRIPS with Everything? Intellectual Property and the Farming*

- World. <http://www.foodethicscouncil.org/library/reportspdf/trips.pdf>
- Fligstein, N. 2001. *Architecture of Markets*. Princeton: Princeton University Press.
- Garmon, C. W. 2002. Intellectual Property Rights. Protecting the Creation of New Knowledge Across Cultural Boundaries. *American Behavioral Scientist* 45 (7), 1145-1158.
- Harvey, D. 2003. *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Harvey, D. 2008. *Uusliberalismin lyhyt historia*. Tampere: Vastapaino.
- Jessop, B. 2004. Globalization: It's about Time Too! http://eprints.lancs.ac.uk/184/1/E-2004g_Lingnan-time.pdf
- Jessop, B. 2005. Cultural political economy, the knowledge-based economy, and the state. Teoksessa D. Slater & A. Barry (Eds.) *The Technological Economy*. London: Routledge, 144-166.
- Jessop, B. 2006. Intellectual Property Rights. Konferenssipaperi. Intellectual Property Rights for Business and Society. 14.-15.9.2006. http://ipr.dime-eu.org/ipr_conference
- Kauppinen, I. 2008. Tiedon omistaminen on valtaa. Globalisoituvan patenttijärjestelmän poliittinen moraalitalous ja globaali kapitalismi. *Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research* 338.
- May, C. 2000. *A Global Political Economy of Intellectual Property Rights. The New Enclosures?* London & New York: Routledge.
- May, C. 2004. Commodifying the 'information age': Intellectual Property Rights, the State and the Internet. *SCRIPT-ed* 1 (3), 408-419.
- May, C. 2006. *The Denial of History: Reification, Intellectual Property Rights and the Lessons of the Past*. *Capital & Class* Nro. 88, 33-56.
- May, C. & Sell, S.K. 2006. *Intellectual Property Rights. A Critical History*. Boulder & London: Lynne Rienner.
- Perelman, M. 2003. Political Economy of Intellectual Property. *Monthly Review* 54 (8). <http://www.monthlyreview.org/0103perelman.htm>
- Polster, C. 2001. How the Law Works: Exploring the Implications of Emerging Intellectual Property Regimes for Knowledge, Economy and Society?. *Current Sociology* 49 (4), 85-100.
- Powell, W. W. & Snellman, K. 2004. The Knowledge Economy. *Annual Review of Sociology* 30, 199-220.
- Rescher, N. 2000. *Process Philosophy*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Robinson, W. I. 2004. *A Theory of Global Capitalism*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- Sayer, A. 1995. *Radical Political Economy. A Critique*. Oxford: Blackwell.
- Sell, S. K. 2003. *Private Power, Public Law. The Globalization of Intellectual Property Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stallman, R. M. 2004. Why the Term 'intellectual property' Is a Seductive Mirage? NewsForge. The Online Newspaper for Linux and Open Source. <http://www.newsforge.com/article.pl?sid=04/10/27/18204>

Wikipedia 2006. Intellectual property. http://en.wikipedia.org/wiki/Intellectual_property

6.

MINKÄ GLOBALISAATIO ON KÄYNNISSÄ?

Teppo Eskelinen

Globalisaatio on nykyajan käytetyimpiä iskusanoja poliittis-taloudellisessa keskustelussa ja useiden ihmisten mielestä aikamme tärkeimpiä yhteiskunnallisia ilmiöitä. Virallisessa retoriikassa toistellaan, että kyky sopeutua globalisaatioon ratkaisee pitkälti esimerkiksi Suomen, hyvinvointivaltion tai Euroopan tulevaisuuden. Kuitenkin, kuten johdantoluvussa todettiin, globalisaatio on käsitteenä varsin epäselvä. On itse asiassa varsin hämmentävää, kuinka luontevasti käsitettä voidaan käyttää ilman perustavan kysymyksen kysymistä: minkälaiset ilmiöt maailmassa itse asiassa globalisoituvat tällä hetkellä? Lisäksi globalisoitumisella voidaan tarkoittaa kahta eri asiaa: joko sitä, että asioiden esteetön liike helpottuu, tai sitä, että asiat muuttuvat globaalisti samankaltaisiksi.

Tässä artikkelissa esitän joitakin luonnehdintoja siitä, minkälaiset ilmiöt ja asiat ovat ”vapaampia” liikkumaan nykyisen globalisaation myötä ja mitkä eivät. Tarkastelen siis globalisaatiota avaamisten ja rajoamisten uuden järjestyksen syntymisenä, pikemmin kuin rajojen katoamisen prosessina. Keskeinen teesini on, että globalisaatio tulee ymmärtää pääoman kumuloitumismahdollisuuksien kasvuna pikemmin kuin

vapauden logiikan kautta. Avaamisten ja rajaamisten uudet muodot selittyvät tästä näkökulmasta. Tutkin erityisesti talouden globalisaatiota tästä näkökulmasta. Kysyn myös, minkälaiset mahdollisuudet kehityksella on tässä prosessissa, joka on logiikaltaan rikkaimpien maiden poliittisesti määrittelemä prosessi. Analysoin globalisaatiota taloudellisten piirteidensä – pääomien, kaupan ja tuotannon – luonteen muuttumisen kautta.

Tilan jälkeen?

Käsitteenä globalisaatio viittaa tyypillisesti fyysisen tilan merkityksen vähenemiseen tai rajojen katoamiseen. Merkittävä osa globalisaatioteoriasta on keskittynyt teoretisoimaan vapaiden virtausten syntymistä staattisten rajojen murtuessa. Tällaisten teorioiden mukaan globalisaation ydin on, että erilaiset valtioiden ja kulttuurien rajat eivät enää estä rahan, tiedon ja ideoiden vapaata virtaa.¹ Tätä voidaan pitää myös populaarin globalisaatiopuheen keskeisenä ajatuksena. Globalisaation selitysmallit viittaavat usein valtiollisten rajojen merkityksen vähenemiseen tai teorioihin ”virtauksista” tai ”verkostoista” alueiden sijaan². Usein globalisaatio esitetään ”westfalenilaisen järjestyksen” murtumisena: Westfalenin rauhassa vuonna 1678 syntynyt territoriaalisten kansallisvaltioiden maailmanjärjestys on siirtymässä historiaan.³ Näin territoriaaliset valtiot olisivat korvautumassa pikemminkin virroilla tai liikkeellä: tietovirroilla, ihmisvirroilla, pääomavirroilla ja niin edespäin.

Vaikka ”post-westfalenilainen järjestys” onkin epäilemättä jossakin mielessä tosi ilmiö, kansallisvaltiot eivät näytä olevan katoamassa, ja niillä on edelleen voimakkaita intressejä joidenkin virtausten patoamiseen. Kiinnostavampaa kuin asettaa virtaukset ja kansallisvaltiot vastakkain, on kysymys siitä, minkälaisen virtausten patoamiseen kansallisvaltiot pyrkivät ja minkälaisia virtauksia ne helpottavat. On siis tehtävä joitakin huomioita ”post-westfalenilaisten” teorioiden selitysvuorosta. Ensinnäkin on tutkittava väitteiden empiiristä todenperäisyyttä, toiseksi katsottava, mitä tällaisissa teorioissa jää pimentoon.

---

1 ks. esim. Friedman 2007, Bhagwati 2004.

2 ks. esim. Castells 2010 [1996] 406–459

3 Scholte 2000, Fraser 2005

Mikäli nykymaailma ei olekaan idealisoitujen ja suvereenien säiliö-
mäisten kansallisvaltioiden todellisuus, on perusteltua kysyä, onko näin
koskaan ollutkaan. Kansallisvaltioiden syntyaikana ihmisten enemmistö
eli vielä elämäänsä varsin riippumattomana kansallisvaltioiden byro-
kraattisista koneistoista. Sen sijaan 1800-luvun imperialistisena aikakau-
tena maailmantalous organisoitui vahvasti poikkikansallisen työnjaon
perusteella, emämaiden intressien mukaisesti. Tyypillistä oli raaka-ainei-
den tuotanto alusmaissa, jalostaminen imperialististen valtioiden sisällä
ja myyminen jälleen toisaalla.⁴ Esimerkiksi jo 1800-luvulla englantilai-
nen puuvillayritys King Cotton hoiti tuotannon Amerikassa Afrikasta
tuodulla työvoimalla, jalostuksen Englannissa, myynnin painottaessa
yhä enemmän Intiaan. Keskeistä kaupassa oli ”imperiaalisen suvereni-
teetin” ajatus eikä niinkään valtiollisuus. Tällä tarkoitetaan pyrkimystä
siihen, että kaikki tarvittava voitaisiin tuottaa yhden imperiumin sisällä.
Aikakautta tutkineet huomauttavat myös, että eri väreillä merkittyjen
kansallisvaltioiden territorioita kuvaava kartta kuvaa heikosti tuon ajan
taloudellisen vaihdon todellisuutta. Voimassa oli jo ”epävirallinen impe-
rium”, jolla oli maantieteellisesti hajaantuneet keskuksensa ja muo-
tonsa.

Näyttäisi siis siltä, että moderni kapitalistinen talous oli jo lähtökoh-
dissaan hanke, jota on vaikea selittää maantieteellisen tilan, ainakaan sul-
jetun kansallisvaltion, kautta. On harhaanjohtavaa ajatella, että talous
olisi äskettäin ”ylittänyt” kansallisvaltiot – näin on ollut niin kauan kuin
moderni talous on ollut olemassa. Toki talouden kilpailupakot ovat
kiristyneet ja globaali työnjako on hajauttanut tuotannollisia voimia
entisestään. Kuitenkin kyseessä on pikemminkin pitkällisen logiikan
voimistuminen kuin radikaali käänne.

On myös huomattava, että monet kansallisvaltiot – itse asiassa suurin
osa – on pystytetty alun perinkin pikemmin kansainvälisen kaupan tar-
vitseman byrokratian ja järjestyksen turvaamiseksi kuin minkään kansan
suvereenin tahdon ilmaisuksi. Suurin osa Afrikan valtioista sekä lukui-
sat Aasian valtiot ovat alun perin imperialististen kauppakomppanioi-
den hallinnollisia välineitä. Jo tässäkin mielessä ajatus äskettäisestä val-
tioiden ylittämisestä on ajatuksena erikoinen. Itse asiassa historiallisesti
ottaen markkinatalous ja kansallisvaltio ovat vahvistuneet yhtä aikaa ja

---

4 Rosenberg 2002; 30–33

käsi kädessä. Samalla kun talous on muuttunut pienimuotoisemmasta ja omavaraisemmasta mittakaavaltaan yhä suuremmaksi ja virallisemmaksi, valtioiden rooli talouden toiminnan takaajina on kasvanut.

Voi myös olla, että kansallisvaltioiden merkitysten katoamista on liioiteltu. Toki pieni- ja keskituloisten ihmisten on entistä vaikeampaa puolustaa etujaan kansallisvaltioiden sisällä, kun suurpääoma kykenee kilpailuttamaan valtioita, ja jopa alueita, toisiaan vastaan. Kuitenkin valtioiden järjestelmä sinänsä näyttää talouselämän toiminnalle täysin välttämättömältä varsin perinteisistä syistä: omistusoikeuksien ja järjestyksen takaajana. Siitä, että pääoma kykenee ohjaamaan kansallisvaltioiden politiikkaa paremmin kuin ennen, ei seuraa että kansallisvaltiot olisivat merkityksettömämpiä kuin ennen – ainoastaan niiden sisäisessä hegemoniassa on tapahtunut käänne. Kansallisvaltioiden olennainen tehtävä pääoman näkökulmasta on nimenomaan markkinoiden synnyttäminen ja ylläpitäminen sekä työvoiman kontrollointi. Kuten Ilkka Kaupisen artikkelista tässä kirjassa käy ilmi, uusien ”sepitettyjen” tuotteiden ilmestyminen vaihdannan keskiöön tekee omistusoikeuksien valvonnasta ja markkinoiden ylläpitämisestä entistä vaikeampaa. Tällöin valtioilla on painetta pikemminkin lisätä kuin vähentää valtaansa ja kontrollifunktiotaan.

Onkin olennaista huomata, että globalisaatiossa ei ole kyse ensisijaisesti yksityisten intressien kamppailusta kollektiivisia valtiollisia intressejä vastaan ja täten yksilöiden vapautumisesta tai kontrollin vähenemisestä. Pikemminkin monilla tavoin valtiollinen kontrolli kasvaa globalisaation aikakautena. Esimerkiksi siirtolaisuuden kontrolli on huomattavasti voimakkaampaa kuin joitakin kymmeniä vuosia sitten. Samoin kansalaisten tarkkailu, erityisesti digitaalinen tarkkailu, on yleistynyt. Globalisaatio näyttäisikin olevan prosessi, jossa hallinnan muodot ja osittain kohteet muuttuvat, eikä niinkään kontrollin katoamisen prosessi.

Kansallisvaltiot tuntuvat keskittyvän entistä enemmän pääoman kumuloitumisolosuhteiden turvaamiseen. Tähän kuuluu erityisesti työvoiman saatavuus, yhteiskuntarauha ja omistusoikeuksien turvaaminen, samoin kuin pääomalle suotuisat yhteiskuntapoliittiset ratkaisut. Tämä tarkoittaa paitsi politiikan muuttumista hallinnoivammaksi, myös potentiaalisesti lisääntynyttä kontrollia yksilöiden näkökulmasta. Hallinnoiva mentaliteetti heijastuu esimerkiksi teeseinä ”politiikan lopusta”

tai vaihtoehtojen olemattomuudesta (TINA). Ajatuksen mukaan valtion tehtävä on lähinnä toimia pääoman suotuisten toimintaolosuhteiden takaajana.

Vapauksia ja rajoituksia

Globalisaatio metaforana, tilan ylittäminen tai maailman pieneneminen, sisältää mielikuvan siitä, ettei olemassaoleva poliittinen valtajärjestelmä määräisi globalisaatioprosessin suuntaa. Kun puhutaan kansallisvaltioiden ylittämisestä, virtauksista tai verkostoista, syntyy helposti mielikuva ettei globalisaatioprosessilla olisi minkäänlaista keskusta. Tämä on kuitenkin harhaanjohtava näkökulma: poliittis-taloudellinen valta on jakautunut yhä epätasaisemmin, minkä johdosta toisilla tahoilla on huomattavasti enemmän valtaa määrittellä globalisaation sisältöä kuin toisilla. Niinpä toiset ihmiset ja toiset asiat ovat huomattavasti sidotumpia tilaan kuin toiset, virtauksilla on aina pääasialliset suuntansa ja verkostoihin pääsy on toisille helppoa, toisille suorastaan mahdotonta. Kun huomataan, että se mitä kutsumme globalisaatioksi, on poliittinen pikemmin kuin spontaani prosessi, huomataan myös että globalisaatio on tietyistä intresseistä lähtevän politiikan lopputulema.

Havainnollisemmin puhuen, esimerkiksi pääsy tietoon on huomattavan vaikeaa useille ihmisille. Kyse ei ole ainoastaan siitä, että teknologinen edistys ei ole vielä ehtinyt kaikkialle, vaan myös tietoisista poliittisistä valinnoista. Esimerkiksi kansainvälisten tekijänoikeusjärjestelmien kautta tiedon globaalia saatavuutta rajoitetaan huomattavasti ja valikoiden. Myös globaalipolitiikan rakentumisessa poliittisten valtakeskusten näkökulma on ratkaiseva. Ei ole erityistä näyttöä siitä, että suurvaltapolitiittinen, ”realistinen” politiikka olisi kadonnut mihinkään, vaikka politiikan asialista muuttuukin.

Vapaan virtauksen teoreettiset idealisaatiot ovat tässä suhteessa erityisen havainnollisia. Globalisaatiopuhe linkittyy kulttuurisessa tajunnassamme valtiososialismin romahdukseen. Tarinan mukaan sosialismi hävisi, koska siihen kytkeytynyt pyrkimys rajoittaa ideoiden, ideologioiden, tiedon, pääomien ja ihmisten luonnollista vapaata liikettä epäonnistui. Epäilemättä tämä onkin totta, mutta voimistuvan pääoman intresseistä lähtevän politiikan oikeuttaminen vapaan liikkeen retorii-

kalla saattaa olla yhtä lailla virheellistä. Ensinnäkin on huomattava, että globaalisti esteettä liikkuvia asioita on nykymaailmassa varsin vähän, eivätkä ne ole olennaisesti lisääntymässä. Toiseksi yksi globaalin kapitalismin perustendensseistä on nimenomaan vapaan liikkeen rajoittaminen – tai tarkemmin rajoittamisen ja vapauttamisen yhtäaikaisuus.

Tyypiesimerkki tästä huomiosta on se tosiasia, että ihmisten liikkuminen on nykymaailmassa kenties vaikeampaa kuin koskaan aikaisemmin. Tämä usein unohtuva seikka käy selvästi ilmi esimerkiksi veratessa ihmisten liikkuvuutta nykymaailmassa 1800-luvun tilanteeseen. 1800-luvulla suurin osa valtioista ei edellyttänyt ihmisiltä passia maahan saapumiseen, ja ihmisiä muutti valtavasti erityisesti uusiin siirtokuntiin paitsi Euroopasta, myös Intiasta ja Kiinasta.⁵ Tänä päivänä siirtolaisuus on huomattavasti rajoitetumpaa, ja mahdollisuudet maahanmuuttoon ovat useimpien ihmisten kohdalla riippuvaisia talouden ja työmarkkinoiden tarpeista kohdemaissa. Yleisemmin voikin sanoa, että liikkuvuus erityisesti kehitysmaista teollisuusmaihin ei perustu niinkään vapauden ideaan, vaan kohdemaan työmarkkinoiden tarpeisiin. Vaikka tämä saattaa joissain tapauksissa, kuten Suomessa, merkitä siirtolaisuuden lisääntymistä nykytilanteeseen nähden, erot periaatteissa ovat huomattavia.

Yhtä lailla tämä pätee tavaroiden ja rahan liikkumiseen tiettyjen maailman kolkkien välillä. Monien tavaroiden vienti on estetty erilaisten kiintiöiden avulla, tai vähintään rajoitettu tariffi- tai säännöspykälien kautta. Kiistat siitä, minkä tuotteiden tulo markkinoille voidaan vapaakaupan puitteissa estää, ovat kauppapolitiikan ytimessä. Toisin sanoen poliittisesti rajoitusten mahdollisuudet pykälää soveltamalla on keskeisempää kuin kaupan vapauden aste sinänsä. Myös rahan liikuttelu on käytännössä helppoa vain tietyille tahoille. Esimerkiksi monille siirtolaisille se on erittäin monimutkaista. Jos lähettäjällä ja vastaanottajalla ei ole henkilötunnusta tai luotettavat pankkijärjestelmät puuttuvat, ovat rahanlähettäjät käytännössä pakotettuja maksamaan erittäin korkeita palkkioita rahalähetyksistä. Tällaisten rahalähetyksipalvelujen tarjoaminen onkin globaalisti keskeinen kasvuala ja tyypillinen keino, miten köyhät rahoittavat rikkaita. Toisin sanoen asema virallisessa yhteiskunnassa määrittää rahan liikuttelun vapautta.

”Globalisaation” ajan poliittisessa todellisuudessa ei myöskään suh-

---

5 Nayyar 2006; 83–84

tauduta erityisen myötämielisesti ideoiden vapaaseen virtaan tai ihmisten väliseen yhteistyöhön ideoiden luomisessa. Tyypiesimerkki tästä on se tosiasia, että keksinnöille ja kulttuurisille ideoille jatkuvasti kehitetään uusia tekijänoikeussuojauksia, joista on itsestään tullut kauppavaraita. Suojaukset, tunnussanat ja maksut ovat tyypillisiä markkinoiden toiminnan tapoja. Ideoiden virtaa siis pidemmin rajataan ja otetaan haltuun kuin hyväksytään sellaisenaan rikastuttavana voimana. Klassinen marxilainen tapa puhua tästä ilmiöstä olisi puhua ”tavaraistumisesta”: perinteisesti toisiin toiminnan piireihin kuuluviksi mielletyt ilmiöt muuttuvat luonteeltaan ikään kuin tavaroiksi.

Aitaamisen käytäntö vapauttamisen käytännön ohella on näkyvissä myös kansainvälistä taloutta säätelevissä sopimuksissa. Talouden vapauttamista koskevat neuvottelut ja säätelevät sopimukset, jotka ovat monella tapaa globalisaation kovassa ytimessä, ovat toimineet yhtä lailla rajaajina kuin vapauttajinakin. Globalisaatiossa on kyse vapaakaupan rajoittamisesta siinä missä lisäämisestäkin.⁶ Ilmeinen esimerkki tästä on WTO:n tekijänoikeussopimus TriPS (trade-related intellectual property rights), joka nimenomaan rajaa vapaakauppaa estämällä tiettyjen keksintöjen käytön. TriPS-sopimusta tosin kritisoivat vapaakaupan vastaiseksi myös useat vapaakaupan kannattajat⁷. Myös vapaakaupan nimissä estetään jatkuvasti kehitysmaiden tuotteiden markkinoille pääsyä, esimerkiksi ”polkumyynnin” perusteella. Tällöin siis perusteena on, että kehitysmaan tuote on ”keinotekoisena” halpa.

Yksittäisten sopimusten lisäksi huomionarvoista on myös se, että vapaakauppa edellyttää jatkuvasti lisää sopimuksia ja kontrollia. Kaupan vapauttaminen on usein perusteltu sillä, että tarvitaan jotain yhteisiä sopimuksia ja sääntöjä. Kuten WTO-neuvottelujen merkityksestä jaksettiin usein todeta, ilman sopimusta ”it’s a jungle out there”, eli viidakon laki on voimassa. Näin vapaakauppasopimukset asetetaan retorisesti vapaiden markkinoiden kaaottisuuden vastapainoksi. Tämä saattaa olla ainoastaan retorista, sillä tyypillisesti juuri näillä sopimuksilla luodaan vapaakaupan tiloja. ”Viidakon laki” tuntuukin viittaavan pikemmin yhtenäisten käytäntöjen puutteeseen. Vapaakaupan globalisaatio tarkoittaa täten ensi sijassa yhtenäisen vapaakaupparegiimin globalisaatiota.

---

6 Wood 2005; 162-163

7 Bhagwati 2004; 182-185

Näyttääkin siltä, että globalisaatiota määrittää pikemmin maailman taloudellis-poliittisten keskusten taloudellisen kasvun kuin vapauttamisen tai deterritorialisaation logiikka. Nämä ilmiöt ole saman kolikon kääntöpuolia, vaan usein rationaliteetiltaan ja seurauksiltaan täysin vastakkaisia ilmiöitä. Kasvun logiikka pakottaa usein uusimperialistiin toimiin, mikä tekee olennaiseksi kysymyksen vallasta. Kuka kasvun hyödyistä pääsee nauttimaan ja kuka saa kannettavakseen haitat? Kuka tai mikä saa liikkua vapaasti, kuka tai mikä ei? Valtakamppailun näkökulmasta on mahdollista ymmärtää globalisaatiometafora paremmin sitä poliittisen kamppailun todellisuutta, jota globalisaatioksi kutsuttu avaamisten ja sulkemisten uudelleenjärjestely nykymaailmassa tuottaa.

Tosiasiaan, että nykyglobalisaatio näyttää lajitelmalta sekä talouden vapautta rajoittavia että lisääviä toimia, on tietysti mahdollista reagoida toteamalla ettei globalisaatioprojekti ole vielä ”valmis”: taloutta kyllä vapautetaan, mutta asteittain – vapaakaupan tiellä on ”vielä” esteitä. Kuitenkin näyttää siltä, ettei vapaata kauppaa olennaisesti edes tavoitella. Ei ole edes ilmeistä, miltä täysin vapaa kauppa järjestelmänä edes näyttäisi esimerkiksi suhteessa informaation saatavuuteen tai markkinoiden toimivuuden kontrolliin. ”Vapaakaupan” piiriin on myös jatkuvasti tuotu uusia asioita. Esimerkiksi investointisuoja ei sinänsä ole vapaakaupan piirin mitenkään ilmeisellä tavalla kuuluva asia. Samaan aikaan tariffien ja niiden erikoisluokan ”non-tariff barriers”in kautta estetään kaupan vapautta hyvin selvästi. Non-tariff barriers -käsitteellä viitataan kaupan esteisiin, jotka eivät ole eksplisiittisesti tariffeja, vaan esimerkiksi hygienia, laatu tms standardeiksi kätkeytyviä esteitä. Toki rajanveto aidon kansalaisista huolehtimisen ja ”non-tariff barriers”in välillä on erittäin mutkikas.

Vaikka neuvottelut kaupan vapauttamisesta esitetään tyypillisesti juuri talouden kielellä ”kaikki voittavat” -retoriikalla, globalisaatiometaforaan kytkeytyvät vapauden mielikuvat ja talouskasvu voivat olla hyvinkin vastakkaisia. Utilitaristisella logiikalla kuvatut ”win-win” -skenaarit liittyvät taloustieteen logiikan mukaisesti suurempaan mahdollisuuden prefenssien tyydyttämisessä pikemmin kulutuksen kuin tuotannon osalta. Tuotannon suhteen valinnan mahdollisuudet voivat olla jopa vähäisempiä kuin aikaisemmin. Esimerkiksi tehtaassa työskentely voi olla käytännössä ainoa annettu vaihtoehto, mikäli maanviljelyn edel-

lytykset tuhotaan. Teollisuustyöskentely korkeammalla palkalla kertoo tällöin yksilön kulutuspreferenssien tyydyttämisen mahdollisuuden kasvusta, mutta tuotantopreferenssien tyydyttymisestä ei sanota mitään.

Kauppa ja pääoma

Puheessa talouden globalisaatiosta toistuu analyyttisiä ongelmia, kun taloudellisen vaihdon eri piirejä ei erotella toisistaan kovin selvästi. Eriytyisen tärkeää on erottaa toisistaan kaupan globalisaatio ja rahoitusmarkkinoiden globalisaatio. On hyvin eri asia, puhutaanko konkreettisesti kaupankäynnistä, tavaroiden ja palvelujen vaihtamisesta, vai ainoastaan rahan vapaudesta liikkua esteettä. Rahoitusmarkkinoiden globaali vapauttaminen on johtanut maailmantalouden krooniseen epävakautteen, eikä tämä seuraisi pelkästä tavarakaupan vakauttamisesta. Vaikka kaupan vapauttamisella on omat kielteiset seurauksensa, se ei itsessään johda sellaisiin finanssikriiseihin, joita nykyisin käynnissä olevan kriisin lisäksi on koettu vuosituhannen vaihteen molemmin puolin esimerkiksi Venäjällä, itä-Aasiassa ja Argentiinassa.⁸ Tämän tyyppiset kriisit johtuvat lähinnä siitä, että sijoitukset luovat talouskuplia ja toisaalta pääomat karkaavat kriisin sattuessa maasta erittäin nopeasti. Toisaalta ”globalisaatioon” voimakkaasti assosioidut instituutiot, kuten IMF, ovat pyrkineet kriisitilanteissa ensi sijassa takaamaan sijoittajien rahojen saamisen, toimien täten vapaan markkinatalouden ideaalin vastaisesti.⁹

Mikäli talouden globalisaatiosta puhuttaessa ei eroteta kauppaa ja pääomaa, syntyy helposti vaikutelma jonka mukaan rahoitusmarkkinoiden ja kaupan vapauttaminen olisivat välttämättä yhdessä esiintyviä ilmiöitä. Kuitenkin valtioiden välillä voitaisiin käydä kauppaa periaatteessa vaikka täysin rajoituksetta, ja pitää samalla rahoitusmarkkinat suljettuna. Kyseessä on luonnollisesti periaatteellinen huomio: käytännössä pääoman heikko saatavuus johtaisi toisenlaisiin ongelmiin.

Kansainvälinen kauppa ei ole tällä hetkellä historiallisessa katsannossa suhteelliselta osuudeltaan poikkeuksellisen suurta. Esimerkiksi 1800-luvun lopulla kansainvälisen kaupan osuus talouden kokonaisuudesta johtavissa teollisuusmaissa ei ollut merkittävästi pienempi kuin tänä

8 Itä-Aasian kriisistä ks esim. Stiglitz 2004; 134-187

9 Esim. Stiglitz 2004; 278-280

päivänä¹⁰. Tämä onkin saanut monet esittämään, että globalisaatioteesi sinänsä on virheellinen, eikä mitään poliittisesti erityisen mullistavaa ole tapahtunutkaan. Toiset huomauttavat, että vaikka suhteellinen osuus ei olisikaan historiallisen suuri, absoluuttinen volyymi on.

Tämä keskustelu on sinänsä olennainen, mutta koskee talouden globalisaatiosta vain yhtä osaa. Riippumatta kansainvälisen kaupan volyyymistä, koskaan aikaisemmin historiassa pääoma ei ole liikkunut maailmassa yhtä vapaasti. Tänä päivänä myös spekulatiivisella sijoitustoiminnalla on merkittävän suuri poliittinen painoarvo. Valtiot joutuvat varautumaan suuriin ja yllätyksellisiin pääomaliikkeisiin ja valuutatahyökkäyksiin. Yleinen tapa puhua rahan kansainvälisistä liikkeistä ”investointeina” on sikäli harhaanjohtava, että kaikki rahan liikkeet eivät suinkaan lisää tuotannollista toimintaa alueella, vaan niillä saattaa olla puhtaasti spekulatiivisia tarkoituksia. Itse asiassa monet viimeaikaiset selvitykset viittaavat siihen, että suorat ulkomaiset investoinnit eivät erityisesti kehitysmaissa juuri vaikuta talouden kasvuun.

Pääoman liikkeiden vapautumisen kanssa käsi kädessä kulkenut prosessi on myös pääoman toimintaehtojen globalisaatio. Erityisesti erilaisten investointisopimusten kautta esimerkiksi pääoman kotiuttamisen ehtoja on muutettu pääoman eduksi, globaaliin harmonisointiin pyrkien. Pääoman kotiuttamisen helpottuminen ja pääoman intressien ensisijaisuus kansallisiin intresseihin nähden on muuttanut myös pääoman roolia taloudessa laajemminkin. Erityisesti ns vapaatuotantoalueita on käytetty usein esimerkkinä tilanteesta, jossa paikallinen valtio ei saa oikeastaan mitään muuta hyötyä investoinneista kuin työtä heikoilla työehdoilla. Tämä teollisuus on voimakkaasti vientivetoista, mutta lisääntynyt vienti ei juuri näy esimerkiksi julkisen sektorin tuloissa tai taloudessa muuten. Vapaatuotantoalueet ovat maiden sisäisiä pienehköjä ”saarekkeita” tai pääoman sisääntulosatamia, joten olennainen kysymys kuuluu, miten voimakkaasti näillä alueilla nähtävät toimintatavat ovat muodostuneet tai muodostumassa talouden käytännöiksi laajemmin.

Talouden globalisaation painottuminen rahoitusmarkkinoiden vapauttamiseen vahvistaa erityisesti voimassaolevaa keskus-periferia-logiikkaa, sen sijaan että vähentäisi olemassaolevien valtasuhteiden merkitystä. ”Keskus” tarkoittaa paitsi poliittisen vallan keskusta, myös

---

10 Kozul-Wright 2006; 105

rahoituksen keskusta. Keskuksella on mahdollisuus säädellä suhdanteita globaalisti omien tarpeidensa mukaisesti. Rahavirrat suuntautuvat käytännössä keskukseseen ensin ja vasta keskuksen niin päättäessä periferoihin. Tämä on entistä olennaisempaa rahoitusmarkkinoiden globaalin vapauttamisen jälkeen.

Yhdysvalloilla on käytännössä mahdollisuus säädellä muun maailman rahapolitiikkaa, ja pääomien suuntautumisessa on havaittavissa selvä kerrostuma sen suhteen, kuinka ”lähellä” tätä rahapolitiikan keskusta maat ovat. Yhdysvaltojen korkotason lasku aiheuttaa pääomien siirtymistä muihin maihin, joissa seuraa vastaavasti painetta korkotason laskuun. Tämä prosessi mahdollistaa jossakin vaiheessa pääomien virtaamisen jopa perifeerisimmille ja epävakaimille alueille. Toisaalta Yhdysvaltojen korkotason nousu johtaa nopeasti velkakriiseihin köyhimmissä maissa. Käytännössä siis luotonanto perifeerisille alueille riippuu lähes yksinomaan keskuksen maiden sisäisistä talouspoliittisista olosuhteista, kuten kysynnän, kulutuksen, velkaantumisen, tuottavuuden ja vastaavien tekijöiden vaihteluista. Tämä tendenssi on vahvistunut entisestään institutionaalisten sijoittajien sijoitusten vapauttamisen ja eläkesäästöjen kapitalisoitumisen seurauksena.¹¹

Finanssimaailman keskusten mahdollisuus investointivirtojen ohjailuun johtaa myös konkreettisesti rahan siirtymiseen köyhiltä alueilta rikkaille alueille. On merkillepantavaa, että Yhdysvallat on muuttunut pääoman globalisaation aikakaudella maailman suurimmasta velkojasta maailman suurimmaksi velalliseksi¹². Pääomien siirtyminen Etelästä Pohjoiseen on erittäin voimakas ilmiö, jota huomioidaan valitettavan harvoin.

Investointien nouseminen keskeiseksi rahoitusmarkkinoiden vapauttamisen myötä edustaa hyvin erilaista ajatusta vapaakaupasta kuin klassisen liberalismien teoria oletti. Esimerkiksi Adam Smith piti itsestään selvänä, että tuotannosta syntyvät pääomat sijoitetaan edelleen tuotannolliseen toimintaan kotimaassa, mikäli kotimaasta saatavat voitot ovat ”tavallisia”. Samaan valtioon sijoittaminen oli siis osittain normatiivinen oletus. Klassiset kasvuteoriat pitkälti nojaavat tähän premissiin. Ajatus siitä, että pääomat etsiytyvät mihin tahansa, jossa voittojen mahdolli-

---

11 Marazzi 2006; 66–70

12 Ugarteche 2007

suus on suurin, kääntää Smithin oletuksen pääläelle. Tietysti kyseessä oli normatiivinen ajatus, pikemmin kuin huomio aikansa aktuaalisista rahavirroista. Samoin Smithin mukaan pääomat tulisi sijoittaa tuotannolliseen toimintaa, sillä muuten se ”poikkeaa todellisesta kohteestaan”. Tämä ajatus, samoin kuin Smithin ajatus siitä ettei rahan tulisi olla spekulatiivisen kohde, osoittavat hyvin finanssiglobalisaation ja klassisen liberalismiin eroavuuksia. Investointi tarkoitti klassisessa teoriassa siis huomattavasti rajatumpaa asiaa kuin tänä päivänä.¹³ Toinen tapa ilmaista asia on tehdä erottelu investoinnin ja sijoituksen välille, jolloin huomataan että nykypäivänä merkittävä osa kansainvälisistä rahavirroista on nopeaa tuottoa hakevia sijoituksia pikemmin kuin investointeja kohdemaan tuotantoon.

Kaupan määrä ja luonne

Rahoitusmarkkinoiden ”vapauttamisen” ohella myös kaupankäynnissä toki on tapahtunut ja tapahtuu muutoksia. Kuitenkin kuten todettu, kaupan volyyymi ei välttämättä ole keskeisin tekijä. Volyymin ohella tavarakaupan luonne näyttää muuttuvan. Ensinnäkin kaupankäynti keskittyy entistä selvemmin kansainvälisten suuryritysten ja niiden alihankkijoiden käsiin, toisin sanoen kaupankäynnin *toimijat* muuttuvat. Olenaisempaa kuin kaupan esteet onkin kysymys, ketkä kauppaa käyvät. Toiseksi kaupankäynnin *logiikka* muuttuu. Kaupankäynnin säännöt ja käytännöt virittyvät maailmanlaajuisen kilpailulogiikan mukaisiksi riippumatta siitä, kuinka globaalisti toimitaan.

Tällä hetkellä 70 prosenttia maailmankaupasta on monikansallisten yritysten ja niiden tytäryhtiöiden kontrollissa. Kauppaa käydään entistä enemmän myös yritysten sisällä. Tilanne, jossa kauppa tarkoittaa käytännössä tavaran siirtämistä saman yrityksen sisällä, vastaa heikosti mielikuvaa kansainvälisestä kaupasta. Käytännössä tällöin on kyse yritysten pyrkimyksestä verojen minimointiin ja tuotannon tehostamiseen. Merkittävä osa tästä kaupasta on puhtaasti kirjanpidollista. Koska vain suurimmat yritykset pystyvät tällaisiin järjestelyihin, niillä on entisestään markkinatoimijoiden kokoa kasvattava kilpailuetu hallussaan.

---

13   McMurty 1999; 43–44

Yhtiöillä on käytännössä mahdollisuus kilpailuttaa valtioita ja alueita keskenään harkitessaan investointikohteitaan. Suurin osa investoinneista päättyy, Kiina-ilmiön populaarista kaiusta huolimatta, OECD-maihin, kehitysmaiden kamppaillessa verisesti keskenään pienestä määrästä muualle päätyviä investointeja¹⁴. Tämän kilpailun seurauksena monet kehitysmaat ovat päätyneet perustamaan niin sanottuja vapaatuotanto-alueita, joiden valtiolle tuottamat verotulot ovat käytännössä olemattomia. Lisäksi suurin osa köyhimpiin maihin päätyvistä investoinneista on luonteeltaan tuottamattomia, eli käytännössä yritysostoja. Osa näistä yritysostoista on luonteeltaan ainoastaan resurssien kaappausta, osa yritysten kehittämistä.

Yritysten vallan globalisaatio johtaa poliittisiin muutoksiin erityisesti kehitysmaissa, joissa poliittisia rakenteita täytyy virittää yhtiöille sopivaan muotoon. Globaalin kaupan tilastoja lasketaan edelleen maiden välisenä kaupankäyntinä, vaikka käytännössä maiden osuus kaupassa on lähinnä se, että yhtiöiden tuotteet ylittävät niiden rajoja. Käytännössä tapaukset, joissa rikkaat maat ovat helpottaneet kehitysmaiden tuotteiden pääsyä markkinoilleen, ovat useimmiten olleet tapauksia joissa vapautuksen kohteena olevat tuotannon alat kehitysmaissa ovat suuryritysten hallinnassa. Tällöin ”kaupan vapauttaminen” tarkoittaa käytännössä esteiden poistamista suuryritysten sisäisissä tavarasiirroissa. Tämän ilmiön toinen puoli tavaroiden maahanpääsyn helpottamisen ohella on Maaailmanpankin talousohjelmiin pitkään kuuluneet vientitullien vähentämiset.

Toinen huomio, kaupankäynnin logiikan muutos, tarkoittaa että vaikka kansainvälisen kaupan konkreettinen osuus ei olisikaan prosentuaalisesti historiallinen, kansainvälisellä kaupalla on poikkeuksellisia vaikutuksia kaupankäyntiin myös valtioiden sisällä. ”Globalisaatio” ei välttämättä näy tullin tilastoista eli rajat ylittävän tavaran volyymissa, vaan tuotannon ja kaupan logiikassa.

Angie Hoogvelt erottaakin globaalit markkinat ja globaalin markkinakurin¹⁵. Markkinakurilla Hoogvelt tarkoittaa sitä, että kaikkialla, myös kotimarkkinoille suuntautuvassa tuotannossa, joudutaan toimimaan saman toimintalogiikan puitteissa ja ajattelemaan globaaleja tuotannon

---

14 De Rivero 2003; 46-49

15 Hoogvelt 1997; 122-125

normeja. Kansainvälinen kilpailu pakottaa toimintalogiikan muodossa itsensä myös sinne, missä se ei ole näkyvää. Toisin sanoen, riippumatta siitä kuinka kansainvälisesti kilpailu toiminta on kyseessä, markkinat omaksuvat saman logiikan maailmanlaajuisesti toimintansa perustaksi. Tämä markkinalogiikka onkin aidosti globalisoituva asia.

Uusi tuotannon järjestys

Aiemmin erotin toisistaan pääoman ja kaupan globalisaation. Kuitenkin nämä käsitteet edellyttävät, että jotain tuotetaan. Miten tuotannon jakautuminen, määritelmä ja arvo määrittyvät, on eräs keskeinen globalisaatiopolitiikkaa määrävä kysymys. Globalisaatiossa voidaan sanoa olevan kyse uuden taloudellisen järjestyksen muotoutumisesta. Tuotannon logiikka on yhtä lailla tärkeää kuin tuotannon tulosten jakelun logiikka. Tässä taloudellisessa järjestyksessä, kuten kaikissa muissakin, olennaista on kysyä, minkälaisilla ehdoilla alueet tai yksilöt voivat menestyä. Olennaista on huomata ensinnäkin tuotannon luonteen muuttuminen, mutta myös se, minkälaiset näkymät kehitysmailla on pärjätä nykyehdoilla toimivassa talousjärjestelmässä.

Globalisaatioprojektin eräs ilmenemismuoto on työn luonteen muuttuminen globaalien rahapolitiikan keskuksissa immateriaalisen tuotannon suuntaan. Tuotannon keskiössä näissä maissa on entistä voimakkaammin elämänmuotojen tuotanto materiaalien kulutushyödykkeiden sijaan. Immateriaalinen tuotanto ei kuitenkaan ole ainoastaan materiaalisen tuotannon päälle syntyvä talouden lohko, joka jättäisi materiaalisen tuotannon ”ennalleen”. Maailma ei ole myöskään globaalisti siirtymässä uuteen tuotantotapaan, vaan teollisuustuotannon määrä globaalisti kasvaa. Kyseessä on näin ollen ennen kaikkea uusi globaalinen tulonjaon järjestys, joissa immateriaalisten merkitysten tuotanto määrittyy huomattavasti materiaalista tuotantoa arvokkaampana. Tämän tulonjaon uuden järjestyksen olosuhteissa herää kysymys, minkälaiset edellytykset materiaaliseen tuotantoon lukituilla ihmisillä ja alueilla on pärjätä taloudellisissa prosesseissa.

Suurta osaa kehitysmaista voi luonnehtia jonkin perusraaka-aineen tuotannon ympärille syntyneiksi hallinnollisia järjestelmiksi. Myös jälkikolonialisella ajalla näiden maiden talous on vahvasti keskittynyt

yhden tai muutaman jalostamattoman perusraaka-aineen vientiin. Kuitenkin uudessa talousjärjestyksessä raaka-aineiden arvo vähenee entisestään. Siinä missä kehitysmaiden raaka-aineiden riistosta on perinteisesti kannettu huolta, huoli saattaa loppua paradoksaalisella tavalla, kun lopputuloksena on pelkkä uloslyöminen kansainvälisestä talousjärjestelmästä. Raaka-aineiden hinnat ovat öljyä ja joitakin kaivannaisia lukuunottamatta laskeneet globaalisti viime aikoina, ja näyttää siltä että trendi jatkuu. (Tosin ennen taluskriisiä koettiin nopeita spekulatiivisia liikkeitä esimerkiksi ruoan hinnan noustessa äkillisesti). Samalla sinänsä kannatettava pyrkimys ”ekotehokkaampien” tuotteiden valmistamiseen vähentää kehitysmaiden tuottamien raaka-aineiden kysyntää.¹⁶

Kehitysmailla on siis hyvin vähän mahdollisuuksia menestyä logiikalla, joiden mukaan niiden taloudet on alun perin viritetty. Samaan aikaan uusi kansainvälinen patenttilainsäädäntö tekee niiden mahdollisuudet immateriaalisen talouden markkinoilla tätäkin heikommaksi. Uuden roolin ottaminen globaalitaloudessa on niille erittäin vaikeaa, kun pääomien vapauttamisen syventämä velkajärjestelmä kannustaa niitä hankkimaan ulkomaanvaluuttaa lyhyellä tähtäimellä, mihin perinteinen raaka-ainekauppa on usein käytännössä ainoa vaihtoehto.

Esimerkin tästä tarjoaa Benoit Davironin ja Stefano Ponten ”kahviparadoksiksi” nimeämä ilmiö. Kahvista saatavat tulot ja kahvin kysyntä ovat lisääntyneet globaalilla tasolla jatkuvasti. Perinteisen talouslogiikan mukaan tästä tulisi seurata, että tuottajien tulot kasvaisivat kysynnän mukana. Kuitenkin tällä hetkellä ne laskevat. Selityksenä näyttää olevan se, että kahvivyhtiöt ovat pystyneet muuntamaan kahvin hintarakenteen sellaiseksi, että entistä suurempi osa hinnasta muodostuu erilaisista brändäyksen ja palvelun korvauksista sekä uusien kahvisekoitusten kehittämisestä. Itse raaka-ainetta myydään kahvia ostettaessa entistä ”vähemmän” aineettomiin tekijöihin verrattuna. Kysynnän merkitys tuottajalle onkin vähenemässä. Olennaisempaa on neuvotteluvalta yhtiöiden suuntaan ja arvon jakautuminen materiaalin ja symbolisen tuotannon välillä.¹⁷

Perinteisesti teknologian siirtymistä on pidetty vapaakaupan keskeisenä vaurautta levittävänä muotona. Ajatuksen mukaan tuotannollista toimintaa siirtyy paikkoihin, joissa tuotanto on halpaa, ja nämä

---

16 De Rivero 2003; 29

17 Daviron & Ponte 2005

alueet hyötyvät tästä saamalla pääsyn uuteen tuotantoteknologiaan sekä käytännön kokemusta sen käytöstä ja sovelluksista. Näin teknologian kehittyminen mahdollistuu yhä uusissa paikoissa, ja samalla leviää tieto maailmanmarkkinoiden toiminnasta, hallinnollisia käytäntöjä ja niin edespäin. Edelleenkin vapaakauppaa ja liberalismia korostavat teoreetikot korostavat tätä teknologian siirtymisargumenttia¹⁸. Kuitenkin tämä prosessi on nimenomaan tehty erittäin vaikeaksi patenttisuojan voimakkaan kiristymisen myötä. Tilanne on hyvin erilainen kuin teollisen vallankumouksen aikoina, jolloin patenttisuoja oli käytännössä olematon. Tänä päivänä kehitysmaiden on lähes mahdotonta kopioida ja soveltaa korkeateknologiaa.¹⁹ On myös syytä huomata, että matalan teknologian tuotteiden kysyntä on lähes paikoillaan viiden prosentin globaalin vuosittaisen kasvunsa myötä, siinä missä korkean teknologian tuotteiden kysyntä kasvaa 15 prosenttia vuodessa.

Kokonaan toinen asia on se, että tuotannon panottuessa yhä enemmän immateriaalisen tuotannon suuntaan ja materiaalisen tuotannon tuottavuuden joutuessa tiukemmalle, leviävän teknologian rooli tuotannon tekijänä pienenee. Kun talouden ytimessä ovat nimenomaan ”henkinen pääoma” ja työvoiman henkisen hallinnoinnin teknologiat, on tuotannollisen teknologian siirtymisen merkitys vähentynyt. Teknologian siirtymistä korvaava prosessi, josta Etelä voisi hyötyä, voisi syntyä keksintöjen ja ideoiden vapaasta vaihdosta ja liikkuvuudesta, mutta juuri tätä patenttilainsäädäntö kontrolloi erityisen tiukasti.

Kuitenkin jotkut perinteiset kehitysmaat ovat onnistuneet kasvamaan taloudellisesti nykyisen talousjärjestelmän puitteissa. On kuitenkin mielenkiintoista tutkia, minkälaisen politiikan myötä tämä on tapahtunut. Ainoat maat, jotka ovat viime aikoina pystyneet vähentämään nälkää näkevien määrää enemmän kuin tilastoharhan puitteisiin mahtuvan määrän, ovat Kiina ja Vietnam. Mielenkiintoista kyllä, molemmat maat ovat yksipuoluejärjestelmiä joissa työvoiman neuvotteluvapaus ja muut poliittiset vapaudet ovat vähäisiä. On siis mahdollista, että kyky työvoiman repressioon on globaalin Etelän paras kasvumahdollisuus järjestelmässä, jossa perinteiset liberaalit vapaudet ”innovaatioiden” kehittelyn tilana toimivat kasvavan tuotannon takeena globaalissa Pohjoisessa.

---

18 Bhagwati 2004; 124-125, Lo 2006; 2-3

19 De Rivero 2003; 69

Tähän politiikan ja tuotannon suhteen epäsymmetriaan on kiinnitetty globalisaatiokirjallisuudessa valitettavan vähän huomiota.

Kasvupakko

Se, että globalisaatioprojektin ytimessä on globaali talouskasvu on tietysti ymmärrettävää, onhan kapitalistisen talouden yksi keskeisimpiä tekijöitä pääoman jatkuvan kumuloitumisen logiikka sekä kilpailupakko. Ellen Meiksins Wood onkin huomauttanut, että globalisaation yksi keskeisiä paradokseja on palkkatason samanaikainen nostamisen ja laskemisen paine. Pääoma tarvitsee toisaalta entistä halvempaa työvoimaa eli palkkojen leikkaamista, toisaalta kulutuksen ja täten välttämättä myös kulutusmahdollisuuksien nousua, toisin sanoen palkkojen nostamista. Globaalin talouskasvun ylläpitäminen vaatii tämän ristiriidan ratkaisemista. Ratkaisuna onkin ollut eräs sovellus ”aitaamisen” käytännöistä: työvoima pidetään hyvin halpana toisaalla, jotta palkkataso voi nousta toisaalla. Tämä luonnollisesti edellyttää varsin tiukkoja esteitä ihmisten liikkumiselle. Aidosti globaalit työmarkkinat luultavasti johtaisivat alakohtaisen palkkatason etsiytymiseen kohti varsin yhtenevää globaalia tasoa, kun tällä hetkellä tuloerot ovat globaalisti selvässä kasvussa.²⁰

Globaalin talouskasvun logiikkaan linkittyy myös paljon talouden kasvun yleisiä väärinkäsityksiä. Kasvu on sinänsä metaforinen käsite ja houkuttaa ajattelemaan prosessia, jonka lopputuloksena on sama ilmiö kuin aikaisemminkin, mutta vaan kypsemmässä ja täydellisemmässä muodossa. Biologiasta lainattuna käsitteenä kasvun ideaan ei eksplisiitisti sisälly ajatusta, että elämäntapoja väistämättä tuhoutuu kasvun myötä²¹. Täten talouskasvusta puhumista havainnollisempaa olisi puhua esimerkiksi tuotannon järjestyksen muuttumisesta.

Kasvupakko voidaan nähdä kapitalistisen markkinatalousjärjestelmään rakentuneena tekijänä. Jo Marx analysoi ”pääoman kumuloitumispakkoa” ja siitä seuraavia ristiriitoja. Marxin teoria näyttää sikäli valitsevaa liberaalia teoriaa vahvemmalta, että liberaali teoria ei onnistu selittämään tällaisia pakkoja. Mikäli markkinat ymmärretään pelkäksi vapaan vaihdon kentäksi, on vaikea selittää mistä muodostuvat syste-

---

20 Wood 2005; 162-164

21 Rist 1997; 25-28

maattiset pakot markkinatoimijoille kasvattaa kokoaan ja kansantaloukselle kehittää jatkuvasti kasvavia bruttokansantuotelukuja.

Olennaista on myös huomata, että talouden kasvaessa kasvaa myös talouden ala, ei ainoastaan volyymi. Talouden kasvu merkitsee näin ollen talouden logiikan tunkeutumista elämänalueille, jotka aikaisemmin ovat toimineet toisenlaisella logiikalla. Globaalissa Pohjoisessa tämä tyypillisesti tarkoittaa esimerkiksi ihmisten välisen kanssakäymisen muuntumista ostettaviksi ja myytäväiksi ”palveluiksi”. Globaalissa Etelässä nähdään taas useimmiten omavaraisen tuotannon korvautumista taloudellisella vaihdolla. Täten talouden globalisaatio usein tarkoittaa paitsi talouden vapauden globalisaatiota, myös talouden alan globaalia laajentumista ja markkinapakkojen syvenemistä.

Erilaiset yhteisvaurauden muodot ovat näkymättömiä, mutta usein ihmisten hyvinvoinnin kannalta ratkaisevia, erityisesti köyhissä olosuhteissa. On myös huomattava, että markkinapakot ja kilpailupakot ovat eri asioita. Markkinapakot liittyvät vain vaihtamiseen ja niitä on ollut olemassa jo muinaisten kauppaimperiumien aikana. Kilpailupakot ovat sen sijaan tyypillisesti modernin kapitalismin ilmiö. Tällaisen talouden globalisaation eräs olennainen edellytys on kulttuurin taloudellistuminen. Talouden piirissä vaihdettavien hyödykkeiden kysynnän kasvu on talouden globalisaation kannalta välttämätöntä. Kysynnän kasvu voi olla seurausta poliittisista prosesseista, kuten pienimuotoisen ja paikallisen talouden ehtojen heikentämisestä. Toisaalta talousglobalisaatio osaltaan muovaa subjektiivisuuden tuotannon mekanismeja, tehden kulttuurisesti ”välttämättömiksi” asioita, jotka ovat tyypillisesti saatavilla vain taloudellisen vaihdon kautta.

Kasvupakkoa analysoitaessa eräs keskeinen kysymys on, onko kyseessä psykologinen mekanismi vai kapitalistiseen talouspoliittiseen järjestelmään kuuluva tekijä. Jälkimmäinen ajatus on luonteeltaan ”klassisen” marxilainen: teorian mukaan pääoman logiikkaan kuuluu jatkuva kumuloituminen, eikä pääoma voi menestyä ilman sitä. Toisaalta kasvupakko näyttää nyky maailmassa entistä psykologisoituneemmalta. Kasvu on yhä useammin vain merkki ulkoisille investoijille siitä, että tietyn maan talouteen uskotaan laajemminkin. Kyse on siis ennen kaikkea ”luottamuksesta toisten luottamukseen” tai spekulatiolla spekuloinnista, ja näissä prosesseissa kasvu toimii psykologisena symbolina. Tässä

mielessä rahoitusmarkkinoiden globalisaatiolla voidaan nähdä myös aito siirtymä ”klassiseen” kasvupakon logiikkaan nähden.

Lopuksi

Yhteenvedonomaaisesti voidaan todeta, että globalisaatio metaforisena käsitteenä johtaa harhaan usealla tavalla. Ensinkin siihen sisältyvä idea keskuskettomuudesta jättää näkyvistä vallitsevat ja usein vahvistuvat valtarakenteet. Toiseksi ajatus olemassaolevan poliittisen tilan katoamisesta tai ylittymisestä on harhaanjohtavaa, koska useat rajat pikemmin vahvistuvat kuin ylittyvät tai heikkenevät. Globalisaatiota ei tulisikaan ensi sijassa tutkia taloudellis-poliittisten rajojen katoamisen ilmiönä, vaan uudenlaisena globaalina taloudellispoliittisena järjestyksenä.

Tämän uuden taloudellispoliittisen järjestyksen keskeinen piirre on tuotannon uusi muoto ja tämän muutoksen alueelliset vaikutukset. Talouskeskusten entistä voimakkaammin immateriaalinen tuotanto luo painetta paitsi uusien raja-aitojen pystyttämiseksi, myös raaka-aineiden laskevalle painoarvolle kansainvälisessä talousjärjestelmässä. Lopputuloksena kehitysmailla annetaan hyvin vähän mahdollisuuksia, elleivät ne pysty tarjoamaan lyhytaikaista ja voimakkaasti kontrolloitua työvoimaa. Kuitenkin jopa tällaisen työvoiman tarve saattaa olla tulevaisuudessa lasussa. Jääkin nähtäväksi, tarjoako globalisaatioksi kutsuttu maailmanjärjestys maailman enemmistölle minkäänlaisia mahdollisuuksia.

Kirjallisuus

- Bhagwati, Jagdish: In defence of globalization. Oxford university press, Oxford 2004.
- Castells, Manuel: The rise of the network society. Blackwell, Oxford 2010 [1996].
- Daviron, Benoit & Ponte, Stefano: The coffee paradox. Global markets, commodity trade and the elusive promise of development. Zed books, Lontoo & New York 2005.
- De Rivero, Oswaldo: The myth of development. The non-viable economies of the 21st century. Zed books, Lontoo & New York 2003.
- Fraser, Nancy: Reframing justice in a globalizing world. New Left Review
- Friedman, Thomas E.: The world is flat. A brief history of the twenty-first cen-

- turey, Farrar Straus Giroux 2007.
- Hoogvelt, Angie: Globalization and the postcolonial world. The new political economy of development. Macmillan, Houndmills 1997.
- Kozul-Wright, Richard: Globalization now and again. Teoksessa K.S. Jomo (ed.): Globalization under hegemony. The changing world economy. Oxford University press, Oxford 2006.
- Lo, Dic: China as a "model" of utilizing foreign capital for economic development. IDEAS Working papers 2006. http://www.ideaswebsite.org/feathm/nov2006/fa30_China_Model.htm
- Marazzi, Christian: Pääoma ja kieli. Tutkijaliitto, Helsinki 2006.
- McMurty, John: The cancer stage of capitalism. Pluto press, Lontoo 1999.
- Meiksins Wood, Ellen: Pääoman imperiumi. Vastapaino, Tampere 2005.
- Nayyar, Deepak: Globalization and development in the long twentieth century. Teoksessa K.S. Jomo (ed.): Globalization under hegemony. The changing world economy. Oxford University press, Oxford 2006.
- Rist, Gilbert: The history of development. From western origins to global faith. Zed books, Lontoo & New York 1997.
- Rosenberg, Justin: The follies of globalisation theory. Verso books, Lontoo & New York 2002.
- Scholte, Jan Aart: Globalization. A critical introduction. Macmillan, Basingstoke 2000.
- Stiglitz, Joseph A. & Charlton, Andrew: Fair trade for all. How trade can promote development. Oxford University press, Oxford 2005.
- Stiglitz, Joseph: Globalisaation sivutuotteet. Like, Helsinki 2004.
- Ugarteche, Oscar: On the man made debt problem. Teoksessa Eskelinen, Teppo & Sehm-Patomäki, Katarina (eds.): The global debt campaign. What are the next steps? NIGD discussion paper 4/2007.

7.

Ekskursio: **MIKSI PUOLUSTAA TIEDON VAPAUTTA?**

Tere Vadén

Tiedon vapaus, ennen ja nyt

Lähes jokainen argumentti ihmisten vapauden (ja tasa-arvon ja solidaarisuuden) puolesta on muutettavat muuttaen myös argumentti tiedon vapauden puolesta. Tämä ei ole sattumaa, koska laajasti ottaen valistuksen perintöön pohjaava ihmiskuva liittyy ihmisenä olemisen ja järjen toisiinsa. Olla ihminen on olla järkevä. Vielä tarkemmin: olla ihminen on olla riippumaton auktoriteeteista.

Kant sanoo tämän kaiken muutamalla huudahduksella: ”Sapere aude! Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen! ist also der Wahlspruch der Aufklärung.” Paljon filosofisia kummennukkeja saadaan aikaan siitä, mitä ”eigen” ja ”Verstand” tarkoittavat tässä.[1] Vaikka nämä kummennuket eivät ole aiheemme kannalta sivuseikkoja, jatketaan eteenpäin ja annetaan Jope Ruonansuun tiivistää: ”Aattelepa ite.”

Itsenäisen ajattelun kannalta tiedon vapaus on välttämätön lähtökohta. Asian voi selvittää analogialla, joka samalla johtaa niin sanottujen tietoyhteiskuntien äärelle. Tietokoneet toimivat matemaattisten algoritmien ohjaamana; näitä kutsutaan tietokoneohjelmiksi (software). Kun 1980-luvulla mikrotietokoneet (PC - henkilökohtainen tietokone) yleistyivät, syntyi tietokoneohjelmistoille markkina. Ohjelmistoilla oli kysyntää. Perinteisesti matemaattisia algoritmeja kuten tietokoneohjelmia oli kohdeltu kuten tieteen kohteita yleensä: tekijän tai keksijän nimi mainitaan, mutta tämän ei oleteta omistavan keksintöään esimerkiksi niin, että saisi päättää sen käytöstä. Ohjelmistojen ymmärtämisessä tapahtui muutos. Tietokoneohjelmien katsottiin kuuluvan tekijänoikeuden piiriin: ne olivat teoksia, joilla on omistaja. Näin syntyi kokonainen teollisuudenhaara, ohjelmistoteollisuus.

Kaikki eivät pitäneet muutoksesta. Esimerkiksi he, jotka olivat pitkään työskennelleet ohjelmistojen parissa (alkuperäinen hakkerikulttuuri[2]), jäivät muutoksen myötä pinteeseen. Eräs heistä, Richard M. Stallman, päätti vastaliikkeenä kehittää kokonaan vapaan tietokoneen käyttöjärjestelmän. Hän määritteli vapauden neljällä pykälällä: 0. Vapaus käyttää ohjelmaa, 1. Vapaa pääsy ohjelman lähdekoodiin ja vapaus muokata ohjelmaa, 2. Vapaus kopioida ohjelma lähimmäisille ja 3. Vapaus antaa omat muutokset kaikkien käyttöön. (Stallman 2001) Stallmanin oma numerointi antaa vihjeen. Ensimmäinen vapaus, vapaus 0, on eri tasolla kuin muut vapaudet, koska se perustaa ne. Itse asiassa nämä neljä tietokoneohjelmistojen koskevaa vapauden pykälää tiivistävät samalla tieteen vapauden ajatuksen: 0. Vapaus ajatella, epäillä, kritisoida, 1. Vapaa pääsy tieteellisiin julkaisuihin, argumentteihin, dataan ja vapaus kritisoida, parantaa niitä, 2. Vapaus levittää tieteellistä tietoa ja 3. Vapaus saattaa omat parannukset julkisuuteen.

Koska niin sanottujen tietoyhteiskuntien arkkitehtuuri on tietokonearkkitehtuuria, ovat Stallmanin määrittelemät vapaudet tietoyhteiskuntien vapauksien peruskiviä. Internet, digitaaliset mediat, kamerakännykät, pelikonsolit - kaikki toimivat tietokoneohjelmistojen perusteella, kaikkien vapaus tai kontrolli on neljän peruspykälän varassa.

Niin tiede kuin vapaiden ohjelmistojen kehittäminen ovat yhteisöllisiä hankkeita. Tieteessä seisotaan "jättiläisten harteilla" ja GNU/Linux-käyttöjärjestelmään lisäillään pieniä "patchejä". On laskettu, että

esimerkiksi Linux-ohjelmistosta sen alullepanijan ja “isän”, Linus Torvaldsin, kirjoittaman koodin osuus on nykyisin joitakin prosenttia osia [3]. Tiedon vapauden yksi mahdollinen seuraus onkin tiedon kumuloituminen, kasautuminen, silloin kun siihen järjestelmällisesti pyritään, kuten tieteessä ja vapaiden ohjelmistojen kehittämisessä.

Vapaiden ohjelmistojen ajatus on levinnyt tietokoneohjelmistojen ulkopuolelle. Tunnettu esimerkki on Wikipedia, vapaa tietosanakirja. On olemassa myös vapaita lehtiä, vapaata julkaisemista, vapaata uutisvälitystä (Wikileaks.org on tätä kirjoitettaessa Yhdysvalloissa oikeuden päätöksellä suljettu, eli sensuroitu), vapaata musiikkia ja elokuvia, kokonainen vapaan kulttuurin liike.

Maa on liikkunut jalkojemme alla niin nopeasti, että tiedekin joutuu opettelemaan takaisin vanhoille tavoilleen vapaan kulttuurin liikkeen opettamana. Kun julkisilla varoilla tuotettu tutkimustieto annetaan tolkkuttomia voittoja keräävälle kustantajille kuten Elsevierille, Kluwerille tai Taylor&Francisille, jotta se voitaisiin isolla rahalla ostaa takaisin, kierii Kant Marxista puhumattakaan väkkäränä haudassaan. Open Access (OA) on vanhalle tieteellisen tiedon vapauden ja saatavuuden ihanteelle annettu uusi tietoyhteiskunnallistettu nimi. Ajatuksena on julkaista tieteellisiä artikkeleja ja muita julkaisuja niin, että ne ovat kaikkien saatavilla – eivät vain tilaajien tai muun pääsymaksun maksaneitten.

Oman järjen julkinen käyttö siirtyy kovaa vauhtia verkkoon. Wikipedia.org keskustelusivuineen ja historioineen on suurin yksittäinen demokratia- ja argumentaatiohanke ikinä. Ihme ja kumma, Wikipedialle ei kuitenkaan ole mitään tekemistä kansallisvaltioiden kanssa, kielten kylläkin. Tässä on merkittävä vihje: valistuksen ja tiedon vapauden pitkäaikaiset puolustajat eivät tällä kertaa ole varauksetta kärjessä. Niin valtioilla kuin yliopistoillakin on syitä tiedon panttaukseen ja kontrolliin. Tiedon vapauden kysymykset ratkaistaan muualla. Kuten kirjastoaktivisti Mikael Böök toteaa: “The internet is the new hardware and software of the library. Henceforward, the internet and the library are indeed one and the same institution.” Kaikenlaisia alaviitteitä ja varauksia tähän voisi varmasti liittää. Suurin osa maailman ihmisistä ei käytä Internetiä, ja suurin osa joka käyttää, suuntaa suoraan aikuisviihteeseen. Silti ja sittenkin, informaation kasautumisella verkkoon on tietopoliittisia seurauksia; ehkä jopa epistemologisia seurauksia.

Rintamalinjoja

Tiedon vapauden puolustaminen ei ole neutraalia. Ranskan suurta vallankumousta kutsutaan vallankumoukseksi osittain tästä syystä. Riippumattomuus auktoriteetistä ei välttämättä ilahduta auktoriteettiä itseään. Samasta syystä useat uskonnolliset ryhmät pitävät esimerkiksi Wikipediää haitallisena. Esimerkiksi sukupuolisuutta tai historiaa koskevia tietoja ei kaikkien yhteisöjen mielestä pidä antaa kaikkille vapaasti. Monet ovat jo tehneet Wikipedialle siistityn ja valvotun kilpailijan, jossa uskonnon auktoriteetit otetaan todesta ja Wikipedian tapa laverrella asiasta kuin asiasta sensuroidaan. Uskonto ja politiikka: kaksi tiedon vapauden suurta historiallista rintamalinjaa.

Platonilla oli ajatus ihannevaltiosta. Valtiossa olisi kolme kerrosta: filosofi-kuninkaat, sotilaat ja työläiset, jotka vastaavat myös ihmissielun kolmea osaa, järkeä, rohkeutta ja halua. Filosofi-kuninkaat hallitsevat viisaasti, koska heidät kasvatetaan viisauteen, samoin kuin sotilaat kasvatetaan rohkeuteen. Platonin mielestä esimerkiksi rakkausrunot tai muu sentimentaalinen höpinä saattaisi olla vahingollista sotilaiden rohkeudelle (miksi lähteä sotaan jos rakastettu on tässä?); siksi runoilijat pitää ajaa pois ihannevaltiosta tai ainakin laittaa heille sopivat sanat suuhun. Mitkä sanat sitten sopisivat? Platonin mielestä varsinkin työläisille kannattaa kertoa satua, jonka mukaan ihmiset syntyvät tiettyihin rooleihin ja asemiin, joissa heidän elämänsä on onnellisinta. Ajatus on, että vain filosofikuninkaat tietävät totuuden, josta suorittavalle luokalle paljastetaan sopivasti muunneltuja versioita, Platonin teksteissä vieläpä totuudenrakkaudestaan tunnetun Sokrateen suulla. Jos ja kun suoritettava luokka alkaa hillua verkossa ja välittää siellä toisilleen ties mitä, ei runoilijoita saada muurin takana pysymään, ei ainakaan runoja. Filosofi-kuninkailla on syy kontrolloida tietoa.

Tämä ei ole pelkkää teoriaa. Ruotsissa on puolue nimeltä Piratpartiet, joka sai viime vaaleissa noin satatuhatta ääntä. Parlamenttiin sillä ei äänikynnyksen vuoksi päästy, mutta puolueen nuoriso-osaston jäsenmäärä kasvaa kymmeniä prosentteja joka kvartaalilla. Ehkä ensi kerralla. Puolueen puheenjohtaja Rick Falkvinge kertoo perimmäisen tavoitteen melko korkealentoisesti: ”to make the totality of human culture available for everyone.” Miksi piraattipuolue? Platonilla ei olisi varmas-

tikaan kestänyt montaa sekuntia tajuta asiayhteyttä. Pakanat aallonmur-
tajalla!

Piraattipuolueen vaaliohjelman keskeisin seikka on tekijänoikeus-
lainsäädännön uusiminen. Mutta puolue puolustaa myös yksityisyy-
den suojaa. Miten tekijänoikeus ja yksityisyyden suoja liittyvät yhteen?
Kyse on juuri tiedon vapaudesta. Tekijänoikeuslainsäädäntö pyrkii estä-
mään tiedon vapaata levittämistä, nyt kun se Internetin ja digitaalisen
teknologian avulla on mahdollista. Osittain tästä samasta syystä, osit-
tain turvallisuudella ja rikollisuuden vastustamisella perustellen, valtio ja
suuryritykset pyrkivät urkkimaan digitaalisen viestiliikenteen sisältöjä.
Suomestakin on esimerkkitapauksia paitsi kännyköiden salakuuntelusta,
myös Internet-sivujen sensuroinnista.

Argumentit tiedon kontrollin puolesta lienevät tuttuja. Tekijänoikeu-
den tarkoitus on taata tekijöille motivaatio tehdä teoksia, koska he
saavat oikeuden päättää teostensa käytöstä. Käytännössä kyse on talo-
udellisesta motivaatiosta. Turvallisuudella voidaan perustella lähes mitä
vain, myös tiedon kontrollointia. Mutta on kiinnitettävä huomiota vielä
yhteen seikkaan: kuka kontrolloi tietoa.

Tiedon kontrolli on kuin väkivalta. Se saa virrata vain vallan huipulta
alaspäin, ei koskaan toiseen suuntaan. Turvallisuus-argumentti toimii
ilmiselvästi aina Ison Veljen eduksi. Valvonta, kontrolli, sensuuri, turval-
lisuuden tai onnellisuuden nimissä kerrotu valhe (”royal lie”) - aina
ylhäältä alaspäin. Alhaalta ylöspäin suunnattua väkivaltaa ja tiedon kont-
rollia kutsutaan vastarinnaksi, vallankumoukseksi tai vapaustaisteluksi.

Mutta eikö tekijänoikeuden pitäisi toimia toisinpäin, suojaten köyhää
nälkätaiteilijaa kaikkia riistäjiä ja siipeilijöitä vastaan? Eikö myös esimer-
kiksi alkuperäiskansojen perinteisiä tiedon lajeja voisi suojata globaalia
bisnestä vastaan tekijänoikeudella? Pitäisi ja voisi. Joskus näin kai tapah-
tuukin. Mutta kun tiedon vapautta tekijänoikeuden nimissä rajoitetaan,
on kyse tekijänoikeusteollisuuden eduista, ei yksittäisistä taiteilijoista
tai alistetuista ryhmistä. [Eihän toki esimerkiksi tekijänoikeuden suoja-
ajan pidentäminen jatkumaan vielä useamman vuosikymmenen tekijän
kuoleman jälkeen voida realistisesti motivoivan elossa olevia tekijöitä.]

Tässä sinänsä erilliset kysymykset tekijänoikeudesta ja yksityisyyden
suojasta yhtyvät. Jotta tieto olisi vapaata valtajärjestyksellä heikoimmilla
oleville, tarvitaan paitsi tiedon itsensä saatavuutta ja välitettävyyttä, myös

yksityisyyden suojaa: heikompien tiedon suojaa vahvempien valvontaa vastaan.

Rick Falkvinge kertoo kuvaavan esimerkin. Hän oli julistamassa puoluuensa sanomaa Tukholman Gay Pride-festivaaleilla. Falkvinge keskittyi kuvaamaan, miten tekijänoikeusjärjestöt haluavat valvoa kaikkea internet-liikennettä, koska se voi sisältää kopiosuojattuja sisältöjä. [Ruotsissa erityisesti vertaisverkkoliikenne on ollut puheenalla]. Piraattipuolueen mielestä ongelmana on, että vallan vahtikoirien liikkumavara pienenee, jos viestinnän salaisuus ei ole rikkomaton. Gay Pride yleisö kuitenkin ymmärsi uhkan toisella tavalla. Ihmiset muodostavat identiteettinsä keskustelemalla, vertailemalla, kokeilemalla. Viestinnän yksityisyyden poistuminen kaventaa huomattavasti aluetta, jolla identiteetinrakennus voi tapahtua ilman enemmistöjen normalisoivaa painetta. Kirjesalaisuus ja sähköpostin yksityisyys eivät koskekaan vain politiikkaa, ellei sitten ajatella, että kaikki on arjen politiikkaa.

Platon on viimeistään Karl Popperin kuuluisista kirjoista asti totuttu tunnistamaan avoimen yhteiskunnan vihollisena. Onko sitten ällistytävää, että kirjasto-barbaareja vastassa ovat paitsi Platonin kaltaiset totalitaristit myös (neo-)liberalismin ja yksilönvapauden kauneimmat tai ainakin korkeimmat kukkasat: suuryritykset. Tieto pitää pistää pakettiin ja myydä. Kaiken maailman portaalit ja digitalisointien puuhasteelijat romauttavat informaation markkina-arvoa katastrofaalisella tavalla. On varsin ällistytävää, että esimerkiksi Wikipedia on muutamassa vuodessa perustamisensa (2001) jälkeen kohonnut parhaimpienkin tietosanakirjojen rinnalle niin luotettavuudessa kuin laadussakin, laajudesta nyt puhumattakaan.[4]

Vapaan tiedon kulttuuri uhkaa tiedon kappalemaiseen myyntiin perustuvia bisnesmalleja. Samaan aikaan teknologian muuttuminen (suuremmat tallennuskapasiteetit ja nopeammat tietoliikenneyhteydet) tekevät digitaalisen koodin leviämisestä ja levittämisestä koko ajan helpompaa. Niinpä paineet tiedon kontrolliin esimerkiksi tekijänoikeuslainsäädäntöä kiristämällä tulevat lähitulevaisuudessa koko ajan vain kasvamaan.

Tiedon vapaus ja Internet

Erilaisissa median muodoissa voidaan erottaa kolme kerrosta: i) median fyysinen väline, ii) koodi tai kieli, jolla merkitys välitetään ja iii) itse sisältö, merkitys, jota välitetään.[5] Esimerkiksi nyt lukijan käsissä on fyysinen väline nimeltä kirja, paperia ja mustetta. Koodina toimii suomen kieli, jota sekä lukija että kirjoittaja omilla tavoillaan osaavat, ja sisältönä on joitakin huomioita tiedon vapaudesta tietoyhteiskuntien aikakaudella.

Kaikki nämä kolme tasoa voivat olla joko vapaita tai kontrolloituja. Ajatellaan yhtenä ääripäänä televisiota. Fyysinen väline - TV-studiot, lähetinantennit, TV-tornit - on kontrolloitu. Sitä ei kuka tahansa pääse halutessaan käyttämään. Myös koodi on kontrolloitu. TV-taajuudet, DVB-standardit ja ties mitkä viestin välittämiseen liittyvät modulaatiot ja muut seikat on tarkasti määritelty ja kontrolloitu ja omistettu, kuten kuka tahansa piraattiaseman perustava tulee nopeasti huomamaan poliisin singahtaessa ovelle. Myös sisältö on kontrolloitu: TV-lähetysten sisällöstä päättää kanavajohtaja, tuottaja, päällikkö tai joku muu; ei missään nimessä kuka tahansa meistä. Toisena ääripäänä voidaan ajatella puheen pitämistä puitossa. Fyysinen väline on vapaa: kuka tahansa saa tulla puistoon. Myös koodi on vapaa, jos ajatellaan, että puhe pidetään esimerkiksi suomeksi: kuka tahansa saa käyttää suomea ilman, että pitää kysyä lupaa keneltäkään. Sisältökin on vapaasti päätettävissä (tiettyjen sopivaisuussäädösten rajoissa.)

On siis olemassa kokonaan kontrolloituja viestinnän muotoja, samoin kuin kokonaan vapaita, ja lisäksi vielä kaikki välimuodot. Tietokoneiden ja Internetin maailma on juuri tällä hetekellä mielenkiintoinen siksi, että siellä on olemassa kaikki mahdolliset muodot ja molemmat ääripäät yhtä aikaa. Toisin sanoen kamppailu siitä, millaiseksi välineeksi tietokoneet ja Internet muodostuvat - kontrolloiduksi vai vapaaksi -, käydään juuri nyt.

Aloitetaan kontrolloidusta ääripäästä. Tietokone voi olla yksityisomistuksessa, siis kontrolloitu. Sen koodi, siis ohjelmistot kuten käyttöjärjestelmä, voivat myös olla kontrolloituja - esimerkiksi niin, että ohjelmistoa ei saa muuttaa, sitä ei saa antaa kaverille ja niin edelleen. Myös sisältö voi olla kontrolloitua, edelleen esimerkiksi niin, että sitä ei saa muuttaa,

ei antaa kaverille, ein ehkä edes itse katsoa kuin tietyn määrän kertoja ja niin edelleen. Vastaavasti toisessa ääripäässä tietokone voi olla vaikkapa kirjastossa vapaassa käytössä. Sen ohjelmistot voivat olla vapaita ohjelmistoja, joita saa muokata, kopioida itselle ja kaverille ja niin edelleen. Lisäksi sisällöt voivat olla vapaita. Suurin piirtein samat ääripää-esimerkit koskevat Internetiä, joskin valtavan määrän ja hajautuneisuuden vuoksi on vaikea sanoa tarkalleen, onko jonkin tietyn käyttökerran fyysinen taso sitä tai tätä. Molempia löytyy (esimerkiksi Ruotsista vapaita valokaapelia ja lähes kaikkialta kontrolloitujen yhteyksien tarjoajia). Joka tapauksessa Internetin koodin tasolla löytyy sekä vapaita että kontrolloituja vaihtoehtoja, samoin sisältöjen.

Tiedon vapauden kysymykset tietokoneiden ja Internetin suhteen ratkaistaan parhaillaan kaikilla kolmella tasolla. Niin sanotut palveluntarjoajat haluavat, että käytämme heidän kaapeleitaan heidän määrittelemillään ohjelmistoilla katsoaksemme heidän sisältöjään – tiettyyn sopivaan hintaan, tietenkin. Kilpaileva palveluntarjoaja tarjoaa kilpailevia ohjelmistoja ja kilpailevia sisältöjä kilpailevaa kaapelia pitkin tai sitten langattomasti. Suosittuja sisältöjä käyttäen kuluttajia koetetaan sitouttaa tiettyihin koodeihin (esimerkiksi musiikissa iTunes ja iPod), jotka eivät toimikaan yhteen muiden koodien ja ohjelmistojen kanssa. Vastaavasti vapaita ohjelmistoja ja koodeja on olemassa ja suljettuja ja rajoitettavia standardeja pyritään purkamaan ja kiertämään.

On helposti kuviteltavissa, millainen viidakko tästä kaikesta syntyy yksittäisen valvutuneenkin ihmisen kannalta. Mutta helppoa reittiä ei ole. Panokset ovat suuret, koska mediavälineiden vapaus tai kontrolli tarkoittaa myös tiedon vapautta tai kontrollia. Epistemologinen seuraus: juuri nyt toimitaan tavoilla, jotka määrittelevät mitä tieto on. Missä se on, kenen se on, miksi se on.

Median vapaudet ovat kuitenkin paitsi tasokysymyksiä, myös kysymyksiä vapauden luonteesta, laadusta[6]. Aloitetaan taas sujetuimmasta, kontrolloidummasta päästä. Suppeimmillaan tieto, media, sisältö, koulutus, kulttuuri voidaan nähdä kuluttamisena. Tieto on kappale, jolla on markkina-arvo. Joku omistaa tuon kappaleen ja voi sen sitten myydä. Omistajalla on oikeus päättää, mitta kappaleellaan tekee ja millä hinnalla sen myy. Samalla ihmiset nähdään tiedon ”omistajina”, ”ostajina”, ”myyjinä”, kenties ”tekijöinä”. Esimerkkinä vaikkapa kaupalliset elo-

kuvat tai kaupallinen musiikki, miksei myös vaikkapa koulujen oppikirjat.

Ensimmäinen pieni vapauden askel ”kuluttajille” voidaan antaa, kun heidät päästetään ”osallistujina” (participants, prosumers, producers, sharers, jne.) mukaan tiedon, sisältöjen jne. muokkaamiseen. TV:n katsojat saavat vaikkapa äänestää, kuka pääsee jatkoon, tai Internetin käyttäjät saavat ladata omia valokuviaan jaettavaksi jollekin sivustolle. Tiedolla tai sisällöllä on kuitenkin edelleen ensisijaisesti markkina-arvo; TV-kanava myy katsojia mainostajille ja Internet-sivusto myy samoin käyttäjiä mainostajille. Parhaimmillaan tällä ensimmäisellä vapauden tasolla diili voi olla aika reilukin: esimerkiksi Google-hakukone hyötty hakijoista ja Internetin käyttäjistä hakujaan tehdessään ja parantaessaan, samoin yritys saa hyvät voittonsa mainostuloista, mutta käyttäjäkin löytää etsimänsä erittäin nopeasti ja tehokkaasti. ”Osallistujia” käytetään hyväksi, mutta samalla he hyöttyvät itsekin: varsinkin Internetissä vallitsee monien ”palvelujen” sisällä herkkä tasapaino, jossa hyväksikäyttöä ja hyötymistä koko ajan punnitaan.

Toinen vapauden aste (double-free) saavutetaan, kun tieto tai sisältö irrotetaan kokonaan markkina-arvosta. Esimerkkinä vapaat ohjelmistot, joilla ei ole markkina-arvoa, vaan pelkästään käyttöarvo. Voidaan toki esimerkiksi teoreettisesti laskea, mitä vaikkapa GNU/Linux-käyttöjärjestelmän kehittäminen olisi tullut maksamaan, jos se olisi tehty palkkatyönä. Tämä ”investointien logiikka” ei kuitenkaan kuvaa tapahtunutta: palkkatyönä sitä ei ole tehty ja kuka tahansa saa ottaa sen käyttöön ja paranneltavaksi koska tahansa. Käyttöarvoltaan se onkin huomattava, ja toimii eri versioissa paitsi Internet-palvelimissa, myös henkilökohtaisissa tietokoneissa, kännyköissä ja ties missä. Samaan tapaan myös Wikipedian sisällöt tai vapaiden elokuvien sisällöt ovat käytettävissä ilman, että niillä on hintaa tai omistajaa. Tämä käyttöarvoon perustuva toiminta määrittelee myös tiedon maailmassa toimijat uudella tavalla. Ei ole kyse kuluttajista, ehkä osallistujista, mutta ehkä myös tekijöistä merkityksessä ”itseisarvoinen tekeminen” pikemmin kuin merkityksessä ”teoksen omistaja”. Vapaiden käyttöarvojen tekeminen on tekijälleen eri asia kuin markkina-arvojen tekeminen.

Toisen asteen käyttöarvot ovat kuitenkin vielä riippuvaisia siitä, että jokin antaa tekijöille mahdollisuuden käyttää aikaansa ja vaivojaan

vapaaehtoiseen kehittämistyöhön. Usein on kyse harrastuksesta, joskus hyvin palkatustakin, toisinaan yhteisen hyvän nimissä tehdystä palkkatyöstä, joskus opiskelusta ja oppimisesta. Joka tapauksessa hakkereiden ja tietotyöläistenkin on syötävä jotakin, ja esimerkiksi Linus Torvaldsin Linux-kehityksen alkupolkua ja massiivisten käyttöarvojen syntymistä takasi suomalainen hyvinvointiyhteiskunta ilmaisine yliopistojärjestelmineen. Kolmas vapauden aste (triple-free) edellyttääkin myös tarvittavien fyysisten resurssien irrottamista markkinalogiikasta. Vapailla ohjelmistoilla ja vapaalla Wikipedialla on käyttöarvoa vain niin kauan kuin on sähköä, servereitä ja muuta korkeaa teknologiaa. Todelliksi itseisarvoiksi ne voivat muuttua vasta silloin, kun nämä fyysiset resurssitkin ovat vapaita esimerkiksi niin, että tekijät omistavat omat sähkövoimalaitoksensa ja tietokonepajansa. Samalla tekijöiden ja heidän tietonsa luonne muuttuu jälleen kerran, koska tieto ja sen kanssa eläminen ikään kuin ”ruumiillistuu”, muuttuu osaksi maailman kanssa elämistä. Kolmannen asteen vapaus tarkoittaa, että tieto on itseisarvoista myös sikäli, että se liittyy suoraan resursseihin, joista se syntyy. Tiedon ”sisällön” ja ”välineen” välinen ero haipuu.

Viitteet

- [1] Kant
- [2] Hakkerikulttuurista katso Levy (1984), Himanen (2001) ja Vadén & Stallman (2001).
- [3] Torvaldsin osuus
- [4] Wikipedia vs Brit
- [5] Jaottelu on peräisin Lessigiltä (xxxx)
- [6] Esitys perustuu Juha Suorannan kanssa tehtyyn yhteistyöhön, josta katso tarkemmin Suoranta & Vadén (2008).

Kirjallisuus

Himanen, Pekka. Hakkerietiikka ja informaatioajan henki. WSOY, Helsinki 2001.

Kant

Levy, Steven. Hackers. Penguin, London 1994.

Lessig, Lawrence.

Stallman, Richard. The Collected Papers of R. M. Stallman. GNU Press, Boston 2004.

Suoranta, Juha & Vadén, Tere. Wikiworld. 2008.

Vadén, Tere & Stallman, Richard M. Koodi vapaaksi. Hakkerietiikan vaatimus. Tampere University Press, Tampere 2001.

Vainio, Niklas & Vadén, Tere. "The free software philosophy of Richard M. Stallman as a background of Open Source." Teoksessa K. StAmant & Handbook of Open Source Research. IGI Global,

KOULUTUS JA YHTEISKUNNALLISET LIIKKEET

8.

GLOBALISAATION KONFLIKTIT JA KOULUTUKSEN UUDISTAMINEN

Douglas Kellner

Globalisaation keskeinen merkitys kokemuksen muodostumisessa luo tarpeen käsitteellistää sitä ja vastata sen asettamiin kysymyksiin asianmukaisella tavalla. Kriittisen teorian ja pedagogiikan on oltava merkityksellisiä nykyäänkin. Tässä artikkelissa esitän, että kriittisten kouluttajien on ymmärrettävä globalisaation konflikteja, terrorismia sekä demokratisoinnin mahdollisuuksia ja esteitä, jotta he voisivat kehittää pedagogiikkaa, joka vastaisi riittävän hyvin nykyajan haasteisiin. Aloitan kommentoimalla hieman globalisaation keskeisiä piirteitä, minkä jälkeen esitän kriittisen globalisaatioteorian. Lopuksi tuon esille muutamia pedagogisia aloitteita, joista voi olla hyötyä demokraattisessa koulutus uudistuksessa¹.

---

1 Tämä tutkielma on osa suurempaa teoreettista tutkimusprojektia. Tätä tutkielmaa taustoittavia näkökulmiani globalisaatioon ja uusiin teknologioihin on teoksissa Best & Kellner 2001; sekä Kellner 2002. Näkökulmiani kasvatuksesta, uudesta teknologiasta ja uusista lukutaidoista, joita käytän hyväkseni tässä tutkielmassa, olen esitellyt teoksissa Kellner 1998; 2000; 2002; sekä 2003a.

Globalisaation ristiriitaisuus ja monitulkintaisuus

Maailmanlaajuinen terroristisota paljastaa dramaattisesti globalisaation varjopuolen ja sen, miten teknologian, tavaroiden, informaation, ideologioiden sekä ihmisten globaalilla liikkuvuudella voi olla niin tuhoisia kuin myönteisiäkin vaikutuksia². Globalisaatio jakaa maailmaa aivan samoin kuin se tekee siitä yhtenäisen, ja se tuottaa vihollisia aivan kuten se yhdistää ihmisiä. Globalisaation ytimessä piilee räjähtäviä ristiriitoja ja konflikteja. Globalisaatiota kiihdyttäviä informaatio-, viestintä- ja liikenneteknologioita voidaan käyttää myös globalisaation heikentämiseen ja sitä vastaan kohdistuviin hyökkäyksiin: ne toimivat sekä tuhon että kehityksen välineinä.

Jotta voisimme kehittää kunnollisen globalisaatioteorian, meidän on käsitteellistettävä useita ristiriitoja, jotka ovat syntyneet, kun teknologinen vallankumous ja pääoman uudelleenjärjestyminen ovat yhdistyneet globalisaatiossa. Ne puolestaan luovat jännitteitä kapitalismin ja demokratian välille. Ne luovat ihmisiä, joilla on kaikkea, ja ihmisiä, joilla ei ole mitään. Maailmantalouden globalisaatioon liittyy pääoman logiikan nopea voittokulku mutta myös demokratian leviäminen sosiaalisiin liikkeisiin, mediaan ja liike-elämään, teknologian yleistyminen sekä ihmisoikeuksien ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden käsitteiden leviäminen uusille alueille (ks. Friedman 1999; 2004; Hardt & Negri 2000). Globalisaatio on siis kapitalismin ja demokratian ristiriitainen sekoitus, jossa pääoman logiikka ja markkinatalous tunkeutuvat yhä uusille globaalille elämän alueille, vaikka demokratia leviääkin ja yhä useammat poliittiset alueet ja arkielämän tilat joutuvat demokraattisten vaatimusten ja voimien koeteltaviksi. Kokonaisprosessi on kuitenkin ristiriitainen ja monitulkintainen. Joskus globalisaation voimat vahvistavat demokratiaa ja joskus ne estävät sitä, joten niin kapitalismin ja demokratian samastaminen kuin niiden asettaminen vastakkainkin on ongelmallista.

Globalisaation kehitys on ollut hyvin myrskyistä, ja se on luonut voi-

---

2 ”Terrorisodalla” tarkoitan sekä islamistista terrorismia että Bushin hallinnon ”terrorismin vastaista sota” ja sen oppia ennaltaehkäisevistä ja yksipuolisista iskuista mitä tahansa valtiota tai järjestöä vastaan, jonka oletetaan suojelevan tai tukevan terroristeja, tai mahdollisesti Yhdysvaltoja vastaan käytettävien ”joukkotuhoaseiden” eliminoimiseksi.

makkaita konflikteja ympäri maailman. Benjamin Barber (1996) kuvaa McWorldin ja Jihadin välistä kamppailua. Hän esittää, että globaalien talouden ja kulttuurin yhdenmukaistavien, kaupallistuneiden ja amerikkalaistuneiden suuntausten vastakohtana ovat modernisaatiota vastustavat jihadistiset liikkeet, jotka voimistavat perinteisiä kulttuureja ja vastustavat uusliberalistisen globalisaation piirteitä. Barber (1996) kuitenkin suhtautuu McWorldiin ja Jihadiin liian kielteisesti eikä onnistu kuvaamaan riittävän hyvin näihin molempiin sisältyviä demokraattisia ja edistyksellisiä voimia. Vaikka hän tunnistaakin McWorldin ja Jihadin välisen dialektiikan, hän pitää niitä molempia demokratian vastaisina eikä huomaa sitä, miten ne luovat omat demokraattiset voimansa ja suuntauksensa – sen lisäksi, että ne vastustavat ja heikentävät demokratisoitumista. Esimerkiksi länsimaaisissa demokratioissa ei ole vallassa vain ylhäältä alas suuntautuva yhdenmukaistaminen ja suuryhtiöiden mielivalta, vaan niiden lisäksi myös ruohonjuuritasolta ylöspäin suuntautuva globalisaatiota ja vaihtoehtoisia sosiaalisia liikkeitä, jotka tarjoavat vaihtoehtoja kapitalistiselle globalisaatiolle. McWorldia vastassa ei ole pelkkä perinteitä painottava, ei-länsimainen Jihad. Vastaavasti Jihadin sisällä on taantumuksellisten fundamentalistis-uskonnollisten voimien lisäksi myös demokratisoivia voimia. Jihadissa, kuten McWorldissäkin, on sarron ja tuhon elementtien lisäksi myös sisäisiä ristiriitoja ja mahdollisuuksia demokratian kasvamiseen³.

Thomas Friedman (1999) tekee hyväntahtoisemman erottelun: hän kutsuu osapuolia ”lexukseksi” ja ”oliivipuukseksi”. Ensimmäinen on modernisaation, yltäkyläisyyden, ylellisyyden ja länsimaistuneen kulu-

---

3 Barber kritisoi teoksessaan *Fear's Empire* (2003) kärkevästi Bushin hallintoa ”ennaltaehkäisevien iskujen” ja ”ennaltaehkäisevän sodan” politiikasta pitäen niitä yksipuolisena militarismina, joka tuhoaa kansainvälistä lainsäädäntöä, sopimuksia, liittoumia sekä sitä yhteistyöhön perustuvaa lähestymistapaa, joka on välttämätön käsiteltäessä globaaleja ongelmia, kuten terrorismia. Yhdyn hänen kritiikkiinsä (ks. Kellner 2003b). Olen samaa mieltä Barberin kanssa myös siitä, että niin bin Ladenin terrorismi kuin Bushin militarismikin pitävät yllä pelon politiikkaa, joka toimii vahvan demokratian rakentamista vastaan. Vaikka koenkin Barberin yleisen kategorisen globalisaatioanalyysin ongelmallisen kaksijakoiseksi ja hänen McWorld- ja Jihad-kategoriansa liian yhdenmukaistaviksi ja totalisoiviksi, olen yleisesti ottaen samaa mieltä hänen Bushin hallintoa koskevan kritiikkiinsä kanssa.

tuksen symboli. Sen vastapuoli on oliivipuu, joka on juurtuneisuuden, perinteiden, paikallisuuden ja vakaan yhteisöllisyyden symboli. Toisin kuin Barber, Friedman (1999, 2005) on liian kritiikitön globalisaatiota kohtaan, eikä hän huomaa globalisaation sortavien piirteiden syvyyttä ja globalisaatiota vastustavien voimien laajuutta. Erityisesti häneltä jäävät analysoimatta kapitalismin ja demokratian väliset ristiriidat sekä tavat, joilla globalisaatio ja globaalien talouden logiikka heikentävät demokratiaa samalla, kun ne levittävät sitä. Vastaavasti hän ei ymmärrä esimodernien ja jihadististen suuntausten vaarallista elinvoimaa vaan samastaa ne huolettomasti oliivipuuhun ja niihin syihin, joiden vuoksi globalisaatiota ja länsimaisuutta vastustetaan niin voimakkaasti monissa osissa maailmaa. Teoksessa *The World is Flat* hän keskittyy maailmankolkkiin, jotka ovat jossain määrin hyötynneet uusliberalistisesta globalisaatiosta, ja jättää huomiotta alueet ja ryhmät, joihin se on vaikuttanut kielteisesti ja tuhoisasti. Kielteisiä vaikutuksia on dokumentoitu valtavaan määrään kirjoja ja tutkimuksia (Stiglitz 2002; Hayden & el-Ojeili, eds. 2005; Amoore, L. ed. 2005).

On siis tärkeää esittää globalisaatio kummallisena sekoituksena, jossa yhdistyvät jännitteisesti samanlaisuuden ja yhdenmukaisuuden voimat monimuotoisuuden ja erilaisuuden kanssa. Se on myös ristiriitainen demokratisoivien ja demokratian vastaisten suuntausten sekoitus. Tavoitteeni on luoda kuva globalisaatiosta konfliktintäyteisenä ja ristiriitaisena sekä avoimena vastarinnalle ja demokraattiselle vaikuttamiselle ja muutokselle. Tätä tavoitetta kohti edetään, kun erotetaan ”ruohonjuuritason globalisaatio” ”ylhäältä sanellusta globalisaatiosta”, jota määrittävät suuryhtiöiden kapitalismi ja kapitalistiset valtiot. Erottelu auttaa meitä ymmärtämään, miten globalisaatio voi joko tukea demokratiaa tai estää sitä. ”Ruohonjuuritason globalisaatiolla” tarkoitan tapoja, joilla syrjässä olevat yksilöt, sosiaaliset liikkeet ja kriittiset pedagogit vastustavat globalisaatiota sekä käyttävät hyväkseen sen instituutioita ja välineitä edistäänsään demokratiaa ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta.

Kaikesta huolimatta on vältettävä kaksijakoisia normatiivisia väittämiä, koska ruohonjuuritason globalisaatio voi positiivisen muutoksen lisäksi vaikuttaa myös hyvin konservatiivisesti ja tuhoisasti. Vastaavasti ylhäältä saneltu globalisaatio voi tuottaa maailmanlaajuisia ratkaisuja esimerkiksi terrorismia tai ympäristöä koskeviin ongelmiin. Lisäksi, kuten

Michael Peters (painossa) toteaa, globalisaatio on toisaalta itsessään eräänlaista sotaa, ja militarismi on laajentanut ja globalisoinut maailmaa monissa historiallisissa tilanteissa. Toisaalta sodanvastaiset rauhanliikkeet ovat yhä globaalimpia, joten globalisaatioon itseensä sisältyy jännitteitä ja ristiriitoja.

Yhdellä tasolla globalisaatio lisää suuryhtiöiden ja suurten valtioiden ylivaltaa, mutta se voi vahvistaa myös ryhmiä ja yksilöitä, jotka on aiemmin jätetty demokraattisen vuoropuhelun ja poliittisten taistelukenttien ulkopuolelle. Tällaisia mahdollisia globalisaation myönteisiä vaikutuksia on esimerkiksi aiemmin kulttuurin ja tiedon piirin ulkopuolelle jätettyjen ihmisten mahdollisuus koulutukseen. Myös valtaapitäviä vastustavat yksilöt ja ryhmät voivat saada mahdollisuuden osallistua globaaliin kulttuuriin ja politiikkaan, kun he voivat viestittää paikallisista kamppailuista ja uusista ideoista maailmanlaajuisten viestintä- ja mediaverkostojen avulla (Kellner 1995b; 1997; sekä 1999b; Best & Kellner 2001; Kahn & Kellner 2003; 2006).

Hardt ja Negri esittelevät kirjassaan *Empire* (2000) globalisaation sisäisiä ristiriitoja. He selittävät niitä ”imperialistisovalla” logiikalla sekä joukolla ihmismassojen kamppailuja, jotka luovat ristiriitoja ja jännitteisiä tilanteita. Kuten minäkin asian käsittelen, myös Hardt ja Negri pitävät globalisaatiota monimutkaisena prosessina, johon liittyy maailmantalouden ja kapitalistisen markkinajärjestelmän sekä informaatioteknologian laajentumisen moniulotteinen sekoitus, hallinnon laajentuneet oikeus- ja lainopilliset käytännöt sekä uudet vallan, itsemääräämisen ja vastarinnan muodot⁴. He yhdistävät poststrukturalismin ”autonomiseen

---

4 Vaikka pidänkin Hardtin ja Negrin *Empirea* (2000) vaikuttavana ja hyödyllisenä tekstinä, en ole kuitenkaan varma siitä, mitä hyötyä on käyttää sanaa ”imperiumi” globaalin pääoman ja poliittisen talouden käsitteiden sijaan. Vaikka Hardt ja Negri yhdistävät marxilaisia ja kriittisen yhteiskuntateorian käsitteitä Foucault’lta, Deleuzelta ja Guattarilta lainattuun poststrukturalistiseen keskusteluun, he useimmiten painottavat jälkimmäistä ja siten usein mystifioivat ja hämärtävät analyysin kohdetta. En ole yhtä varma kuin Hardt ja Negri siitä, että ”ihmismassat” voisi korvata perinteiset työväenluokan ja muiden poliittisten subjektien, liikkeiden ja toimijoiden käsitteet, ja minusta vanhojen kategorioiden korvaaminen uusilla paimentolaisten, ”uusien barbaarien” ja köyhien luokilla on ongelmallista. Minulle ei myöskään ole aivan selvää, millaisen muodon heidän poststruk-

marxilaisuuteen” ja painottavat poliittisia avauksia ja imperiumin sisäisten kamppailujen mahdollisuutta optimistisessa ja eloisassa tekstissään, joka hahmottelee kuvan edistyksellisestä demokratisaatiosta ja urhoollisuudesta pääoman uudelleenjärjestymisen myrskyjen keskellä.

Monet teoreetikot ovat sitä vastoin esittäneet, että eräs globalisaation suuntaus on julkisen tilan epäpolitisoituminen, kansallisvaltioiden taantuma ja perinteisen politiikan kuolema (Boggs 2000). Olen samaa mieltä siitä, että globalisaatiota edistävät erittäin voimakkaat taloudelliset voimat, jotka usein heikentävät demokraattisia liikkeitä ja demokraattista päätöksentekoa. On kuitenkin huomattava, että ruohonjuuritason globalisaatio voi valjastaa globalisaatioprosessin myönteisten ja edistyksellisten päämäärien ajamiseen, joten globalisaatio voi aivan yhtä hyvin tukea kuin horjuttaakin demokratiaa⁵. Globalisaation keskellä kapitalismi sekä hajaantuu että jäsentyy uudelleen – tämä on myrskyisä uudelleenjärjestymisprosessi, joka luo uusia mahdollisuuksia niin edistyksellisille yhteiskunnallisille muutoksille ja vaikutuksille kuin erit-

---

turalistinen politiikkansa saisi. Uskon, että sama ongelma on ilmeinen aiemman vuosikymmenen provokatiivisessa ja postmarxilaisessa tekstissä: Laclau ja Mouffe (1985) pyhittivät uudet yhteiskunnalliset liikkeet, radikaalin demokratian ja sosialismin jälkeisen politiikan esittämättä kuitenkaan monia konkreettisia esimerkkejä taistelusta tai radikaaleista vaihtoehdoista senhetkisessä tilanteessa.

- 5 Yritän siis toimia tämän artikkelin avulla välittäjänä kiistassa, jossa toinen osapuoli väittää globalisaation yksinkertaisesti heikentävän ja toinen tukevan (esim. Friedman 1999) demokratiaa. Haluan myös huomauttaa, että erotellessani ylhäältä saneltua ja ruohonjuuritason globalisaatiota en halua väittää, että toinen on demokratian kannalta hyvää ja toinen huonoa. Kuten Friedman (1999) osoittaa, kapitalistiset suuryritykset ja globaalit voimat voivat aivan hyvin tukea demokratisaatiota monissa osissa maailmaa, ja ruohonjuuritason globalisaatio voi tukea erityisiä intressejä ja taantumuksellisia päämääriä, joten kritisoin globalisaation teoretisoimista kaksinaavaisella ”hyvän” ja ”pahan” terminologialla. Kun globalisaatiokriitikot näkevät sen vain pääoman uusintamisena, sen puolustajat, kuten Friedman, eivät havaitse sitä, että globalisaatio usein heikentää demokratiaa. Samoin Friedman ei anna uusille yhteiskunnallisille liikkeille, tyytymättömien ryhmille tai vähäosaisille osuutta demokratisaation edistämiseksi. Myöskään yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus, tasa-arvo ja osallistava demokratia eivät saa sijaa hänen kirjassaan.

täin tuhoisillekin muutosvoimille. (Hardt & Negri 2000; Burbach 2001; Best & Kellner 2001; Foran 2003.)

Nykyisen kriisin olennainen piirre on konflikti, jonka toisella puolella on vallan ja varallisuuden keskittyminen ja siirtyminen harvoille ja toisella sitä vastustava vallan sirpaloituminen monille, mikä luo tilaa väittelyille ja kiistoille. Kuten jatkossa esittämäni analyysi vihjaa, molemmat suuntaukset ovat havaittavissa. Yksilöiden ja ryhmien tehtävä on etsiä mahdollisuuksia yhteiskunnallisiin muutoksiin, koulutuksen demokratisointiin sekä edistyksellisiin poliittisiin avauksiin, jotka edistävät myönteisiä arvoja – kuten demokratiaa, ihmisoikeuksia, luku- ja kirjoitustaidon leviämistä, tasa-arvoa, ympäristön suojelua ja elvytystä sekä yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta – ja vastustavat köyhyyttä, tiedon puutetta, terrorismia ja epäoikeudenmukaisuutta. Sen sijaan, että kriittinen globalisaatioteoria tuomitsisi globalisaation tai ylistäisi ja oikeuttaisi sitä, se arvostelee globalisaation sortavia piirteitä ja tarttuu samalla mahdollisuuksiin taistella ylivaltaa ja hyväksikäyttöä vastaan. Se pyrkii edistämään demokratiaa, oikeudenmukaisuutta sekä politiikan, yhteiskunnan ja kulttuurin tulevaisuuteen suuntautuvaa uudelleenjäsenystä.

Ylhäältä saneltua kapitalistista globalisaatiota vastustamaan on purkautunut vastarintavoimia ja alakulttuureja, jotka ovat pyrkineet suojelemaan tiettyjä globalisaation ja yhdenmukaistamisen uhkaamia kulttuurin ja yhteiskunnan muotoja sekä luomaan vaihtoehtoisia yhteiskunnan ja kulttuurin voimia. Niiden vastarinta edustaa ruohonjuuritason globalisaatiota. Latinalaisen Amerikan maatyöläis- ja sissiliikkeet ja ammatiliitot, opiskelijat ja ympäristösuojelijat ympäri maailman sekä monet muut ryhmät ja liikkeet ovat dramaattisesti vastustaneet kapitalistista globalisaatiota ja hyökkäyksiä aiempia oikeuksiaan ja etujaan vastaan⁶. Poliitikot, jotka olivat aikanaan esimerkiksi GATT- ja NAFTA-sopimusten sankareita, pysyvät niistä nykyisin useimmiten hiljaa. Esiin on tullut raportteja, joissa kapitalistisen järjestelmän merkittävät edustajat ovat ilmaisseet pelkonsa siitä, että kapitalismista on tulossa liian julmaa

---

6 Työväestön globalisaatiovastarinnasta, ks. Moody 1988; 1997; ympäristösuojelijoiden ja muiden yhteiskunnallisten liikkeiden vastarinnasta, ks. Mander & Goldsmith 1996; Burbach 2001; Foran 2003. Esitän alla esimerkkejä monilta vastarinnan alueilta.

ja raakaa, että se tarvitsee ystävällisempää ja hellempää valtiota pitämään yllä järjestystä ja tasapainoa ja että saatamme nähdä hyvinvointivaltion uuden tulemisen (ks. artikkeli *New York Times*, February 7, 1996, A15)⁷. Tällaisiin raportteihin tulee suhtautua vain hiekanjyvänä erämaassa, mutta ne kuitenkin ilmaisevat järjestelmässä olevan aukkoja ja halkeamia, joiden läpi kriittinen keskustelu ja toiminta voi tunkeutua.

Lisäksi merkittävät taloustieteilijät, kuten Joseph Stiglitz (2002), sekä suuryhtiöiden ja globalisaation vastaiset mielenosoittajat ja kriitikot väittivät, että kehitysmaat eivät hyötynet riittävästi nykyisestä suuryhtiöiden globalisaatiopolitiikasta ja että rikkaiden ja köyhien maiden välinen kuilu kasvoi. Näissä olosuhteissa globalisaation kriitikot vaativat uusia toimintatapoja, jotka auttaisivat kehitysmaita, sääntelisivät rikkaiden ylikehittyneiden maiden toimintaa ja antaisivat lisää valtaa työläisille ja paikallisille ryhmittymille (Hayden & el-Ojeili eds. 2005; Amore, L. ed. 2005).

Globaali liike kapitalistista globalisaatiota vastaan

Monien kehitysmaiden tilanne on heikentynyt maailmanlaajuisen taloudellisen laskusuhdanteen vuoksi. Osana viime vuosien globalisaatiovastaista hyökkäystä monet teoreetikot ovat esittäneet, että nykyistä tilannetta määrittävät voimakkaimmin eroavaisuuksien nopea kasvu ja siirtymä kohti paikallisempia keskusteluja ja käytäntöjä. Tämän näkemuksen mukaan teorian ja politiikan pitäisi jättää globalisaation (ja siihen liittyvän totalisoivan makroulottuvuuden) taso ja keskittyä jokapäiväisen elämän paikalliseen, erityiseen, heterogeeniseen mikrotasoon. Laaja joukko popstrukturalismiin, postmodernismiin, feminismiin ja monikulttuurisuuteen liitettyjä teorioita keskittyy erilaisuuteen, toiseu-

---

7 Friedman (1999, 267f) huomauttaa, että George Soros oli Davosin tähti vuonna 1995, kun juhlittiin globaalin pääoman voittoa, mutta venäjän kommunistipuolueen johtaja Gennadi A. Zjuganov oli median keskipisteessä seuraavana vuonna, kun rajoittamatonta globalisaatiota kyseenalaistettiin. Friedman ei kuitenkaan esitä tämän olleen seurausta siitä, että rikkaiden ja osattomien välinen kuilu olisi todettu liian valtavaksi ja kapitalismin kilpailu liian raa'aksi ja julmaksi.

teen, marginaalisuuteen, henkilökohtaiseen, erityiseen ja konkreettiseen – vastakohtana yleisemmällä tasolla pitäytyville politiikalle ja teorioille, jotka keskittyvät globaalimpeihin ja yleisempiin olosuhteisiin⁸. Samoin laaja valtavirtaa vastustavien alakulttuurien kirjo on keskittynyt paikalliselle tasolle. Ne jäsentävät taisteluaan identiteettikysymysten – esimerkiksi sukupuolen, rodun, seksuaalisen suuntautumisen tai nuorison alakulttuurien – avulla (ks. Kahn & Kellner 2003).

Voidaan väittää, että esimerkiksi globaalin ja paikallisen tason välinen vastakkainasettelu ilmaisee ristiriitoja ja jännitteitä keskeisten nykyistä tilannetta rakentavien voimien välillä. Saattaa olla virhe keskittyä vain asetelman toiseen puoleen huomioimatta toista (Cvetkovitch & Kellner 1997). Kriittisen globalisaatioteorian tärkeä haaste on analysoida globaalin ja paikallisen välistä suhdetta tarkastelemalla sitä, miten globaalit voimat vaikuttavat yhä useampiin paikallisiin tilanteisiin ja jopa niiden rakenteisiin. Lisäksi on analysoitava myös sitä, kuinka hyvin paikalliset voimat välittävät globaalia, taivuttavat globaaleja voimia monenlaisia päämääriä ja olosuhteita kohti, sekä sitä, miten ne tuottavat ainutlaatuisia paikallisen ja globaalin välisiä asetelmia, jotka toimivat nykyaikaisen ajattelun ja toiminnan kasvualustoina (ks. Luke & Luke 2000). Globalisaatio on siis välttämättä monimutkainen ja haastava asia niin kriittisille teorioille kuin radikaalidemokraattiselle politiikallekin.

Esimerkiksi internetin avulla voidaan edistää sekä kapitalistista globalisaatiota että sen vastaista taistelua. Eräs havainnollinen esimerkki siitä, miten internetiä on käytetty suuryhtiöiden kapitalistisia ylilyöntejä vastustavien liikkeiden kasvattamiseen, on Seattlessa ja koko maailmassa järjestetyt mielenosoitukset Maailman kauppajärjestö WTO:n kokouksen aikana joulukuussa 1999. Toimien taustalla oli globaali protestiliike, joka järjesti internetin avulla WTO:ta ja kapitalistista globalisaatiota vastustavan mielenosoituksen ja vaati niiden demokratisoimista. WTO:n vastaista materiaalia oli esillä monilla sivustoilla, ja lukuisilla

---

8 Sellaiset näkökulmat liitetään Foucault'n, Lyotardin ja Rortyn teorioihin, ja niitä ovat kannattaneet muun muassa monet feministit ja monikulttuurisuuden tutkijat. Näistä teorioista ja postmodernista politiikasta on lisää teoksissa Best & Kellner 1991; 1997; sekä 2001. Postmodernin politiikan ylistyksestä ja kritiikistä on lisää teoksissa Hardt & Negri 2000 sekä Burbach 2001.

postituslistoilla levitettiin kriittistä aineistoa ja tietoa mielenosoituksista. Tuloksena saatiin liikkeelle joka puolelta Yhdysvaltoja karavaaneja, jotka veivät mielenosoittajia Seattleen. Useimmat heistä eivät olleet tavanneet toisiaan internetin ulkopuolella. Mielenosoituksissa oli myös huomattava määrä kansainvälisiä osallistujia, jotka edustivat työväestön, ympäristönsuojelijoiden, feministien, antikapitalistien, eläinoikeusaktivistien ja anarkistien globalisaatiovastaisia näkökulmia. He kaikki loivat samalla uusia yhteyksiä ja yhteenkuuluvuutta tulevia taisteluja varten. Lisäksi mielenosoituksia oli joka puolella maailmaa, ja WTO:ta ja sen salakähmäisyyttä kritisoivaa materiaalia levisi internetin välityksellä kaikkialle⁹.

Lisäksi internetissä oli nähtävillä kriittisiä raportteja tapahtumasta, aineistoa eri ryhmien protesteista sekä keskusteluja WTO:sta ja globalisaatiosta. Kun tavanomaisessa mediassa protestit kuvattiin ”kaupanvastaisiksi” ja näytettiin anarkistien väkivaltaista ilkivaltaa ja vähäteltiin poliisin väkivaltaisuutta mielenosoittajia kohtaan, internetissä oli saatavilla kuvia, silminnäkijöiden lausuntoja ja raportteja poliisin toiminnan raakuudesta ja mielenosoitusten yleisestä rauhallisesta ja väkivallat-

---

9 Kuten abcnews.com-sivusto kertoi 1. joulukuuta artikkelissaan *Verkottuneet protestit*: “moninaiset ryhmät, muun muassa Direct Action Network, AFL-CIO sekä lukuisat ympäristö- ja ihmisoikeusryhmät, ovat järjestäneet internetissä mielenilmauksia ja -osoituksia, jotka ovat levinneet niin laajalti ympäri maailman, että moista ei olisi voinut edes kuvitella vielä viisi vuotta sitten.” ”Jo maaliskuussa aktivistit levittivät sanomaa uutisryhmissä ja postituslistoilla – eli sähköpostiviestien ketjuissa, joiden avulla käydään pitkäänkin kestäviä keskusteluja – järjestääkseen mielenosoituksia ja -ilmauksia.” Vaikka järjestäjät vaativat mielenosoittajilta väkivallattomuutta, eräällä sivustolla kehoitettiin mielenosoittajia tukkimaan WTO:n verkkopalvelimet ja toinen ryhmä loi WTO:n vastaisen sivuston, jonka ulkomuoto oli kopioitu WTO:n virallisilta sivuilta (ks. RTMarkin sivusto osoitteessa <http://gatt.org/>; sama ryhmä oli tehnyt myös satiirisen ja kriittisen kopion George W. Bushin sivustosta ja saanut niskoilleen Bushin presidentinvaalikampanjan vihat). Lisää WTO:n vastaisista mielenosoituksista Seattlessa ja tarkkaa analyysia niihin liittyvistä kysymyksistä on Paul Hawkenin artikkelissa *What Really Happened at the Battle of Seattle* (<http://www.purefood.org/Corp/PaulHawken.cfm>) sekä Naomi Kleinin artikkelissa *Were the DC and Seattle Protests Unfocused, or Are Critics Missing the Point?* (www.shell.ihug.co.nz/~stu/fair).

tomasta luonteesta.

Erityisesti kapitalistista globalisaatiota vastustava liike käytti hyväkseen internetiä järjestäessään massamielenosoituksia ja levittäessään tietoa kapitalistisen globalisaation instituutioiden politiikasta. Tapahtumien myötä tuli selväksi, että mielenosoittajat eivät vastustaneet globalisaatiota itsessään vaan uusliberalistista ja kapitalistista globalisaatiota. He vastustivat tiettyä politiikkaa ja instituutioita, jotka tuottavat yhä kiihkeämpää työvoiman hyväksikäyttöä, ympäristötuhoja sekä kasvavia luokkaeroja ja heikentävät demokratiaa. Parhaillaan syntyvät suuryhtiöiden globalisoitumista vastustavat liikkeet haastavat uusliberalistisen markkinakapitalismin mallin, joka ylistää mahdollisimman suurta tuottoa ja täydellistä vastuuttomuutta, ja ovat tuoneet selvästi esille tarpeen demokratisoinnille, sääntelylle, säännöille ja globalisaatiolle, joka palvelee ihmisiä eikä vain taloudellista voittoa.

Kyberaktivistit ja monet ryhmät ovat siis yrittäneet vastustaa kapitalistista ylhäältä saneltua globalisaatiota toteuttamalla ruohonjuuritasoon globalisaatiota, kehittämällä solidaarisuusverkostoja ja levittämällä haastavia ideoita ja liikkeitä ympäri maailman. Monikansallisten yhtiöiden johtamaa kapitalistista globalisaatiota vastaan on nousemassa tietokonevälitteinen aktivismi – Watermanin (1992) mukaan ”viides internationaali” –, joka eroaa laadultaan puoluekeskeisistä sosialistisista ja kommunistisista internationaaleista. Tämä verkosto yhdistää työväestöä, feministejä, ympäristönsuojelijoita, rauhanaktivisteja ja muita kapitalismin vastaisia ryhmiä. Se luo perustan uudelle yhteistyön ja solidaarisuuden politiikalle, joka voi ylittää postmodernin identiteettipolitiikan rajoittuneisuuden (ks. Dyer-Withford 1999; Hardt & Negri 2000; Burbach 2001; Best & Kellner 2001).

Tämän luvun esimerkit viittaavat siihen, että teknopolitiikka mahdollistaa politiikan uudelleenjäsentämisen, politiikan keskittymisen arkielämään sekä uuden tieto- ja viestintäteknologian hyödyntämisen politiikan kentän ja alan laajentamisessa. Tällä ratkaisevalla hetkellä Guy Debordin ja Situationistisen internationaalin ajatukset ovat erityisen merkityksellisiä. Ne painottavat tilanteiden rakentamista, teknologian ja viestintävälineiden käyttämistä sekä monia kulttuurin muotoja, joiden avulla voidaan tuottaa arkielämän vallankumous ja kasvattaa vapauden,

yhteisyyden ja mahdollisuuksien rajoja¹⁰. Jossain määrin uudet teknologiat ovatkin vallankumouksellisia ja rakentavat arkielämän vallankumousta, mutta ne myös tukevat ja laajentavat kapitalistista kulutusyhteiskuntaa ja sisältävät uusia fetisismien, orjuuden ja herruuden muotoja, joita ei vielä ole selvästi havaittu tai analysoitu.

Internet ja uudet teknopolitiikan muodot viittaavat myös politiikan ja pedagogiikan yhteyteen. Paulo Freire on jo pitkään esittänyt, että kaikki pedagogiikka on poliittista ja politiikassa on aina pedagoginen ulottuvuus (joka voi olla manipulatiivinen tai emansipatorinen). Kriittisten kouluttajien on kehitettävä strategioita, joiden avulla internetiä ja informaatio- ja viestintäteknologioita voidaan käyttää kasvatuksen kehittämiseen sekä aktiivisempien, demokraattisempien ja globaalimpien kansalaisten kasvattamiseen.

Globalisaatio ja demokratian haasteet

Suuryhtiöiden vastaisen globalisaatioliikkeen ensimmäinen aalto keskittyi suurelta osin kapitalistisen globalisaation ja uusliberalismin vastustamiseen. Viime vuosina on kuitenkin pyritty vastaamaan TINA-iskulauseen¹¹ haasteeseen ja löytämään vaihtoehtoisia tai muita globalisaation muotoja. On pyritty tuottamaan myönteisiä tulevaisuudenkuvia demokraattisesta, oikeudenmukaisesta, ekologisesta ja rauhanomaisesta globalisaatiosta ja keinoista sen saavuttamiseksi – tai ainakin on pyritty ylittämään katastrofaalisen puutteellinen ja suurilta osin epäonnistunut uusliberalistinen näkemys.

Kriittisen globalisaatioteorian ja dialektis-emansipatorisen näkemyk-

---

10 Debordin ja Situationistisen internationaalin ajatusten tärkeydestä nykyisen tilanteen ymmärtämisen kannalta on lisää teoksessa Best & Kellner 1997, luku 3. Interaktiivis-teknologisen yhteiskunnan uusista muodoista ja debordilaisesta kritiikistä on lisää teoksessa Best & Kellner 2001; sekä Kellner 2003a.

11 Lyhenne sanoista ”There Is No Alternative”. Talousliberalismin iskulause, jolla tarkoitetaan, että maailmanlaajuiselle vapaalle markkinataloudelle ei ole vaihtoehtoa. Suom. huom.

sen on kritisoitava uusliberalistista, suuryhtiöiden valtaan perustuvaa globalisaatiota ja analysoitava sen sisäisiä ristiriitoja, mutta lisäksi sen on hahmoteltava vaihtoehtoisten globalisaatioiden myönteistä ihanetta. Kapitalistista globalisaatiota vastustava taistelu tarvitsee myönteisen ihanteen, joka kertoo siitä, millaisen globalisaation puolesta se taistelee – kohtalomme on elää joka tapauksessa globaalissa maailmassa. Eri yhteiskunnilla ja ryhmillä on tietysti erilaiset vaihtoehtoiset muunnelmansa päämääristä ja strategioista, mutta haluankin esittää, että suuryhtiöiden uusliberalistista globalisaatiota voidaan vastustaa vaihtoehtoisilla globalisaatioilla, jotka ovat moninapaisia ja monenvälisiä – toisin sanoen niihin osallistuvat osapuolet ja liittoumat toimivat itsenäisesti – sekä radikaalin demokraattisia ja ekologisia. Sellaiseen kosmopoliittiseen globalisaatioon voivat osallistua järjestöt, yhteiskunnalliset liikkeet, kansanliikkeet sekä valtiot ja globaalit instituutiot, kuten YK. Demokraattisen ja moninapaisen globalisaation filosofinen perusta olisi valituksen kosmopoliittisuudessa, demokratiateoriassa, ihmisoikeuksissa ja ekologiassa. Sen keskeisiä käsitteitä olisivat kosmos, eikos, maailmankansalaisuus ja aito demokratia¹².

Se tosiasia, että kosmopoliittiselle globalisaatiolle on tarvetta, paljastaa rajoitteita yksipuolisessa globalisaatiovastaisuudessa, joka hylkää globalisaation kokonaan ja pitää sitä kapitalistisen tai Yhdysvaltojen herruuden muotona. Tämän mielipiteen kannattaminen tarkoittaa käytännössä tappion myöntämistä ennen varsinaisen taistelun alkamista ja globalisaation luovuttamista suuryhtiöiden käsiin: ristiriidat, vastarinnan muodot ja globalisaatioon perustuvat demokratian mahdollisuudet jäävät analysoimatta. Yhdysvaltojen ja suuryhtiöiden hallitsema globalisaatio edustaa uusliberalistisen globalisaation muotoa, jonka Wallerstein (2004, 18) väittää olevan ”melkein ohitettu”. Väitteen taustalla on argumentti, että Bushin hallinnon yksipuolinen sanelupolitiikka on yhdistänyt muun maailman Yhdysvaltojen politiikkaa vastaan, joten Yhdysvallat ei enää voi ajaa läpi mitä tahansa haluamaansa kauppaa-, talous- tai sotapoliittista linjaa ilman voimakasta vastustusta. Wallerstein viittaa laajalti huomiointuihin Kansainvälisen valuuttarahaston ja Maailman kauppajärjestön

---

12 Kosmopoliittisuudesta, ks. Cheah & Robbins 1998; sekä *Theory, Culture & Society* -julkaisun cosmopolis-erikoisnumero Vol. 19, Nrs. 1–2 (February–April 2002).

epäonnistumisiin, Cancunin ja Miamin kauppapoliittisiin kokouksiin, joissa ei saatu aikaan sopimusta ns. eteläisten maiden vastustaessa tiukkana rintamana Yhdysvaltojen kauppapolitiikkaa, sekä lopulta Bushin hallinnon Irakin-sodan saamaan globaaliin vastustukseen. Hän huomioi myös Maailman sosiaalifoorumin nousun vaikutusvaltaiseksi vastakohdaksi Davosissa pidetylle Maailman talousfoorumille. Se on toiminut kansainvälisen uusliberalismia vastustavan globalisaatioliikkeen järjestäjänä (ks. Hardt 2002).

Kosmopoliittinen globalisaatio ylittäisi kansallisvaltioiden ja kansallisten etujen saneleman politiikan yksipuolisuuden ja tunnustaisi, että globaalissa maailmassa kansat ovat osa monenvälistä, moninapaista, monikulttuurista ja kansojen välistä järjestelmää. Moninapaiseen yhteistyöhön, demokratisaatioon ja ruohonjuuritason globalisaatioon keskittyvä kosmopoliittinen globalisaatio kannattaisi naisten, työväestön ja vähemmistöjen oikeuksia ja painottaisi vahvasti ekologisia näkökulmia. Kosmopoliittinen globalisaatio on siis varteenotettava tapa kohdata nykyajan haasteet, joita ovat muun muassa rikkaiden ja köyhien välinen epätasa-arvo, ilmaston lämpeneminen ja ympäristökriisit.

Mukaillakseni Foucault'ta: siellä, missä on ylhäältä saneltua globalisaatiota – eli kapitalistisen logiikan sanelemaa globalisaatiota –, voi olla myös vastarintaa ja taisteluja. Ruohonjuuritason globalisaation mahdollisuudet seuraavat yhteistyöstä kansojen ja ryhmien välillä, jotka taistelevat parempien palkkojen ja työolosuhteiden, yhteiskunnallisen ja poliittisen oikeudenmukaisuuden, ympäristönsuojelun sekä laajemman demokratian ja vapauden puolesta. Lisäksi paikallisten ruohonjuuritason liikkeiden uusi nousu on saanut hallitsevat taloudelliset voimat takajaloilleen niiden omalla globaalilla pelikentällä. Tiedotusvälineissä ja internetissä raportoidaan usein suuryhtiöiden sortavasta ja tuhoisasta toiminnasta paikallistasolla, mikä tuottaa suuryhtiöille kansallista ja jopa monikansallista muutospainetta. Lisäksi uudistuva media ja internet mahdollistavat laajemman vastarintaraportoinnin. Ne luovat yhä uutta yhteistyötä ja solidaarisuutta, joka yhdistää ylhäältä sanellun globalisaation kapitalistisia muotoja ja suuryhtiöiden eliittiä vastustavia voimia (Dyer-Withford 1999).

Globalisaation kehitys heijastelee tietyllä tavalla Yhdysvaltojen ja muiden länsimaisten yhteiskuntien historiaa. Useimmissa ns. kapitalis-

tisissa demokratioissa kapitalismin ja demokratian välinen jännite on määrittänyt konflikteja viimeisen kahdensadan vuoden ajan. Tutkiessaan koulutuksen kehitystä Yhdysvalloissa Bowles ja Gintis (1986), Aronowitz ja Giroux (1993) ja muut ovat analysoineet koulutuksen sisällä piilevää suuryhtiöiden logiikan ja demokratian välistä ristiriitaa. Robert McChesney (1996; 1999), minä (Kellner 1990; 1992; 2001; 2003a) ja muut ovat tutkineet kapitalismin ja demokratian välisiä ristiriitoja mediassa ja julkisessa tilassa. Joel Cohen ja Joel Rogers (1983) esittävät, että kapitalismin ja demokratian väliset ristiriidat määrittävät voimakkaasti Yhdysvaltojen politiikkaa ja historiaa, ja Benjamin Barber (1996) väittää, että nykyisessä kansainvälisessä tilanteessa kapitalismin ja demokratian välinen jännite on globaalien konfliktien ja jännitteiden keskeinen piirre.

Etsiessään vapauttavia tulevaisuudenkuvia Hardt ja Negri (2000) ovat painottaneet globalisaatiossa – jota he kutsuvat ”imperiumiksi” – demokraattisten muutokampailujen mahdollisuutta. Väitän, että voidaan esittää samanlaisia argumentteja, joissa globalisaatiota ei kuitenkaan käsitetä vain kapitalismin ja demokratian yhteistyön voittokulksi, kuten Milton Friedmanin klassisissa teorioissa tai nykyisin Francis Fukuyaman ja Thomas Friedmanin teorioissa. Globalisaatiota ei myöskään pitäisi kuvata pelkkänä pääoman voittokulkuna, kuten tehdään monissa epätoivoisissa globalisaatiovastaisissa teorioissa. Sen sijaan pitäisi nähdä, että globalisaatio päästää valloilleen kapitalismin ja demokratian välisiä konflikteja. Se jäsentää maailmaa uudelleen, ja samalla se avaa uusia mahdollisuuksia taistelulle, vastarinnalle ja demokraattiselle muutokselle.

Marxin ja Engelsin malli, sellaisena kun he esittävät sen Kommunisisessa manifestissa, voi myös olla hyödyllinen analysoitaessa nykyaikaisen globalisaation ristiriitoja (Marx & Engels 1978, 469ff). Tarkastellessaan maailmaa historiallis-materialistisesta näkökulmasta Marx ja Engels tulkitsivat kapitalismin olleen historian edistykseksi voima, koska se tuhosi takapajuksen feodalismia, autoritaarisen patriarkaatin ja kehittymättömän provinsiaalisuuden ja toi tilalle markkinayhteiskunnan, globaalin kosmopoliittisuuden ja jatkuvan tuotantovoimien vallankumouksen. Marxilaisessa teoriassa kapitalismi kuitenkin kuvattiin suurena onnettomuutena ihmiskunnalle, koska se tuomitsi suuren osan ihmi-

sistä vieraannuttavaan työhön ja monet maailmankolkat kolonialistien hyväksikäytön armoille sekä loi luokkien ja kansojen välille konflikteja, joiden seurauksista kärsitään edelleen.

Marx käytti samanlaista historiallis-dialektista mallia myöhemmin analysoidessaan imperialismia. Hän väitti esimerkiksi kirjoittaessaan brittiläisestä imperiumista Intiassa, että brittien siirtomaavalta oli samalla sekä erittäin tuottavaa ja edistyksellistä että erittäin tuhoisaa (Marx & Engels 1978, 653ff). Samanlaisen kriittis-dialektisen mallin avulla voidaan nykyäänkin analysoida globalisaation edistyksellisiä puolia yhdessä sen alistavien piirteiden kanssa. Tällöin käytetään negaation ja kritiikin kategorioita, ja myönteiset piirteet siirtyvät kumoutuen ylemmälle tasolle. Lisäksi dialektinen poikkitieteellinen malli on välttämätön, jotta voidaan tavoittaa nykyisen globalisaation monimutkaisuus ja moniulotteisuus, joka yhdistää globalisaatioteoriassa talouden, teknologian, politiikan, yhteiskunnan ja kulttuurin sekä kuvaa näiden elementtien vuorovaikutusta ja välttää kaikenlaista determinismia ja reduktionismia.

Kriittis-dialektinen globalisaatioteoria vaatii, että analysoimme historian jatkuvuutta sekä menneisyyden ja nykyisyyden välisiä katkoksia ja erittelemme, mitkä nykyiset tapahtumat ovat menneen historian jatkumoa ja mitkä uusia ja erityisiä nykyhetkelle. Uskon, että postmodernien teorioiden avulla voidaan valaista ja dramatisoida globalisaation uusia muotoja ja niiden muutoksia. Postmoderni-käsite voi viitata siihen, mikä on tuoretta ja omaperäistä. Se voi kiinnittää huomionsi aiheisiin ja ilmiöihin, jotka vaativat uudenlaista teoriaa sekä voimakkaan kriittistä ajattelua ja kyseenalaistamista. Esimerkiksi Manuel Castells on analysoinut informaatio- ja viestintäteknologioita ja verkottuneen yhteiskunnan nousua erittäin yksityiskohtaisesti, mutta hän kieltäytyy yhdistämästä analyysiaan postmoderneihin kysymyksenasetteluihin. Näin hän kieltää itseltään teoreettiset työkalut, joiden avulla voidaan kuvailla nykyhetken uusia, aikaisemmista yhteiskuntamuodoista poikkeavia erityispiirteitä¹³.

---

13 Castells väittää, että Harvey (1989) ja Lash (1990) sanovat postmodernista juuri sen verran kuin siitä tarvitseekin sanoa (1996, 26f). Kaikella kunnioituksella heidän työtään kohtaan, en usko kahden tutkijan tai kirjan riittävän vastaamaan postmoderneihin ongelmiin, jotka koskevat muutoksia teoriassa, kulttuurissa, yhteiskunnassa, politiikassa, tieteessä, filosofiassa ja

Vaikka postmoderneissa teorioissa onkin mukana jonkin verran mystiikkaa, ne kertovat empaattisesti oman aikamme siirtymistä, repeämistä, uutuuksista ja omaperäisyyksistä. Ne dramatisoivat sellaisia kulttuurin, subjektin ja teorian muunnoksia, jotka jäävät piiloon Castellsin ja muiden globalisaation ja tietoyhteiskunnan kriitikoiden kiillottaman pinnan alle. Suhteessa nykykulttuurin ja -yhteiskunnan analyysiin postmodernit teoriat ovat kuitenkin vain tyhjää puhetta, ellei niitä kiinnitetä kapitalistisen globalisaation ja sille olennaisen tieteellis-teknologisen vallankumouksen analyysiin¹⁴.

Kuten olen yllä esittänyt, globalisaatio-termiä käytetään usein avainsanana, joka viittaa laajaan joukkoon erilaisia asioita ja ongelmia ja toimii ulkokuorena monille erilaisille teoreettisille ja poliittisille näkökannoille. Sen avulla voidaan oikeuttaa ideologioita, jotka peittävät ja silottelevat rumaa todellisuutta, mutta kriittinen globalisaatioteoria voi ohjata keskustelun juuri näihin kurjiin ilmiöihin ja valaista useita nykyajan ongelmia ja konflikteja. Tarkastellessamme globalisaatiopuheen erilaisia käsitteitä ja tarkoituksia meidän on tärkeää huomioida, että globalisaatio-käsite on teoreettinen rakennelma, jonka merkitys vaihtelee kunkin teoreetikon oletusten ja sitoumusten mukaan. Kun globalisaatio ymmärretään terminä rakennelmaksi, sitä ei tarvitse käsitellä luonnonvoimana – joko markkinavoimien hetyttömän voittokulun ja pääoman ylivallan merkinä tai, kuten äärioikeisto pelkää, nopeasti levittäytyvän maailmanhallinnon merkinä. Termi voi sekä kuvata että oikeuttaa kapitalistista kansainvälistymistä ja ylikansallisia hallinnon instituutioita, mutta kriittinen globalisaatioteoria ei osallistu ideologisiin ylistyksiin vaan korostaa erilaisuutta, vastarintaa ja demokraattista itsemääräämisoikeutta ja vastustaa ideologista silottelua ja vallankäyttöä.

Globalisaatio pitäisikin ymmärtää taistelutantereeksi, jolla vastakkaiset voimat yrittävät käyttää sen instituutioita, teknologioita, mediaa ja muotoja omiin tarkoituksiinsa. Kriittisen globalisaatioteorian tulee olla normatiivista: sen tulee esittää positiivisia arvoja ja globalisaation mah-

---

melkein kaikilla muillakin kokemuksen alueilla – ts. niiden ala on loputon (Best & Kellner 1997; 2001). Postmoderneja käsitteitä käytettäessä on kuitenkin syytä varoa asioiden mystifioimista, mistä varoittavat yllä mainittujen kirjoittajien lisäksi myös Hardt ja Negri (2000).

14 Ks. Best & Kellner 1997; 2001.

dollisuuksia. Niitä ovat esimerkiksi ihmisoikeudet sekä työläisten, naisten, lasten ja vähemmistöjen oikeudet, ympäristönsuojelu ja ympäristön kehittäminen sekä demokratian ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tukeminen. Sen tulee myös kritisoida globalisaation kielteisiä puolia, jotka vahvistavat eliitin taloudellista ja poliittista otetta kansalaisista – sen tulee kuvata yksityiskohtaisesti globalisaation huonoja ominaisuuksia, kuten Kansainvälisen valuuttarahaston tuhoisaa politiikkaa, Maailman kauppajärjestön sisäistä epäoikeudenmukaisuutta sekä ympäristön, ihmisoikeuksien ja työvoiman hyväksikäyttöä kaikkialla maailmassa. Dialektinen globalisaatioteoria sekä etsii globalisaation myönteisiä mahdollisuuksia että kritisoi sen kielteisiä ja tuhoisia puolia. Muita hyödyllisiä avauksia ovat muun muassa mahdollisuus laajempaan demokratiaan ja kattavampaan koulutus- ja terveydenhuoltojärjestelmään sekä uudet maailmantalouden mahdollisuudet, jotka avaavat tien nykyaikaiseen yritystalouteen sellaisille roduille, alueille ja yhteiskunnallisille luokille, jotka aiemmin on jätetty nykyiseen talouselämään kuuluvan tavanomaisen talouden, politiikan ja kulttuurin ulkopuolelle.

Globalisaatio ja koulutuksen uudistaminen

Kriittisten kasvattajien on kehitettävä uudistavia koulutusstrategioita, jotka vastustavat globalisaation sortavia voimia ja vaikutuksia sekä luovat yksilöille mahdollisuuksia ymmärtää globalisoituvaa maailmaa, toimia siinä tehokkaasti ja taistella yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden puolesta. Siksi on opetettava tärkeitä taitoja, esimerkiksi media- ja tietotekniikkataitoja, sekä edistettävä opiskelijoiden ja kansalaisten kykyä käyttää informaatio- ja viestintäteknologioita edistyksellisiin tarkoituksiin (Kellner 1998; 2002; Kahn & Kellner 2003; Kellner & Share 2007). Globalisaatio ja informaatio- ja viestintäteknologiat ovat tulevaisuuden merkittävimpiä voimia. Kriittisten kouluttajien ja aktivistien tehtävä on havainnollistaa niiden luonnetta ja vaikutuksia, osoittaa niiden aiheuttamia uhkia demokratialle ja vapaudelle sekä tarttua edistyksellisen koulutuksen ja demokratisoinnin mahdollisuuksiin.

Uudistavan koulutuksen projekti saa erilaisia muotoja eri ympäristöissä. Jälkitekillisissä – tai ”ylikehittyneissä” – maissa yksilöille täytyy

antaa mahdollisuus työskennellä ja toimia teknologisoituneessa informaatiotaloudessa, joten heidän on opittava media- ja tietotekniikkataitoja selvittääkseen uudenaikaisessa yhteiskunnallisessa ympäristössä. Myös perinteisiä tiedon ja kritiikin taitoja on vaalittava, jotta opiskelijat osaisivat käsittää järjestelmää: kuvata ja ymmärtää siinä tapahtuvia muutoksia ja kehittyvän globalisoituvan järjestyksen keskeisiä piirteitä. Lisäksi heidän on opittava toimimaan kriittisessä vastarinnassa demokratian ja edistyksellisen muutoksen puolesta. Tätä varten on kehitettävä näkemys siitä, millainen maailma voisi olla – vaihtoehtoja nykyiselle järjestykselle –, sekä taisteltava järjestäytyneesti edistyksellisiä päämääriä kohti. Tiedon ja kritiikin kieltä on siis terästettävä toivon ja käytännön kielellä.

Suurella osalla maailmaa ihmisten elämän keskeisin asia on jokapäiväinen olemassaolon taistelu. Tyydyttämättömien inhimillisten ja sosiaalisten tarpeiden täyttäminen on erittäin tärkeää. Koulutus voi tarjota kaikkialla mahdollisuuksia elämän olosuhteiden parantamiseen, paremman yhteiskunnan rakentamiseen ja sivistyneemmän maailman kehittämiseen. Lisäksi, kun koko maailmasta muodostuu globaali ja verkottunut yhteiskunta, laajan teknologiakirjon käyttötaidon merkitys kasvaa kaikkialla maailmassa. Media ja kyberkulttuuri ovat läsnä kaikkialla, ja globaali talous vaatii ihmisiltä yhä kehittyneempiä teknisiä taitoja.

Onkin mielenkiintoista, että eräs kriittisen pedagogiikan kummitiedustaja, Paolo Freire, suhtautui myönteisesti mediaan ja teknologiaan. Hän näki niiden mahdollisuudet ihmisten voimaannuttamisen välineinä, mutta hän havaitsi myös niiden muodostaman uhan hallitsevan eliitin vallan välineinä. Freire kirjoitti: ”Teknisen ja tieteellisen koulutuksen ei tarvitse olla vahingollista humanistiselle kasvatukselle, kunhan tiede ja teknologia ovat vallankumouksellisessa yhteiskunnassa pysyvän vapautuksen ja inhimillisyyden palveluksessa” (1972, 157)¹⁵. Monet kriittiset pedagogit ovat kuitenkin teknofoobikkoja ja pitävät uusia teknologioita ainoastaan alistavan vallankäytön välineinä. Maailmassa, joka on hetyttömän globalisaation ja teknologisen muutoksen kourissa,

---

15 Freire kirjoitti myös näin: ”En kritisoi itse mediaa vaan tapoja, joilla sitä käytetään” (1972, 136). Lisäksi hän piti tärkeänä medialukutaidon opettamista, jotta yksilöt oppisivat välttämään manipulaatiota ja sortoa, sekä oikean median käyttämistä kunkin asiasisällön opetuksessa (114–116).

ei kuitenkaan voi hyvällä omallatunnolla ajaa puritaanista ”puhtaiden käsien politiikkaa” ja ottaa etäisyyttä teknologiaan ja globalisaatioon. Sen sijaan on vaikutettava taloudellisen ja teknologisen vallankumouksen tapahtumiin ja yritettävä kääntää näitä voimia edistyksellisten päämäärien puolelle. On kehitettävä kriittistä ja valtavirtaa vastustavaa pedagogiikkaa, jotta ihmisten vapautuksen ja hyvinvoinnin projekti eteni.

Kriittinen teknologiateoria kannattaa näkemystä, että informaatio- ja viestintäteknologioissa on sekä utooppisia mahdollisuuksia että mahdollisuuksia yhä vääristyneempään vallankäyttöön ja pääoman ylivaltaan. Kun tietokoneiden ensimmäiset sukupolvet olivat suuria yksiköitä, joiden käyttöä hallitsivat valtiot ja suuryritykset, myöhemmät ”henkilökohtaisten tietokoneiden” sukupolvet ja tietoverkot loivat hajaantuneemman aselman, jossa yhä useammat ihmiset omistavat oman tietokoneen ja käyttävät sitä omiin projekteihinsa ja päämääriinsä. Nyt syntyvä langattoman viestinnän sukupolvi saattaa antaa mahdollisuuden osallistua uuteen viestintä- ja informaatiovallankumoukseen myös niissä osissa maailmaa, joissa ei ole edes sähköä. Sitä varten tarvittaisiin tietysti jonkinlaista kehitysmaiden Marshall-apua, joka levittäisi teknologioita nälänhädän, sairauksien, lukutaidottomuuden ja köyhyyden aiheuttamien ongelmien torjumiseksi.

Koulutuksen suhteen informaatio- ja viestintäteknologioiden leviäminen ja hajaantuminen merkitsee mahdollisuutta tutkimukseen ja viestintään myös niille opiskelijoille, joilla ei aiemmin ole ollut pääsyä suuriin kirjastoihin ja tutkimuslaitoksiin. Vaikka internet sisältääkin monia ongelmia ja rajoitteita, se tarjoaa enemmän informaatiota ja tietoa suuremmalle joukolle ihmisiä kuin mikään aikaisempi teknologia tai instituutio. Lisäksi se antaa ihmisille mahdollisuuden keskusteluun sekä ideoiden ja työn tulosten jakamiseen ja tarjoaa materiaalia, joka on aiemmin ollut vain tiettyjen ryhmien tai yksilöiden saatavilla.

Demokratisaation nimissä tapahtuva edistyksellinen koulutus uudistus vaatisi sitä, että uudet teknologiat ovat kaikkien käytössä. Siten olisi helpompaa ylittää ”digitaalinen kuilu” köyhien ja rikkaiden välillä (ks. Kellner 2002). Demokraattisen ja monikulttuurisen koulutus uudistuksen laajentaminen pakottaa kouluttajat ja kansalaiset kohtaamaan digitaalisen kuilun haasteet. Kuilu erottaa informaatioteknologian hallitsevat

ja omistavat ihmiset niistä, joilla ei ole kyseisiä teknologioita käytössään, aivan kuin luokka-, sukupuoli- ja rotuerottelut jakavat ihmisiä yhteiskuntien ja kulttuurien jokaisella alueella. Viimeisimmät tutkimukset viittaavat siihen, että digitaalisen kuilun keskeisimmät tekijät ovat luokka- ja koulutuserot eivätkä rotu- ja sukupuolierot. Tietokoneiden käyttäminen koulutuksen ja yhteiskunnan demokratisoinnin keskeisenä voimana vaatii kuitenkin huomattavia sijoituksia ja ohjelmistoja, jotta kaikille voidaan taata teknologisoituneessa globaalissa taloudessa ja kulttuurissa toimimiseen tarvittavat taidot ja työvälineet¹⁶.

Vastataksaan globalisaatioon ja teknologiseen vallankumoukseen pedagogiikan on muututtava yhtä radikaalisti kuin käynnissä olevat teknologian muutokset. Koulutusta on uudistettava pitämällä mielessä kansalaisuuden ja osallistumisen tärkeys ja siten yhdistämällä – á la Dewey – koulutus ja demokratia. Julkiseen pedagogiikkaan kuuluu se, että kansalaisille opetetaan, mitä tapahtuu heidän omassa yhteiskunnassaan ja muissa demokraattisissa ja ei-demokraattisissa yhteiskunnissa. Heille on

---

16 “Digitaalista kuilua” on alettu käyttää avainsanana eroille, joita on havaittu informaatioteknologian suhteen ”köyhien” ja ”rikkaiden” välillä nykyisissä talouksissa ja yhteiskunnissa. Yhdysvaltain kauppaministeriön heinäkuussa 1997 julkaisemassa raportissa väitettiin, että eri rotujen välinen digitaalinen kuilu on kasvamassa voimakkaasti, ja Clintonin hallinto ja media ottivat sen mieliaiheekseen (ks. raportti ”Americans in the Information Age: Falling Through the Net” osoitteessa <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/digitaldivide/>). Jälkeenpäin raportin aineistoa kuitenkin kritisoitiin ja sen katsottiin olleen vanhentunutta. Uudemmat Stanfordin yliopistossa, Cheskin Researchissa, ACNielsonissa ja Forester Institutessa tehdyt tutkimukset viittaavat siihen, että koulutus- ja luokkaerot ovat olennaisempia tekijöitä digitaalisen kuilun muodostumisessa kuin rotuerot (kuilua koskevia raportteja ja tilastoja on koottu osoitteessa <http://cyberatlas.internet.com/big-picture/demographics>). Joka tapauksessa on selvää, että ihmiset jakautuvat voimakkaasti informaatioteknologian suhteen kahteen ryhmään. Se on valtava haaste tasa-arvoisen ja demokraattisen yhteiskunnan kehittymiselle, ja ongelmalle on tehtävä jotakin. Olen pyrkinyt antamaan oman osani esittämällä, että informaatioteknologian mahdollisuuksien avaaminen kaikille vaatii uuden lukutaidon levittämistä, joka luo mahdollisuuksia ryhmille ja yksioille, jotka eivät aiemmin ole voineet osallistua taloudelliseen ja yhteiskunnallis-poliittiseen toimintaan (ks. Kellner 2002).

kerrottava demokratian vaaroista ja kansalaisuuden vaatimuksista. Kansalaisuuskasvatukseen kuuluvat retoriikan, julkisen puhumisen sekä lukemisen ja kirjoittamisen perusteet. Se vaatii myös kriittisen suvaitsevaisuuden vaalimista monikulttuurisessa yhteiskunnassa, joka pitää yllä kunnioitusta ja suvaitsevaisuutta kaikkia kohtaan. Samalla se on kriittinen sellaisia instituutioita ja ryhmiä kohtaan, jotka kannattavat fundamentalismia ja hyökkäävät suvaitsevaisuutta vastaan tai jotka käyttävät terrorismia, militarismia tai väkivaltaa päämääriensä saavuttamiseen.

Suvaitsevaisuus pitää yhdistää kulttuuriseen kosmopoliittisuuteen, joka tunnustaa maailman- ja monikulttuurisuuden arvon eikä ole sovinnistinen eikä kritiikitön omaa kulttuuriaan ja yhteiskuntaansa kohtaan. Demokraattinen isänmaallisuus voi pitää yllä arvostusta kulttuurin tai yhteiskunnan myönteisiä puolia kohtaan ja luoda solidaarisuutta vaikeina aikoina, mutta sokean nationalistinen isänmaallisuus voi johtaa siihen, että ihmiset alistuvat poliittisen manipulaation aggressiivisiin ja epädemokraattisiin käytäntöihin.

Kriittiseen kansalaisuuteen kuuluu kyky lukea ja kritisoida oman ja muiden kulttuurien tekstejä. Niitä ovat muun muassa politiikan ja median keskustelut, tv-ohjelmat, pop-musiikki, mainonta ja muut kulttuurin muodot. Julkinen pedagogiikka kulkee kriittisen kulttuurintutkimuksen rinnalla, ja yhdessä ne vaativat kriittisiä kouluttajia pohtimaan uudelleen lukutaidon käsitettä ja koulutuksen sisintä luonnetta missä tahansa nopeasti kehittyvässä huipputeknologisessa yhteiskunnassa. Lukutaitoa on laajennettava, jotta kehittyä uusia kulttuuri- ja teknologialukutaidon muotoja.

Olen aiemmin hahmotellut niitä *monia erilaisia lukutaitoja*, joita tarvitaan informaatio- ja viestintäteknologioiden hyödyntämiseen. Niitä ovat muun muassa yhä tärkeämpi medialukutaito, tietokone- ja informaatiolukutaidot sekä multimedialukutaidot, jotka mahdollistavat sisällön lukemisen, tutkimisen ja tuottamisen alati kehittyvässä multimediamailmassa (ks. Kellner 1998; 2000; 2002; Kellner & Share 2007). Radikaali koulutusuudistus vaatii kuitenkin laajan kirjon muitakin lukutaitoja, jotka jäävät nykyisessä koulutusjärjestelmässä usein lapsipuolen asemaan. Koska koulutus tapahtuu nykyisin usein monikulttuurisessa yhteiskunnassa, tarvitaan sosiaalisen vuorovaikutuksen ja kulttuurisen tiedostamisen uusia muotoja, jotka ottavat huomioon eri-

laisuuden, moninaisuuden ja monimuotoisuuden. Tarvitaan siis laajennettua *kulttuurista lukutaitoa*, joka ottaa huomioon monien erilaisten ryhmien kulttuurisen perinnön, historian ja ansiot. Kuten E. D. Hirsch (1987) sanoo, meidän on kyettävä lukemaan omaa jaettua kulttuuriperintöämme. Sen lisäksi meidän on opittava lukutaitoa kulttuureissa, jotka ovat olleet tähän saakka näkymättömissä, kuten Anthony Appiah, Henry Louis Gates ja heidän kollegansa ovat esittäneet kehittäessään monikulttuurista koulutusta (1998).

Myös *sosiaalista lukutaitoa* pitäisi opettaa koulutusjärjestelmän kaikissa vaiheissa. Siinä voidaan keskittyä siihen, miten olla yhteydessä ja tulla toimeen monien erilaisten ihmisten kanssa, miten sopia erimielisyyksiä, miten ratkaista ristiriitoja sekä miten kommunikoida ja olla sosiaalisessa vuorovaikutuksessa monissa erilaisissa tilanteissa. Sosiaaliseen lukutaitoon kuuluu eettistä arvo- ja normikasvatusta, sopivien ja epäsopivien yksilöllisten ja sosiaalisten arvojen erottelua (jotka voivat hyvin olla erilaisia eri seuduilla ja eri maissa). Siihen vaaditaan tietoa nykyaikaisista yhteiskunnista, joten se on osittain päällekkäistä yhteiskuntatiedon ja luonnontieteiden opetuksen kanssa. Itse asiassa kun otetaan huomioon tieteen ja teknologian suuri merkitys nykyajan maailmassa, ympäristöä uhkaavat tekijät sekä tarpeet suojella ja kehittää luonnollisia sekä sosiaalisia ja kulttuurisia ympäristöjä, on järkyttävää, kuinka lukutaidottomia jotkin ylikehittyneet yhteiskunnat, kuten Yhdysvallat, ovat tieteen, luonnon ja jopa ihmisen oman kehon suhteen. *Ekolukutaidossa* pitäisi siis vastaavasti opettaa tulkinta- ja toimintataitoja kaikissa ympäristöissä, jotka alkavat omasta kehostamme ja jatkuvat luonnonympäristöihin, kuten metsiin, meriin, järviin ja aavikoihin.

Nykyinen koulutuksen haaste on siis monien erilaisten lukutaitojen kehittäminen. Niiden tarkoitus on antaa oppilaille ja kansalaisille mahdollisuus käyttää uusia ja kehittyviä teknologioita parantaakseen elämänlaatuaan ja luodakseen paremman kulttuurin ja yhteiskunnan, joka perustuu monikulttuurisen erilaisuuden kunnioittamiseen ja pyrkii siihen, että aiemmassa modernissa yhteiskunnassa rahatta ja vallatta jääneet yksilöt ja ryhmät voivat osallistua demokraattiseen päätöksentekoon. Positiiviseen postmoderniin kuuluu siis tasa-arvoisemman ja demokraattisemman yhteiskunnan luominen, johon yhä useammilla yksilöillä ja ryhmillä on todellinen mahdollisuus osallistua. Suurena vaa-

rana on tietysti, että globalisaatio ja kehittyvät teknologiat kasvattavat nykyistä eriarvoisuutta, joka perustuu yhteiskuntaluokkiin, sukupuoleen ja rotuerotteluun. Tähän saakka uudet teknologiat ovat olleet suoremmin ja välittömämmin etuoikeutettujen ryhmien saatavilla. Nykyinen koulutuksen haaste on siis tarjota syrjään jääneille tai sorretuille ryhmille mahdollisuus käyttää monia teknologioita ja oppia tarpeellisia lukutaitoja, jotta päästäisiin eroon joistakin erotteluista ja epätasa-arvon lähteistä, jotka ovat piinannet nykyaikaisia yhteiskuntia koko modernin aikakauden ajan.

Radikaalien kouluttajien pitää yrittää yhdistää kehittyvien teknologioiden ja teknologisen vallankumouksen ilmiö ristiriitaisten kansallisuuksien, yhteiskuntaluokkien, sukupuolten ja uskontojen monikulttuuriseen, räjähtävään draamaan. Heidän pitää pyrkiä siihen, että erilaisuudesta syntyy monimuotoisuutta ja suvaitsevaisuutta – hiottu ja voimakas demokratia ja yhteiskunta –, ja heidän pitää pyrkiä estämään ristiriitojen, suvaitsemattomuuden, eriytymisen ja väkivallan kasvua. Ei siis ole kysymys vain siitä, että pitäisi puhua medialukutaidosta, tietoteknisestä lukutaidosta tai muista lukutaidoista teknologisessa mielessä, vaan on pohdittava kehittyviä teknologioita ja monikulttuurisuutta samaan aikaan teknologisen ja yhteiskunnallisen muutoksen kanssa. Kriittisten kouluttajien haasteena on siis keksiä, miten monet teknologiat ja lukutaidot voivat palvella monikulttuurisuuden päämääriä. On kysyttävä, miten opettajat, opiskelijat ja kansalaiset voisivat tulla tietoisiksi siitä, miten kehittyvät teknologiat muuttavat kaikkea aina koulutuksesta työhön ja sotaan saakka. On pohdittava tähän kaikkeen liittyviä haasteita, monia tarpeellisia lukutaitoja sekä mahdollisuuksia koulutuksen uudistamiseen ja yhteiskunnan kehittämiseen.

On esitetty aivan aiheellista huolta siitä, että kehittyvät teknologiat saattavat lisätä vallitsevaa epätasa-arvoa, joka liittyy yhteiskuntaluokka-, sukupuoli- ja rotueroihin. Kuten hyvin tiedämme, tietokonekulttuuri oli alun perin voimakkaasti valkoisten keski- ja yläluokkaisten ”miesnörttien” kulttuuri, johon ei yleensä otettu mukaan naisia, värillisiä ja niiden luokkien edustajia, joilla ei ollut mahdollisuutta käyttää tietotekniikkaa. Kun monet teknologiat muuttuvat keskeisemmiksi koulutuksessa, työelämässä ja arkielämässä, yhä useammat naiset sekä aiemmin tietokonekulttuurin ulkopuolelle jääneet ryhmät pääsevät niihin osallisiksi,

kun heidän on mahdollista käyttää tietokoneita ja multimediatekniikkaa kouluissa, työpaikoilla ja kotona. Kysymys monien teknologioiden saavutettavuudesta tulee tietysti yhä tärkeämmäksi, kun työ, koulutus ja kaikki muutkin sosiaalisen elämän alueet uudistuvat. Monien lukutaitojen hallitseminen tulee olemaan tärkeä vaatimus tulevaisuuden työ-, kulttuuri- ja koulutuselämässä sekä politiikassa. Jos aiemmin heikossa ja syrjäytyneessä asemassa olleet ryhmät eivät pääse osallisiksi kehittyviin teknologioihin, luokka-, sukupuoli-, rotu- ja muut erot tulevat kasvamaan räjähdysmäisesti. Tuloksena on yhä suurempi epätasa-arvo, jolloin yhteiskunnallisen kuohunnan ja sekasorron todennäköisyys kasvaa.

Informaatioteknologian ja multimediatekniikan synnyttämässä lukutaidossa on kuitenkin piirteitä, jotka voivat mahdollisesti demokratisoida yhteiskuntaa ja osallistaa ihmisiä ja ryhmiä, jotka ovat aiemmin joutuneet luokka-, sukupuoli- ja rotuerottelun uhreiksi. Sähköpostin yleistävä epämuodollisuus, puhekielenomaisuus ja spontaanisuus sekä nettikeskustelut ja tietokonevälitteinen kommunikaatio luovat uusia mahdollisuuksia yksilöille ja ryhmille, joiden lukutaito ja kirjoitustapa tuomittiin heikoksi tai puutteelliseksi perinteisemmällä painetun median aikakaudella. Monien tietokonevälitteisten keskustelukanavien avoimuus, yhä useamman ihmisen mahdollisuus tuottaa omat www-sivunsa sekä aiemmin vain eliittikirjastojen käyttäjien ulottuville rajoittunut valtava tietomäärä voivat demokratisoida koulutusta, kulttuurituotantoa ja osallistumista kulttuurisiin ja poliittisiin keskusteluihin ja liikkeisiin.

Uusiin teknologioihin ja lukutaitoihin liittyvät mahdollisuudet ja rajoitteet ovat keskeisiä demokratian lupauksen toteuttamisen kannalta. Viettelevien informaatio-, viestintä- ja viihdeteknologioiden räjähdysmäisessä lisääntymisessä on kuitenkin piileviä uhkia. On vaarana, että nuoriso ajautuu täysin huipputeknisen kokemuksen maailmaan ja menettää sosiaalisen yhteytensä, kyvyn kommunikoida toisten ihmisten kanssa ja olla heidän kanssaan konkreettisesti tekemisissä. Tietoteknisen kommunikaation epämuodollisuus voi luoda yksilöllisiä kieliä ja alakulttuureja, joiden jäsenet ovat heikoilla laajemmassa kulttuurisessa kommunikaatiossa ja osallistumisessa.

Tilastot viittaavat siihen, että yhä useammat nuorisoryhmät liikkuvat kyberavaruudessa ja että internet-yhteyden omistavat opiskelijat

viettävät noin neljä tuntia päivässä uudessa teknologisten kokemusten maailmassa¹⁷. Mediassa on luotu yhä enemmän moraalista paniikkia ja esitelty kyberavaruuden vaaroja. On kerrottu karmeita tarinoita siitä, miten nuoria poikia ja tyttöjä on houkuteltu vaarallisiin seksuaalisiin tilanteisiin, miten he ovat karanneet kotoa ja miten pornografia lisääntyy internetissä valtavalla vauhdilla. On julkaistu vaatimuksia valvonnan ja sensuurin lisäämisestä ja tietoliikenteen seuraamisesta – yleensä vaatimuksia ovat esittäneet poliitikot tai muut tietokoneelukutaidottomat ihmiset. Oikea ratkaisu ei ole rajoittaa näitä teknologioita vaan opettaa opiskelijoita ja kansalaisia niiden käytössä, jotta niitä voidaan käyttää hyödyllisiin ja luoviin pikemminkin kuin ongelmallisiin tarkoituksiin.

Koko viimeisen vuosisadan ajan uutta mediaa on demonisoitu samoin kuin monia mediakulttuurin muotoja – esimerkiksi sarjakuvaa, elokuvaa, pop-musiikkia, televisiota ja nyt internetiä. Kuten Jenkins (1997) esittää, demonisaatiota tukee oletus lapsuuden viattomuudesta – oletus, että lapset ovat vain passiivisia tyhjiä astioita, jotka ovat helposti kulttuuristen kuvien vieteltävissä ja tarvitsevat suojelua ilkeiltä ja vahingollisilta kulttuurisilta sisällöiltä. Hän kuitenkin myöntää (1997, 30f), että ”lapsuuden viattomuuden” myytti riistää lapsilta aktiivisen toimijuuden, kyvyn ajatella omia ajatuksiaan ja kyvyn itse tulkita ja työstää median materiaaleja. Tietysti lapset tarvitsevat mediakasvatusta. Heidät

---

17 *Wired*-lehdessä on paljon tilastotietoa, joka liittyy kasvavaan tietokoneen ja internetin käyttöön kaikissa nuorisoryhmissä, ja se kertoo myös kyberkulttuurin vaihtelevuudesta. Internet-riippuvuutta koskevat tutkimukset nostavat esiin liiallisen käytön kielteisiä vaikutuksia. *Chronicle of Higher Education* on raportoinut, että ”uuden tieteellisen julkaisun, *Cyberpsychology and Behaviorin* mukaan opiskelijat ovat epätavallisen herkkiä internet-riippuvuudelle” (Feb. 6. 1998: A25). Tutkimuksessa todettiin, että erityisessä vaarassa ovat 18–22-vuotiaat opiskelijat ja että internetin käyttö korreloi opiskelijan keskeyttämisen kanssa, joka on kaksi kertaa yleisempää paljon internetiä käyttävien keskuudessa. University of Washington -yliopisto on rajoittanut opiskelijoiden internet-aikaa rajoittaakseen liiallista käyttöä, ja useat muut yliopistot ovat perustaneet tukiryhmiä internet-riippuvuudesta kärsiville. Tutkimuksissa ei kuitenkaan kerrota internetin liikakäytön eduista, eikä niissä osoiteta sille mahdollisesti kehittävämpiä vaihtoehtoja kuin esimerkiksi tv:n katsominen, juominen tai perinteisiin yliopiston rentoihin osallistuminen.

on otettava mukaan aktiiviseen oppimiseen, jonka sisältönä on heidän oma kulttuurinsa. Sensuuri ja median mustamaalaus ei kuitenkaan auta nuoria kasvamaan aktiivisiksi kriitikoiksi ja oman kulttuurinsa jäseniksi.

Jon Katz (1996) on vastaavasti puhunut lasten ”kyberoikeuksien” puolesta. Hän on väittänyt, että nuorison mahdollisuus osallistua internetin cyberkulttuuriin ja mediakulttuuriin yleensä on välttämätöntä, jotta he voisivat osallistua suurempaan kulttuurikonaisuuteen sekä omaan koulutukseensa ja kehitykseensä. Kulttuurin hallitseminen voi ratkaista sen, onnistuuko ihminen elämässään taloudellisesti, tai sen, kehittykö hän sosiaalisesti vai erakoksi. Erityisesti internet mahdollistaa osallistumisen monilla sosiaalisen ja kulttuurisen elämän alueilla. Lisäksi se tarjoaa tilaisuuden sellaisten teknisten taitojen kehittymiseen, jotka voivat olla hyödyksi myöhemmissä elämänvaiheissa.

On siis välttämätöntä luopua lapsuuden viattomuuden myytistä ja siitä käsityksestä, että lapset vain kuluttavat mediasisältöjä passiivisesti. Sen tilalle on asetettava aktiivisen ja luovan mediamateriaalin käytön mahdollisuus, jossa mediakasvatus on osa nuorison minuuden kehitystä ja rakennetta. Henry Jenkins ehdottaa vastaavasti ”uudentyyppistä radikaalia mediakasvatusta, joka perustuu sille oletukselle, että lapset ovat populaarikulttuurissa aktiivisia osallistujia pikemminkin kuin passiivisia uhreja. Meidän on autettava lapsiamme kasvamaan kriittisiksi ajattelijoiksi suhteessa mediaan, jota he käyttävät, ja populaarikulttuuriin, jonka he ottavat vastaan avosylin. Voimme kuitenkin saavuttaa tämän päämäärän vain tunnistamalla ja kunnioittamalla heidän olemassa olevia sitoumuksiaan, taitojaan ja tietojaan median käyttäjinä. Lopulta tavoitteenamme ei saa olla lapsiemme suojeleminen vaan heidän mahdollisuuksiensa kasvattaminen.” (Jenkins 1997, 31.)

Sen sijaan, että demonisoisimme ja hylkäisimme kaikki uudet teknologiat heti kättelyssä, meidän pitäisi kritisoida niiden väärinkäyttöä mutta samalla pyrkiä näkemään, miten niitä voidaan käyttää rakentavasti ja positiivisesti. Tutkiessani kehittyviin teknologioihin liittyvää kaleidoskooppista keskustelujen kokoelmaa minua on hämmentänyt, kuinka voimakkaasti niissä esitetään joko teknofiilistä puhetta, joka esittää uudet teknologiat kaikki ajan ongelmat ratkaisevana pelastuksena, tai teknofo-bista puhetta, joka pitää teknologiaa kirouksena ja demonisoi sen nykyajan ongelmien pääasialliseksi syyksi. Vaikuttaa siltä, että aivan yhtä yksi-

puoliset ja vastakkaiset puhetavat ovat vastaanottaneet muutkin uudet teknologiat viimeisen vuosisadan aikana, useimmiten vielä hysteerisesti. On tosiaankin kummallista, että aina kun ilmestyy täysin uusi teknologia, siihen reagoidaan kaksinapaisesti ja joko kauhistellaan tai ylistetään sen uutuutta ja eroja verrattuna aiempiin teknologioihin. Uudet teknologiat näyttävät houkuttelevan sekä puolestapuhujia ja kannattajia että kritikoita ja panettelijoita. Niin on käynyt historiassa massamedialle, ja niin on käymässä nyt tietotekniikalle.

Varhaiset teoreetikot ylistivät elokuvaa siitä, että se mahdollisti todellisuuden dokumentaarisen kuvaamisen. Siegfried Kracauer esitti kirjassaan, että elokuva ”lunastaa todellisuuden”, ja elokuvaa pidettiin jo varhain kekseliäänä taidemuotona sekä hyvänä massaviihteen ja -koulutuksen välineenä. Vastaavasti se myös demonisoitiin nopeasti, ja sitä syytettiin seksuaalimoraalin löyhentymisestä, nuorisorikollisuudesta, väkivallasta ja lukuisista muista moraalittomuuden ja pahuuden muodoista. Demonisaatio johti Yhdysvalloissa lainsäädännön hyväksymiseen, jossa tarkasti säänneltiin Hollywood-elokuvien sisältöä vuodesta 1934 aina 1950- ja 1960-luvuille sakka: suudellessa huulten täytyi pysyä yhdessä, rikoksen tekeminen ei saanut olla kannattavaa, huumeiden käyttöä ja hyökkäyksiä uskontoja kohtaan ei saanut esittää. Sensuuritoimisto tarkisti kaikki elokuvat tarkasti varmistaakseen, ettei niissä ollut turmiollista tai luvatonta sisältöä.

Vastaavaa äärimmäistä toivoa ja pelkoa on kohdistunut radioon, televisioon ja nyt tietokoneisiin. Vaikuttaa siltä, että aina kun esiin tulee uusia teknologioita, ihmiset sijoittavat niihin kaikenlaisia fantasioita, pelkoja, toiveita ja unelmia. Muutaman viimeisen vuosikymmenen aikana niin on käynyt tietokoneille ja multimediateknologioille. On todellakin hämmästyttävää, että tietokoneita ja informaatioteknologiaa käsittelevä kirjallisuus on joko erittäin ylistävää ja teknofiilistä tai terävän parjaavaa ja teknofobista. Kriittisen teknologiateorian ja kriittisen pedagogiikan pitäisi kuitenkin välttää kehittyvien teknologioiden demonisointi ja jumalointi. Niiden sijaan sen pitäisi kehittää pedagogiikkaa, joka auttaa opettajia, opiskelijoita ja kansalaisia kehittämään koulutusta ja elämänlaatua. Sen pitää auttaa kritisoimaan aina uudistuvien teknologioiden rajoitteita ja niihin kohdistuvia valheellisia lupauksia.

Siitä ei varmasti ole epäilystä, että tietokonemaailmojen kyberava-

ruudessa on aivan yhtä paljon banaaliutta ja typeryyttä kuin todellisesakin elämässä. On mahdollista tuhlata paljon aikaa hyödyttömyyksiin. Kuitenkin verrattuna synkkiin ja väkivaltaisiin kaupunkimaailmoihin, joita kuvataan rap-musiikissa ja nuorisoelevoissa, teknologiset maailmat ovat informaation, viihteen, vuorovaikutuksen ja yhteisöllisyyden suojsatamia, joissa nuoret voivat oppia tärkeitä taitoja sekä saada tietoa ja valtaa, joita he tarvitsevat postmodernissa seikkailussa. Kyberavaruuksessa nuoret voivat luoda vaihtoehtoisia, moninaisia ja joustavia identiteettejä sekä omia alakulttuureja ja yhteisöjä. On todellakin jännittävä seikkailu internetissä ja huomata, kuinka nuoret ja muut ovat luoneet monia mielenkiintoisia sisältöjä, joissa on usein arvokasta koulutuksellista ja poliittista materiaalia. On tietysti olemassa se vaara, että liikemaailman kaupalliset edut valloittavat internetin, mutta on todennäköistä, että tulevaisuudessakin siellä on tiloja, joissa yksilöt voivat kehittää itseään ja luoda omia yhteisöjään ja identiteettejään.

Demokratian tulevaisuuden kannalta on äärimmäisen tärkeää, että kaikkien yhteiskuntaluokkien, rotujen, sukupuolten ja maantieteellisten alueiden nuorille taataan mahdollisuus käyttää informaatio- ja multimediaalukutaitoja. Sitä varten on järjestettävä tietotekniikka- ja medialukutaidon opetusta, jotta nuoret voisivat päästä huipputeknologisille työmarkkinoille ja osallistua täysivaltaisesti tulevaisuuden yhteiskuntaan. Niin voidaan estää yhteiskuntaluokkaan, sukupuoleen ja rotuun perustuvan epätasa-arvon kasvaminen. Vaikka kyberaikakaudella tarvitaan monia uusia lukutaitoja, perinteinen painetun tekstin lukutaito on entistäkin tärkeämpi. Lisäksi monien lukutaitojen opetuksen pitää sisältää filosofiaa, etiikkaa, arvoajattelua ja humanistisia oppiaineita, jotka ovat nykyisin tärkeämpiä kuin koskaan ennen. Itse asiassa se, *miten* internetiä ja kehittyviä teknologioita käytetään, seuraa nuorten kokonaiskoulutuksesta sekä taidoista ja mielenkiinnon kohteista, joita he tuovat uusien teknologioiden sisällöiksi. Teknologioita voidaan käyttää koulutukseen ja arvokkaan kulttuurisen ja poliittisen materiaalin levittämiseen yhtä hyvin kuin pornografian ja kyberostoskeskusten banaalien artikkeleidenkin kauppaamiseen.

Sodan ja militarismien aikakaudella on vastaavasti välttämätöntä kehittää rauhan ja väkivallattoman konfliktinratkaisun pedagogiikkaa. Militarismien kulttuuria on käsiteltävä jo kodissa ja koulussa. On kritisoitava

mediaa, esineitä (esim. leluja), ideologioita ja kirjoja, jotka pyhittävät sota ja sotureita. Soturikulttuuri vahingoittaa demokraattista yhteiskuntaa, ja siihen pitäisi vastata dialogin, yhteisymmärryksen ja väkivallattoman konfliktinratkaisun demokraattisilla arvoilla ja muilla positiivisilla arvoilla, kuten rauhalla ja yhteisöllisyydellä. Kriittisen medialukutaidon pitäisi herkistää opiskelijat ja kansalaiset ongelmille, joita liittyy hypermaskuliiniseen mieskuvaan ja yliseksuaaliseen naiskuvaan. Sukupuolen sosiaalisesta rakentumisesta on keskusteltava perusteellisesti, ja on puhuttava myös hypermaskuliinisuudesta, naisiin kohdistuvasta väkivallasta sekä raakuudesta ja väkivallasta yleensä (ks. Kellner 2008). Dialogisen pedagogiikan pitää esittää sota ja väkivalta merkittävinä sosiaalisina ongelmina, ja sen pitää esittää niille vaihtoehtoja. Rauhantutkimuksen pitää esitellä väkivallattomia filosofioita, esimerkiksi Jeesuksen, Gandhin ja Martin Luther Kingin ajatuksia.

Esittelemääni monien lukutaitojen käsitteeseen sisältyy siis ajatus, että kyse ei ole joko–tai-asetelmasta eli joko painetun tekstin lukutaidosta tai multimedialukutaidosta, joko perinteisestä opetussuunnitelmasta tai uudesta huipputeknologisesta opetussuunnitelmasta. Kyse on pikemminkin sekä–että-asetelmasta, jossa säilytetään parhaat asiat perinteisestä, painettua mediaa painottavasta koulutuksesta ja samalla kehitetään monia uusia, kehittyvien teknologioiden vaatimia lukutaitoja. Kybermaailma on tietysti vain yksi kokemuksen ulottuvuus – tulevaisuudessakin on opittava toimimaan ”todellisessa” maailmassa, johon kuuluvat muun muassa koulu, työ, ihmissuhteet, politiikka ja yhteiskunta. Nuorten – ja meidän kaikkien – on osattava toimia monissa sosiaalisen todellisuuden ulottuvuuksissa ja opittava valtavasti erilaisia luku- ja muita taitoja. Niiden avulla meidän on mahdollista luoda identiteettejä, ihmissuhteita ja yhteisöjä, jotka kasvattavat ja kehittävät mahdollisuuksiemme kirjoja ja tyydyttävät laajan joukon erilaisia tarpeita. Elämä on nykyisin moniulotteisempaa kuin koskaan ennen, joten postmodernissa seikkailussa on opittava elämään monissa erilaisissa sosiaalisissa tiloissa ja mukautumaan voimakkaaseen muutokseen (Best & Kellner 2001). Myös koulutuksessa on tunnistettava nämä haasteet. On käytettävä hyödyksi uusia teknologioita, joiden avulla koulutusta voidaan kehittää, ja on suunniteltava pedagogisia strategioita, jotta teknologioiden avulla voidaan luoda demokraattisempaa ja tasa-arvoisempaa monikulttuurista

yhteiskuntaa.

Uusliberalistit ovat yrittäneet hajottaa hyvinvointivaltiota, vallata julkista tilaa ja hallita globalisaatiota. On kansalaisten, aktivistien ja kouluttajien tehtävä luoda vaihtoehtoisia julkisia tiloja, politiikkaa ja pedagogiikkaa. Näissä tiloissa – joita voivat olla esimerkiksi edistyskelliset luokkahuoneet – opiskelijat ja kansalaiset voisivat oppia käyttämään informaatio- ja multimediateknologioita, joiden avulla voitaisiin keskustella siitä, millaisessa yhteiskunnassa ihmiset nykyisin haluavat elää, ja vastustaa sellaista yhteiskuntaa, jossa he eivät halua elää. Tätä varten on vähintäänkin vaadittava parempaa koulutusta, terveydenhuoltoa, hyvinvointia ja valtion taloudellista tukiverkostoa, ja lisäksi on taisteltava demokraattisemman ja tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta. Ei voida kuitenkaan olettaa, että anteliaat suuryhtiöt ja hyväntahtoinen valtio jakaisivat globalisoituneen informaatiotalouden voitot ja edut kansalaisille. Yksilöiden ja ryhmien on siis tuettava demokratisaatiota ja edistyskellistä yhteiskunnallista muutosta.

Suuryhtiöiden ja valtioiden kapitalistisen globalisaation sijaan kannatan sitä vastustavaa demokraattista, pedagogista ja kosmopoliittista globalisaatiota. Se tukee yksilöitä ja ryhmiä, jotka käyttävät informaatio- ja multimediateknologioita luodakseen monikulttuurisempaa, tasa-arvoisempaa, demokraattisempaa ja ekologisempaa globalisaatiota. Uudet teknologiat tietysti saattavat kasvattaa epätasa-arvoisia luokka-, sukupuoli-, rotu-, ja alueellisia eroja ja valta-asetelmia sekä tarjota vallitseville suuryhtiöille voimakkaita välineitä omien etujensa ajamiseen. Tässä tilanteessa hyvää tahtovien ihmisten on kehitettävä strategioita, joiden avulla teknologioita voidaan käyttää demokratian ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden tukemiseen. Kun yhä lisääntyvät teknologiat saavat keskeisen aseman arkielämässä, on yhä tärkeämpää kehittää valtavirtaa vastustavaa teknopolitiikkaa vaihtoehtoisissa julkisissa ja pedagogisissa tiloissa. Talouden, politiikan ja sosiaalisen elämän muutokset vaativat jatkuvaa politiikan ja sosiaalisen elämän uudelleenmäärittelyä, jossa otetaan huomioon globalisaatio ja teknologinen vallankumous. Jatkuvasti muuttuvat historialliset olosuhteet vaativat kriittistä ja valtavirtaa vastustavaa ajattelua.

Lähteet

- Amoore, Louise (ed.) 2005: The Global Resistance Reader. New York: Routledge.
- Friedman, Thomas (2005) The World is Flat. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Hardt, Michael (2002) "Porto Allegre: Today's Bandung?" New Left Review 14 (March-April).
- Hayden, Patrick and Chamsy el-Ojeili (eds.) (2005) Confronting Globalization: Humanity, Justice and the Renewal of Politics. New York: Palgrave MacMillan.
- Kahn, Richard and Douglas Kellner (2006) "Reconstructing Technoliteracy: A Multiple Literacies Approach," in *Defining Technological Literacy*, edited by John R. Dakers. New York and England: Palgrave Macmillan, 2006, pp. 253-274.
- Kellner, Douglas (2008) *Guys and Guns Amok: Domestic Terrorism and School Shootings from the Oklahoma City Bombings to the Virginia Tech Massacre*. Boulder, Col.: Paradigm Press.
- Kellner, Douglas and Jeff Share (2007) "Critical Media Literacy, Democracy, and the Reconstruction of Education," *Media literacy. A Reader*, edited by Donald Macedo and Shirley R. Steinberg. New York: Peter Lang, 2007: 3-23.

9.

YHTEISKUNNALLISET LIIKKEET JA KAMPPAILU YLEISESTÄ ÄLYSTÄ

Jukka Peltokoski

General intellect eli yleinen äly tai ymmärrys on Marxin käsite, joka esiintyy Vuosien 1857–1858 taloudellisten käsikirjoitusten (ns. Grundrisse) koneita käsittelevässä fragmentissa. Aivan viime vuosiin saakka käsitteellä on ollut vain marginaalinen asema marxilaisessa traditiossa. Äskettäin sen tiimoilta on virinnyt vilkasta ja uudenlaista Marx-luentaa, jossa Grundrisse ja yleisen älyn käsite tuovat Marxin ajankohtaiseksi tietokapitalismin teoreetikoksi. Julkisuuteen tämä Marxin uudelleen luenta on tullut eritoten Antonio Negrin ja Michael Hardtin bestsellerin *Empire* (2000, suom. *Imperiumi* 2005) myötä. Hardt ja Negri eivät tosin käytä teoksessaan yleisen älyn käsitettä sellaisenaan, mutta kirjan taustakeskustelija tunteva hahmottaa sen helposti rivien välistä.

Hardtin ja Negrin ajattelu on suoraa jatkoa 1960- ja 70-luvulla Italiassa vaikuttaneelle operaistiselle liikkeelle, joka korosti työväenluokan autonomiaa suhteessa pääomaan ja jopa työväenluokkisiin organisaatioihin. Negri oli yksi operaistien teoreettisista johtajista. 1970-luvulla operaistit lakkauttivat liikettä johtaneen Potere Operaio -järjestönsä,

mutta operaismin tiimoilta muotoutuneista verkostoista tuli keskeinen osa Autonomiaksi kutsuttua uutta massaliikettä. Autonomia oli korostuneesti opiskelijoiden ja urbaanin nuorison liikehdintää samoin kuin tuon ajan yhteiskunnallisissa levottomuuksissa muuallakin maailmassa. Operaistit analysoivat uuden tyylisiä kapinoita oireina kapitalismin rakennemuutoksesta.

1970- ja 1980-luvun vaihteessa Italian valtion aloitettua massiivisen repression Autonomia-liikettä vastaan reaktiona Punaisten prikaattien suorittamalla Aldo Moron murhalle monia liikkeen aktivisteja pakeni ulkomaille, eritoten Ranskaan. Täällä joukko Negrin ympärille ryhmityneitä teoretikkoja aloitti yhteistyön Gilles Deleuzen ja Felix Guattarin kanssa – syntyi niin sanottu Pariisin koulukunta. Pariisi oli myös paikka, jossa Hardt ja Negri kohtasivat ja aloittivat yhteistyönsä. Kuitenkin vasta Empire on tuonut operaistien keskustelunavauksen varsinaisesti kansainväliseen julkisuuteen. Ennen kaikkea kirjalla on ollut vaikutusta globaaliliikehdinnän viitekehyksessä työskentelevien aktivistien ja intellektuellien parissa, mutta enenevästi se on huomioitu myös yliopistoissa, monissa ulkomaalaisissa yliopistoissa huomattavasti Suomea innokkaammin.

Empiren saaman huomion jälkeen myös sellaiset teoretikot kuin Paolo Virno, Christian Marazzi, Maurizio Lazzarato sekä Franco ”Bifo” Berardi ovat nousseet suuremman yleisön tietoisuuteen. Heistä kullakin on lähtökohtansa operaismin ja Autonomian vuosissa. Minkään yhden nimityksen tai identiteetin alle tätä keskustelijoiden joukkoa ei kuitenkaan ole helppoa laittaa. Koulukuntamuodostelman painottamisen sijasta luonteenomaista yleisen älyn teoretikoille on tapa tehdä liikkuvaa ja kokeilevaa, monitahoista ja lukijansa haastavaa, epäortodoksisista ja epäakateemista tiedettä – tiedettä, jonka tehtävänä on muuttaa maailmaa ja tiedettä. Yleisen älyn käsite ei siten tule peliin eksegeettisen tulkinnan kohteena, vaan inspiraation lähteenä. Jos mistä, kyse on älyllisestä liikkeestä, eikä tällaista liikettä voida koskaan pakottaa kollektiviseen identiteettiin.

Keskeinen premissi keskustelussa yleisestä älystä on ajatus siitä, että olemme siirtyneet teollisuusyhteiskunnasta tai teollisesta kapitalismista jälkiteolliseen tietokapitalismiin, jossa teollisuuskone tai teollinen työ eivät enää muodosta arvontuotannon keskiötä. Teollisuuskoneen sijaan

keskiössä on nyt ihmisten jakama julkinen ajattelu tai ”aivojen välinen yhteistyö”, kuten Lazzarato (2006) on muotoillut. Premissin mukaisesti uusien yhteiskunnallisten liikkeiden voi katsoa ilmentävän yleisen älyn hallinnasta kamppailevaa uutta proletaarista subjektiviteettia. Tämän subjektiviteetin nimeksi voidaan antaa moneus tai suomeksi täsmällisimmin väki (it. *multitudo*, engl. *multitude*). Väki viittaa ryhmäsubjektiin, jonka ajattelu ja tuottava toiminta eivät ole palautettavissa mihinkään yksilöityyn henkilöön tai määrättyyn aikaan tai paikkaan. Väki on tuottavaa, koska se on yhteisesti ajattelevaa väkeä. Siten väki on tietokapitalismin tuottava subjekti, joka on antagonistisessa suhteessa tietoarvonlisäyksen resurssinaan hyväksikäyttävän pääoman kanssa.

Käyn artikkelini alussa läpi, mitä yleinen äly tarkoitti Marxille ja miten se on otettu uudelleen käyttöön operaismissa ja sen jälkeisessä keskustelussa. Sitten tarkastelen millaisiin työelämän muutoksiin yleisen älyn näkökulma viittaa. Lopuksi käyn muutaman teeman kautta läpi yleisen älyn avautumista uusien yhteiskunnallisten liikkeiden toiminnan välityksellä. Yleisen älyn ajankohtainen relevanssi määrittyy tällöin varsin itseviittaavalla tyylillä: se nousi uudelleenluennan kohteeksi osana 1960-luvun jälkeistä poliittista liikehdintää ja se myös teoretisoi tuon liikehdinnän poliittista subjektiviteettia. Onko yleinen äly siis vain operaismiin ja autonomiaan juonteensa juurtavan poliittisen toiminnan itsereflektiota? Osin näin todellakin on, mutta samalla yleinen äly avaa laajempiakin mahdollisuuksia tarkastella tietokapitalismin ajan yhteiskunnallisten liikkeiden poliittista merkitystä.

Marx ja yleinen äly

Marx hahmotteli yleisen älyn teemaa suhteessa yhteiskunnan konejärjestelmään eli kiinteään pääomaan. Marxin mukaan koneita on tarkasteltava ”ihmiskäden luomina ihmisaivojen orgaaneina”, siis teknologioina, joiden tuottavuus ilmentää niihin esineellistynyttä yleistä yhteiskunnallista tietoa ja sen tasoa. Koneisiin varastoituneena tai ”automatoituiduiksi konejärjestelmiksi jähmettyneenä”, kuten Vähämäki (2006) on muotoillut, yhteiskunnallisesti tuotettu tiedosta tulee tuotantokoneistoon sisäistynyt tekijä, joka nostaa koneiden tuottavuutta.

Marxin pohdinnoilla oli hyvin välitön suhde hänen aikansa teollisuustuotannon muotoutumiseen: monimutkaista teknologiaa sisältäneet tehdaskoneet syrjäyttivät käsityöläisten manufaktuurit juuri tuotannollisessa tehokkuudessaan. Toisin kuin vaikkapa luddiitit, Marx ei asettunut teknologian yhteiskunnallista kehitystä vastaan, vaan artikuloi työväen intressin ottaa teolliset koneet työväenluokkaiseen hallintaan. Toisaalta yleisen älyn käsite sisältää ajatuksen tuotantovoimien perustavasta muutoksesta, joka vie tuotannolliset organisaatiot vaihtoarvon logiikan tuolle puolen. Tämän prosessin ytimessä on yleisen älyn siirtyminen tuotantoa organisoivasta tekijästä välittömäksi tuotantovoimaksi. Operaistit kiinnostuivat aikanaan juuri näistä Marxin ”epäajanmukaisista” ja Marxin oman arvoteorian ylittävistä pohdinnoista mahdollisuutena tuoda Marx jälkiteollisen kapitalismin teoreetikoksi.

Yleisen älyn tuotannollisen roolin vahvistuminen on Marxin mukaan sisään kirjoitettuna kiinteän pääoman kehitykseen. Marxin (1986, 180) itsensä sanoin: ”Kiinteän pääoman kehitys osoittaa, missä määrin yleinen yhteiskunnallinen tieto (Wissen, knowledge) on tullut välittömäksi tuotantovoimaksi, ja niin ollen osoittaa, missä määrin itse yhteiskunnallisen elämän prosessin ehdot ovat tulleet yleisen ymmärryksen (general intellect) valvontaan ja tulleet uudelleen muovatuiksi sen mukaisesti; missä määrin yhteiskunnalliset tuotantovoimat on luotu paitsi tiedon muodossa myös yhteiskunnallisen käytännön, reaalisen elämänprosessin välittöminä eliminä”.

Mitä korkeamman kehitysasteen kiinteän pääoman muodot saavat sitä suuremmin ne alleviivaavat yleisen yhteiskunnallisen tiedon osuutta rikkautta luovana tuotantovoimana. Abstrakti tieto ja ajattelu sekä ”kasautunut kokemus” laajasti ottaen, kuten Marx muotoilee, muuttuvat välittömiksi tuotantovoimiksi. Vastaavasti suorittava työ eli ositellut ja monotonisesti toistuvat työnjakoon perustuvat teollisuustyön muodot syrjäytyvät rikkauksien tuotannon ytimestä ja muuttuvat tuotannon ”kurjaksi perustaksi”. Enää välitön työ eli luonnonmateriaalien muokkaus tavaroiksi ja ylipäätään jollain tavoin välittömästi tavaroiksi materialisoituvat työsuoritukset ja niihin käytetty työaika eivät muodosta tuotannon ja rikkauten peruspilaria. Niinpä myös työväenluokka perinteisesti ymmärrettynä menettää asemansa historian subjektina.

Uudeksi tuotannon keskiöksi nousevat nyt sellaiset elämänproses-

sit kuin ”sosiaalisen kanssakäymisen voimat”, ”kasautuneet tiedot ja taidot”, ”ihmisaivojen yleinen kehitys”, ”yhteiskunnalliset aivot” sekä ”yksilön yhteiskunnallinen kehitys”. Automaattisten konejärjestelmien kehityksen lisäksi Marx viittaa kehittyviin kuljetus- ja kommunikatioverkostojen, jotka integroivat maailmanmarkkinat yhdeksi saumattomaksi kokonaisuudeksi. Yhdessä nämä määrittävät työläisen pelkäksi tuotantojärjestelmän tietoiseksi elimeksi ja nostavat toisaalta esiin tuotannon uuden perustan. Toisin kuin ositeltu ja toistolle perustuva teollinen työ tämä uusi tuotannon ja rikkauksien perusta ei ole määriteltävissä työaikojen ja paikkojen sisälle, kuten tehtaan muurien ja kellokortin puitteisiin. Tuottavaa on nyt sen sijaan se, mitä tapahtuu tämän perinteisen tuotannon ulkopuolella. Se, mikä ennen miellettiin ”varsinaiseksi” tuotannoksi, alkaa nyt määrittyä vain suorittavaksi tai kokoonpanotyöksi kun taas entisten tuotannon ydinalueiden ulkopuolelle, siis vapaa-ajan, politiikan ja palvelutehtävien piiriin, mielletyt toiminnot nousevat tuotannon keskiöön.

Marxilaisesta näkökulmasta tuotanto on tietenkin aina yhteiskunnallista, mutta yleisen älyn merkityksen korostumisen myötä tuotanto yhteiskunnallistuu aivan uudessa merkityksessä: tuotannon ”paikaksi” tulee yhteiskunta sinänsä. Yleinen äly ei tuota missään määrätystä paikassa, vaan inhimillisten elämänprosessien kokonaisuuden tasolla. Samalla tuotannon yksiköt muuttuvat. Enää tuottava työ ei ole jonkin ihmisen funktionaalinen yksilösuoritus osana mekaanisten liikelakien mukaan järjestettyä kokonaisuutta, kuten teollisuustyöläisen työ oli liukuhinnan äärellä. Liukuhinamallista siirrytään tiimityön ja verkostojen malliin, jossa työn tuottavuus on välittömästi työläisten yhteistoiminnan tulosta. Siirrytään kommunikatiivisen yhteistoiminnan malliin, jossa työn subjektina on ryhmä yksilön sijasta. Juuri tämä johtaa arvoin romahdukseen.

Kun työsuorite ei ole enää yksilöitävissä ja kun tuotteeseen käytetty aika liudentuu yhteiskunnallisissa verkostoissa tapahtuvien vuorovaikutustilanteiden rajoiltaan epämääräisiksi kestoiksi, ei tuotteen arvo voi enää perustua objektiivisesti mitattavissa olevalle työajalle. Tuotteilta katoaa vaihdon edellyttämä yhteismitallisuus, mikä ei tarkoita vähempää kuin koko kapitalistisen välitysjärjestelmän perustan murenemistä. Toisaalta tilanne nostaa esiin myös uuden, kiinteästä pääomasta riip-

pumattoman, autonomisesti tuottavan subjektin. Vastaavasti myös työstä erotettavissa oleva tavara menettää asemansa työn hyödyllisyyden viitatuspisteenä. Tuottavaa on nyt yhteiskunnallisen yhteistoiminnan organisointi sinänsä, ilman tavaravälityksen välttämättömyyttä. Toisin sanoen rikkautta tuotetaan ja siitä myös nautitaan samalla yhteisyyden organisoinnin tasolla.

Marxille yleisen älyn siirtyminen välittömäksi tuotantovoimaksi edusti pääoman viimeistä kehitysvaihetta. Arvolain romahtamisen jälkeen tuotanto olisi organisoitava ”jotenkin muuten”. Marxille tämä jokin muu oli tietenkin kommunismi, jossa vallitsisi tuotantovoimien kehitystasetta vastaava yhteiskunnallinen järjestys. Tämä ei olisi vähempää kuin ”yksilöllisyyksien vapaa kehitys... yksilöiden taiteellinen, tieteellinen jne. kehitys heitä kaikkia varten vapautuneen ajan ja tähän tarkoitukseen luotujen varojen avulla” (Marx 1986, 178–179).

Mitä muuta rikkaus itse asiassa on kuin ihmisen luovien taipumusten absoluuttinen kehittäminen ilman muuta edellytystä kuin edeltänyt historiallinen kehitys, joka tekee itsetarkoitukseksi tämän kehityksen totaliteetin, ts. kaikkien inhimillisten kykyjen kehityksen sellaisenaan, ei annetulla mitalla mitattuna? Tällöin ihminen ei uusinnakaan itseään erikoistuneena, vaan uusintaa totaliteettinsa, ei yritä jäädä miksikään tulleeaksi, vaan on absoluuttisen tulemisen liikkeessä. (Marx 1986, 418.)

Automatiikkaan jähmettynyt ajattelu, joka ei itsessään ajattelle, tulisi vapauttamaan ajattelun yleisellä yhteiskunnallisella tasolla. Näin ajatteli Marx, mutta se, miten sitten kävikään, on jo kokonaan toinen tarina...

Uusien yhteiskunnallisten liikkeiden tuleminen

Italialaisten operaistien kiinnostus yleisen älyn käsitteeseen heräsi 1960–1970-lukujen liikesyklin kokemusten valossa. Uudet taistelut ylittivät perinteisen ammattiyhdistys- ja puoluevetoisen työväenliikkeen puitteet. Samaan aikaan kun tehdastyöläiset organisoivat protesteja ohi edustuksellisten järjestöjensä syntyi uusia yhteiskunnallisia liikkeitä, kuten mustien vapautusliikkeitä, radikaalifeministisiä liikkeitä, seksuaalivähemmistöjen liikkeitä, sodanvastaisia liikkeitä, ympäristöliikkeitä sekä opiskelijaliikkeitä (ja kaikkien näiden sekamuotoja), jotka eivät enää

istuneet kuvaan perinteisestä työväenluokkaisesta ja valtiollisesti orientoituneesta protestoinnista, vaikka ne yhtä kaikki olivat yleensä julkivasemmistolaisia yhteiskunnallisilta kannanotoiltaan. Syntyi käsitys uusvasemmistosta ja uusista yhteiskunnallisista liikkeistä.

Monet tulkitsivat, ja tulkitsevat edelleen, että tämä 1960–1970-luvuilla avautunut uusien yhteiskunnallisten liikkeiden sykli oli työväen luokkaperustasta irrottautunutta ja työväenluokan sijasta ennemminkin keskiluokan intressejä edustavaa, ”vain kulttuuristen” elämäntapakokeilujen liikehdintää. Operaistit katsoivat päinvastoin, että uusilla liikkeillä oli hyvin merkittäviä seurauksia talouden toimintatavalle ja työväen tilanteelle, eivätkä liikkeet suinkaan ylittäneet proletaarisia kysymyksenasetteluja tai asettuneet toimijoiltaan työvoiman ja pääoman välisen ristiriidan ulkopuolelle. He viittasivat muun muassa yliopisto-opiskelijoiden proletarisaatioon. Yliopistojen tehtävä oli heidän mukaansa muuttumassa eliittien uusintamisesta korkeasti koulutetun työväenluokan tuottamiseen.

Operaistit näkivät uudet liikkeet joukkomittaisena työstä kieltäytymisenä, joka kohdistui teolliseen kapitalismiin sekä sille ominaiseen fordistiseen työn järjestykseen. Sosiaali- ja hyvinvointivaltiorakenteiden kautta fordistinen järjestys ei rajoittunut vain tehdashalleihin, vaan se ulottui yhteiskunnalliseen elämään ylipäätään. Kuten Hardt ja Negri (2001) huomauttavat, teollinen yhteiskunta oli rationalismin hengen läpäisemä yhteiskuntatehdas, joka muokkasi väestöstä teollisen tuotannon vaatimuksiin sopivaa kuuliaista ja fyysisesti hyvinvoivaa yhteiskuntaruumista.

Tehdastyöläisten piirissä uusien liikkeiden tuleminen ilmeni tehtaiden valtauksina sekä ammattiyhdistysten ohi organisoituina mielenosoituksina. Yliopistoilla opiskelijat ja opettajat vaativat yliopistojen demokratisointia. Kampuksilla harrastettiin yhteisöllisiä kokeiluja vapaasta seksistä ensimmäisten avointen tietoverkkojen viritelmiin. Sodanvastustajat kieltäytyivät astumasta armeijan harmaisiin. Jotkut laajensivat tajuntaansa psykedeeleillä, toiset itämaisilla uskonnoilla. Mustat ja feministit osoittivat haluttomuuttaan tulla integroiduiksi valkoisen miehen malliin. Erilaiset seksuaaliset suuntautuneisuudet murtautuivat ulos heteronormatiivisuuden kaapista. Rock’n Roll kumosi sovinnaisia arvoja, pyhiä totuuksia sekä kulttuurieliittien tyyliopit yhdessä muiden avant-

gardeliikkeiden kanssa. Läpi yhteiskunnan pyyhkäisi ”kurittomuuden” aalto, joka kohdistui teollisen yhteiskunnan rationalisoituun ja paternalistisesti johdettuun elämänmuotoon.

Operaistien mukaan uudet liikkeet olivat merkki työvoiman fordistisen hallinnan romahtamisesta sekä uusista yhteiskunnallisista subjektiviteeteista, joiden yhteiskuntaan kohdistuvia haluja ja toiveita ei ollut enää mahdollista kanavoida teollisen yhteiskunnan tuotannolliseen järjestykseen. Hardtin ja Negrin (2001) mukaan tämä kritiikki kulminoitui palkkatyöhön. Nousevien subjektiviteettien halut hylkäsivät palkkatyön mallin (kahdeksasta neljään, viisi päivää viikossa, läpi elämän), joka näyttäytyi nyt monille kuin elinkautisena tuomiona. Siltä osin kun kapina ilmeni sukupolvikysymyksenä, liikehdinnän poliittinen merkitys kiteytyi siihen, etteivät uudet sukupolvet halunneet elää vanhempiensa elämää, vaan ilmaisivat pyrkimystä perustaa yhteiskunnallisesti tuottava toiminta kommunikaatiivisen yhteistoiminnan ja luovien kokeilujen puitteisiin.

Uusien liikkeiden nousu tuotti kapitalismiin katkoksen, johon institutionalisoituneet ja teollisen yhteiskunnan reunaehtojen sisällä toimineet työväenliikkeet eivät enää kyenneet. Siinä missä ammattiyhdistysten ja vasemmistopuolueiden vaatimukset kohdistuivat lähinnä palkkoihin, työaikoihin sekä työehtoihin kyseenalaistamatta fordistista järjestystä, uudet liikkeet avasivat kokonaan uutta yhteiskunnallista tilaa, jossa teollisen yhteiskunnan normatiivinen järjestys purkautui ydinperhemallia, sukupuolirooleja, tayloristista työjohtoa sekä työn ja vapaa-ajan erottelua myöten. Teollisen yhteiskunnan sisältä avautui uusi tulevaisuuden horisontti ja sen viitoittama uusi yhteiskunnallinen tila, johon yhteiskunnan luovat voimavarat nyt suuntautuivat. Kyse oli aktiivisesta eksoduksesta tai paosta, kuten Virno (2006) on korostanut, ei niinkään reaktiivisesta puolustautumisesta, kuten Habermas (1981) tilanteen tulkitsi vaikutusvaltaisessa artikkelissaan. Uusi tila oli myös luonteeltaan olennaisesti moniarvoinen ja globaali suhteessa teollisen yhteiskunnan kansallisvaltiolliseen tilaan.

Operaistien tulkitsemana uusien yhteiskunnallisten liikkeiden tuleminen oli merkki siitä, että jotain murtautui ulos väen luovuutta tukahduttavasta ja haltuun ottavasta yhteiskuntajärjestelmästä, jotain, mikä ei pyrkinyt vain kieltämään vanhaa, vaan perusti samalla jo uutta. Pakoa

ei operaistien mukaan tapahdu sieltä, missä kapitalistinen koneisto kohtaa marginaalinsa tai missä sen heikoin lenkki sijaitsee, vaan sieltä, missä subjektiviteetit kehittyvät riittävän vahvoiksi ja rikkaiksi luodakseen itsestään uutta elintilaa. Tässä mielessä viittaus kulttuurisiin elämäntapakokeiluihin ei ole välttämättä niin väheksyvä maininta kuin voisi ajatella. Jos kulttuuri tarkoittaa maanviljelyä, siis maassa olevien potentiaalien tai voimavarojen muokkaamista joidenkin tekniikoiden välityksellä siten, että todellisuuteen syntyy jotain uutta ja jos uuden synnyttäminen yhteiskunnallisen alueella tarkoittaa aina kokeilemista, kokeellista elämää, osuu kulttuuristen elämäntapakokeilujen käsite juuri siihen, mitä uusien liikkeiden kohdalla tapahtui. Uudet liikkeet avasivat tilan, jossa uuden subjektiviteetin ”tartuttamien” ihmisten oli mahdollista kokeilla ja kehittää toisenlaista elämää fordistisen yhteiskuntajärjestyksen ulkopuolella. Ongelma ei ole ehkä niinkään liikkeiden näkeminen ”vain kulttuurisina”, vaan kulttuurin näkeminen ”vain kielellisenä” tai kielen näkeminen ”vain representatiivisena”, eikä materiaalisena ja välittömästi tuottavana inhimillisenä orgaanina.

Edellinen tuo hyvin esille operaismille olennaisen poliittista subjektiviteettia painottavan tavan tarkastella yhteiskunnallisia muutoksia. Siinä missä niin populaarit kuin yhteiskuntatieteellisetkin näkökulmat painottavat herkästi puutetta – minkä puutetta se sitten milloinkin on – yhteiskunnallisen liikehdinnän lähtökohtana, operaistinen luenta kohdistuu subjektiviteetin uutta luovaan rikkauteen ja siitä nousevaan voimaan. Yhteiskunnallinen liikehdintä ilmaisee sellaisen subjektiviteetin rikkautta, joka kykenee hylkäämään annetut vaihtoehdot ja luomaan uutta yhteiskunnallista tilaa.

Uudet liikkeet eivät kyenneet kaatamaan kapitalismia – kuten hyvin tiedämme. Sen sijaan käynnistyi työn uudelleen järjestely. Tätä operaistit alkoivat analysoida postfordismin käsitteellä. Uudet liikkeet laukaisivat kapitalistisen yhteiskunnan rakennemuutoksen, jonka tavoitteena oli ottaa teollisesta yhteiskunnasta pakenevat subjektiviteetit kapitalistisen arvonlisäyksen haltuun. Kapina oli pantava töihin, mutta sen sijaan, että kapinalliset olisi yksinkertaisesti vain palautettu ruotuun, alettiin kehittää työvoiman hallinnan menetelmiä, jotka jäljittelivät kapinan omaa logiikkaa. Vuoden 1974 öljykriisiin viittaavista globalisaatiota tutkivista talousteoreetikoista poiketen operaistit kiinnittivät siis huomion raken-

nemuutosta edeltäneeseen vastarintaan ja sen moottorina toimineisiin uusiin yhteiskunnallisiin haluihin. Virno (2006) on määritellyt kuivakan napakasti, että yhteiskuntajärjestys, jota kapitalismi alkoi rakentaa, on pääoman kommunismia.

Pääoman yhteiskunnallistuminen

Muodollisen ja taloustieteellisen määritelmän mukaan postfordismi tarkoittaa työn tiimityömuotoistumista sekä just in time ja total quality control -periaattein järjestettyä tuotantoa. Operaattisesta näkökulmasta postfordismissa on ennen kaikkea kyse joustavista työvoiman hallinnan keinoista, joissa olennaista on kommunikaation sisäistäminen osaksi työtapahtumaa ja sen kontrollointi tuotannon tarpeita vastaavalla tavalla. Siinä missä fordistiselta työntekijältä odotettiin määrätyn työtehtävän täsmällistä ja rutiininomaista suorittamista ja siinä missä fordismi sulkeisti työntekijöiden välisen kommunikaation työn ulkopuolelle, postfordismissa epäsäännölliset rytmit ja työntekijöiden välinen kommunikaatio kyetään kääntämään tuottavuutta ruokkiviksi tekijöiksi, kuten tiimityössä, jossa työntekijöiden yhteinen ajatustenvaihto takaa tehokkaat työmenetelmät sekä sitoutumisen yrityksen arvoihin, tai palvelutyössä, jossa palvelutapahtuman laadukkuus tarkoittaa asiakkaan ja myyjän välille syntyvää, kommunikatiivisesti tuotettua ainutkertaista merkitystä.

Siinä missä yhteistoiminnan suhde työhön oli fordismien aikana ulkoinen, on kommunikatiivinen yhteistoiminta tänään täysin sisäinen osa työntekoa. Postfordistinen työn järjestys avaa työtapahtuman sellaisille toiminnan ulottuvuuksille, jotka eivät suoraan materialisoidu itse työn tuotteessa, mutta toimivat työn tuottavuuden aineettomina edellytyksinä. Postfordismi tarkoittaa työn järjestystä, joka kykenee ottamaan haltuun työntekijöiden tuottavuuden yksilöityjä työtehtäviä sekä määrättyjä työaikoja ja -paikkoja laajemmassa merkityksessä. Tavallaan näin teki fordismikin. Biovallan tekniikat huolehtivat väestön terveydestä ja uusintamisesta ja kasvattivat näin tuottavaa työvoimaa teollisuustuotannon tarpeisiin. Suunta on tänään kuitenkin eri. Postfordistinen hallinta ei ohjaa ihmisiä työn ääreen vaan vie työn ihmisten tykö. Kun työ on

ajattelua, alkaa työn ajattelemisen hallita kaikkea aikaa. Kun työ on rajatonta yhteistoimintaa, alkaa kaikista yhteisöistä tulla työyhteisöjä, kaikista paikoista työpaikkoja ja kaikesta elämästä työelämää. Työaika ei katkea leimattaessa kellokortti muodollisen työajan päätteeksi, vaan työn pitkä varjo ulottuu aina kotiin ja harrastusten pariin saakka.

Postfordismi tarkoittaa tuotannon yhteiskunnallistumista, työn levittäytymistä yhteiskunnan avoimiin tiloihin ja liukuviin aikavyöhykkeisiin. Jos fordismi sulkeisti työntekijän persoonallisuuden vapaa-ajan alueelle, postfordistinen työn järjestys päinvastoin avautuu työntekijän erityiselle elämäkokemukselle. Samalla kun työntekijältä odotetaan persoonallista panosta, työllistetään hänen persoonansa välityksellä oikeastaan koko se yhteiskunnallisten suhteiden verkosto, jossa persoonallinen erityisyys saa ilmauksensa. Sosiologisesti sanottuna kyse on yhteisöresurssien tai inhimillisen pääoman mobilisaatiosta työvoimaksi, mutta sillä tarkennuksella, että nyt tuotanto on jo tapahtunut ennen työtä, ennen kuin se työnä saa tavaramuotoisen ilmauksensa. Työssä taloudellisesti tuottavan funktion saavat yhteistoiminnalliset ja persoonalliset kyvyt kehittyvät olennaisesti työajan ulkopuolella.

Talous ei elä enää yksin työstä, vaan työn ulkopuolella jatkuvasti kehittyvistä potentiaaleista niin kuin joustavan työvoiman arvo ei ole siinä, että se on kiinnitettynä työpaikkoihin, vaan siinä, että sitä on jatkuvasti saatavilla. Aivan vastaavasti tulevaisuuden talouskasvua ei suunnitella teollisuuden lisäinvestointien, vaan koulutusjärjestelmän kehittämisen varaan. Työ välittömässä muodossaan lakkaa olemasta rikkauden lähde. Usein siitä tulee pelkkä rasite, kuten yrityksille, jotka pyrkivät ulkoistamaan kaiken materiaaliseen työhön viittaavan keskittyen sen sijaan alihankkijoille ulkoistetun työn organisointiin sekä brändiin eli tuotteen aineettomaan tai kommunikatiiviseen ulottuvuuteen.

Postfordismi avaa rikkauksien tuotantoon uuden tason, tai se ottaa uuden tason rikkauksien tuotannon haltuun. Enää arvontuotanto ei ole kiinni yksilöidyissä työtehtävissä, jotka tulee suorittaa tarkasti omalla ajallaan ja paikallaan. Tuottavaa on sen sijaan ihmismoneus sinänsä. Juuri tähän liittyen operaistit alkoivat tulkita Marxin yleisen älyn käsitettä uuden tuotantomuodon avainkäsitteenä. Vielä modernissa teollisuusyhteiskunnassa ajattelua saatettiin ajatella yksityisenä toimintana, mutta tietokapitalismissa kaikkien yhteisesti jakama ajattelu tulee esiin kaiken tuotannon materiaalisena ehtona. Enää tuottavia eivät ole yksilöt tai

edes yksittäiset yritykset, vaan tiimit sekä yritysverkostot, kuten Castells on todennut (1996). Samaan viittaa James Surowiecki (2004) parviällyn käsitteellään. Surowieckin mukaan juuri parviäly eli hajautetut ajattelu- prosessit ovat yritysten menestystekijä nykyaikaisilla markkinoilla, sillä vain eräänlainen ”hajamielisyys” kykenee innovoimaan uutta, aistimaan tehokkaasti potentiaaliset markkinaraot sekä vastaamaan alati muuttuviin kilpailutilanteisiin.

Tuotannon yhteiskunnallistumisesta seuraa, ettei mitään ihmisryhmää, elämänaluetta, aikaa tai paikkaa voida rajata kategorisesti tuotannon ulkopuolelle. Tilanteessa, jossa tiedosta on tullut talouskasvun tärkein resurssi, ei voida enää määritellä tarkoin rajanvedoin, missä taloudellisen arvon tuotanto tapahtuu. Se myös tarkoittaa, että uusien liikkeiden kapina on pistetty töihin. Ensin tapahtui työvoiman pako tehtaasta ja teollisesta yhteiskunnasta. Sitten myös työ pakeni tehtaasta synnyttäen aineettoman työn ja siirtäen tuotannon painopisteen sen piiriin.

Hardt ja Negri viittaavat tuotantomuodon muutokseen tuotannon informatisointina eli postmodernisointina, jossa moderni teollisuusyhteiskunta muuttuu jälkiteollistuneeksi tietokapitalismiksi. Tuotantomuoto käy läpi samanlaisen siirtymän kuin tapahtui yhteiskunnan teollistuuessa eli modernisoituessa. Maataloustuotanto ei tuolloin kadonnut, mutta teollisuuskoneesta tuli arvontuotannon keskiö ja maatalous teollistui. Tänäpä tuotannon keskiöön on siirtynyt tieto, ja kun katsomme teollisuutta tai maataloutta, näemme niiden tietokoneistuvan ja omaksuman uudenlaisen toimintatavan. Ne myös siirtyvät toissijaiseen asemaan suhteessa tuotannon uusiin ydinprosesseihin.

Hardt ja Negri tarkentavat, että globaalilla tasolla teollisuus jatkaa toki edelleen laajentumistaan (teollista työvoimaa on tänään joidenkin laskelmien mukaan enemmän kuin koskaan), mutta teollistuminen ei enää määritä kapitalismin kehitystä laadullisesti. Laadullinen painopiste sijaitsee niissä tuotannon haaroissa, jotka kykenevät valjastamaan yleisen älyn yritysten käyttöön. Tietokapitalismissa arvonmuodostuksen painopiste ei sijaitse tehdaskoneen ympärillä, vaan aivojen välisessä yhteistyössä. Aivojen välinen yhteistyö on se elävän työn moottori, jossa korkein taloudellinen arvo informatisoidun tuotannon puitteissa luodaan. Niinpä postfordismi tarkoittaa myös työvoimaan kohdistuvan uudenlaisen komentojärjestelmän kehittymistä.

Imperiumi eli globaali kontrolliyhteiskunta

Hardt ja Negri nimittävät tuotannon uutta komentoa Imperiumiksi. Imperiumi on globaali paikka tai ”epäpaikka”, joka rakentuu täysin immanenttina kapitalistisen haltuunoton koneistona inhimillisen yhteistoiminnan verkostoille. Imperiumi on siis aivojen välisen yhteistyön tai kommunikaation kaappauskone, joka kääntää yleisen älyn tuottavuuden hedelmät yksityisomistukseksi, jota voidaan myydä kulutustavarana markkinoilla. Kyse on verkostomuotoisesti toimivasta työnjohdosta, joka ottaa joustavasti haltuunsa väen luovat voimat. Toisin kuin kurinalaistavat käytännöt Imperiumi ei niinkään yksilöi ja järjestä yksilöitä sarjoiksi, vaan pyrkii määrittämään yhteistoiminnan ehtoja. Sen valta on luonteeltaan ekologista tai ympäristöllistä. Sen varsinaisena kohteena ei ole ihminen aktuaalisena ja identifioitavana, jotain jo tekevänä yksikkönä, vaan aivojen välisten yhteenliittymien mahdollisuudet, siis ihminen potentiaalisena, muuttuvana ja hahmottomana tai epämääräisenä muotona. Imperiumin rakentumisessa on kyse siirtymästä, johon Deleuze viittasi jo vuonna 1990 siirtymänä kuriyhteiskunnista kontrolliyhteiskuntaan.

Kuten Vähämäki (2006) on todennut, Marxin ennakointi yleisen älyn merkityksestä on toteutunut hätkähdyttävän tarkasti – ”tosin ilman minkäänlaista viittausta kommunismiin tai yksilöllisyyksien vapaaseen kehitykseen”. Sen sijaan elämänalueet, jotka fordistinen työn järjestys rajasi työn ulkopuolelle, kuten opiskelu, työttömyys, perhe-elämä ja ylipäättään kaikki, mikä perinteisestä näkökulmasta oli työn ja talouden ulkopuoleista ja siten tuottamatonta henkilökohtaisen persoonallisuuden ilmaisemisen aluetta, ovat tulleet välittömästi työhön liittyvän kontrollin alaisiksi. Kuntosalit täyttyvät treenaajista, jotka haluavat lisätä vireyttään. Lomaa pidetään, että ladattaisiin vähän akkuja ja jaksettaisiin taas antaa kaikkemme työlle. Mitä intensiivisemmin työntekijän työtehtävät ovat tietokapitalismin arvontuotannon keskiössä, sitä laajemmin ne ottavat haltuunsa työntekijän koko elämänajan. Aivojaan kun ei voi jättää narikkaan.

Samalla suuri osa yhteiskunnallistuneesta tuotannosta on tuomittu eräänlaiseksi palkattomaksi työksi ja harmaan talouden alueeksi, sillä vaikka työn tuottavuus perustuu tänään yhteisöresursseille, määrittyy

työ ideologian tasolla edelleen palkkatyöksi, jonka puitteissa palkkiot maksetaan yksilöityinä korvauksina ajallisesti määrämittäisistä suorituksista. Lisäarvon logiikka on edelleen sama kuin se oli Marxin päivinä: teettää työtä enemmän kuin työstä maksetaan palkkaa. Tänään kuitenkin työn ja tuotannon tasot eriytyvät siten, että työstä tulee vain fragmentaarinen suoritus kun taas tuotantoa tapahtuu jatkuvasti. Tuotanto oletetaan ja edellytetään työn näkymättömäksi perustaksi, mutta palkkiojärjestelmä kohdistuu vain määrättyihin ja tavaramuotoon materialisoituviin suorituksiin. Niinpä voidaan sanoa, että myös ideologian tehtävä on sama kuin aina ennenkin: peittää näkyvistä tuotantovoimien todellinen kehitysaste status quon ja siihen kuuluvien valtasuhteiden ylläpitämiseksi. Seurauksena on työn kategorian muuttuminen. Tänään kaikki työ on niin sanotusti määräaikaista tai epätyypillistä työtä. Ikuista ja pysyvää on vain yhteiskunnallinen tuotanto. Sen päällä vapaamatkustajan tavoin ratsastava kapitalistinen verkostotalous sommittelee ihmisten aikafragmenteja joustavasti yhteen uuttaakseen sosiaalisesta vuorovaikutuksesta taloudellista arvoa, kuten Bifo (2006) on luonnehtinut.

Marxin povaaman työstä vapautumisen sijasta tapahtuu kaiken elämän yleinen liikekannallepano työn nimissä. Siirtymä on täysin looginen. Koska tiedosta tulee tuotantovoima ja koska tietoa tuottuu sosiaalisessa vuorovaikutuksessa ylipäätään, pyrkii tietokapitalismi kytkeään yhteiskunnan viimeisenkin ihohuokosen arvontuotannon piiriin. Kun palkkatyö kuitenkin menettää samalla paikkansa arvontuotannon keskiössä, ei työvoiman arvo ole enää suoranaisesti siinä, että se tekee työtä, vaan siinä, että se on olemassa työvoimana, työn potentiana tai mahdollisuutena, niin kuin jo Marx työvoiman käsitteen määritteli. Arvontuotanto ei perustu enää siihen, että työvoima olisi riistettävissä palkkatyössään mahdollisimman pitkän aikaa, vaan siihen, että työvoima elää talouden fraktaaleissa, josta sen voimat ovat aktualisoitavissa milloin vain ja mihin vain tilannekohtaiseen tarpeeseen. Työntekijän on oltava kiinnitettävissä työhön projektituontoisesti. Hänen on oltava verkoston solu – aktivoitavissa kännykän soittoäänellä. Muun ajan työvoiman tehtävänä on ylläpitää ja kehittää työkykyjä, tosin ei erityisinä tai tiukasti paalutettuina kykyinä tuohon tai tähän työhön, vaan valmiuksina tehdä vähän mitä tahansa.

Postfordistisen hallinta ei suinkaan kohdistu vain niin sanottui-

hin tieto- tai aivotyöläisiin. Tai: kukaan ei ole aivotyön ulkopuolella, kun kaikki ihmisten väliset yhteenliittymät ovat aivotyötä, jossa tuotuu tietoa. Enää työtönkään ei saa olla rehellisesti työtön, vaan hänen on aherrettava työllistymiskursseilla ja työnhakusuunnitelmien kimpassa osoittamassa hyvää asennettaan ja valmiuttaan työtä kohtaan. Itse työllistymisestäkin tulee virtuoosimainen suoritus. Syntyy myös uusia palvelutehtäviä ja kokoonpanotöitä, joissa persoonallista on lähinnä paikallisesti sovittu työsopimus eli persoonallinen riippuvuussuhde työnantajaan.

Juuri ajatus työvoiman riistosta, ei vain työsuoritusten, vaan myös valmiuksina ja kykyinä vaikuttavien voimien kontrollina, korostaa sitä yleisen älyn kaksitasoisuutta, johon Virnoa siteeraten edellä viittasimme. Yleinen äly ei viittaa vain ihmisten väliseen symboliseen vaihtoon, vaan myös ruumiillisen tason kielellisiin valmiuksiin. Niin kuin kielelliset kyvyt eivät tyhjene mihinkään erityiseen kielelliseen ilmaukseen tai merkitykseen, myös yleisessä älyssä on kyse enemmänä kuin yhteisestä ajatuksesta tai asiasta. Yleinen äly viittaa yhteisiin merkityksiin, mutta se viittaa myös inhimillisen vuorovaikutuksen siihen tasoon, jossa on kyse välityksettömästä yhdistymisestä ja yhteisestä tuottavuudesta ilman tarkoitusta tuottaa mitään erityistä itse yhteisyyden tuottamisen lisäksi. Juuri tämä on väen ja siten myös muutoksen taso, sillä perimmiltään muutoksella ei voi olla mitään yhteistä asiaa jota se ajaisi. Näin on siksi, ettei muutos olisi muutosta, jos se perustuisi jollekin jo olemassa olevalle. Muutoksen asiana voi olla vain ”uusi” tai ”tuleminen” sinänsä. Väessä on siten kyse subjektiviteetista, joka voi löytää yhteisen asiansa vain puhtaan muutoksen tasolta. Väessä on kyse subjektiviteetista, jolla on niin sanotusti kyky mihin tahansa, sillä sen kyky muutokseen ei ole sidottu mihinkään erityisiin päämääriin.

Imperiumissa me kuljemme kapitalistiseen järjestelmään, jonka kontrollit kohdistuvat suoraan itse muutokseen, siis väkeen sellaisenaan, väkeen ihmismoneutena, jota ei määritä mikään yhteinen asia tai erityinen identiteetti, vaan ihmisyyteen sinänsä liittyvät kyvyt muodostaa mitä erilaisimpia uusia yhteenliittymiä ja mitä yllättävimpiä uusia merkityksiä. Yhtäältä Imperiumi ei siis odota työvoimalta mitään, mitä kapitalismi ei olisi odottanut proletariaatilta jo alun perin: valmiutta ottaa vastaan mitä tahansa työtä työn merkityksellisyydestä tai merkityksettö-

myydestä riippumatta. Toisaalta kontrollit kohdistuvat tänään eri tasolle kuin aikana, jona työ oli vielä ensisijaisesti sidottu lihasvoiman ja teknologian mekaaniseen käyttöön: on kyettävä omaksumaan mitkä tahansa yrityksen edellyttämät symboliset merkitykset, on kyettävä päivittämään muisti epäsäännöllisen säännöllisin väliajoin, on kyettävä muuttumaan ihmisenä aina tarpeen tullen, on kyettävä viemään itse muutosvoima yrityksen sisälle. Castellsin (1996) mukaan globaalin verkostotalouden eetos on luova hajottaminen. Näin kapina on pantu töihin.

Tämän ymmärtäminen on avain epätyypillisten ja prekaarien työsuhteiden logiikan hahmottamiseksi. Ne luovat työvoimalle ympäristön, joka muokkaa sen joustavasta kyvystä erilaisiin yhteisöllisiin sommitelmiin pakotettua ja yksilöllistettyä valmiutta ottaa vastaan mitä tahansa töitä millä tahansa ehdoilla, kuten konkreettisimmillaan on laitoman siirtolaisen tapauksessa. Samalla jokaisesta varsinaisesta työsuhteesta tulee koeaika, jonka kuluessa on osoitettava itse työsuoritusta laajempia valmiuksia. Ei riitä, että tekee vain työnsä. On myös oltava ”hyvä tyyppi”, jossa on potentiaalia vaikka mihin ja joka on valmis sitoutumaan ”organisaation organisointiin”, yrityksen vision viitoittamalle jatkuvalla käymistilalle – ja kukapa ei olisi ollessaan pysyvästi koeajalla. Kokeilunhaluisesta elämästä on tullut elämää koe-eläimenä.

Uusien liikkeiden subjektiviteetti

Näkökulmamme mukaan uusien yhteiskunnallisten liikkeiden nousu toimi siis eräänlaisena laboratoriona niille elämänmuodoille, joista sittemmin, kapitalistisen haltuunoton jälkeen, on tullut tietokapitalismin keskeistä ”inhimillistä pääomaa”. Luentamme asettuu siten mielenkiintoiseen ristiriitaan niin sanotun uusien yhteiskunnallisten liikkeiden tutkimusperinteen kanssa. 1960- ja 1970-lukujen syklin esiin nostamat liikkeet ja niiden toimintatapa vaikuttivat monista yhteiskunnallisten liikkeiden tutkijoista niin erilaisilta suhteessa perinteisempiin liikkeisiin, eritoten työväenliikkeeseen, että liiketutkijat käynnistivät keskustelun kokonaan uudesta liiketyypistä.

Alain Tourainen ja Alberto Meluccin vaikutuksesta syntyi käsite ”uudet yhteiskunnalliset liikkeet”. Erään uusien yhteiskunnallisten liik-

keiden tutkimuksen piirissä vakiintuneen käsityksen mukaan uudet liikkeet eivät mobilisoi niinkään työväenluokkaisia kuin keskiluokkaisia kerrostumia. Niin ollen niiden ilmentämät intressitkään eivät käsityksen mukaan nouse tuotannon sisäisistä eriarvoisuuksista. Näkökulman mukaan uudet liikkeet saattavat kyllä arvostella työhön ja talouteen liittyviä kysymyksiä, mutta ne eivät tee tätä työväenluokkaisesta asemasta käsin, vaan ikään kuin talouden ydinprosesseista ”kriittisesti etäännyneinä” moraalinvartijoina. Empiirisesti väite näyttäisikin saavan tukea. Jos katsomme uusia yhteiskunnallisia liikkeitä, emme tapaa paljoakaan työhön ja tuotantoon liittyvää intressivetoista retoriikkaa, jossa keskusteltaisiin vaikkapa tuotantovälineiden haltuunotosta, työajasta, työstä saadusta palkasta ja sen teettämisen ehdoista – emme ainakaan, mikäli metsästämme nimenomaan sanoja ”työ”, ”tuotanto”, ”työehdot” ja niin edelleen. Sikäli kuin tällaista puhetta liikkeiden piiristä löytyy on siinä enimmäkseen kyse kehittyvien maiden työläisten olosuhteisiin kohdistuvasta moraalista huolesta ja solidaarisuudesta, ei omien tuotantoon liittyvien materiaalien etujen ajamisesta. Uudet liikkeet näyttävät ennemminkin yhteisen kuin oman hyvän liikkeinä.

Yleisen älyn teorian näkökulmasta kysymys liikkeiden ja työn välisestä suhteesta valottuu uudella tavalla. On tapahtunut yhteiskunnallisten liikkeiden muodonmuutos, mutta on tapahtunut myös muutos itse työn kategoriassa sekä arvon tuotannon paikassa. Liikkeet todellakin murtautuivat ulos teollisesta työn viitekehyksestä sekä valtiokoneistojen, sukupuolinormien ja muiden modernisaatioprojektia pönkittäneiden suhteiden kahleista pyrkien vapauttamaan tilaa luoville ja kommunikatiivisille elämän voimille. Seurauksena ei kuitenkaan ollut etäännyminen tuotannon ydinprosesseista, vaan tuotannon ydinprosessien siirtyminen tehtaasta yhteiskunnan avoimiin tiloihin ja niihin sijoittuviin aivojen välisen yhteistyön verkostoihin. Juuri tätä tuotannon tasoa vasten, sitä haltuunottavana rakenteena, kehittyy Hardtin ja Negrin kuvailema Imperiumi.

Tuotannon yhteiskunnallistumisen seurauksena työn kysymykset kohdataan tänään kaikkialla. Niinpä myös työtaistelun paikka lähtee kiertämään. Kun ihmiset ovat kaikkialla kasvokkain Imperiumin kanssa, voidaan imperiaalinen komento haastaa välityksettä missä tahansa, tai kuten Hardt ja Negri (2000) muotoilevat, kapinat nousevat tänään suo-

raan kohti Imperiumia. Kun työn ja elämän alueet limittyvät ja kun arvonlisäys kuluttaa suoraan inhimillisen elämän perustavia voimia tai ”ihmiseläimen yleisiä lajitekijöitä”, kuten Akseli Virtanen kirjoittaa (Virtanen 2006, 249), työvoiman antagonismit muotoutuvat ”elämää sinänsä” koskeviksi kysymyksiksi. Tasaarvopolitiikan ja materiaalista jakoa koskevien vaatimusten tilalle nousee elämän laatua koskevia kulttuurisia kysymyksiä sekä vähemmistöpolitiikkaa, joka perää vähemmistöjen oikeutta erilaisuuteen. Valtioelinten valtaamiseen tai niihin vaikuttamiseen orientoituneen politiikan tilalle syntyy oman elämän hallintaa korostavaa itseorganisoitumisen politiikkaa. Institutionaalisten välitysjärjestelmien (yhdistykset, puolueet) sijasta liikkeissä korostuu ajatus ”suorasta toiminnasta”, mitä se konkreettisesti aina tarkoittaa. Toisaalta järjestörakenteita merkittävämmäksi välitysjärjestelmäksi nousee yleistä mielipidettä hallinnoiva mediakoneisto. Samalla liikkeet suuntautuvat globaaleille toimintakentille. Teollisen työn ideologia estää meitä näkemästä tällaista siirtymää työväenliikkeen muodonmuutoksena, mutta sitä se kuitenkin on, kuten teoreettinen analyysi paljastaa.

Uudet liikkeet käynnistivät kapitalismin rakennemuutoksen perustamalla uuden yhteiskunnallisen tuottavuuden mallin ja avaamalla uuden yhteiskunnallisen subjektivaation prosessin. Tämän subjektivaation pohjalta liikkeet ylittivät modernin kansallisvaltion ja kansan puitteet. Seurauksena oli liikkeiden uudelleen suuntautuminen kahdella paralleelilla tavalla. Yhtäältä liikkeet avautuivat globaalille tasolle, toisaalta ne alkoivat korostaa ihmisten ja ihmisryhmien välisiä eroja poliittisena teemana. Toiminnan viitekehys siis globalisoitui yhtä aikaa eron politiikan ilmaantumisen kanssa. Luonnostelen lopuksi, miten nämä kaksi yhteenkietoutuvaa linjaa ovat tulleet konkreettisesti esiin uusissa yhteiskunnallisissa liikkeissä ja miten ne kumpikin yhtyvät tiedon politiikan korostumisessa kamppailujen keskiössä.

Globaalipolitiikka

Jaspersin tematisoimaa eroa kansalaisuusliikkeiden ja jälkikansalaisuusliikkeiden välillä voi tarkastella globaalin yhteiskunnallisen toimintatilan ja sille kurottavan poliittisen subjektiviteetin näkökulmasta. Siinä

missä kansalaisuusliikkeet muotoilivat protestinsa kansallisvaltiollisen yhteiskunnan puitteissa, jälkikansalaisuusliikkeet avaavat toiminnallaan nämä puitteet ylittävää globaalia tilaa ja toimijuutta. Siirtymä korostaa osaltaan yleisen älyn teemaa. Globalisaatio yleismaailmallisen toimintatilan muotoutumisena viittaa substantiaalisten tai määrättyjen yhteisöjen määrittelyvallan heikentymiseen ihmisten elämässä. Yleinen äly ajattelun yleisimpien ja abstrakteimpien kategorioiden merkityksessä nousee tällöin uudeksi inhimillisen toiminnan ”yhteiseksi paikaksi”, kuten Virno (2006) on todennut. Tavallaan kyse on ajattelun globalisaatiosta, ajattelun globaalista horisontista, johon kurottaudutaan nyt suoraan vailla välityksiä tai rajoja.

Globalisaatio tarkoittaa myös ”elämän” politisoitumista siinä mielessä kuin elämä viittaa omaa etuaan ajavan intressiryhmän sijasta kaikki määrätty intressipositiot ylittävään subjektiasemaan, siis asemaan, johon liittyminen on periaatteessa kenen tahansa intresseissä tai joka perustaa kaikki intressit. Elämän politisoituminen on kenen tahansa politiikkaa, jonka asiana ovat elämän yleiset ehdot maapallolla. Globaalille (meta) politiikan tasolle tällä tavoin kurottavat liikkeet saattavat toki ajaa vain ”yhtä asiaa”, mutta niiden asia, kuten vaikkapa ilmastonmuutoksen torjuminen, määrittyy välittömästi tavalla, joka ylittää määrätty yhteisöt ja liikkeet asian ajajina tai edustajina. Globaalissa tilassa toimintaa ei ohjasta periaate ”maassa maan tavalla”. Sen sijaan toimintaa ohjaavat periaatteet on kyettävä löytämään käsillä olevilta ajattelun yleisimmiltä ja abstrakteimmilta tasoilta.

Millaisia konkreettisia viitteitä meillä on tällaisen tendenssin korostumisesta yhteiskunnallisten liikkeiden piirissä? Viitatakaamme muutamaasi liiketyyppeihin. Kylmän sodan aikaisen rauhanliikkeen toiminta suuntautui maailman kahtiajaon ja kolmannen maailmansodan mahdollisuuden ylittämiseen. Jos tämä sota olisi syttynyt, se olisi voitu käydä ydinaseilla, ja joka tapauksessa sen rintamat olisivat halkaisseet planeetan kahteen leiriin. Niin ikään 2000-luvun sodanvastainen liikehdintä ilmentää pyrkimystä torjua kansojen ja kulttuurien välisiä kahtiajakoja, mutta ehkä tätäkin enemmän se ilmentää kokemusta, jonka mukaan terrorismin vastainen sota ulottuu kehen tahansa maailman asukkaaseen militarisoitujen globaalien elinympäristömme ja syrjäyttäen ihmisoikeudet pysyvästi tilapäisen poikkeustilan nojalla. Sodanvastaiselle liikkeelle

läheisen ydinvoiman vastaisen liikkeen toiminta suuntautuu puolestaan paikallisesti ja valtiollisesti rajoittamattoman ydinkatastrofin mahdollisuuden torjumiseen korostamalla kansallisen asevarustelun ja energia-politiikan ylittäviä näköaloja sekä kansainvälisen demokraattisen valvonnan kehittämistä.

Ympäristöliike käy kamppailua globaalin elintilan säilymisen ja luonnon monimuotoisuuden puolesta. Pienetkin paikalliset kamppailut puitteistuvat välittömästi laajempiin kysymyksenasetteluihin koskien ekosysteemien uusiutumiskykyä. Globaalin ekokatastrofin mahdollisuus saattoi kuulostaa pitkään tieteistarinalta, mutta viimeistään tänään, ilmastomuutoksen ja siihen omalla tavallaan kytkeytyvän sademetsien tuhoutumisen myötä sen reaalinen mahdollisuus on käymässä selväksi suurellekin yleisölle. Pessimistisimpien arvioiden mukaan ilmastomuutos on jo nyt ylittänyt pisteen, jonka jälkeen se eskaloituu omalla painollaan, vaikka maailman hiilidioksidipäästöt saataisiin kuriin. Oli niin tai näin, ympäristöliike on tuonut kasvojemme eteen maiseman, jossa ajatus yhteisestä planeetasta ja siihen sidotusta yhteisestä kohtalosta on käsin kosketeltavaa konkretiaa.

Erilaiset kolmannen maailman solidaarisuus- ja kehitysyhteistyöliikkeet sekä ihmisoikeusliikkeet rakentavat globaalia ajattelutapaa tuomalla näkyville maailman keskinäisriippuvuuden siteitä. Niiden toiminta ylittää käsitykset, jonka mukaan ”heidän” elämä on ”kuin toisesta maailmasta” suhteessa ”meidän” elämään. Toisesta suunnasta katsottuna kohtaamme puolestaan siirtolaisliikkeiden uuden nousun. Enää kolmas maailma ei olekaan vain kolmannessa maailmassa, vaan myös ensimmäisen maailman sisällä, johon se valitettavan usein rakentuu ghettojen ja laittoman siirtolaisuuden muodossa. Toisaalta ensimmäinen maailma on siirtynyt kolmansiiin maihin, joiden metropolit kuin mitä tahansa globaaleja kaupunkeja pilvenpiirtäjäineen, ”cityineen” ja eliittiasuinalueineen. Blokkijakojen sijasta kohtaamme maailman erilaisten virtausten yhteisenä pintana.

Näyttäisi siis siltä, että liikkeet voidaan ainakin mainituilta piirteiltään kytkeä ajatukseen yleisen älyn rakentumisesta vastakohtana ”meidän” ja ”heidän” välisille erotteluille. Lisäksi näyttäisi siltä, että kuva tukee ”elämän” politisoitumisen kuvaa, johon esimerkiksi Giddensin (1991) elämänpoliittiset analyysit pureutuvat. Elämänpolitiikka syntyy Gid-

densin mukaan tilanteessa, jossa riskiajattelu ei koske vain paikallisesti rajattavissa olevia riskejä, vaan ihmisten yhteiskunnallista olemassaoloa sinänsä. Ajatuksen mukaan elämänpolitiikka ei nouse yksinkertaisesta epävarmuudesta tai pienen mittakaavan turvattomuudesta, vaan täydellisestä epätoivosta ja ontologisen turvattomuuden kokemuksesta. Elämänpolitiikan nousu näyttäisi siis kytkeytyvän suoraan määrättyjen yhteisöjen merkityksen vähentymiseen, ja se selittäisi hyvin, miksi turvallisuudesta on eri muodoissaan tullut keskeinen kysymys, jolla erilaiset poliittiset toimijat sekä yksityiset turvafirmat ja vakuutusrahastot hankkivat populaarin kannatuksensa.

Puhuttaessa ”elämästä” on kuitenkin oltava tarkkana. On monenlaista elämää, ja me tarvitsemme ehkä kokonaan uudenlaista elämän käsitettä ymmärtääksemme, mitä elämä tarkoittaa tietokapitalismissa, kuten Lazzarato (2004) on pohtinut. Tässä voimme todeta, että ainakaan näkökulmamme ”elämään” ei voi viitata vain fyysiseen olemassaoloamme. Elämä ei tarkoita ihmiselle vain biologisen organismin uusintamista. Angstinen nuori, joka parahtaa ”Vittu mä haluan elää!” tuskin haaveilee vegetatiivisesta autuudesta ruokintaletkun varassa. Jos näin olisi, ratkaisu elämänpoliittisiin ongelmiimme olisi rakentaa tietoisesti Matrix-elokuvan tapainen planeetta, jossa ihmiselämän biologinen jatkuvuus olisi täydellisesti turvattu tekemällä yhteiskunnallisesta elämästämme vain ruumiillisen vuorovaikutuksen ulkopuolisen heijastuman tai ”simulacrumin”. Matrix oli tässä suhteessa kuitenkin yksinkertais-tava kuvaus elinvoimien riistosta tietokoneiden aikakautena.

Elämä, jota tietokapitalimi riistää, on puhtaan fyysisen elämän ja sen uusintamisen sijasta elämää, joka kykenee persoonalliseen kehitykseen ja ainutkertaiseen merkityksenantoon. Puhumme elämästä, joka arvioi omaa elämäänsä laadun, hyvyyden ja itsetoteutuksen näkökulmista. Postfordistisessa työn järjestyksessä tällainen elämän ulottuvuus ei ole enää jotain, mikä kuuluu vain vapaa-ajalle ja voi sitä kautta motivoida ja tehostaa välillisesti myös työn tuottavuutta niin kuin teollisen ajan työläiset saattoivat uhrata aikaa työlleen kyetäkseen tavoittelemaan yhä uusia vapaaajan nautintoja. Tänään työn tuottavuus on välittömästi sidottu kiinni työntekijän persoonalliseen kehitykseen, tai kuten Virtanen (2004) on kommentoinut:

Nykyaikaisen työläisen työ on pitkälti koko hänen persoonallisuus-

tensa, kun taas arvoa tuottamattoman työn tekijä ei pääse kehittämään persoonallisuuttaan työssä, vaan pelkästään vapaa-aikanaan. Jälkimmäinen on iloinen päästessään pois töistä, edellinen kokee elämänsä tyhjäksi ilman työtä, jossa työn tulokset tai tuotteet hahmottuvat henkilökohtaisina onnistumisina ja persoonallisuuden ilmauksina; työstä poissaolo ja työttömyys ovat henkilökohtaisen tragedian eli persoonallisuuden menettämisen aikaa.

Yleisen älyn näkökulmasta uusien liikkeiden ilmentämä ”ontologinen turvattomuus” ei tyhjene elämän ja kuoleman yksinkertaiseen vastakkainasetteluun. Väelle elämä on välittömästi enemmän kuin kysymys fyysisestä olemassaolosta samoin kuin tietokapitalismin tuotantovoimana ei ole fyysinen, vaan henkinen energia. Ehkä meidän tulee siis lukea globaali elämänpolitiikka tuotannon näkökulmasta – vaikka sitten liikkeiden itsensä viljelemää, elämän transsendentaalisia arvoja korostavaa retoriikkaa vastaan (luovuttamattomat ihmisoikeudet, luonnon itseisarvo jne.). Ehkä tällaisten arvojen korostuminen on vain heijastumaa väen kokemuksesta koskien sen henkiseen elämään kohdistuvaa terroria, joka on seurausta pysyväksi muuttuneesta poikkeustilasta, joka supistaa eri tavoin, mutta joka tapauksessa suoraan, ilman määrättyjen yhteisöjen välitystä, ihmisten välisen vapaan kommunikation ja yhteistoiminnan mahdollisuuksia. Virno (2006) on ehkä Giddensia oikeammissa nimittäessään väen tunnehorisonttia levottomuudeksi. Levottomuus on sekoitus epämääräisen ja paikantumattoman uhkan mutta myös rajattomien mahdollisuuksien kokemusta.

Ehkä hieman yllättäen eteemme aukenee mahdollisuus tulkita elämän politisoitumisen teemaa proletaarisesta näkökulmasta. Kampailu ”elämästä sinänsä” on väen kamppailua tuotantovälineiden hallinnasta, sillä tietokapitalismissa tuotantovälineiden keskiössä on ihminen ”elävänä työnä”, siis kykenevänä yhteiskunnallisten rikkauksien tuotantoon yksinkertaisesti muodostamalla oman ainutkertaisen kytköksensä yhteistoiminnallisten suhteiden verkostossa. Bifo (2006) onkin korostanut oivaltavasti nykykapitalismin kääntävän levottomuuden positiiviset mahdollisuudet kyynisyydeksi ja opportunistiksi. Kokemus elämästä jatkuvassa poikkeustilassa, jonka epämääräisiä ehtoja anonyymit voimat kontrolloivat, ilmenee vetäytymisenä yhteistoiminnallisista suhteista ja niihin kuuluvasta riskien jakamisesta yksityiseen edunvalvontaan, jossa

jokainen mahdollisuus on käytettävä surutta omaksi hyväksi ja jokaista on epäiltävä potentiaalisena vihollisena. Yhteiskunnalliset liikkeet ovat ehkä aikamme vastavoimia tälle henkisen elämän yksityistämisen tendenssille.

Vähemmistöpolitiikka

Gloaalien elämänehtojen politisoimisen rinnalla uusien liikkeiden piirissä on korostunut erilaisten vähemmistösubjektiviteettien oikeuksien ajaminen. Olennaista näyttäisi olevan käänne, jota esimerkiksi feministisen liikkeen piirissä on kutsuttu siirtymäksi tasa-arvopolitiikasta eron politiikkaan. Eron politiikka ei syrjäytä tasa-arvon käsitettä sinänsä, mutta yleisen ja yhtäläisen kansalaisaseman sijasta tasa-arvon viitekehukseksi nousee käsitys inhimillisten elämänmuotojen (kulttuurisesta) moneudesta. Vähemmistöpolitiikka ajaa vähemmistöjen oikeutta erilaisuuteen ilman pyrkimystä puolustaa erilaisia samanlaisina kuin muut. Yhteen maailmaan palauttamisen sijasta kyse on useiden mahdollisten maailmojen luomisesta, kuten Lazzarato (2006) on muotoillut.

Onko vähemmistöpolitiikka siis vastakkaista suhteessa elämän politiikkaan? En usko, sillä kumpikin voidaan nähdä yleisen älyn paralleleina ilmauksina. Yleisen älyn näkökulmasta seksuaalivähemmistöjen, feministien sekä erilaisten suvaitsevaisuuden ja antifasismien nimissä puhuvien liikkeiden sekä osin myös jo mainittujen kehitysyhteistyöliikkeiden yhteiskunnallinen merkitys ei tyhjene siihen, että ne ajavat jonkin määrätyn identiteettiryhmän oikeuksia. Jos tämä pitäisi paikkansa, ne olisivat vain määrättyjen ja substantiaalisten yhteisöjen politiikkaa, nyt ainoastaan kansallisvaltiollista viitekehystä suppeammalla tasolla. Vähemmistöpolitiikan yhteiskunnallinen merkitys on perimmiltään siinä, että se rikkoo ylipäätään sellaiset ihmisyyden, seksuaalisuuden ja rationaalisuuden mallit, joiden perustana on dualistinen jako normatiiviseen Yhteen ja siitä poikkeavaan Toiseen. Vähemmistöpolitiikan merkitys ei ole tämän tai tuon vähemmistöryhmän välittömien etujen edistämisessä, vaan hegemonisten enemmistömallien tuhoamisessa. Jokaisessa tällaisessa ”yhden asian liikkeessä” on välittömästi kyse minkä tahansa vähemmistön yhteisestä liikkeestä. Kyse on siis moneu-

den politiikasta, joka kasvattaa väen yleistä yhteiskunnallista toimintatilaa pelkän yhden ryhmän suhteellisen aseman parantamisen sijasta.

Ei ole mikään uutinen huomioda, että uudet yhteiskunnalliset liikkeet korostavat kulttuurista moneutta, eikä edes se, että ne tekevät tämän tavalla, jossa käsitys monista kulttuureista ei typisty kuvaan monista kansankulttuureista. Tilanteen proletaarinen luenta vaatii kuitenkin hieman perusteellisempaa näkemystä.

Kuten Hardt ja Negri (2000) toteavat, kapitalistinen käsitys työstä identifioi työn tuottavuuden yksilölliseen ruumiiseen: esimerkiksi Locken mukaan oikeus työn tuottamaan rikkauteen syntyy työtä tekevän yksilön oikeutena omaan työhönsä. Väen näkökulma identifioi tuottavuuden väen yhteiseen ruumiiseen – eikä oikeutta yhteiskunnallisiin rikkauksiin voida tällöin enää määritellä vain yksilöoikeudeksi. Väen politiikka on ”yhteisen” perustamista yksityistävää kapitalismia vastaan, kuten elämän politisoituminen jo osaltaan osoittaa. Ei ole tuottavuutta ennen yhteistä, vaan yhteinen edeltää ja toimii tuotannon edellytyksenä, kuten yhteinen kieli ja kommunikatiiviset valmiudet toimivat yhteistoiminnan lähtökohtana. Toisaalta yhteinen ei ole tuotannon koko kuva. Yhteinen mahdollistaa keskinäisen jakamisen, mutta ilman yhteisestä eriytyviä yksilöllistymisen sarjoja se olisi vain saman toistoa. Tällainen dynamiikka tulee paradigmaattisimmillaan esille innovaatioiden synnyssä. Innovaatio ei synny tyhjältä, vaan sen edellytyksenä on sinänsä tuottamaton (tai vain latentisti tuottava) ajatusten ja ideoiden jakaminen. Itse innovaatio eriytyy ainutkertaisena tapahtumana tästä jakamisesta mutta muotoutuu samalla yhteiseksi rikkaudeksi yhteiseen kiertoon – ainakin mikäli sitä ei jossain tuotantokierroksen vaiheessa yksityistetä.

Yleisen älyn näkökulmasta yhteinen ja yksilöllinen eivät muodosta toistensa vastakohtia, vaan edellyttävät toinen toistaan. Käsitys on päinvastainen kapitalistiselle rikkauden tuotannon mallille, jossa ”yhteistä hyvää” voidaan jakaa vasta yksityisesti hallitun tuotantotapahtuman jälkeen, sen ylijäämänä (jos silloinkaan). Yhteinen äly siirtää jakamisen tuotannon sisäiseksi prosessiksi. ”Uusi” tulee kiertoon kohtaamisista syntyvänä ainutkertaisuutena. Niin kuin innovaatio syntyy erilaisten vaikutteiden yksilöllisenä yhdistelmänä, ei tuotantoa voi ymmärtää vain saman toistona, vaan jakamisen pohjalta eriytyvinä yksilöllisty-

misinä. Siksi yleisen älyn näkökulma avautuu suoraan sekä globaalille ja yhteiselle että ainutkertaiselle ja yksilölliselle tasolle. Olennaista on näiden suhdetta säätelevän välitysjärjestelmän purkautuminen välittömän tuotantoprosessin hyväksi. Yleisten elämänehtojen politisoituminen on samanaikainen prosessi suhteessa erityisten elämänprojektien politisoitumiselle. Eron politiikka ei ole kuin globalipolitiikan kääntöpuoli. Leikkauspisteestä löydämme ”yksilön yhteiskunnallisen kehityksen”.

Tiedon politiikka

Eräs uusien liikkeiden silmille pistävimmistä piirteistä on se, että ne haastavat vallitsevan järjestyksen usein eritoten tiedon tuotannon alueella. Kyse on tuskin täydellisestä erosta suhteessa vanhoihin liikkeisiin, mutta tiedon tuotanto on noussut uusissa liikkeissä hallitsevaan, usein suorastaan itsenäiseen asemaan. Uusien liikkeiden tutkimusperinteessä liikkeistä puhutaankin usein vasta-asiantuntijoina ja niitä tutkitaan kulttuuristen tai kielellisten käytäntöjen näkökulmasta.

Esimerkiksi ympäristöliikkeen kamppailut ovat olleet olennaisesti kamppailua ympäristöä ja ympäristöongelmia koskevasta määritelmästä. Niin ikään vähemmistöliikkeiden kamppailut käydään ratkaisevasti vähemmistöjä koskevasta yhteiskunnallisista määritelmästä. Tässä mielessä uudet liikkeet ovat kohdistaneet toimintansa kärjen siihen, mitä foucault’laisittain voidaan kutsua diskurssiksi. Herkistyneenä tiedon ja vallan väliselle suhteelle liikkeet näyttävät suuntaavan kamppailujaan paljolti asioita koskeviin kielellisiin konstruktioihin pyrkien niitä muuttamalla avaamaan uusia yhteiskunnallisia käytäntöjä.

Jos tieto toimi vanhoissa liikkeissä lähinnä valistuksellisena tekijänä, jonka tehtäväksi miellettiin jo olemassa olleiden, objektiivisten epäkoh-
tien paljastaminen sekä valheellisen tietoisuuden ojentaminen, uusissa liikkeissä tiedon tuotanto vaikuttaa korostuvan muodossa, jossa tieto ei ole vain todellisuuden representaatiota, vaan jotain, jolla tuotetaan ja luodaan uutta todellisuutta. Tieto tulee esiin itsenäisenä tuotantovoimana, joka on yhtäältä yhteiskunnallisten kontrollien kohde, toisaalta vastarinnan ja toisenlaisen yhteiskunnan potentiaali. Olennai-

sinta tiedon tuotannossa ei tällöin ole enää sen enemmän tai vähemmän tarkka heijastussuhde todellisuuteen. Todellisuuden kuvaamisen tai sen vääristymättömän tiedostamisen tilalle nousee tiedon politiikkaa, jonka päämääränä on suoraan uuden luominen. Juuri tässä mielessä liikkeistä todellakin tulee ”kulttuurisia”. Toki vanhatkin liikkeet sisälsivät kulttuurituotannon alueita työväenkulttuurin muokkaamisesta satiiriin ja propagandataiteeseen. Uutta uusissa liikkeissä vaikuttaisi kuitenkin olevan niissä kehittyvä kokemus siitä, ettei kulttuurituotanto vain palvele tuotantovälineiden haltuunottoa koskevaa todellista taistelua, vaan juuri kulttuurituotannon omaehtoinen organisointi on todellista taistelua tuotantovälineistä. Siirtymä on täysin luonteva luettuna yleisen älyn käsitteen valossa. Kyse on aivojen välisen yhteistyön haltuunotosta ja sen itsenäisyyden puolustamisesta. Tiedon politiikka haastaa suoraan tietokapitalismin ydinprosessit.

Niin sanotut määrittelykamppailut ja vastakulttuurinen tuotanto ovat uusien liikkeiden ominta toimialaa ja vaikka liikkeistä on epäilemättä löydettävissä mitä moninaisimpia sisäisiä määrittelyvallan hierarkioita, on yleinen johtopäätös selvä: paitsi että uudet liikkeet politiisoivat yhteiskunnallisia asiainiloja tuottamalla niistä virallisen totuuden tai julkisen mielipiteen kiistävää tietoa ne myös politisoivat perustavalla tavalla itse tiedon tuotannon prosessit sinänsä. Tällaisesta näkökulmasta liikkeitä on välttämätöntä lukea väen tiedontuotannon prosesseina. Ne avaavat asiantuntijuuden käytäntöjä virallisten instituutioiden piiristä periaatteessa kaikkien ulottuville (kuten liikkeissä tavattava slogan ”jokainen on asiantuntija” korostaa). Ne myös sekaantuvat valtamedian ääniin ja kuviin. Mutta ne menevät jopa vasta-asiantuntijuuden käytäntöjä ja mediamaiseman yksipuolisuuden rikkomista pidemmälle. Uudet liikkeet ovat tietoa tuottavina liikkeinä uusien mahdollisten maailmojen luoja.

Päädymme kahden tiedon politiikalle perustavan käsitteen äärelle. Näistä ensimmäinen on tapahtuma. Radikaalilla tavalla uutta todellisuutta luovana toimintana liikkeiden tiedon politiikka ylittää informaation vaihtoarvon logiikan. Arkisemmin sanottuna liikkeiden poliittinen viesti tai sanoma muuttuu ymmärrettävyydeltään ”epäselvemmäksi” tai ”vaikeaselkoisemmaksi” kuin tiedon tuotannossa, jossa pyritään vain informaation vaihtoon. Koska ”uusi” ei voi olla mitään jo ymmärrettä-

vää ja tiedettyä, eivät liikkeiden uutta luovat ulottuvuudet voi kommunikoida puhtaasti tai yleistajuisesti liikkeistä ulos päin. ”Uusi” tulee aina välttämättä epämääräisessä ja ”kansantajuista” keskustelua loukkaavassa muodossa. Niinpä ei ole yllättävää, että uusien liikkeiden toiminta tulee, tai ehkä paremmin sanottuna murtautuu tai tunkeutuu, julkisuuteen vanhoja liikkeitä useammin erilaisten provokaatioiden ja happeningien muodossa. Entistä useammin uudet liikkeet eivät kommunikoi ja valista, vaan aiheuttavat hämminkiä ja harmia. Kyse on rakenteellisesta tilasta, joka liikkeille välttämättä lankeaa porvarillisen julkisuuden näyttämöllä. Uudet liikkeet tuottavat tapahtumia. Ne rikkovat ymmärrettävän kommunikaation rajat ja nostavat esille sen, mikä ajassamme on sietämättömyyttä, kuten Lazzarato (2006, 10) on muotoillut. Tapahtuma ilmenee uutena kysymyksien ja ongelmien tilana, joka ei sisällä valmiita tai ”ideologisia” ratkaisuja, vaan purkaa totunnaisen sekä asettaa uuden etsimisen ja kokeilemisen tilaan. Tapahtuma avaa aktuaalisesti olemassa olevasta ja vakiinnutetusta uuden mahdollisuuksien tilan, epävakaa tilan, joka on pantava toimeen toiminnan välityksellä. Uusien liikkeiden toimintapa vaikuttaa ohjautuneen juuri tällaiseen suuntaan.

Toinen uusille liikkeille perustavalta tuntuva käsite on itseorganisaatio. Jos kapitalismi perustuu tuotantovälineiden kontrollille, on tietokapitalismin ajan liikkeiden poliittinen merkitys perimmiltään sidottu niiden kykyyn ottaa haltuun aivojen välisen yhteistyön verkostojen. Koska tiedon tuotanto ei yleisen älyn näkökulmasta kuitenkaan ole minkään instituution tai ammattiryhmän erityistä toimintaa, vaan kaikkien yhteisesti jakamaa ajattelua, ei tiedon tuotannon haltuunotto voi perimmiltään kohdistua väen ulkopuolelle, vaan väen yhteistoimintaan itseensä politiikan itsenäisenä päämääränä.

Tietokapitalismin tilanteessa tuotantovälineet eivät ole työvoimalle ulkoinen mahti, kuten teollisuuskone ja kiinteä pääoma olivat teolliselle työvoimalle. Niin ikään tuotantovälineiden hallinta ei koske enää minkään määrätyn tilan hallintaa, kuten tehdasta tai valtiota. Tiedon tuotannon välineet kulkevat perimmiltään väen harteilla ja ruumiissa, joissa ne tosin kulkevat avoimina valmiuksina ja kykyinä, siis niin sanotusti virtuaalisina voimina, jotka eivät materialisoidu tai paikannu mihinkään erityiseen tilanteeseen samassa mielessä kuin emme voi määrittellä jonkin yksilön toteutuneiden tekojen perusteella sitä, mihin kaikkeen

hän on kykenevä, jos hän asettuu osaksi uusia yhteiskunnallisten suhteiden sommitelmia. Aivojen välisen yhteistyön potentiaaleja ei voida yksilöidä tai paikantaa. Sen ”paikkana” on yhteiskunta kokonaisuudessaan ja sen tuotantomuotona on rajoiltaan avonainen yhteistoiminta. Kuitenkin juuri tämän epämääräisen ja yhteisesti tuottavan tuotantovoiman hallinnasta tietokapitalismin keskeisimmät kamppailut käydään.

Tällaista kuvaa vasten tiedon politiikka ei voi perustua tuotannon ulkopuoliselle yhteiskunnalliselle tilalle samassa mielessä kuin teollisuusproletariaatti osoitti yhteiskunnallista voimaansa pysäyttämällä tuotantokoneet ja marssimalla ulos työpaikalta. Tiedon tuotantoa ei voida pysäyttää eikä yhteiskunnan ulkopuolelle voida marssia muussa kuin itsetuhoisessa merkityksessä. Uusien liikkeiden haaste on kokonaan toisella tasolla. Niiden on kyettävä organisoimaan aivojen välistä yhteistyötä kapitalistista haltuunottoa pakenevalla tavalla.

Kuten Bifo (2006) on todennut, kukaan ei voi hallita kokonaisuudessaan sitä, mitä aivojen välisessä yhteistyössä tapahtuu globaalilla tasolla, mutta jokainen voi yrittää hallita omia ainutkertaisia kytköksiään yhteistoiminnallisiin verkostoihin. Tätä vastarinta tarkoittaa tänään, ei suoraa asettumista toisten olemassaolon vastakohtaksi, vaan uutta luovia itseorganisaation prosesseja ja niissä saavutetun autonomian suojelua haltuunottavia voimia vastaan. Hardt ja Negri (2000) katsovatkin, että loppujen lopuksi väki on tänään olemassa vain tuotannon subjektina, mutta poliittisena subjektina se on vasta rakentumassa. Yhteiskunnalliset liikkeet ovat Hardtin ja Negrin näkökulmasta juuri tällaisia väen poliittisia rakentumisia, jotka organisoivat väkeä poliittiseksi subjektiksi, joka kykenee suojelemaan autonomiaansa imperiaalisia kontroleja vastaan. Samoin kuin kansallisuusliikkeet rakensivat kansaa poliittisena subjektina, ei väen politiikassakaan ole kysymys yksinkertaisesta olemassaolon tai olemattomuuden faktasta, vaan rakentumisen prosessista, jossa väki tuottaa itselleen autonomista yhteiskunnallista tilaa.

Jos halutaan nimetä jotenkin se tila, jota väki poliittisella toiminnallaan rakentaa, voidaan sitä sanoa kolmanneksi sektoriksi, julkisen ja yksityisen tilan ylittäväksi uudeksi yhteiskunnalliseksi tilaksi. Kolmas sektori sekä ilmentää työvoiman itseorganisaatiota että avaa sille mahdollisuuksia. Uusien yhteiskunnallisten liikkeiden poliittinen merkitys on sidottu kolmannen sektorin tulevaisuuteen.

10.

DAVID FOSTER WALLACE JA TOTAALINEN HÄLY – LYHYT JOHDATUS SUOMENNOKSEEN

Juha Suoranta

46-vuotiaana itsensä hirttänyt yhdysvaltalaiskirjailija David Foster Wallace (1962–2008) arvioi toimittamansa kokoelman *Best American Essays 2007* alkusanoissa elettyä, totaalisen hälyn aikakautta ja kirjaan valitsemiaan kirjoituksia: ”Osa hädästämme on siinä, että on niin houkuttelevaa tehdä niin, että vetäytyy kapeakatseiseen ylimielisyyteen, ennalta muodostettuihin asemiin, jäykkiin suodattimiin, keskenkasvuisen moraaliseen selkeyteen. Vaihtoehto on käsitellä valtavia korkeentrooppisen informaation määriä ja epäselvyyksiä ja konflikteja ja vaihtelua. Se tarkoittaa jatkuvaa uusien henkilökohtaisten tietämättömyyden ja itsepetoksen alueiden löytämistä. Lyhyesti sanoen, yritys olla tänä päivänä todella tietoinen ja luku- ja kirjoitustaitoinen on tuntea itsensä tyhmäksi melkein koko ajan ja tarvita apua. Tässä se on niin selvästi kuin osaan sen sanoa. ... [Kokoelman esseet ovat] hienoa sanataidetta, mutta myös malleja siitä, miltä vapaa, asioista perillä oleva aikuisuus saattaisi näyttää Totaalisen Hälyn kontekstissa: paitsi älyä erottaa omat virheensä tai tyhmyytensä, myös nöyryyttä käsitellä niitä, sulatella niitä ja jatkaa

niistä eteenpäin, rohkeasti kohti seuraavaksi paljastuvaa virhettä.”

Syyskuun 12. päivä 2008 Wallace kiinnitti vyön omakotitalonsa terassin kattoparruun, kapusi pallille, pujotti päänsä hirttosilmukkaan ja potkaisi tyhjää. Kätensä hän oli teipannut jeesusteipillä. Ruumiinavauspöytäkirjasta selviävät yksityiskohdat:

”Kuolinpaikka: 4205 Oak Hollow Road, Claremont CA 91711. Poliisivirkailija Abarcan tekemän ilmoituksen mukaan takapihalle hirttäytyneen vainajan löysi vainajan vaimo noin kello 21.30 ja soitti hätänumeroon. Los Angelesin piirikunnan palokuntapartio saapui hälytyspaikalle ja totesi kuoleman kello 21.43 ilman lääketieteellistä tutkintaa. Vaimo oli nähnyt vainajan viimeksi noin puoli kuuden aikaan. Käydessäni tapahtumapaikalla keskustelin vainajan lesken kanssa, joka kertoi olleensa naimisissa vainajan kanssa neljä vuotta ja sitä ennen he olivat seurustelleet kaksi vuotta. Vainajalla oli masennustaipumus ja hän oli yrittänyt kahdesti aiemmin itsemurhaa. Hän oli Jodi Rawlesin hoidossa ja tavannut lääkärin viimeksi kaksi viikkoa sitten. Vainajalle oli määrätty lääkkeeksi Nardil, Cionopin ja Restoril. Lisäksi hänelle oli annettu 12 annosta sähköhoitoa.”

Elämä oli käynyt raskaaksi. Lääkehoidon uudelleen aloittamisen jälkeen kemikaalit eivät tehonneet. Masennus oli hänen tekstiensä vakio-kamaa, kuten teoksessa *Infinite Jest* (1996):

”Niin kutsuttu ’psykoottisesti masentunut’ henkilö, joka yrittää tappaa itsensä ei tee sitä ’toivottomuudesta’ tai mistään abstraktista uskosta että elämän tulot ja menot eivät kohtaa. Eikä todellakaan siksi, että kuolema näyttäisi yht’äkkiä houkuttelevalta. Henkilö jossa Sen näkymätön tuska saavuttaa tietyn kestäättömän tason tappaa itsensä samalla tavalla kuin palavan tornitalon loukkuun jäänyt lopulta hyppää ikkunasta. Älkää tehkö vääriä päätelmiä palavista ikkunoista hyppäävistä. Heidän putoamisenpelkonsa on yhä aivan yhtä suuri kuin jos sinä tai minä vilkaisimme maisemia samalla korkeudella olevasta ikkunasta. Toisin sanoen korkeanpaikankammo on vakio. Muuttuja on toinen kammo, tulen lieskat: kun ne alkavat nuolla riittävän läheltä, kuolonhyppy käy hieman vähemmän kauhistuttavaksi. Kysymys ei ole hyppäämisen halusta, vaan tulenlieskojen pelosta. Ja silti kukaan, joka huutaa katutasolta ’Älä’ ja ’Koeta kestää’, ei voi käsittää hyppäämistä. Ei varsinaisesti. Pitäisi olla ollut henkilökohtaisesti pinteessä ja tuntea liekit jotta todella ymmär-

täisi putoamisen ylittävän kauhun.”

Wallacen yliopisto-opiskelijoille pitämä juhlapuhe ”Tämä on vettä: muutamia merkittävässä tilaisuudessa esitettyjä ajatuksia armeliaasta elämästä”? sisältää hänen keskenjääneen ja postuumisti julkaistun teoksensa *Pale King* (2011) tärkeimmät teemat: kuinka olla ajattelussaan itsenäinen muttei itsekeskeinen, kuinka vapautua itseaiheutetusta alaikäisyyden tilasta, minäkeskeisestä ajattelumallista? Miten pysyä alituisen valppaana, olla jatkuvasti hereillä?

11.

Ekskursio:
**TÄMÄ ON VETTÄ:
MUUTAMIA MERKITTÄVÄSSÄ
TILAISUUDESSA ESITETTYJÄ
AJATUKSIA ARMELIAASTA
ELÄMÄSTÄ**

David Foster Wallace

Kaksi nuorta kalaa tapaa vanhan kalan, joka tervehtii ja sanoo: ”huomenta pojat, miten k\u00e4s vesi?” Nuoremmat kalat jatkavat matkaa, toinen katsoo toista ja sanoo: ”mik\u00e4 helvetin vesi?”

T\u00e4llaiset pienet didaktis-vertaukselliset tarinat ovat Yhdysvalloissa pidettyjen valmistujaispuheiden standardikamaa. Tarina [”asia”] on laji-tyypin parhaasta p\u00e4\u00e4st\u00e4, v\u00e4hemm\u00e4n paskapuhetta, mutta jos huolestuitte, ett\u00e4 aion esitt\u00e4\u00e4 t\u00e4\u00e4ll\u00e4 viisasta, vanhempaa kalaa selitt\u00e4m\u00e4ss\u00e4 teille nuoremmille kaloille mit\u00e4 vesi on, \u00e4lk\u00e4\u00e4 pel\u00e4styk\u00f6. Min\u00e4 en ole vanha viisas kala. Kalatarinan idea on vain se, ett\u00e4 kaikkein ilmeisimm\u00e4t, t\u00e4rkeimm\u00e4t

todellisuudet ovat usein niitä, joita on vaikein nähdä ja joista on vaikein puhua. Näin sanoen ajatus tietysti kuulostaa banaalilta latteudelta, mutta tosiasiaa latteudet voivat olla elämän ja kuoleman kysymyksiä joka-päiväisessä aikuismaailmassa, tai niin haluan ainakin ajatella tänä kuivan kauniina aamuna.

Tietenkin tällaisten puheiden päävaatimus on se, että minun oletteen puhuvan teille humanististen aineiden opetuksen merkityksestä, yrittävän selittää miksi tutkinnollanne on todellista inhimillistä arvoa eikä pelkkää aineellista merkitystä. Joten puhutaanpa yhdestä valmistajaispuheiden kaikkein käytetyimmistä klisheestä, nimittäin siitä että humanistinen kasvatus ei niinkään tarkoita opiskelijoiden täyttämistä tiedoilla kuin ”heidän opettamistaan ajattelemaan”. Jos olette sellaisia opiskelijoita jollainen minä olin, ette ole koskaan tykänneet kuulla tätä. Tunnette loukkaantuvanekin vähän, kun joku väittää teidän tarvitsevan ajattelemaan opettamista, sillä jo se, että teidät on valittu yliopistoon ikään kuin todistaa, että hallitsette ajattelemisen. Mutta aion osoittaa teille, että humanististen aineiden klishee ei ole lainkaan loukkaava, sillä sellaisessa todella merkittävässä ajattelemaan kasvattamisessa, jota meidän tulisi tällaisissa paikoissa saada, ei todellakaan ole kysymys ajattelukyvyvystä, vaan oppimisesta valitsemaan, mitä ajatella. Jos täydellinen vapautenne valita se, mitä ajattelette vaikuttaa liian ilmeiseltä, jotta siitä keskustelemiseen kannattaisi hukata aikaa, muistuttaisin teitä kalasta ja vedestä, ja pyytäisin teitä muutamaksi minuutiksi sulkemaan täydellisen itsestään selvien seikkojen arvoa koskeva epäilyksenne.

Ja sitten tulee toinen pieni didaktinen tarina. Kaksi kaverusta istuskelee kaksistaan syrjäisessä alaskalaisbaarissa. Toinen on uskovainen, toinen ateisti ja he väittelevät Jumalan olemassaolosta sillä intensiteetillä joka seuraa noin neljättä isoa tuoppia. Ateisti sanoo: ”Ei sillä ett-eikö minulla olisi todellisia syitä olla uskomatta Jumalaan tai ettenkö olisi koskaan rukoillut. Juuri viime kuussa eksyin leiristä siinä hirveässä myräkässä, olin aivan hukassa, en nähnyt mitään, oli kylmä ja kokeilin rukousta: menin polvilleni lumeen ja huusin ’oi Jumala, jos olet olemassa, olen eksyksissä ja kuolen, jos et auta minua.’” Tähän uskovainen vastaa ihmeissään: ”No, mutta nyt varmaan uskot, olethan elossa.” Johon ateisti vastaa silmät pyöreinä: ”Ehei, pari eskimoa sattui kulkemaan ohi ja he näyttivät reitin takaisin leiriin.”

On helppo käydä tarina läpi tavanomaisella humanistisella analyysillä: täsmälleen sama kokemus voi merkitä kahta aivan eri asiaa kahdelle eri ihmiselle ottaen huomioon näiden uskomuskaavat ja kaksi erilaista tapaa tuottaa kokemuksen merkitys. Koska arvostamme suvaitsevaisuutta ja uskomusten moneutta, emme halua väittää humanistisessa analyysissämme että toisen kaverin tulkinta on tosi ja toisen tulkinta valhe tai huono. Ja tämä on hyvä, paitsi että emme koskaan päädy pohtimaan sitä, mistä nämä yksilölliset ajattelukaavat ja uskomukset ovat peräisin. Tarkoittaen, mistä ne tulevat kaverusten SISÄÄN? Ikään kuin henkilön perussuhde maailmaan ja hänen kokemuksensa merkitys olisivat jollain tavalla määräytyt, kuten pituus tai jalan koko; tai ne imettäisiin automaattisesti kulttuurista, kuten äidinkieli. Ikään kuin se, kuinka luomme merkityksiä, ei olisikaan kiinni henkilökohtaisesta, intentionaalisesta valinnasta. Ja lisäksi sitten kysymys ylimielisyydestä. Ei-uskovainen kaveri on niin täydellisen varma sen mahdollisuuden hylkäämisestä, että ohikulkkevilla eskimoilla olisi mitään tekemistä hänen rukoilunsa kanssa. Totta kyllä on myös monia uskovaisia, jotka näyttävät ylimielisiltä ja varmoilta omista tulkinnoistaan. Luultavasti he ovat vieläkin vastenmielisempiä kuin ateistit, ainakin useimmille meistä. Mutta uskonnollisen dogmatismin ongelma on täsmälleen sama kuin tarinan ei-uskovaisen: sokea varmuus, kapeakatseisuus joka johtaa niin täydelliseen vankeuteen, ettei vanki edes tajua olevansa vangittu.

Idea tässä on se, että pidän tätä osana ajattelemaan opettamisen tarkoitusta. Olla edes pikkuisen vähemmän ylimielinen. Olla edes vähän kriittisen tietoinen itsestään ja omista varmuuksistaan. Sillä melkoinen määrä siitä, mistä tapaan olla automaattisen varma, osoittautuu täydellisen vääräksi ja harhaiseksi. Olen oppinut tämän kovan kautta, kuten oletan teidänkin oppivan.

Seuraavassa on yksi esimerkki täydellisestä väärässä olemisestani asiassa, josta tapasin olla automaattisen varma: kaikki omassa välittömässä kokemuksessani tukee perustavaa uskomustani, jonka mukaan olen maailmankaikkeuden ehdoton keskus; todellisin, elävin ja tärkein olemassa oleva henkilö. Mietimme harvoin tällaista luonnollista, perustavaa itsekeskeisyyttä, koska se on sosiaalisesti niin vastenmielistä. Mutta meidän kaikkien kohdalla asia on kuitenkin melko samalla tavalla. Kysymys on oletusarvoistamme, jotka on syntymässä poltettu levyillemme. Miettikää, ei ole olemassa kokemusta, jonka täydellinen keski-

piste et olisi. Maailma sellaisena kuin koet sen on SINUN edessäsi tai SINUN takanasi, SINUSTA vasemmalla tai oikealla, SINUN televisi-ossasi tai SINUN näytölläsi. Ja niin edelleen. Toisten ihmisten ajatukset ja tunteet täytyy jotenkin välittää sinulle, mutta omasi ovat välittömiä, kiireellisiä, tosia.

Älkää huolestuko, että alkaisin tässä nyt luennoida myötätunnosta tai ulkoaohjautuvuudesta tai niin sanotuista hyveistä. Kysymys ei ole hyveistä, vaan valinnastani jollain tavalla vaihtaa oletusarvoja tai vapautua luonnollisesta, määrätystä oletusarvosta joka on syvästi ja kirjaimellisesti itsekeskeinen, ja nähdä ja tulkita kaikki tämän itseyden linssin läpi. Ihmisten jotka osaavat tällä tavalla säätää luonnollisia oletusarvojaan sanotaan usein olevan ”hyvin mukautuneita”, mikä ei ole sattumaa.

Tässä akateemisessa tilaisuudessa on kysyttävä, kuinka paljon tästä oletusarvojen säätötyöstä edellyttää todellista tietoa tai älyä. Kysymys on hankala. Ehkä kaikkein vaarallisinta akateemisessa kasvatuksessa – ainakin omalla kohdallani – on se, että se mahdollistaa taipumukseni asioiden yli-intellektualisointiin, eksymisen abstraktiin ajatteluun pääni sisällä sen sijaan että kiinnittäisin huomioni yksinkertaisesti siihen, mitä tapahtuu silmiäni edessäni ja minussa itsessäni.

Kuten jo varmaan tiedätte, on todella paljon hankalampaa pysyä tarkkana ja huomiokykyisenä kuin hypnotisoitua oman päänsä sisällä jatkuvasta monologista (mikä voi olla käynnissä juuri nyt). Kaksikymmentä vuotta valmistumiseni jälkeen olen ymmärtänyt että humanististen aineiden klishee ajattelemaan opettamisesta on itse asiassa lyhenne tätä paljon syvemmästä, paljon vakavammasta ajatuksesta: oppiminen ajattelemaan tarkoittaa todellisuudessa sen oppimista, kuinka kontrolloida sitä, mitä ja miten ajattelee. Se tarkoittaa tiedostamista ja riittävän tietoisena olemista valitakseen sen, mihin kiinnittää huomionsa ja kuinka rakentaa kokemuksensa merkityksen. Sillä: ellei aikuiselämässään osaa tehdä tämänkaltaisia valintoja on täydellisesti kusessa.

Ajatelkaa vanhaa klisheetä ”tajunta on hyvä renki mutta huono isäntä”. Tämä klishee, kuten muut sen kaltaiset, on näennäisen laimea ja jännityksetön, mutta sisältää todellisuudessa suuren ja kauhean totuuden. Ei nimittäin ole vähääkään sattuma, että aikuiset jotka tappavat itsensä aseella ampuvat itseään melkein aina päähän. He ampuvat kauhistuttavan isännän. Ja totuus on, että monet näistä itsemurhaajista ovat

todellisuudessa kuolleita kauan ennen kuin vetävät liipaisimesta.

Seuraavaksi sanomani pitäisi olla humanistisen koulutuksenne todellinen arvo: kuinka elää mukava, menestyksekäs, kunnioitettava aikuiselämä olematta kuollut, tiedoton, päänsä ja oletusarvojen orja, ja yöt ja päivät tavattoman, täydellisen, imperiaalisen yksin. Tämä saattaa kuulostaa liioittelulta tai abstraktilta hölynpölyltä. Ollaan siis konkreettisia. Puhdas tosiasia on, että teillä valmistuvilla ei vielä ole aavistustakaan, mitä ”yöt ja päivät” todella tarkoittaa. On olemassa kokonaisia isoja amerikkalaisen elämän osia, joista kukaan ei mainitse mitään näissä valmistujaispuheissa. Yksi koskee kyllästymistä, rutiineja ja pikkumaista turhautumista. Täällä olevat vanhemmat ja vanhempi väki tietää kyllä aivan liian hyvin, mistä on kysymys.

Ajatellaan esimerkkinä tavallista aikuiselämän päivää, heräät aamulla, painut haasteelliseen, keskiluokkaiseen, yliopistotutkintoa vaativaan työhösi. Teet kahdeksan tai kymmentuntisen päivän ja sen päätteeksi olet poikki ja pikkuisen stressaantunut ja haluat mennä kotiin ja syödä kunnon päivällisen ja ehkä levähtää hetken, ja sitten painua ajoissa pehkuihin, koska sinun pitää tietenkin nousta seuraavana aamuna taas ylös. Mutta sitten muistat, että jääkaappi on tyhjä. Sinulla ei ole ollut tällä viikolla aikaa käydä kaupassa haasteellisen työsi vuoksi ja nyt töiden jälkeen sinun pitää nousta uudelleen autoosi ja ajaa supermarketiin. On työpäivän loppu ja liikennetilanne mikä on: erittäin paha. Kauppamatkaan kuluu paljon enemmän aikaa kuin pitäisi, ja kun vihdoinkin pääset sinne, supermarketti on täpötäysi, koska tietenkin on se aika päivästä kun kaikki muutkin työtä tekevät yrittävät sovittaa ostoksilla käynnin päiväänsä. Ja kaupassa on hirvittävän kirkasta, se on pumpattu täyteen sielut tuhoavaa muzakia tai korporaatiopoppia ja se on jotakuinkin viimeinen paikka, jossa haluat olla, mutta et voi vain käväistä siellä; ensin joudut vaeltamaan suuren, ylivalaistun kaupan sekavilla käytävillä löytääksesi haluamasi ruokatarvikkeet ja sitten rynnit muiden kärkyjä työntävien väsyneiden, kiireisten ihmisten seassa (jne. jne. jätän osan kertomatta koska tämä on pitkä seremonia), ja lopulta saat kerätyksi päivällistarpeesi, paitsi että nyt osoittautuu, ettei kaupassa ole tarpeeksi avoinna olevia kassoja vaikka on ruuhka-aika. Joten kassajono on käsittämättömän pitkä, mikä on tyhmää ja raivostuttavaa. Muttet kumminkaan voi osoittaa turhautumistasi hätäntyneelle, ylityöllistetyille kassaneidille, jonka työn päivittäinen pitkävetisyys ja tarkoituksettomuus

ylittää meidän kaikkien tällä hienolla yliopistolla olevien kuvittelukyvyn.

No, joka tapauksessa pääset lopulta kassajonon kärkeen ja maksat ostoksesi ja sinulle sanotaan ”hyvää päivänjatkoa” kuoleman äänellä. Sitten sinun täytyy työntää kammottavia, hataria, muovisia ruokakassajasi ostoskärryllä, jonka pyörä vääntää hulluna vasemmalle pitkin ruuhkaista, töyssyistä, roskaista parkkipaikkaa ja ajaa sitten kotiin hitaassa, raskaassa, tila-autojen täyttämässä tungoksessa ja niin edelleen ja niin edelleen.

Jokaisella meistä on tietenkin kokemusta tällaisesta, vaikkei se ole vielä osa teidän tänään valmistuvien päivästä, viikosta, kuukaudesta ja vuodesta toiseen jatkuvaa päivittäisrutiinia.

Mutta sellainen siitä tulee, monen muun ikävän, kiusallisen ja näennäisen merkityksettömän rutiinin ohella. Mutta aiheeni ei koske tätä, vaan sitä, että tällaisten mitättömien, turhauttavien asioiden kohdalla valitseminen astuu kuvaan, sillä liikennetungokset ja ruuhkaiset käytävät ja pitkät kassajonot antavat minulle aikaa ajatella. Ellen tee tietoista päätöstä siitä, miten ajatella ja mihin kiinnittää huomioni, muutun aina vittuuntuneeksi ja onnettomaksi kun pitää mennä kauppaan. Tämä johtuu siitä, että luonnollinen oletusarvoni on varmuus siitä, että tämänkaltaisissa tilanteissa on kysymys minusta. MINUN nälästäni ja MINUN väsymyksestäni ja vain MINUN halustani päästä kotiin, ja koko muulle maailmalle näyttää siltä, että kaikki muut ovat vain minun tielläni. Ja keitä nämä tielläni olevat ihmiset ovat? Katso nyt kuinka vastenmielisiltä suurin osa heistä näyttää, kuinka tyhmiä ja lammasmaisia ja tyhjäkatseisia ja epäihmisiä he ovat kassajonossa, tai kuinka häpeällisiä ja julmia mekastaessaan jonossa kännyköihinsä. Ja ajattele, kuinka syvästi epäreilua tämä on minulle.

Tai, tietenkin, jos humanistiset oletusarvoni ovat sosiaalisesti tietoisella päällä, voin kuluttaa aikaa loppupäivän ruuhkassa tuntemalla inhoa kaikista valtavan kokoisista, typeristä, kaistat tukkivista tila-autoista ja Hummereista ja V-12 -moottorisista farmariautoista, jotka tuhlaavat itsekkäästi bensaa 150-litran tankeistaan, voin viivähtää sen tosiasian tiimoilla, että isänmaalliset tai uskolliset puskuritarrat näyttävät aina olevan suurimmissa, kaikkein selvimmin itsekkäissä autoissa, joita ajavat rumimmat, kaikkein ajattele mattomimmat ja aggressiivisimmat kuskit. Voin ajatella, kuinka lastenlapsemme halveksivat meitä koska olemme

tuhlanneet tulevaisuuden polttoaineen ja todennäköisesti tuhonneet ilmaston, ja kuinka piloille hemmoteltuja ja tyhmiä ja itsekkäitä ja iljetäviä me kaikki olemme, ja kuinka moderni kulutusyhteiskunta on mätä ja niin edelleen ja niin pois päin.

Pääsette kärryille ideasta.

Jos valitsen tämän ajattelutavan kaupassa käydessäni ja auton ratissa, hyvä on. Monet valitsevat näin. Paitsi että ajatteleminen tällä tavalla on niin helppoa ja automaattista, että kyse ei ole valitsemisesta. Kyse on luonnollisista oletusarvoistani, automaattisesta tavasta kokea aikuiselämän ikävyyttä, turhauttavat tungoskohdat, toimimisesta itsestään selvin, tiedostamattomin uskomuksin, joiden mukaan olen maailman napa ja välittömät tarpeeni ja tunteeni ovat niitä, joiden mukaan maailman pitäisi pyöriä.

Juttu on tietenkin niin, että on olemassa myös muita tapoja ajatella tällaisista tilanteista. Ei ole mahdotonta, että tässä autoruuhkassa, jossa kaikki nämä ajoneuvot ovat tielläni pysähdyksissä ja matelemassa, jossain näistä tila-autoista on ihminen, joka on ollut karmeassa kolarissa ja kokee ajamisen niin hirvittäväksi, että hänen terapeuttinsa on määrännyt hänet hankkimaan ison, painavan tila-auton jotta ylipäätään uskaltaa ajaa. Tai tuota Hummer-merkkistä autoa, joka juuri kiilasi eteeni, saattaa ajaa isä, jonka vieressä istuva pieni lapsi on loukkaantunut tai kipeä ja hän kiirehtii lastaan sairaalaan, ja hänelle on suurempi, oikeutetumpi kiire kuin minulla: itse asiassa MINÄ olen hänen jaloissaan.

Tai voin valita pakon ajatella mahdollisuutta että kaikki muut supermarketin kassajonossa ovat aivan yhtä kyllästyneitä ja näreissään kuin minä, ja että joillain on kenties kovempi, ikävämpi ja raskaampi elämä kuin minulla.

Mutta älkää taaskaan ajatelko että antaisin moraalisia neuvoja, tai että sanoisin että teidän olisi ajateltava näin, tai että kukaan odottaisi teidän automaattisesti tekevän niin, sillä se on rankkaa. Se vaatii tahtoa ja väivännäköä, ja jos olette kuten minä, joskus niin ei voi tehdä, ja joskus ei yksinkertaisesti vain halua tehdä niin.

Mutta useimmiten, jos olet riittävän hereillä antaaksesi itsellesi mahdollisuuden, voit katsoa toisin silmin tätä lihavaa, kalmankatseista, liian laitettua rouvaa joka juuri kiljuu lapselleen kassajonossa. Ehkei hän yleensä ole tuollainen. Ehkä hän on valvonut kolme yötä putkeen

pitäen luusyöpään kuolevaa miestänsä kädestä. Tai ehkä tämä rouvamme on matalapalkkainen konttoristi moottoriajoneuvo-osastolla, joka juuri eilen auttoi puolisoasi ratkaisemaan kauhean, raivostuttavan byrokraattisen ongelman pienellä byrokraattisella huomaavaisuudellaan. Tietenkään mikään näistä tulkinnoista ei ole todennäköinen, muttei myöskään mahdollon. Kaikki riippuu siitä, mitä haluat ajatella. Jos olet automaattisen varma, että tiedät mitä todellisuus on, ja toimit oletusarvojesi mukaan, niin silloin sinä et harkitse, kuten en minäkään, vaihtoehtoja jotka eivät ole kiusallisia ja kurjia. Mutta jos todella opit, kuinka asioita otetaan huomioon, niin tajuat että on olemassa toisia vaihtoehtoja. On sinun vallassasi tehdä ruuhkaisesta, kuumasta, hitaan kulutushelvetin tyyppisestä tilanteesta paitsi mielekäs myös pyhä, samalla liekillä palava joka synnytti tähdet: rakkauden, ystävyuden, kaikkien asioiden perimmäisen mystisen yhteyden.

Ei sillä, että tällainen mystiikka olisi välttämättä totta. Ainoa asia, joka on totta isolla T:llä on se, että sinä päätät, miten aiot yrittää suhtautua siihen. Ehdotankin, että tässä on todellisen kasvatuksen vapaus, oppia kuinka olla säädetty oikein. Voit tietoisesti päättää, millä on merkitystä ja millä ei. Saat päättää mitä palvot. Ja tässä on jotain mikä on outoa mutta totta: aikuiselämän jokapäiväisyyksissä ei itse asiassa ole ateismia. Ei ole olemassa sellaista asiaa kuin ei-palvominen. Jokainen palvoo. Ainoa valinta, jonka voimme tehdä koskee palvonnan kohdetta. Ja pakottava syy valita ehkä jokin jumalan tai hengen kaltainen juttu palvonnan kohteeksi – olkoon se JC tai Allah, tai Jahve tai Wicca jumaläiti, tai neljä jaloa totuutta, tai jokin pyhä eettinen säännöstö – on se, että melkein kaikki muut vaihtoehdot syövät sinut elävältä. Mikäli palvot rahaa ja tavaraa, jos ne ovat se, johon asetat elämän todellisen tarkoituksen, et milloinkaan saa kylliksesi, et tunne milloinkaan omistavasi tarpeeksi. Se on totuus. Palvo kehoasi ja kauneuttasi ja seksuaalista vetovoimaa ja tunnet aina olevasi ruma. Ja kun aika ja ikä alkavat näkyä, kuolet miljoona kertaa kunnes ne lopulta murtavat sinut. Kyllähän me eräällä tavalla jo tiedämme tämän. Se on koodattu myytteihin, sanontoihin, klisheisiin, epigrammeihin, vertauksiin; hyvän tarinan ränköihin. Temppu on pitää totuus mielessä. – Palvo valtaa ja päädyt olemaan heikko ja pelkäämään, ja tarvitset aina vain lisää valtaa turruttaaksesi oman pelkosi. Palvo älyäsi, fiksulta näyttämistä, ja päädyt tuntemaan

itsesi tyhmäksi, huijaukseksi paljastumisen partaalla.

Petollista näissä palvonnan muodoissa ei ole se, että ne ovat pahoja tai syntiä, vaan se että niitä ei tiedosteta. Ne ovat oletusarvoja. Ne ovat sen tapaisia asetusarvoja, joihin vain liu'ut vähitellen, päivä päivältä, tullen enemmän ja enemmän valikoivaksi sen suhteen, mitä näet ja miten arvioit asioita ilman että olisit koskaan täysin tietoinen siitä, että teet juuri näin.

Ja niin sanottu tosiasiamailma ei pyri estämään sinua toimimasta oletusarvojen mukaan, sillä niin sanottu ihmisten tosiasiamailma ja raha ja valta hyräilee iloisesti mukana pelon ja vihan ja turhautumisen ja kaipauksen ja itsen palvonnan silmäkkeessä. Nykykulttuurimme on valjastanut nämä voimat tuottamaan tavattoman hyvinvoinnin ja mukavuuden ja yksilöllisen vapauden. Vapautta olla pienen kallonkokoisen valtakunnan valtias, yksin kaiken luomisen keskellä. Tällaisella vapaudella on paljon suosituksia. Mutta tietenkin on olemassa monenlaista vapautta ja kaikkein arvokkaimmasta ei huudella suuressa halujen ja saavutusten ulkopuolisessa maailmassa. Todella tärkeä vapaus edellyttää huomiokykyä ja tietoisuutta ja kurinalaisuutta ja sitä että on mahdollisuus todella välittää toisista ihmisistä ja uhrautua heidän puolestaan uudelleen ja uudelleen lukemattomilla pienillä, seksittömillä tavoilla.

Se on todellista vapautta. Se on olla kasvatettu ja ymmärtää, miten ajatella. Vaihtoehto on tiedostamattomuus, oletusarvot, rottakilpailu, jatkuva kalvava tunne jonkin äärettömän asian omistamisesta ja menettämisestä. Tiedän, etteivät juttuni kuulosta hauskoilta eivätkä korkealentoisilta tai kovin innostavilta niin kuin valmistujaispuheissa pitäisi. Mutta se mistä olen puhunut, sikäli kun käsitän, on Totuus isolla T:llä, josta on poistettu koko joukko retorista kikkailua. Teillä on tietenkin mahdollisuus ajatella sanomastani kuinka lystäätte. Mutta pyydän ettette sivuuta sanomaani yhtenä tohtori Lauran¹ sormenheristelysessiona. En ole puhunut oikeastaan mitään moraalista tai uskonnosta tai dogmeista tai isoista hienoista elämän ja kuoleman kysymyksistä.

Totuus isolla T:llä koskee elämää ENNEN kuolemaa.

Todellisen kasvatuksen todellisella arvolla ei ole paljon mitään tekemistä tiedon kanssa, mutta kaikki yksinkertaisen tiedostamisen kanssa; sen tiedostamisen, mikä on niin todellista ja olennaista, niin kätkeytä paljaalta katseelta ympärillämme, kaiken aikaa, että meidän tulee muis-

tuttaa itseämme kerta toisensa jälkeen:

”Tämä on vettä.”

”Tämä on vettä.”

Tämän tiedostaminen on käsittämättömän vaikeaa, pysyä päivästä toiseen valppaana ja elossa aikuisten maailmassa. Mikä tarkoittaa jälleen yhden suuren kliseen olevan totta: kasvatus todella ON elämänikäinen tehtävä. Ja se alkaa: nyt.

Toivotan teille kaikille enemmän kuin onnea.

Viite

¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Dr._Laura

Kirjoittajat

Professori Fred Block, University of California, Davis, USA

YTT Teppo Eskelinen

Apulaisprofessori Fonna Forman-Barzilai, University of California,
San Diego

Dosentti Tapani Hietaniemi

YTT Ilkka Kauppinen, Jyväskylän yliopisto

Professori Douglas Kellner, University of California, Los Angeles

Dosentti YTT Olli-Pekka Moisio, Jyväskylän yliopisto

YTM Jukka Peltokoski, Jyväskylän yliopisto

Professori Juha Suoranta, Tampereen yliopisto

Professori Tere Vadén, Tampereen yliopisto

Kirjailija, professori David Foster Wallace